

NOAH E. COTSEN LIBRARY OF
YIDDISH CHILDREN'S LITERATURE

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
N O . 0 7 5 2 0

IDISHE GESHIKHTE IN TOYZNT
FRAGN UN ENTFERS FAR SHUL
UN FOLK

Avrom Shmuel Zacher

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אַידִישְׁעַ גָּעַשְׁיכְּטָעַ

— אַין —

1000 פֿרָאנַן אָוֹן עַנְטַפְּעָרָם

פֿאָר שָׂוֵל אָוֹן פֿאָלָק

פֿון דַי עַלְטַסְטָעַ צִיּוֹן בֵּיז אָנוּזֶר צִיּוֹת

לויט פֿרָאָפּ. ש. דָוְבָּנָאָוָס אַידִישְׁעַ גָּעַשְׁיכְּטָעַ אָוֹן אַנְדָּעָרָעַ קְוֹאָלָן
מִיט אָוֹן אַלְיוֹיטִיקָעָר בָּאַשְׁרַיְבָּוּנָגּוֹן דַעַם אַידִישְׁן לְעָבָן
אַין דַעַר אַיצְטִיקָעָר צִיּוֹת.

צְוֹאָמָעָנָגָעָשְׁטָעָלָט פֿון
א. ש. זָאָכָעָר

מִיט דַעַר מִיטְוּוִירְקָוָנָגּוֹן פֿון
ש. דָוְנָסְקִי

צְוֹוִיְיטָעַ פָּאָרְבָּעָסְעָרְטָעַ אָוֹן פָּאָרְגָּרְעָסְעָרְטָעַ אָוִיסְגָּאָבָעַ
מָאָנְטָרָעָאָל, קָאָנָאָדָע

תרצ"ט — 1938

אלע רעכט אויפֿ דער איבערזעציגונג געהערן דעם מחבר.

Copyright 1935 by A. S. Zacher,
Montreal

Printed in Canada.

הקדמה

ד

אָס דָזַיְקָע בֵּיכֶל שְׁטַעַלְתִ מִוּט זַיְך פָּאָר אַ קָּאנְסְפָּעַקְטִ פָּוֹן דָעַר
גָּאנְצָעַר אִידְיְשָׁעַר גַּעֲשִׁיכְטָעַ בֵּיז דָעַר לְעַצְטָעַר צִיְּמַט אָוֹן אַ קָּוָרְצָעַ
בָּאַשְׁרִיְּבָוָגֶג פָּוֹנָס אִידְיְשָׁן לְעַפְּנָן אָוֹן דָעַר אִיצְטְּקָעַר צִיְּמַט.
אָזָא קָאנְסְפָּעַקְטִ אַיְזָן זַיְעַר נְיוֹטִיקְ פָּאָר קִינְדָּעָר, וּוָסָם לְעַרְבָּיְ
נָעַן אִידְיְשָׁעַ גַּעֲשִׁיכְטָעַ פָּוֹן לְעַרְזִיְּבָכָעַר אָדָעַר פָּוֹן דִי גַּעֲשִׁפְּרָעָכְן
מִוּט זַיְעַרְעַן לְעַרְעַן.

די דָעַרְפָּאָרְגָּג הָאַט אָנוֹנוֹ גַּעֲזַוְיָזָן, אָזָוּ די תַּלְמִידִים וּוּעָרָן
צֻעְמִישָׁטַ פָּוֹן דָעַם צַו גַּרְוִיסָן מְאַטְעָרִיאָל פָּוֹן דָעַר אִידְיְשָׁעַר הִיסְטָאָרִיעַ, וּוָסָם
אַיְזָן אַוְיְמָנְשָׁפְּרִיְּטַ אַיְבָּעַר דָעַר גָּאנְצָעַר וּוּעָלָט אָיְזָן פָּאַרְלוֹוָף פָּוֹן טְוִוְּגָטָעַר
יָאָהָן, אָזָן „פָּוֹן צְוִיפְּלַ בְּיִמְעָרַז עַזְעַן זַיְתַ דָעַם וּוּאָלָד“. אָזָא
הָאַפְּנִידִיק אַבָּעַר פָּאָר זַיְך אָזָא קְרוּדְצָן תְּמִצְיָה/דִּיקָן מְאַטְעָרִיאָל פָּוֹן די
וּוִוְּכִיטִיקְסְטָעַ גַּעֲשִׁעְנִישָׁן פָּוֹן דָעַר אִידְיְשָׁעַר גַּעֲשִׁיכְטָעַ אָיְזָן דָעַר פָּאָרָס פָּוֹן
פָּרָאנָן אָוֹן עַנְטָפָרָם, וּוּטָם זַיְעַר גָּאנְצָעַ אַוְיְפָמְעָרְקָזְאָמְקִיְּטַ קָאנְצָעְנְטְּרִוְּרִיטַ
וּוּעָרָן אָרוּם דָעַם סָמָעַ נְיוֹטִיקְסָטַן.

עַם אַיְזָן אַיְזָק אַיְבָּעַרְיק צַו דָעַרְלָעָרַן די וּוִוְּכִיטִיקְיִיט פָּאָר די אִידְיְשָׁעַ
קְנוּדָעַר צַו זַיְין בָּאַקְאָנְטַ מִיטַּץ אַלְוִוִּיטִיקָן אַיְזָיְשָׁן לְעַפְּנָן הִינְטְּ-צּוֹ-טָאָגַּג.
אִידְיְעָר „די פָּרָאנָן אָזָן עַנְטָפָרָס“ וּוּעָרָן גַּעֲנָצָטַן, דָאָרְפָּן די קְנוּדָעַר
דוּכְלָעָרָנָן דָעַם בָּאַטְרָעְפָּנְדָן מְאַטְעָרִיאָל מִוּט דָעַר הַילָּפָ פָּוֹן טְעַקְסְטִ-בִּיכְעָר,
שְׁמוּעָסַן, מַעֲשָׂה/לְעַד אָזָן לְיִתְעָרָאָטָר אָוּסָצָגָן. די לְעַרְעַר דָאָרְפָּן זַיְך שְׁטָאָרָק
בָּאַמְיָעַן פָּעַסְטָצְוָשְׁטָעָלָן פָּאָר די תַּלְמִידִים די אוֹרְאָכְלִיכְעַ שִׁיכְוֹתָן צַוְּוָשָׁן
די פָּאָרְשִׁידָעָנָעַ הִיסְטָאָרִישָׁעַ פָּאָקָטָן אָזָן צַוְּאָמָעָהָה אָנָגָן מִוּט די סָאָצִיאָל-
עַקְאָנְאָמִישָׁע אַוְמְשָׁטָעָנָן.

כְּדִי צַו דָעַרְגָּרִיבָן דָעַם גַּעֲוִוִּישָׁתָן דָעַרְפָּאָלָג, אַיְזָן נְיוֹטִיקְ צַו גַּעֲבָן די
קְנוּדָעַר די פָּאָלְגָּנְדָע וּלְבָסְטָשְׁטָעָנְדִיקָע אַרְבָּעָטָן:
(1) אַנְשָׁרִיְּבָן מִוּט אַיְגָעָנָע וּוּרְעַטָּר גַּעֲוִוִּישָׁع מַעֲשָׂה/לְעַד אָזָן עַפְּיוֹזָדָן,
וּוָסָם דָעַר לְעַרְעַר הָאַט דָעַרְצִילָט;

(2) אַנְשָׁרִיְּבָן די אוֹרְאָזָקָן פָּוֹן גַּעֲוִוִּישָׁע הִיסְטָאָרִישָׁע גַּעֲשִׁעְנִישָׁן נָאָכָ-
דָעַם, וּוּדָעַר לְעַרְעַר הָאַט זַיְיָ אַזְגָּעָרִיטִ דָעַרְצָוּן, אָזָן
(3) אַיְבָּרָהָוִוִּיפָּט אַיְזָן זַיְעַר נְזָלִיךְ, אָזָוּ די תַּלְמִידִים זַאָלָן אַלְיָין צַוְּאָמָעָנָ-
שְׁטָעָלָן אַקְיָצָר פָּוֹן דָעַר אִידְיְשָׁעַר גַּעֲשִׁיכְטָעַ לְוִוְּת די פָּרָאנָן אָזָן עַנְטָפָרָם
פָּוֹן דָעַם דָזַיְקָע בֵּיכֶל. נָאָך יְהָדוֹן פָּרָק דָאָרְפָּן זַיְך אַנְשָׁרִיְּבָן אָזָן קְרוּדָן לְאַגְּיָשָׁן
אָזָן בִּינְדִיקָע דָעַם אַיְנָהָאָלָט פָּוֹן דָעַם אַפְּגָעָלְעָרָנְטָן פָּרָק.

אַזְעָלְבָעַ קָאַמְפָאַזְיָעִים וּוּלְעַן זַיְיָ צַוְּנָגָעָן גַּוְתָּ דָוְרָכְזָוְתָוְדִּירָן די גַּעַ-
שִׁיכְטָעַ אָזָן אַיְבָּרְצִיאָרְבָּעָטָן דָאָם גַּעֲלָעָרָנָטָעַ אַיְזָן זַיְעַר מָה, אַזְוִי צַוְּנָגָן:
אוֹן פָּאָרְדִּיְּבָן דָאָם גַּעֲלָעָרָנָטָעַ.

אַיְך גַּעַפְּנִין אַיְזָק פָּאָר נִוְתִ אַיְבָּעַרְיק צַו בָּאַמְעָרָקָן, אוֹן דָאָם דָזַיְקָע בֵּיכֶל
אַיְזָן זַיְעַר נְזָלִיךְ פָּאָר דָעַרְוּזָאַקְסָעָנָעָ, וּוָסָם וּוּלְעַן זַיְך בָּאַקְעָנָעָן מִוּט די
וּוִוְּכִיטִיקְסְטָעַ גַּעֲשִׁיכְטָעַ אָזָן אַזְעָלְבָעַר אַקְפָּטְלִיךְ זַוְּעַט דָאָם אַיְך אַרְוִוְרָפָן
פָּוֹן דָעַם אַיְדִישָׁן לְעַפְּנָן אַיְזָן אַלְעַד דָוְרוֹתָהָ. הָאַפְּנִידִיקְסְטָעַ אַזְוּזָעַר גַּעֲשִׁיכְטָעַ.
אַיְזָן זַיְיָ אַסְפִּיעָרָן אַנְטָעָרָעָם גַּרְיְנְדְּלִיכְבָּעַר צַו שְׁטוֹדְרָן אַזְוּזָעַר גַּעֲשִׁיכְטָעַ.

די יארן פון די היסטוריישע פאסירונגען זייןגעבן אין דעם ערשותן יארטויונט לוייט דעם חורבן בית שני, וואס איז פָּאַרְגָּעָקְוָמָעָן אין יאר 70 לוייט דער אלגעמיינער צייטרעדעכונג, וויל אין איז אידישן לערנ-בּוֹן איז פָּאַסִּיקָּעָר צו באוירן די דאטומס אויפֿט אַן ווּיכְטִיקָּעָר גַּעֲשֻׁעָנִישׁ אין דער אידישע געשיכטע אָפְּער כְּדֵי צו העלפּן שאפּן די פָּאַרְבִּינְדוֹגָן צוישן די פָּאַקְּטָן פון דער אידישער געשיכטע אין די פָּאַקְּטָן פון דער אלגעמיינער גַּעַשְׂכַּטְעַן, ווערן, פון דער צייט נאכּוֹן חורבן בית שני, צוגעשטעלט אין קלֶאַ-מעון אויך יארן לוייט דער אלגעמיינער צייטרעדעכונג. אין דער געשיכטע פון דער נײַער צייט האָבָּא אַיך שוין געשטעלט די דאטומס נאָר לוייט דער אלגעמיינער צייטרעדעכונג, אום ניט צו צעמיישן די תלמידים.

דער דזוקער קאנספּעַקט איז צוֹאמְעַנְגְּשָׁטְעָלָט גַּעַוְאָרָן לוֹיטָן פְּלָאַצְּן פון ש. דובנאווּס „אַידִישׁ גַּעֲשִׁיכְטָעָן פָּאַר שָׁוֹל אַן הַיּוֹם“, וואס איז ערшиיגען מיט עטיליכּ יאָר צוּרִיק. וויל אוּסְמָעָר דָּעַם, וואס אָט דָּאַס טַעַקְסְּטַ-בּוֹךְ אַיז אַיִּינְצִיקָּעָטָן פָּאַר אַידִישׁ גַּעֲשִׁיכְטָעָן, אַיז עַס דָּאַס אַיִּינְצִיקָּעָטָן פָּאַר אַידִישׁ גַּעֲשִׁיכְטָעָן פָּוֹן דער אַוְרָאַלְטָעָר צִיטָה בֵּין דער היינטיקער עפָּכָּע.

אַיך דרייך דא אויַס מײַין האָרְצִיקָּן דענק צומְ פְּרִינְצִיפָּאַל פון די מאָנטָן-רעאלער אַידִישׁ פָּאַלְקָם-שׁוֹלָן, שלמה וויסמאָן, צומְ פְּרִינְצִיפָּאַל פון די מאָנטָן-רעאלער פרָץ שׁוֹלָן, י. זַיְפָּעָר, אַונְ צומְ דִּיכְטָעָר י. י. סִיגָּאַל, פָּאַר זַיְעָרָע ווּיכְטִיקָּעָר בָּאַמְּעָרְקוֹנְגָּעָן, וואס זויַהְפָּן מִיר גַּעֲמָאָכָּת, לייענענדיק דעם מאָנוּסְקָרִיפָּט.

איְבָּעָרְהוּיְפָּט בֵּין אַיך זַיְעָרָע דָּאַנְקָפָּאָר צוּ דָעַם גַּעַהְיָלָפּס פְּרִינְצִיפָּאַל פון די מאָנטָן-רעאלער אַידִישׁ פָּאַלְקָם-שׁוֹלָן, שְׁמַשׁוֹן דּוֹנְסָקִי, פָּאַר דער גַּרוּוּסָעָר חִילָּף, וואס עַר הָאָט מִיר גַּעֲבָעָן אַין צוֹאמְעַנְשָׁטְעָלָן די דזוקער פרָאנְגָּן אַונְ עַנְטְּפָּעָרָם.

אַיך בעַט די לעערער, וואס וועלָן זיך באָנוֹצָן מִיטָּן דָּאַוְיָקָן בְּיכָל, זויַ זַיְעָרָע מִינְוֹגָעָן ווּעַגְּנָעָן מַעְגְּלִיבָעָ אַוְסְפָּעְמַעְרְוָנוֹגָעָן.

אלָעַ פְּרִיוּ דָּאַרְפּוֹן גַּעֲשִׁיקָּט וְעוֹרָן אַוְיפֿט דָעַם פָּאַלְגָּנְדָּן אַדְרָעָם :

S. ZACHER

7087 ST. URBAIN STREET

MONTREAL — CANADA

צו דער צווייטער אויפלאגע

דער פאקט, וואס דאס פארלינגנדע ביכל איז זיין ערשותער אויפלאגע אין' נאנצין אויספֿאָרְקּוֹפֶט געווארן איז אַ קְרָצְעָר צִיּוֹת אָז ס'אַיז געווארן נויטיס אָרוֹסִיס צונעבען אַ צוּוּיְתָע, אַיז אַ בָּאוּיְזָן אָז לְעָרָעָר הַאֲבָן עַמְּגַפְּוֹנָעָן פָּאָר נַצְלִיךְ אַיז זַיְעַר אָרְבָּעַט אָז אָז דִּי אִידְיַעַשׁ שָׁוֹל הַאֲטָט זַיְד גַּעֲנוּטִיקָט אַיז אַזְּאָז מֵיְזָה, — אַ בָּהָה, וואס זָאָל, דַּוְרָד אַנוּיוֹזָן נָאָר דִּי סָאָמָע וּבוּטִיקְסָטָע פָּאָקְטָן, פָּאָרְלִיבִּכְטָעָר דָּעַם לְמוֹד פָּוֹן דער אִידְיַעַשׁ גַּעֲשִׁיכְטָע.

צוּטְרָעְטָנְדָּיק אַבָּעָר אָרוֹיסְצָוּנָעָן דִּי צוּוּיְתָע אַוְיְפָלָאָגָע, הַאֲטָט דָּעַר מַחְבָּר גַּעֲמָאָכָט אַינְסָם בָּוד אַ צָּאָל וּבוּטִיקָע אָוִיסְכָּבְעָסְרוֹנָגָע: 1) גַּעוֹוִיסָע פְּרָאָגָן, וואס זַיְנָעָן נִיט פָּוֹן גַּרוֹסָעָר וּבוּטִיקִיָּת, זַיְנָעָן אַדָּעָר אַיְנָגָאָגָן אָרוֹיסְגַּעַנְוָמָעָן, אַדָּעָר אָרוֹינְגַּעַשְׁטָעָלָט גַּעוֹוָאָרָן אַיז דִּי שְׁכָנָה/דִּיקָע פְּרָאָגָן, אַיז אָוֹוָה זַיְעַר אָרְטָט וּבָהָר אַיז גַּעֲשִׁיכְטָעָלָט גַּעוֹוָאָרָן.

2) פִּיל שְׁנָוִיָּים זַיְנָעָן אָרוֹינְגַּעַבָּרָאָכָט גַּעוֹוָאָרָן אַינְסָם לְעַצְמָוָן קָאָפִיטָל — “דָּאָס אִידְיַעַשׁ פָּאָלָק אַיז אַנוֹזָעָר צִיּוֹת”. דִּי פָּאָקְטָן, וואס וּוֹרָזָן אַבְּרָעְגָּעָן אַיז יָעָנָעָם קָאָפִיטָל, זַיְנָעָן — צְלִיבָּז וּזַיְעַר נַצְטוֹר אַלְיָעָט — אָוְנְטָעוֹזָאָרָן כְּסָדָה/דִּיקָע עַנְדָּעָר רָוּנָגָעָן. עַמְּגַפְּוֹנָעָן הַאֲטָט זַיְד גַּעֲפָאָדָרָט נַאֲכַצְפָּאָלָגָן דִּי שְׁנָוִיָּים אַינְסָם אִידְיַישׁן לְעַבָּוָן וּבָאָסָמָעָן.

3) אַ צָּאָל אָוִיסְפִּינְקְטָלִיכְקִיטָן דָּא אַזְּאָרָט, הוּן בְּנָגָע צָו דָּרָוק פְּעַלְעָרָן, הוּן בְּנָגָע צָוָם אִינְחָאָלָט גַּפְּאָ, וואס זַיְנָעָן אַיז דָּעַר ערשותער אוּפְלָאָגָע דָּרְכָּנְגָּאָלָזָן, זַיְנָעָן דָּא אָוִיסְגָּעְבָּסְעָרָט גַּעוֹוָאָרָן.

ס'קָאָזָו זַיְיָן, אַז אִידְיַעַשׁ זַיְנָעָן נָאָר גַּעֲלִיבָן זַאָכָן אָוִיסְצָוּבָעָסָעָן אַיז אִידְיַעַשׁ זַיְעַר דָּאָנְקָבָאָר יָעָדוֹ אִינְיָעָם, וואס וּוֹטָן אַנוּיוֹזָן אִוְּפָה דִּי נוֹיטִיקָע אָוִיסְכָּבְעָסְרוֹנָגָעָן, פָּאָר דִּי וּוֹיְטָעְרָדִיקָע אוּפְלָאָגָעָם.

ערשטער טיעל

די אידן אוּן די מזרח-לענדער

קאפיטל א.

פֿוֹן דָּעֵר אַודָּאַלטָּעֶר צִיְּמָה בֵּין דָּעֵר גְּרִינְהָוָגֶג פֿוֹן דָּעֵר אַידִישָׁעֶר מְלוֹכָה

(פֿוֹן אַרְוּם 2000 יָאָר בֵּין 1100 פְּאָרָאַן חָרְבָּן פֿוֹן דָּעֵם צְוִוִּיתָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ)

1. וְאוֹאָהָבָן גַּעֲלָעֶבֶת דִּי פְּאַטְעָרָם פֿוֹן דָּעֵם אַידִישָׁן פְּאַלְקָ ?
—אַין כְּנָעָן. (אַיְצָת אַרְץ יִשְׂרָאֵל). זַיְהָאָבָן אַהֲרָן אַרְיִינְגָּעוֹן אַנְדָּעֶרֶט פֿוֹן בְּכָל-
אַיִן, יַעֲנֶר צִיְּמָה אַהֲרָן זַיְהָ גַּעֲרוֹפָן עֲבָרִים.
2. מִיט וְואָסָה אַהֲרָן זַיְהָ זַיְהָ בָּאַשְׁעָפְטִיקָט ?
—מִיט פִּיצְוָכָט אַהֲרָן אַמְּאָל מִיט עַדְרָ אַרְבָּעָט.
3. פְּאַרְוָאָסָה אַהֲרָן דָּעֵר צְוּוִיגֶג פֿוֹן דִּי עֲבָרִים, וְואָסָה אַהֲרָן גַּעֲהִיסָּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אַרְיִינְגָּעוֹן אַנְדָּעֶרֶט אַיְזָן מְצָרִים ?
—וּוְיִיל אַיְזָן כְּנָעָן אַיְזָן גַּעֲוָעָן אַהֲנָגָעָר.
4. וְואָסָה אַהֲרָן פְּאַסְּרָט מִיט דִּי אַיְזָן אַיְזָן מְצָרִים ?
—דִּי מְצְרִיָּשׁ קַעְנוֹגָן אַהֲרָן זַיְהָ גַּעֲמָכָט פָּאָרָן קַעְנָכָט.
5. וּוְעָרָה אַהֲרָן זַיְהָ בָּאַפְּרִיּוֹת פֿוֹן דָּעֵר קַעְנְכְּטָשָׁאָפָּט ?
—מְשַׁחָ רְבָנָה. עַר אַהֲרָן זַיְהָ אַרְוִיְּגָעָפִירָט פֿוֹן מְצָרִים אַיְזָן אַהֲרָן גַּעֲשָׁאָפָּן פֿוֹן
קַעְנְכְּטִישׁ שְׁבָטִים אַ פְּרִיָּ פְּאַלְקָ. עַר אַיְזָן גַּעֲלָבָיכָן דָּעֵר אַידִישָׁר פִּירָעָר בֵּין
זַיְהָ טְוִיטָה. עַר אַהֲרָן זַיְהָ נַאֲנָצָן לְעָבָן גַּעֲלָמָפָט פָּאָרָן גַּעֲרָעְטִיקִיָּת אַיְזָן וּוּרְעָט
גַּעֲרָעְטָנָט בֵּין דִּי אַיְזָן זַיְהָ דָּעֵר פְּאַטְעָר פֿוֹן דִּי נְבָיאִים.
6. וְאוֹאָהָבָן דִּי אַיְזָן גַּעֲוָאַנְדָּעֶרֶט נַאֲךָ זַיְהָ אַרְוִיְּגָנָיָן פֿוֹן מְצָרִים ?
—אַיְזָן מְדָבָר.
7. וְאוֹאָהָבָן זַיְהָ גַּעֲהָעָרטָן, לְוִיטָ דָּעֵר טְרָאַדִּיצְיָעָ, דִּי צָעָן גַּעֲבָאָט ?
—אַוְיְפִּין' בָּאָרגָן סִינְיָן.
8. וְואָסָה אַיְזָן דָּעֵר אַיְנָהָאָלָט פֿוֹן דִּי צָעָן גַּעֲבָאָט ?
—נִיטָ דִּינָעָן אַפְּגָעָטָעָר, רְוֹעָן שְׁבָתָ, נִיטָ כְּאָרְדוֹן, נִיטָ גַּנְבָּעָנָעָן, נִיטָ זַאָן
קְיוֹן לִינְגָן, נִיטָ צְוָעָמָעָן יַעֲנָמָעָסָ פָּאָרָמָעָן אַיְזָן אַפְּגָעָפָן כְּבוֹד פְּאַטְעָר אַיְזָן מְטוֹעָה.
9. וּוְעָלְכָעָם לְאָנֵד אַהֲרָן כִּישָׁה אַיְנָעָנוּמָעָן פָּאָרָן דִּי אַיְזָן ?
—דְּאָסָם לְאָנֵד פֿוֹן דִּי אַמְּוֹרִים אַוְיְפִּין' מְזָרָח זַיְהָ פֿוֹן יִרְדָּן (עַבְרָ הַיְרָדָן).
10. וְאוֹאָהָיָן מְשַׁה רְבָנָה גַּעֲשְׁטָאָרָבָן ?
—אַיְזָן עַבְרָ הַיְרָדָן.
11. וּוְעָרָ אַיְזָן גַּעֲוָעָן דָּעֵר פִּירָעָר פֿוֹן דִּי אַיְזָן, וּוּעָן זַיְהָ אַהֲרָן אַיְנָעָנוּמָעָן כְּנָעָן ?
—יְהָוָשָׁעָ בֵּן נָוָה, וְואָסָה אַהֲרָן צְעַלְלָאָן דִּי עַמְלָקִים, וּוּעָן זַיְהָוּנָעָן אַנְגָּעָפָלָן
אוֹיפָן דִּי אַיְזָן אַיְזָן מְדָבָר.

12. וואס איז געוווארן מיט די כנענים, נאכדעם ווי די אידן האבן זיך באזעצעט איז לאנד?
- די מערטטע פון די כנענים זיינען געוווארן אונטערטערניש צו די אידן; איז אינייקע ערטר האבן די כנענים געהאט די אויבערהאנט. ס'זייןען אויר געוווע געגענטן, וואו די אידן מיט די כנענים האבן געלעכט צוישן זיך בשלום.
13. מיט וואס האבן זיך באשעפעטקט די אידן איז נגען?
- מיט ערדר ארבעת איז ביצוכט.
14. זגען אלע אידן געוווען פאראייניקט נאך יהושע'ס טויט?
- נוין. יעדר שבט האט זיך געלעכט באזונדרער.
15. וואס פאר א שלעכט איז ארכויסגענטומען באך די אידן איבער זויער צערטנסקייט?
- בריעצדע פעלקער פלעגן אויפ זי אונטאלן, זייל באזונדריןן און אונטערדרדיןן.
16. וואס פלעגן די אידן טאן, ווען זייל פלעגן ווערן באפאלן?
- עטלייבע שבטים פלעגן זיך פאראייניקן אונטער דער פירערשאפט פון א העלה, קעמען מיטן שונא איז זיך באפריעיןן.
17. וואס זגען אט די העלן געוווארן נאך זיינער מלחהטה מיט די פרעמדע פעלקער?
- שפיטים (רייכטער), פירער פון איינעם אדרער עטלייבע שבטים.
18. וואס איז געוווען די אידישע רעליגיע איז דער צויט פון די שופיטים?
- פון מדבר האבן זייל מיטגעבראקט דעם גלוון אין'ס גאט פון די אבות; נאך קומענדיק קיין כנען, האבן זייל זיך איסגעערנט פון די כנענים צו דינען אויך צו זיינער געטער, אווי זייל זיך געלערנט פון זייל ערדר ארבעת און אנדרער זאכן.

קאפייטל ב.

די פאראייניקט אידישע מלוכה

(1100—1000 פארן חורבן בית שני)

19. פארואס האבן אלע אידישע שבטים ענדילד באשלאסן זיך צו פאראייניקן אונטער דער פירערשאפט פון א קעניג?
- זוייל די פלשתים האבן געהאלטן ביהם איזונגעמען גאנץ כנען.
20. ווער האט איז יענער צויט איסגעבראקט א שטארקן איינפלום אויפ די אידן, זייל זאלן זיך אנהויכו פילן זייל א פאלק?
- שמואל הנביא; ער פלענט אומואנדרו איבערו לאנד און אומעטום וועקן איז פאלק נאציאנאלא-היסטארישע זבורנות און דעם גלויבן אין'ס גאט פון די אבות.
21. וועמען האט דער נבי שמואל, און נאכדעם אויך א פאלקם פארזאמלונג, אויסר געקילבו פארן ערשותן קעניג פון די אידן?
- שאלולאן, פון שבט בניין, וואס האט איזוינגעוויזן זיין גבורת, ווען ער האט באזונט די עמנום.
22. מיט וועמען נאך האט שאול ערפאלא-זריך געקעטפט?
- מיט די פלשתים און מיט די ערליך, אויך מיט מואב און אדים. זיינע אלע קאמפו זיינען געוווען פארטיזיגונגס מלחים.

- .23. וואס איז געועען דער סופ פון שאולין?
—ער איז געפאלין איז מלחה מיט די פלשותום.
- .24. ווער איז געוואָרַן קעניג פֵי אידן נאָר שאולין?
—דוד בּוֹ יְשִׁי, פּוֹ שְׂכַטְיְהוּדָה.
- .25. וועלכע שטאט האט דוד געמאָכט פָּאָר זַיִן הויפֿטשְׁטָאָט?
ירושלִים, וואס איז געועען שטאָרַק באָפֶעַסְטִיקָט.
- .26. וואס האט דוד אויפֿגְּטָאָן?
—ער האט אַיִינְגְּבִּירְט אַגְּרוּסְעָ אַרְמִיָּי, האט באָזִיגְט אלע שכּוּישׁ פְּעַלְקָעָר
און האט געשאָפּוֹ אַגְּרוּסְעָ אַדְּישׁעָ מלְכָה.
- .27. ווער איז געוואָרַן קענִיג נאָר דוד?
—זַיִן זַוְּלָמָה.
- .28. מיט וואס האָפּן זַיְדִּי אִידָּן באָשְׁעַטְיקָט אַיִן שלמה'ס צִוְּוִת?
—מייט ער אַרְבָּעָטָם, מלְאָכָה אָוּן האַנְדָּלְן; טִילְוּוּיָוּ אַוְידִי מִיט פִּיצְוָכָט.
- .29. מיט וואס איז שלמה געועען באָרִימָט?
—מייט זַיִן חַבְמָה.
- .30. וואס האט שלמה געפּוּט?
—דעַם בֵּית המְקָדְשׁ אָוּן אַוְיד פָּאָלָאָצּוֹ פָּאָר זַיְדִּי אָוּן פָּאָר זַיְנָעַ פִּילְׁ וּוּיבָעָר.
- .31. פָּאָרוּוּס אַיִן דָּאָס פָּאָלָק גַּעֲוָעָן אַוְמְצָוְבִּידָן מִיט שלמה'ס פִּירְוָנָג?
—זַוְּוִילְׁ ער האט געונְמָעָן בַּיִּי זַוְּ שְׁוּעָרָעָ שְׁמִיעָרָן מִיט תְּבָאָה אָוּן מִיט גַּעַד
צְוּאוֹנְגָעָנָעָר שְׁוּעָרָעָ אַרְבָּעָט פָּאָרְןְׁ קַעְנִיגָּן.
- .32. וואס האט פָּאָסִירָט נאָר שלמה'ס טוּוִיט?
—די אַידְיָשׁעָ מלְכָה האט זַיְדִּי צְוּוִיָּהָ פְּלָכוּבָות: מלְכָות יְהוּדָה
די שבטים יהודָה אָוּן בנְמִיוֹן) אָוּן מלְכָות יִשְׂרָאֵל (די אַיְבָּרִיקָעָ צָעָן שבטים,
—“עֲשָׂרַת הַשְׁבָּטִים”).

קָאָפִיטָּל גּ.

מֶלֶכְתָּיִשְׁرָאֵל

(790—1000 ח. ב. ש.)

- .33. ווער איז געועען דער ערְשְׁטָעָר קענִיג פּוֹן מלְכָות יִשְׂרָאֵל נאָר דער צְעַשְׁפָּאַלְטָוָנָג
פּוֹן דער אַיְרִישָׁעָר מלְכָה?
ירבעם בן נְבָטָה, פּוֹן שבט אַפְּרִים (דעַם גְּרֻעָטָנוֹ פּוֹן די אַיְרִישָׁעָ שבטים).
- .34. וועלכע טִילְׁוָן פּוֹן לְאָנְדָּר זַיְנָעָן אַרְנוּטָעָר אַוְנְטָעָר זַיִן הַרְשָׁאָפָט?
—דָּעַר צְעַנְטָעָר אָוּן דָּעַר צְפּוֹן טִילְׁ (שָׁמְרוֹן אָוּן גְּלִיל אַיִן מַעֲרָב זַיִן פּוֹן יְרָדָן
אָוּן דָּעַר גְּאַנְצָעָר מַוְּחָה טִילְׁ פּוֹן לְאָנְדָּר (עַבְרָ הִירְדוֹן)).
- .35. וואס האט ער גְּאַטְזָעָן די אַיְדָן פּוֹן דָּעַם בֵּית המְקָדְשׁ אָיִן יְרוּשָׁלָיִם?
—ער האט גְּעַבְּרִיט צְוּוִיָּהָ טְמַפְּלָעָן אָיִן דָּזָן אָיִן בִּתְהָאֵל מִיט גַּלְדָּעָן
קָלְבָּעָר אָיִן זַיִן.
- .36. ווער האט אַיִינְגְּבִּירְט אָיִץ יִשְׂרָאֵל דָּעַם גַּעֲנְדִּינְסָט פּוֹנְסָ פִּינְיְקִישׁוֹן בָּעֵל?
—איּוּבָּלְׁ, אַטְאַכְּטָעָר פּוֹנְסָ פִּינְיְקִישׁוֹן קענִיגָּן, וואס איז געועען די פְּרָוִי פּוֹן
אַחְאָבָּ מלְךָ יִשְׂרָאֵל.

37. ווי האבן זיך דעמאַלט די אידן פאָצוּינַן צו איזבל'ס אַיְזֶנְפִּיר?
- זויי האבן גערינַט צום אידישן גאט און אויך צום בעל.
38. ווער האט באַקעטַט דעם בעל דינט?
- אלֵיכָהוּ חֲנַבְיָא.
39. וואָס האט אלֵיכָהוּ חֲנַבְיָא גַּעֲלַעֲרַנְט די אַיְדַּו?
- אָז זוי זאלַן דיבגען נאָר צום אידישן גאט און לְעָבָן לוֹיט די גַּעֲזַעַן פָּוּ נְעַזְּרַעְמִיקִים.
40. זייןען אלֻעַ קענְגִּין פָּוּ יִשְׂרָאֵל גַּעֲזַעַן פָּוּ אַיְזָן פָּאַמְּלִיעַ?
- נְיִוּן, אַפְּטַט פְּלַעַגְתַּמְּ אַ גַּעֲנַעַרְאֵל טַוִּיטַן דַּעַם קענִיגַּן אָזָן וּוּרְזָן מֶלֶךְ פָּוּ יִשְׂרָאֵל אַנְשְׁטָמָט אִים.
41. מִיטַּז וּוּלְבָן פָּאַלְקַט האט מלכּות יִשְׂרָאֵל אַפְּטַט גַּעֲבִירַט מִלְחָמֹת?
- מִיטַּ אַרְם.
42. ווער האט גַּעַזְוִינַט אַיְזָן אַט די מִלְחָמֹת?
- אַמְּאַלְקַט יִשְׂרָאֵל אָזָן אַמְּאַל אַרְם. אַפְּטַעַר האט אַרְם גַּעַזְוִינַט אָזָן הַאַט צָוָעָנוּ מַעַן פַּיְלַ שְׁטַעַטַּ פָּוּ מִלְכּות יִשְׂרָאֵל.
43. פָּאַרְוֹאַס אִיז גַּעַזְוָאָרְן רְוָאֵק אִיז מִלְכּות יִשְׂרָאֵל אִין דַּעַר צִוְּיָּוִת פָּוּ דַּעַם קענִיגַּן יְרַבְּעַם דַּעַם צְוּוּיָּוִתְּן?
- וּוּיְילַ אִין יַעֲנַעַר צִוְּיָּוִת אִיז אַשּׁוּר אַגְּנַעַפְּלַן אַוִּיפַּ אַרְם.
44. פָּאַרְוֹאַס אִיז די אַיְדִישׁע מִלְכּוה רַיְבָּעַר גַּעַזְוָאָרְן אִין יַעֲנַעַר צִוְּיָּוִת?
- וּוּיְילַ די אַיְדַּן האַבְּן דַּעַמְּאַלְט בָּאַהֲרַשְׁטַט אַלְעַחַנְדָּלָס וּוּנְן צָוִישָׁן סִירִיעַ אָזָן מִצְרָים.
45. וּוּלְכַּעַ קְלָאַסְּן פָּוּ די אַיְדַּן זייןען גַּעַזְוָאָרְן רַיְבָּעַר אִין יַעֲנַעַר צִוְּיָּוִת?
- די גַּרְוִיסְעַ לְאַנְדַּר בָּאַזְוּצָּר אָזָן דִּי סָוחָרוֹם.
46. ווי האַבְּן זוי גַּעֲלַעַט?
- אַיְזָן נְרוּסָם לְקָסָם: גַּעַזְוִינַט אִיז פָּאַלְאַצְּן, גַּעַטְרָאַן טִיעַרְעַ קְלִיְּדָעַר, גַּעַזְעַן רַיְבָּעַ מַאֲלַצְיָוָן אָזָן גַּעַטְרָנְקָעַן פַּיְלַ וּוּיְיָוִן.
47. ווי אַיְזָן גַּעַזְוָעַן דַּעַר צְוַשְׁטָאנְדַּן פָּוּ די אַיְדִישׁע עַרְד אַרְבְּעַטְעַר אִין יַעֲנַעַר צִוְּיָּוִת?
- זויי זייןען נאָר אַרְבְּעַטְעַר גַּעַזְוָאָרְן. וּוּיְילַ זויי האַבְּן גַּעַמּוֹת צָאַלְוַן שְׁוֹעָרַע שְׁטִיעַיָּוָן צו דַּעַר מִלְכּוה אָזָן וַיְיַעַשׂ זַיְן זַיְנַעַן אַפְּנַעַרְיסָן גַּעַזְוָאָרְן פָּוּ דַּעַר אַרְבְּעַטְעַר אָזָן צְוַנְעַנוּמָעַן גַּעַזְוָאָרְן אִיז מַיְלִיטָעַר. אַפְּטַט האַבְּן זויי גַּעַמּוֹת לְיַעַן גַּעַלְטַט פָּוּ די רַיְבָּעַר אָזָן גַּרְוִיסְעַ אָזָן וּוּנְן זויי פְּלַעַגְתַּמְּ גַּעַנְעַן נִיטַּקְעַן דַּעַם חֹבֶב אִין צִוְּיָּוִת, פְּלַעַגְתַּמְּ מַעַן בַּיִּזְיָּוָן צְוַנְעַמָּעַן זַיְעַרְעַט פְּעַלְדָּעַר אָזָן אַפְּטַט אוּידָמָן זויי פָּאַרְקָעַט.
48. וואָס פְּלַעַגְתַּמְּ די אַיְדִישׁע נְבָיאִים זַגְּנוּן וּוּנְן דַּעַם, וואָס האַט רַיְבָּעַר דִּי אַרְיִמְעַ?
- אָזָא צָאָ לְעָבָן מוֹזָרְבָּעַן צו אַחֲרָבוֹן פָּוּנְסָמָס גַּאנְצָן פָּאַלְסָ.
49. וּוּלְכַּעַ נְבָיאִים האַבְּן גַּעַזְוָגָט זַיְעַרְעַט נְבָיאִות אִין מִלְכּות יִשְׂרָאֵל?
- עַמוֹּס, וואָס האַט הוַיְפְּטוּצָלִיד גַּעֲקַעַטְפַּט קעַן דַּעַר סָאַצְיָאַלְעַד אַוְמָגְעַרְבָּטִיד קִיְּמַט, אָזָן הוַיְשָׁע, וואָס האַט גַּעֲפַרְדַּיקְט לְיַבְּעַ אָז גַּמְטְּסָלִיט צְוִישָׁן מעַשְׁן.
50. וואָס אִיז גַּעַזְוָעַן דַּעַר סְוּפָּה פָּוּ מִלְכּות יִשְׂרָאֵל?
- אַשְׁור האַט אַיְגְּנַעַנוּמָעַן די מִלְכּוה פָּוּ יִשְׂרָאֵל אִין יָאָר 790 פְּאַרְצָן חַזְבָּן

בית שני און האט בארטויפן די צען שבטים אין פרעמדע לענדער, און א נרויסער טיל פון זיין האט זיך אויסגעמיישט מיט אנדרע פעלקער.

קפאיטל ד.

מלכות יהודת (1000 — 656 פארן ח.ב.ש.)

51. וועלכו טיל פון לאנד האט פארנומען מלכות יהודת ?
—דעם דרום'דיין.

52. פארוואס איז איז מלבות יהודת געווען רואיקער ווי איז מלבות ישראל ?
—זוויל ערשות איז יהודת געלען וויטער פון ארם איז אישור, צויזיטנס זיינען איז יהודת ניט פארגעקומען קיין רעוואלאיזעס קען די קענין פון דורך היין איז דרייטנס איז דער גאנדרינסט ניט געווען איז פיל פארשפריט איז יהודת איז דעריבער האבן די נכיאים ניט געפֿרט איז שטראקן קאמפֿ קענען די הערשער.

53. ווער איז אונגעפאלן אויף יהודת איז דער צויט פון רחבעם'ען, דעם ערשותן מלך פון יהודת ?
—דער קעניג פון מצרים.

54. וואס האט דעםאלט רחבעם געתאן ?
—ער האט זיך אויסגעקופט מיט א נרויסער סומע געלט.

55. ווי זיינען געווען די באציאוונגען צוישן מלבות ישראל איז מלבות יהודת ?
—די ערשטע דריי קעניגן פון יהודת האבען געפֿרט מלחות מיט מלבות ישראל נאר דער בערטער קעניג פון יהודת, יהושפט, האט געמאכט שלום מיטין קעניג פון ישראל.

56. פארוואס האט דער קעניג פון איזור ניט איזונגענומען יהודת נאכין חרבי פון מלבות ישראל ?
—זוויל אחן, דער קעניג פון יהודת, האט זיך אונטערגעבען דעם קעניג פון

ашור איז האט איז געגעבן וויער פיל געלט.

57. קען זועלכע זינד האט גערעדט דער נביא ישעיה, וואס האט געלעבט איז יענער צויט ?
—קענן דער מאראליישער פארדרארבנקייט פון די העכברע קלאסן פון יהודת,
וואס לעבן איז לוקטום פון דער פאלקן פרצע איז ניט נאר שטיצין זיין ניט די ארימען, נאר זיין אונטערדריקן זיך נאך.

58. וואס האט ישעה געזאנט וועגן דער מלוכה פון איזור ?
—איז זיין נאר א שטעבן איז נאטם האנט צו באשטראפן וינדייך בעטלער.

59. וואס האט ישעה געזאנט וועגן דער וויטער צוקונט ?
—איז עס ווועט קומען א צויט פון איז איביסן פרידן אויף דער געלט. מענשן זעלן איבערשטיין זעירע שווערדן אויף אקעראיוונס, א פאלק קען א פאלק וועט ניט אויפֿחויבן קיין שעורד איז מען ווועט זיך מער ניט לערנען זיין מלחתה.

60. ווער האט אַפְגָעֵשָׂבֶט גַעַנְדִינְסֶט אַיִן יְהוּדָה, האט צַעֲבָרָאַכְן אלֹעַ מַזְבָּחוֹת אַוְיָף דַי בָּעָרָג (פְמַהְתָ) אַזְן הָאַט קַאנְצָעַנְטְּרִירֶט דֻעַם נַאֲטַעַסְדִּינְסֶט אַיִן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ ?

—חַזְקִיָּהוּ, דַעַר מֶלֶךְ פָּוּן יְהוּדָה.

61. וואָסַ האַט חַזְקִיָּהוּ גַעַטָּאַן צַו בְּאַפְרִיעַין יְהוּדָה פָּוּן אַשְׁוּרְסָס יָאָר ?
—ער האט באַפְּעַטְיכְּטַט דַי מוּעָרָן פָּוּן יְרוּשָׁלָם, אַרְיִינְגָּצְיוֹן וּוְאַסְעָר אַיִן
שְׁתַּאֲטַט דַּוְרָד קַאנְאַלְן, צַעַנְגְּרִיט גַעַוְועַר אַזְן גַעַשְׁלָאַסְן אַבְונֶר מִיטָּמְרִים.

62. וואָסַ האַט סַנְחָרִיב מֶלֶךְ אַשְׁוּר גַעַפְּאַדְרֶטְסָט פָּוּן דַי אַיְרָן, וּוּעַן ער האט זַיְד דַעַר
וְאַסְוָט וְוָאָסַ חַזְקִיָּהוּ האַט גַעַטָּאַן ?

—אַיְבָּרְצָוְגָּעָבָן יְרוּשָׁלָם דֻעַם אַסְיָרִישָׁן חַיָּל, (ער האט דַעַרְבִּי צַעַגְעָבָן), אוּ ער
אוּ אַנְטְּשָׁלָאַסְן זַיְ אַיְבָּרְצָוְצָפְרָוִן אַיִן אַנְדְּרָעָלְעָנְדָרְעָן אַונְטָעָר זַיְוִן הַעֲרָשָׁאָפְטָן)

63. וואָסַ האַט יְשָׁעִיהָ דַעַמְּאַלְטָן גַעַרְאַטְן חַזְקִיָּהוּ ?
—זַיְד נִיט אַונְטָעְצָוְגָּעָבָן סַנְחָרִיבְּן ?

64. וואָסַ אַיִן גַעַוְועַן דַעַר סֻופָּה פָּוּן סַנְחָרִיבְּסָ אַנְפָאַל אַוְיָף יְהוּדָה ?
—סַנְחָרִיבָה האַט זַיְ אַמְּגָעְשָׁרָט אַהֲיָס מִיט זַיְוִן אַרְמַיִּי, וּוּיְוָל סָ'הָאַט אַוְיָסְדָּי
גַעֲבָרָאַכְן אַמְּבָחָה אַיִן זַיְוִן לְאַנְצָעָר.

65. וואָסַ פָּאָר אַגְּמָעָס דִינְסָט האַט אַיְנְגָעְפִּירֶט מַנְשָׁה מֶלֶךְ יְהוּדָה, חַזְקִיָּהוּס זַוּן ?
—ער האט ווּידָעָ אַיְנְגָעְפִּירֶט אַיִן יְהוּדָה גַעַנְדִינְסֶט אַזְן בְּרַעְנָגָעָן קְרַבְוָנָעָת
צַו דֻעַם אַפְגָאַט מֶלֶךְ, וואָסַ אַוְיָף זַיְוִן אַלְטָאָר פְלָעָנָט מַעַן פָּאַרְבָּרָעָנָעָת
קְלִיְינָעָן קִינְדָעָר.

66. וואָסַ האַט אַוְיְבָגָעָטָן יְאַשְׁיָהָן, מַנְשָׁהְסָ זַוּן, וּוּעַן ער אַיִן גַעַוְועַן קָעָנִיגָ אַיִן
יְהוּדָה ?

—ער האַט אַוְיְסָגָעָרָטָן דֻעַם גַעַנְדִינְסֶט אַיִן זַיְוִן לְאַנְדָ אַזְן הָאַט בְּאַפְיָילָן, אַז
אלָעָ אַיְדָן מַוּן זַיְד פִּירָן לְיִוְתָדְעָן דַי גַעַוְועַן פָּוּן דַעַר אַיְדִישָׁר תּוֹרָה.

67. וועַר האַט אַיִם גַעַהְאַלְפָן אַיִן אַט דַעַד דַעְבָּרָם ?
—דַעַר נְבִיא יְרַמִּיָּהּ.

68. וואָסַ אַיִן גַעַוְועַן דַעַר סֻופָּה פָּוּן יְאַשְׁיָהָן ?
—ער אַיִן דַעַרְשָׁאַסְן גַעַוְועַרְן פָּוּן עַנוֹפְטִישָׁר סַאַלְדָאַטָּן אַיִן אַמְּלָחָמָה מִיטָּמְרִים.
69. וועַמְעַן הָאַט דַעַר עַנוֹפְטִישָׁר קָעָנִיגָ גַעַמְאַכְטָפָר אַט מֶלֶךְ אַיִן יְהוּדָה ?
—יְאַשְׁיָהְסָ זַוּן, וְהַוקִּים'עַן.

70. מִיט וואָסַ האַט יְהָוִיקִים גַעַזְוָנוּן אַוְיָף זַיְד יְרַמִּיָּהּס צַארָן ?
—מִיט דֻעַם, וואָסַ ער האַט פָאַרְבָּרָעָנָט יְרַמִּיָּהּס גַעַרְבָּעָנָעָנָה נְבִיאוֹת, וואָסַ ער
הָאַט גַעַמְאַנְטָפָר פָוּן דַי אַיְדָן אַסְדְּצִינוֹן פָאָרְצִינוֹן קָעָנִיגָ פָוּן
אוּנוּ וואָסַ ער האַט גַעַזְוָנוֹנָגָעָן דַי אַרְיִימָעָן פָוּן פָאָלָק צַו בּוּיָעָן פָאָר אַיִם פָאָר
לְאַצְן, נִיט בְּאַצְאַלְנִיךְ זַיְיָ פָאָר דַעַר אַרְבָּעָט.

71. פָאַרְוָאַסְמָהָט מַעַן אַיִן מֶלֶךְ גַעַוְואַלְט טַוִוְאַט יְרַמִּיָּהּוּ הַנְּבִיאָ ?
—וּוּיְיָ ער האַט נְבִיאוֹת גַעַזְוָגָט, אַז דַעַר בֵּית הַמִּקְדָּשׁ ווּעַט חָרוֹב ווּעוֹרָן
דַאָס פָאָלָק ווּעַט פָאַרְטִיבָן ווּעוֹרָן, אַיְבָעָר דֻעַם, וואָסַ אַזְן לְאַנְדָרְעָנָה אַוְיָסְדָּי
גַעַרְכָּטִיקִיּוֹט.

72. וועַלְכָעָ מַלְוָחָה אַיִן גַעַוְועַן דַי מַעַכְטִיקְסְטָעָ נְאַכְדָּעָם, וְיָ אַשְׁוּר אַיִן צַעְפָאַלְן
גַעַוְועַרְן ?

—די מַלְוָחָה פָוּן בְּבָל (בְּאַכְלַאֲנִיעָ).

73. וואס באָר אַן ענדערונג אַין דורךעם פֿאָרנְגּוּקְוּמָעָן אַין מְלֻכָּות יְהוּדָה ?
—נִכְׁדָּנָאָצָּה, דָּעֵר קָעְנִיגֶּפּוֹן בְּבֵל, האָט צַעֲשָׂלָאָנוֹ דִּי עַגְּיָפְּטָעָר אַין אַין גַּעַת
וְאוֹרַו הַעֲשָׂעָר אַיבָּעָר יְהוּדָה.
74. וואס האָט יְרָמִיָּהוּ גַּעֲרָאָטוֹן יְהוּקִים'עָן ?
—צַו זַיְן גַּעַטְרִיָּה דָּעֵם קָעְנִיגֶּפּוֹן בְּבֵל.
75. ווי האָט יְהוּקִים גַּעַהְאַנְדָּלָט ?
—עד האָט גַּעַפְּאַלְגָּט דָּעֵם קָעְנִיגֶּפּוֹן מְצָרִים אַין האָט גַּעַמְאָכָט אַן אוּפְּשָׂתָאָנד
קָעְנִיגֶּפּוֹן נִכְׁדָּנָאָצָּר ?
76. וואס האָט דַּעְמָאָלָט נִכְׁדָּנָאָצָּר גַּעַטְאָן ?
—עד אַיְזָן גַּעַקְׁוּמָעָן מִיטּ זַיְן אַרְמַנִּי אַין בְּאַלְאָגְנָרֶט יְרוּשָׁלָם .
77. וואס האָט נִכְׁדָּנָאָצָּר גַּעַטְאָן, וְעוֹן יְהוּכִיבָּן, יְהוּקִים'ס זַיְן, וואס האָט דָּאָן גַּעַת
קִינְינֶט אַין יְרוּשָׁלָם, אַין אַרְיָסְגָּעָאנְגָּעָן צָום בְּאַבְּיָלָאָנוֹשָׁן לְאָגָעָר אַין זַיְן אוּרָאָיבָּעָר
גַּעַנְעָבָן צַו אַיְם ?
- עד האָט פֿאָרְשִׁיקְטָן קִיּוֹן בְּבֵל יְהוּכִיבָּן אַין דִּי חַשּׁוֹבְסְטָעָט בְּעַנְטָשָׁו פּוֹן
יְרוּשָׁלָם, האָט צַגְעָנוּמָעָן אַלְעָטְטִיעָר זַאְכָּן פּוֹן יְהוּכִיבָּן'ס פְּאַלְאָצָּן אַלְעָטְטִיעָר
גַּאֲלָדְעָבָן בְּלִיּוֹם פּוֹן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ אַין האָט גַּעַמְאָכָט פָּאָר אַקְעָנִיגֶּפּוֹן אַין יְהוּדָה
יְהוּקִים'ס בְּרוּדָעָר, צַדְקִיהָוָן, וואס האָט גַּעַשְׂוֹאָרָן צַו זַיְן אַיְם גַּעַטְרִיָּה .
78. וואס האָט צַדְקִיהָוָן גַּעַטְאָן זַיְבָּן וְיאָרָאָרָם ?
—עד האָט זַיְן אוּרָאָיבָּעָר גַּעַלְאָזָט בְּאַוּוֹרְקָן פּוֹן מְצָרִים אַין אוּפְּנָעָהָעָרט צַו צַאָלָן
צַיְנָוּן דָּעֵם קָעְנִיגֶּפּוֹן בְּבֵל .
79. וואס האָט נִכְׁדָּנָאָצָּר דַּעְמָאָלָט גַּעַטְאָן ?
—עד האָט גַּעַשְׂיָקְטָן אַין אַרְמַנִּי קִיּוֹן יְהוּדָה, האָט אַיְינְגָּעָנוּמָעָן אַלְעָטְטִיעָר
אוּרָפְּזָן וְעָגָן צַו יְרוּשָׁלָם אַין האָט בְּאַלְאָגְנָרֶט יְרוּשָׁלָם .
80. וואס פָּאָר אַנְבָּיוֹת האָט יְרָמִיָּהוּ גַּעַזְאָגָט אַין דָּעֵר צִיּוֹן פּוֹן דָּעֵר בְּאַלְאָגְנָרֶונְג ?
—אַין נָאָט וְעוּט אַיְבָּעָרְגָּעָן זַיְן שְׂטָאָט אַין דִּי העָנָט פּוֹן דָּעֵם פִּינְנָט, עד זַאָל
זַיְן פְּאָרְבָּעָנָן, וְוַיְלָל מְעָן פֿאָרְגִּיסְט אַין אַיר אַוְמְשָׁלְדִיק בְּלָוֶט אַין גַּעַטְטָמָט
זַיְדָּנִיט אַין פָּאָר דִּי אַרְיָמָע .
81. ווי האָט גַּעַוְוִירְקָט דִּי בְּאַלְאָגְנָרֶונְג אַוְיָה דִּי אַיְינְוֹנוֹאַיְינְשָׁר פּוֹן יְרוּשָׁלָם ?
—מְעַטְשָׁנָן זַיְנָעָן גַּעַשְׂטָאָרְבָּן פּוֹן הַוְנָגָר אַין פּוֹן עַפְּדוּעַמִּישָׁע קְרָאָנְקָהִיטָן .
82. וואס אַיְזָן גַּעַוְוָעָן דָּעֵר סּוֹחַ פּוֹן אַט דָּעֵר מְלַחְמָה ?
—די בְּאַבְּיָלָאָנוֹשָׁר הַאָבָּן פְּאָרְבָּעָנָט גַּאֲנָצָּה יְרוּשָׁלָם, חַרְוב גַּעַמְאָכָט דָּעֵם בֵּית
הַמִּקְדָּשׁ אַין תְּבִיסָה, וְאוֹו עַד אַיְזָן פְּאָרְבָּלִיבָּן בֵּין זַיְן טְוִיטָן .
83. וואס אַיְזָן גַּעַוְוָעָן דָּעֵר סּוֹחַ פּוֹן צַדְקִיהָוָן ?
—פְּרִיעָר האָט מְעָן גַּעַשְׂכָּטָאָבָּן זַיְנָעָן קִינְדָּרְעָר פָּאָר אַיְם אַין דִּי אַוְגָּזָן, נִאָכְדָּעָם
הַאָט מְעָן אַוְסְמָנְעַשְׂטָאָבָּן זַיְנָעָן אַוְגָּזָן, אַיְם אַוְעַקְּנְעַפְּרִיטָן קִיּוֹן בְּבֵל אַין אַרְיָנִידָן
גַּעַזְעָצָט אַין תְּבִיסָה, וְאוֹו עַד אַיְזָן פְּאָרְבָּלִיבָּן בֵּין זַיְן טְוִיטָן .
84. וועָר אַיְזָן פְּאָרְבָּלִיבָּן אַין יְהוּדָה ?
—די אַרְיָמָע קְלָאָסָן .
85. וְעַמְעָן האָט נִכְׁדָּנָאָצָּר גַּעַמְאָכָט פָּאָר אַפְּרִיעָר אַיְבָּעָר דִּי אַיְבָּעָרְגָּעָלְפָעָנָע
אַיְזָן אַין יְהוּדָה ?
—נְדָלִיהָ בֵּן אַחִיכִים .

86. זומס איז געוען דער סוף פון גדריה? ?

— ער איז געטוויט געוואָרַן בון געועזענע אידישע אַפְּצִיעָרַן מיט זיינְרַע
סָאַלְדָּאַטַּן.

87. זומס האט דער נבֿיא יְרֵמִיָּהוּ דעֲמָלֶת גַּעֲטָאָן?

— ער איז אָוֹעַך קִיּוֹן מִצְרָיִם מֵיט אַנְגּוּפָע אַיְזָן פּוֹן יְהֻדָּה אָן אַיְזָן דָּאַרְטָן
פָּאָרְבְּלִיבְּן.

88. אַיְזָן וּוּלְכָעַ לְעַדְעָרַן הַאֲפָּבָן זִיךְרַעְלְדָּעָט אַידְיִשְׁעַ יְשָׁוּבִים אַיְזָן יְעַנְעַרְלְ צִוְּיטַ ?

— דער גְּרַעַסְטָרַן יְשָׁוּבַּן דִּי אַיְזָן אַיְזָן גַּעַוּעַן אַיְזָן בְּכָל אָוֹן קָלְעַנְעַרְלְ יְשָׁוּבִים
זַיְוּנָעַן גַּעַוּעַן אַיְזָן מִצְרָיִם אָוֹן אַיְזָן יְהֻדָּה.

קָאָפְּטִילְלַה.

דָּעַר לְעַבְנָם שְׂטִיגְנָעַר פּוֹן דִּי אַיְזָן בֵּין גְּלָוֶת בְּבָל

89. וּוּלְכָעַ יְמִיסְטָבוֹבִים הַאֲפָּבָן דִּי אַיְזָן גַּעַהְאָט?

— שְׁבַת, פָּסָח, שְׁבֻוּתָן סּוּכּוֹת.

90. אַיְזָן זומס אַיְזָן בָּאַשְׁטָאָנָעַן דִּי וּוּכְטִיקִיָּת פּוֹן שְׁבַת?

— אַיְזָן דָּעַם, זומס נִיטְנָאָר דָּעַר בְּעֵל הַבַּיִת האט גַּעַרְאָרְפָּטַן רָעוֹ אַיְזָן אַט דָּעַם
טָאָג, נִאָר אָוִיך דִּי קָנְעַכְתָּן אָוֹן אָפִילְוַיְדַּי בְּחַמּוֹת.

91. זומס האט בָּאַטְיִיט דָּעַר יוֹמְטָוב פְּסָח?

— דער יוֹמְטָבוֹב פּוֹן פְּרִילְיָנְגָן, וּוּעַן עַם וּוּרְטַט צִוְּיטִיקְדִּי עַרְשְׁטָעַת תְּבָאָה, אָוֹן
דָּעַר יוֹמְטָבוֹב פּוֹן בְּתַחַת תְּוָרָה.

92. זומס האט בָּאַטְיִיט דָּעַר יוֹמְטָבוֹב שְׁבֻוּת?

— דער יוֹמְטָבוֹב פּוֹן שְׁנִיטָן, וּוּעַן מַעַן שְׁנִידְטַן אָפְּ דִּי וּוּיְזַיְדַּי פּוֹן דִּי פְּעַלְדָּעָר, אָוֹן
דָּעַר יוֹמְטָבוֹב פּוֹן בְּתַחַת תְּוָרָה.

93. זומס האט בָּאַטְיִיט דָּעַר יוֹמְטָבוֹב סּוּכּוֹת?

— דער יוֹמְטָבוֹב פּוֹן אַיְזָנָאַמְלָעַן דִּי תְּבָאָה אָוֹן דִּי פְּרוֹכְטָעַן אָוֹן דָּעַר יוֹמְטָבוֹב
פּוֹן בִּיְדְלָאָךְ (סּוּכּוֹת) צָוָם אַנְרָעָנָק פּוֹן דִּי וּוּנְדָרְוָנוֹנָעָן אַיְזָן דָּעַם מְדָבָר, וּוּעַן
דִּי אַיְזָן הַאֲפָּבָן גַּעַוּוֹאַיְנָט אַיְזָן גַּעַצְעַלְטָן.

94. מִיט זומס האט הַאֲפָּבָן זִיךְרַעְלְדָּעָטִיקְטַּק?

— אַיְזָן דִּי דָּעַרְפָּעָר — מִיטְעַרְדְּ-אַרְבָּעַט אָוֹן פִּיצְוָכָט אָוֹן דִּי גְּרַעְסָעָרָע
שְׁטָעָט — מִיטְמַלְאָכָה אָוֹן הַאנְדָּל אָוֹן מִיטְפְּאָרְלִיְּעָן גַּעַלְט אַוְיָף פְּרָאַצְעָנָט,
הָגָם דָּאָם האט מַעַן נִיטְעָטָרְט לְוִוְתָ דָּעַר תְּוָרָה. סְ'אַיְזָן אָוֹר גַּעַוּעַן אָכְלָאָס
פּוֹן כְּהָנִים אָוֹן לְוִוְתָ, זומס זִינְגָעַן גַּעַוּעַן פְּאָרְנוּמָעַן מִיטְגַּנְסָט אַיְזָן
דִּי חִילְיְוקָעַעְלְטָעָר אָוֹן מִיטְיַץ לְעַרְנָעָן דָּאָם פָּאָלָק דִּי טְרָאָרִיצְיָאַנְעָלָעַ גַּעַוּעָצָן.
דָּעַרְפָּאָר פְּלָעָנוּ זַיְיָ קְרִינוֹ פּוֹן פָּאָלָק גַּעַוּסָעָט מִילְּן פּוֹן זַיְיָרְתָּה אָוֹן פּוֹן
זַיְיָרְתָּה קְרַבְנָות.

95. זַיְיָ אַיְזָן גַּעַוּעַן דִּי לְאַגְּנָעָן פּוֹן דָּעַרְפָּוֹן בִּיְיָ אַיְזָן?

— גַּעַוּצְלִיךְ האט דִּי פְּרָוִי גַּעַהְעָרְט צָוָם מַאְזָן. פְּאַקְטִישְׁ אַכְבָּר אַיְזָן דִּי בָּאַצְיוֹנָג
צַוְּ דָּעַרְפָּוֹן גַּעַוּעַן זַיְיָרְתָּה אַגְּנָעָן. אָוִיךְ דָּאָם גַּעַוּעַן בָּאַפְּעָלָט דִּי קִינְדָּעָר צַוְּ
רָעַסְפָּעַקְטִירָן דִּי מַאְמָעָן גַּלְיִיךְ מִיטְיַץ טָאָטָן. סְ'זִוְּנָעָן אָוִיךְ גַּעַוּעַן פְּרָוִיָּעָן
כְּנִיאָות אָוֹן פְּרָוְרָנָס פּוֹן פָּאָלָק, זַיְיָ דְּכָרָה הַנְּכִיאָה, עַתְּלִיחָוּ הַמְּלָכָה. עַרְגָּעָן
פְּלָעָגָט זַיְיָן דִּי לְאַגְּנָעָן פּוֹן דִּי רְיִיכְעָרָעָן מַעְנָרָה, זומס פְּלָעָנוּן הַאֲבָנוֹן
צַוְּיִי זַיְיָבָרְעָרְאָן אַדְעָרְמָעָר.

96. וואס פאראָן געועצִין זיינען געוען בי אידן וווען קנעכט?

— אַ אַידישער קנעכט האָט געומזט אַרוייסנֿיַן פֿרְיוּ נַאֲךְ 6 יָאָר אַרְבְּעַתְן. קַיְוַן צַו שׁוֹוֶשְׁרָעַ אַרְבְּעַטְן האָט מַעַן אַיִם נִיט גַּעֲטָאָרט גַּעַבְן. בְּכָל אַיְזָה דָּעַר קנעכט אַדְעָר דֵּי דִּינְסְטַן גַּעַוּן גַּעֲרַבְנַט וּוּ אַ מִּינְגְּלִידַן פֿוּ דָּעַר פַּאֲמְילִיעַ. אַפְּלִיאַנוּ גּוֹיַּאַישַׁע קנעכט אָזְן מַלְחָמָה גַּעֲפַנְגַּנְעַן האָט מַעַן גַּעֲדַאְרַפְטַן באַהֲנְדָלְעַן מַעַנְשְׁלִיךְ. אַמְּאָלַ פְּלַעַגְטַן אַ הַאָרְטַן גַּעַמְעַן זַיְדַן דִּינְסְטַן פֿאָר אַ וּוֹיֵף אַדְעָר זַיְן קנעכט פֿאָר אָזְן אַיִדִים. אָז אַנטְלַאַפְּעַנְעַם קנעכט האָט מַעַן נִיט גַּעֲטָאָרט אַיְפְּרַעְגְּנַבְן זַיְן הָאָר.

97. וואס פֿאָר אַ רְעַכְטַן האָט דָּעַר פַּאֲטְעַר גַּעַהְאָט אַיִיף זַיְינַע קוֹנְדָעַר?

— עַר האָט גַּעַהְאָט דָּאָס רְעַכְטַן צַו פַּאֲרְקִיְּפַן זַיְן טַאַבְטַעַר פֿאָר אַ דִּינְסְטַן. וּוּעַר עַס פְּלַעַגְטַן חַתְּוֹנָה האָבָן מִיטַּא מִיּוֹדְלַן, פְּלַעַגְטַן דָּאַרְפַּן גַּעַבְן אַ גַּעַוְוִיסְעַ סְוּמַע גַּעַלְטַ אַיְהָר פַּאֲטְעַר. דָּעַר פַּאֲטְעַר פְּלַעַגְטַן האָבָן דֵּי דָּעה אַיְסְצּוּקְלִיבַּן אַ מַאְזַן פֿאָר זַיְן טַאַבְטַעַר אָזְן אַ וּוֹיֵף פֿאָר זַיְן זַוְן.

98. וואס פֿאָר אַ רְעַכְטַן האָבָן גַּעַהְאָט פַּרְעָמְדָעַ, אַוְסְלַעְנְדָעַר, וואס האָבָן גַּעַוְוִוִּינְט אַיְזַנְדַן?

— דֵּי זַעְלְפַּעַ בִּירְגְּנַרְטַן רְעַכְטַן וּוּ אַלְעַ אַיְדַן.

99. ווי האָט מַעַן גַּעַשְׁטִיצְטַן דֵּי אַרְיֻמַע לְיִוְטַן?

— דֵּי אַרְיֻמַע האָבָן גַּעַהְאָט דָּאָס רְעַכְטַן צַו קְלִיבַּן דֵּי אַיְינְצְעַלְעַנְעַ אַרְאַפְּנְעַפְּאַלְעַנְעַ זַיְגְּנַעַן (לְקָטַן) אָזְן פַּאֲרְגַּעְסְּעַנְעַ נַאֲרַבְן אָזְן פְּעַלְדַן (שְׁבַחַה). אַ נִיט קַיְוַן אַפְּגַעַן שְׁנִיטְעַנְעַם בְּרַעְגַן פְּעַלְדַן (פָּאהָ) האָט מַעַן גַּעֲרַאְרַפְט אַיְכְּבָרְלִיאָזְן פֿאָר אַרְיֻמַע לְיִוְטַן. אַ צְעַנְטַלְלַן פֿוּ דָּעַר תְּבוֹאָה יַעֲדָן דָּרִיטַן יָאָר האָט מַעַן גַּעֲדַאְרַפְט גַּעַפְּעַן דֵּי אַרְיֻמַע (מַעַשְׂרַעַנְיַיְהָ). דֵּי תְּבוֹאָה וואס אַיִזְן אַוְסְמְנַעְוָאַקְסַעְנַדְוָן יַעֲדוֹ שְׁמִיתָה יָאָר (דָּעַם זַוְּבַעַטְן יָאָר), וּוּעַן מְטָאָר נִיט בַּאַרְבְּעַטְן דֵּי עַרְהָה, האָט מַעַן גַּעַמוֹת לְאַזְן פֿרְיוּ פֿאָר אַלְעַמְעַן. אַיְזַעְנַס שְׁמִיתָה יָאָר האָבָן דֵּי קְרַעְדִּיטָאָרַן גַּעַמוֹת שְׁעַנְקַעְנַס אַלְעַחְבּוֹת, וואס דֵּי אַרְיֻמַע זַיְגְּנַעַן גַּעַדְוּ שְׁלִידְרִיךְ, אַוְיכְ אַיְנְעַר האָט אַיִזְן נִיט פַּאֲרְקִיְּפַט זַיְן נַחַלְתָה האָט זַיְגְּנַעַן אַ קְרוּב זַיְן גַּעֲדַאְרַפְט אַוְיסְלִילְיוֹן פֿאָר אַיִם. אַוְיכְ דֵּי נַחַלְתָה אַיִזְן נִיט אַוְסְמְנַעְלִיוֹת גַּעַוְוָאָרָן, האָט זַיְן גַּעֲדַאְרַפְט אַוְמְגַעְקָרְט וּוּרְעַן צָום פַּאֲרְקִיְּפַר אַיִן דָּעַם יַוְבָּלָן (יעַדו 50-יאָר).

100. וּוּרְזַיְנַעַן גַּעַוְוִוִּינְט דֵּי רִיכְטַעַר פֿוּ פְּאַלְקַ?

— מַעַרְסְטַנְסַ דֵּי עַלְטַסְטַעַר פֿוּ דֵּי פַּאֲמְלִילִים (זְקִנִּים). אַדְעָר דֵּי עַלְטַסְטַעַר אָזְן דֵּי פַּאֲרְשְׁטִיְּעַר פֿוּ שְׁטַמְטַטְן (זְקִנִּיְהָ). סְ'זַיְנַעַן אוֹיד גַּעַוְוִוִּינְט סְפַּעַצְיַעַלְעַר דִּיכְיָה טַעַר (שְׁופְטִים). אַמְּאָלַ פְּלַעַגְטַן אוֹיד מִשְׁפְּטַיְן דֵּי הַוְּיכָבָבָאָטְמַטְעַן (שְׁרִים) אַיִן נַאֲמַעַן פֿוּ דָּעַם קַעְנִינְגַן. דָּעַר הַעֲכַסְטַעַר רִיכְטַעַר אַיִיזְן גַּעַוְוִוִּינְט דָּעַר קַעְנִינְגַן. אַבְּעַר אַפְּלִיאַנוּ עַר האָט נַעַהְאָט קַיְיַי רְעַכְטַן צַו הַאֲנְדָלְעַן קָעַגְן דֵּי אַנְגַּעַנוּמוּעַן מַאֲרָאַלְיִישַׁע גַּעַוְעַצְן. וּוּעַן אַמְּלַךְ אַיִזְן אַמְּאָל בַּאֲנָגְּנַעַן אַ גַּרְוִיסְעַ זַיְנָה. האָט דָּעַר נַכְּיָא אַיִם שְׁאַרְךְ אַוְיסְגַּעְרָדְט.

101. אַיִן וואס אַיִזְן בַּאֲשַׁטָּאַנְעַן דֵּי רַעְלִינוּעַ פֿוּ דֵּי אַידְיִשְׁעַ נַבְּיאִים?

— אָז עַס אַיִזְן דָּאָ נַאֲר אַיִזְן גַּטְמַט, וואס האָט בַּאֲשַׁאְפַן אַלְעַז, וואס עַקְוִיסְטִירַט, אַז פִּירַט דֵּי זַוְּלַט מִיט גַּעֲרַבְטִיקִיַּט. עַר בַּאֲדַעְרַט פֿוּ דֵּי מַעְנְטַשְׁן זַיְן

וואלן זיין ערליך, זויי זאלן ליב האבן איזו טאו גוטעס איזינער דעם אנדרין.
איזו או דער דיבכער זאל ניט אונטערדריךן דעם ארימאן. ער באשטראפט
די שלעבעט מענישן איזו פעלקער איזו באלוונט די גוטע.
102. איזו וואס פאר א. פארם האט זיך דעם אלט אויסגעדריקט דער גאטעסידינסט בי
איידן?

— דורך קרבנות, וואס די כהנים פלאנען מקריב זיין איזו בית המקדש.

קצפיטל ז.

גלוות בבל (606-656 פ.ח.)

103. מיט וואס האבן זיך באשעטעןkit די איידן איזו בבל?
— מיט ערדי-אַבעט, מלאה איזו האנדן.
104. ווי פלאנען זויי אַפְּהִיטן זויער אַידְּשִׁקְּטוֹ ?
— איז שבחתים, ימים טובים איזו איזו די נאציאנאָלע טרווער טאג, ווי עשרה
בטבח, ווען נברנאנצֶר האט באַלאָנֶרט ירושלים: שבעה עשר בתמוה, ווען
די מויערן פון ירושלים זיינען אויפֿגעבראָכו געווארן: תשעה באָב, ווען דער
בית המקדש איזו פֿאָרבּעָנט געווארן: איזו צום גדליה, ווען נרליה איזו דער־
הרמּעַט געווארן (זע די פֿראָאן 79, 82, 86). פלאנען זויי זיך פֿאָראָמלען איזו
תפליח־הייזעה, פלאנען ליינען זויער שיליקע ביכעה, זיינען קאָפּיטל־לֵעָר
תהילים איזו הערוּ רעדעס פון זויערער לערער איזו פון זויער נבייאָט.
105. וועלכּע איזן פון יישראָל, וואס אַשְׁׁוּר האט באָלט מיט די פֿאָרטּוּפּעַן פון יהודָה?
— ז איזן פון יישראָל, וואס אַשְׁׁוּר האט געלעט איזו בבל?
106. וועלכּע נביאָה האט געלעט איזו בבל?
— זוחקאל.
107. וואס פלאנען זיין דער אַינְהָאָלֶט פון זוינע נבואות?
— ווי צו לְעַבְּנָה לְוַיְתָה דִּי גְּנוּעָצָן פון זוינע גערעטעןkit: איזו גאט שטראָפּט
ניט קיון זין פֿאָר די זינֶד פון זויער שאמטרם, איזו ער פֿאָרגִּינִּיט די, וואס
טווען תשובה, פֿאָרְלָאָזֶן זויער שולעבעט מעשיים איזו ווערנו גוט; איז גאט
וועט נאָך אויפֿלְעַבָּן דאס אַידְּשִׁיקְּטוֹ פֿאָלָק איזו וועט ברענונגַען צוריך די איזן
אין זויער לאָנד.

קצפיטל ז.

יהודה אונטער דער פֿערְסִישָׁעַר הַעֲרָשָׁאָפּט

(402-606 פֿאָרָן צוּוִיתָן חָרְבָּן)

108. ווער האט פֿאָזִינְגְּט בבל?
— כוֹרְשָׁן מַלְךָ פְּרָסָה.
109. וואס פֿאָר אַ באָפּעַל האט כוֹרְשָׁן דער קענִין פון פְּרָסָה אַרְוִיסְגַּעַבָּן ווען
די איזן?
— איז די איזן, וואס ווילְן, קענען זיך אַומְקָעָן קיון יהודָה איזו אויפֿבּוּעָן זויער
לאָנד איז דעם בִּיתְהַמְּקָדְשָׁה, איז די פֿערְסִישָׁעַרְלָכָה וועט זוי שטייצָן
מייט געלט.

110. וויפיל אידן האבן זיך אומגעעדט ?
—ארום 40,000.
111. וווער זיינען געווען זיויערע פירער ?
—זורוכבל, א פירנץ פון בית דוד, אווע דער כהו גודל, יהושע בן יהוץך.
112. וועמען האבן זוי געטראפֿן אין יהודה ?
—פלשטים, מזאבים, עמנונים, די האלב אידישע שומרוןין, וואס דער קעניג פון איזן צווער האט זוי באזעכט אין שומרון, אין אווע א טיל אידן.
113. וואס חאָפּן די געקומגען אידן אַנְגַּעֲתִּיבָּן צו טאו אין יהודה ?
—בזוייען ירושלים און דעם בית-המקדש.
114. פֿאַרְזּוֹאָס האט זיך אַפְּגַּעַשְׁטַעַט די בוּיַּדְּבָּעַט ?
—וויל די שומרוניים, וועמען די אידן האבן אַפְּגַּעַשְׁטַעַט זיויער פֿאַרְלָאנְג צו בויען דעם בית המקדש צוועמען, האבן געשיקט א מסירה צום קעניג פון פרס, אווע די אידן וויל מאָכוּן אַוְיפְּשַׁטְּאָנד קענו אַים.
115. וווען איז אַפְּרַטִּיך געווערן דער צוּוִיטָעֶר בֵּית-המקדש ?
—איין יאָר 586 פ.ח.
116. וואס פֿאָר אַפְּרַיְהִיט האָבָּן די אַיְדָּן געהאט אין יהורה ?
—נאָר רעל געווער פֿרַיְהִיט ; פֿאַלְּוִישָׂן. איין יהורה געווען אַפְּרַאוּנִיך פון פרס.
117. וווער זיינען געווען די אַיְדָּישׁ פֿירַעַר נאָכָּז אַוְיפְּבּוּעַן פֿוֹנְמָם בֵּית המקדש ?
—די כהנים גודלום.
118. פֿאַרְזּוֹאָס אַיְזָּן דָּאָן דער נִיְסְטַעַר מִצְבָּה פּוֹן די אַיְדָּן אין יהורה געווען נידעריך ?
—וויל וויניק אידן האָבָּן געקענט לְיִעְנְּעַן די תורה.
119. אוועס וואס פֿאָר אַשְׁפְּרָאָךְ האָבָּן די אַיְדָּן דָּעַמְּאָלַט גערעדט ?
—אוועס אַרְאָמְּיָש.
120. וווער האט שְׁפַּעַטָּעֶר אַוְיבְּגַּעַהְוִיבָּן זיויער גִּיסְטִיקָּן צוּשְׁטָאָנד ?
—עורא הסופר, א געלענטער אַיד פּוֹן די בְּבֵל, וועמען דער פֿערסִישָׂר קעניג האט גענעבן פֿוֹלְמָאָכְט צו קומען אין ירושלים און שאָפּן דָּאָרטָן אַרדָּנוּנָגָן לְיִוְתָּה פּוֹן תורה משה.
121. פֿאַרְזּוֹאָס האט מען אַים גערופּן סופּר ?
—וויל ער פֿלְעַגְט אַיבְּגַּעַרְשִׂירְבִּין די בְּיכָרָה פּוֹן דער תורה אווע זוי פֿאַרְשְׁפְּרִיאַטָּן אַיְזָּן פְּאָלָק. („סִפְּרָה“ מײַינְט אַיְזָּן העֲבֵרִיאִישׁ : אַשְׁרִיבָּעַר).
122. וואס האט ערוא אַבְּפּוֹלוֹן די אַיְדָּן אוועס אַגְּרוּסָעֶר פֿאַלְּקִסְּפֿאַרְזָאָמְּלָונָג ?
—זיך צו פִּיוֹן לְוִית די געוועץ פּוֹן אַונְזָעָר תורה אווע זיך צו שיידן מיט זיויער פרויען, וואס שְׁטָאָכָּעָן אַפְּ פּוֹן פֿרַעְמָדָע בעַלְקָעָר.
123. פּוֹן וואס האָבָּן גַּעֲלִיטָן די אַיְדָּן פּוֹן יְרוּשָׁלָּם אַיְזָּן יְעַנְּעַר צִוְּיט ?
—די מְוִיעָרָן פּוֹן דער שְׁטָאָט זיינען געווען צֻבְּרָאָכְוָן, אווע באַנְדָּעָס פּוֹן פֿרַעְמָדָע פֿעלְקָעָר פֿלְעַגְט אַנְפָאָלָן אווע באַרְזִיבָּן די אַיְדָּן.
124. וווער האט אַנְגַּעַפְּרִיט מִיטָּן ?
—נְחַמְּיה אַ הְוִיכָּר בְּאַמְּטָעָר אַיְזָּן דעם הוֹיכָּה פּוֹן דעם פֿעַרְשִׁישָׂן קעניג, וועז מען דער קעניג האט באַשְׁטִיכָּט אלְס פְּחָה (הָעֲרָשָׂעָר) אַיְזָּן יהודה.

125. וואס נאך האט נחמייה אויפגעטאן ?

— ער האט באפלוין די ריבכע איזן שענקלע זיעערע חובות די אַרײַפֿע, באז פרוינען זי זונענצעט פאר די חובות און אומקערן זי צורייך זיעערע פעלדער און הייער, וואס זי האכז צונגענומעו פאר די חובות. ער האט אויך פָּרְבָּאַטְּן צו האנדלען אום שבת.

126. וואס איזן פָּרְגָּזֶעָקְוָעָן אֹוֵף דער גְּרוּסְעָר בָּאַלְקְסְּ-פָּרְגְּזָאַמְּלָוָגָג, וואס עזרא און נחמייה האבן צונגענערפּוּן ?

— ער האט באָרגָּנְעָלִיָּעָנְטָן די תורה און די עַלְטַסְטָעָ פָּוּן פָּאַלְקָ האָבָּן זַיְד גַּעַתְּמַעַט אֹוֵיפּ אַתְּ בְּתַבְּ פָּוּן אַ שְׁבָועָה, וואס אַלְעַ האָבָּן גַּעַדְרָפְּטָ גַּעַפְּן, אָז זַיְד וּוּלְעַן אֲפָהִיטָן די תורה, וואס איזן גַּעַוְאָרָן פָּוּן דֻּעַמְּאָלָט אָז אַ מְלֻכְּהַגְּזַעְוּצְבָּר.

127. וואס אָבָּן די שְׁמָרוֹנוּם גַּעַטְּאָן אַוְיְצָוְאַלְטָן זַיְעַר דַּלְיָגִיעַ ?

— זַיְיַי האָבָּן זַיְד אַוְיְגַּעַבְּוִוִּיטָן אַ טְּעַמְּפָלְ לְעַבְּן דַּעַר שְׁטָאמְטָ שְׁכָם.

128. וואס האט פָּאַסְטָרָט מִיטָּן די אַידָּן אַיְזָן פָּעַרְסִיעָ אַרְוָם יַעֲנַר צַיְוִיט ? — דער נַס פָּוּן פּוּרִים. (הַמּוֹן האט גַּעַוְאָלָט אַוִּיסְ הַרְגְּעָנָעָן אַלְעַ אַיְזָן, אַבְּעַר מִיט דַּעַר הַיְּלָפְּ פָּוּן מַרְדְּכַי אַזְוָן אַסְתָּרָהָן דַּעַר קַעַנְגָּ אַחֲשָׂרָשׂ עַרְלְיוּבְּטָ די אַיְזָן זַיְד פָּאַרְטִּיְּדִיקָן אַזְוָן הַמְּנַעַן האט ער גַּעַהְיִיסְן אַוְיְהָעָנָגָן).

129. וּעְרָזְוּן גַּעַוְוּן גַּעַוְוּן די סְפָרִוִּין ?

— די גַּעַלְעַדְנָטָעָן, וואס פְּלַעַנְן עַזְקְלָעָן דַּעַם פָּאַלְקָ די תורה אַזְוָן בְּלַעַנְן זַי אַוְיךְ אַיְבָּרְשָׂרִיבָן.

130. וואס אַיְזָן גַּעַוְוּן די בְּנַסְתָּה הַגְּדוֹלָה ?

— אַנְדְּרָסְעָר פָּאַלְקְסְּדָאָטָן, וואס אַיְזָן באַשְׁטָאָנָעָן פָּוּן די סְפָרִוִּים מִיטָּן די „זְקָנִים“. אַטְדַּעַ רַאַט בְּלַעַנְטָ באַטְרָאָבָּטָן די וּוֹיכְטִיקְסְטָעָ פְּרָאָגָן פָּוּן אַיְזָן דִּישְׁוֹן לְעַבְּן אַזְוָן אַרְוִיְּגָעָבָן גַּעַזְעָצָן.

131. וּעְלַכְעַ תְּפִילּוֹת שְׁטָאָמָעָן לְוִיטָ דַּעַר טְרָאַרְצִיעָ פָּוּן דַּעַר בְּנַסְתָּה הַגְּדוֹלָה ? — „שְׁמַעַ יְשָׁרָאֵל“ אַזְוָן „שְׁמַנְהָ עַשְׁרָה“.

132. וּאַסְמָעַ אַנְדְּרָעַ תְּקִנּוֹת האָבָּן אַיְינְגְּנָפְּרָטָן די מעַנְשָׁוֹ פָּוּן דַּעַר בְּנַסְתָּה הַגְּדוֹלָה ? — (1) צַו דָּאַוְוּנָעָן מִיטָּן „מְנַזְן“ פָּוּן 10 אַיְזָן אַדְעַרְ מַעַר, (2) צַו לְיִעַנְנָעָן אַיְזָן דַּעַר תורה אַזְוָן די שְׁלֵוָן שבתִּים, יְמִים טּוּבִים אַזְוָן מַאֲנְטִיקָן אַזְוָן דַּאַנְרְשְׁטִיךְ, (3) צַו לְיִעַנְנָעָן „הַפְּטָרָה“ אַזְוָן די נְבִיאִים נאָךְ דַּעַר תורה.

133. וּעְלַכְעַ שְׁפָרָאָכוּן האָבָּן דֻּעַמְּאָלָט די אַיְזָן בְּאַנוֹצָט ?

— גַּעַרְעַדְטָ אַרְצָמִישָׁן אַזְוָן גַּעַלְעַנְטָן די תורה אַיְן הַעֲפָרָאַוִּישָׁ.

134. וואס פָּאָר אַרְעַפְּאָרָם האָבָּן די סְפָרִוִּים אַיְינְגְּנָפְּרָטָן אַיְזָן דַּעַר אַיְדִּישָׁר שְׁרָפְּט ? — זַיְיַי האָבָּן אַיְינְגְּנָפְּרָטָן די „כְּתָבָ אַשְׁוּרִי“, די קוֹאָדְרָאָט אַזְוָתִוּת, אַנְשָׁטָאָט דַּעַר אַלְטָעַר שְׁוּעַרְעַר הַעֲרָאוְיִשְׁרָעָר שְׁרָפְּט.

קָאַפְּיַטְּלָ ח

דַּעַר תְּנַ"ד

135. וואס מְיַוִּגְטָ תְּנַ"ד ?

— תורה, נְבִיאִים, כתובים.

136. ווער האט צווארענע שטעלט דעם גראטען טויל פון תנ"ך?
—עורה און די אנדרען סופרים.
137. פארוואס רופט מען די תורה: חומש?
—וויל זי באשטייט פון 5 ביכער: בראשית, שמota, ויקרא, במדבר און דברות.
138. וואס אייז דער אינחהאלט פון „בראשית“?
—ערציזילונגגען ווען דער וועלט באשפאונג, ווען דעם לאבען פון די ערשות דורות פון די מענשן בי אברהם איבנו און ווען דעם לאבען פון די אבות: אברהם, יצחק און יעקב מיט זויירע קינדרע.
139. וואס אייז גשריבן און „שמות“?
—ווען די אידן אין מצרים און זעיר באפריאוונג, ווען די אידן אין מדבר, ווען דעם משיכן און פאיישידענע געועצן.
140. וואס אייז דער אינחהאלט פון „ויקרא“?
אנזיווונגען ווי צו פירן א הייליך לעבן: ניט צו נעמען קיון נקמה, ניט פיין את הבכו קיון מענשן אייז הארצן, ליב האבו דעם צוויטן ווי זיך אליאן, אפיו א פרעמדו א. ר. ג.
141. וואס באשרייפט זיך אין במדבר?
—די וואנדערונג פון די אידן אין מדבר און געוויסע געועצן.
142. וואס אייז דער אינחהאלט פון דברים?
פאיישידענע געועצן, גשריבן אייז דער פארם פון איבער'זרוונג („משנה תורה“). און משהס צוואה צו די אידן.
143. ווי רופן זיך די היסטארישע ביכער פון נביאים?
—נביאים ראשונים: יהושע, שופטים, שמואל, מלכים.
144. פון וועלכער ציוט ווערט דערציזילט אין די נביאים ראשונים?
—בון משהס טויט ביז גלוות בבל.
145. פארוואס הייסו אט די היסטארישע ספרים מיטין נאמען „נביאים“?
—וויל נביאים האבו זי גשריבן.
146. וואס אייז דער אינחהאלט פון די ביכער, וואס הייסו „נביאים אחרוניים“?
—די רעדעם פון 15 נביאים און א געשכטע מיט יונה הנביא.
147. פון וועלכער ביכער באשטייען די בתבים (שרופטן)?
—פון תהילים, משלי, איוב, דניאל, עזרא, נחמה, דבריהומיים און די פונף מנילות: שיר החסרים, רות, קולת, איך און אסטה.
148. וואס אנטהאלט תhilim?
—רעילגיעז לידער און תפירות.
149. וואס אייז דער אינחהאלט פון „משלוי“?
—שפיריכווערטעד און קלונג עצות ווי זיך צו פירן.
150. וואס באשרייפט זיך אין „איוב“?
—ווי א גרויסער צדיק איוב האט זעיר פיל געליטו און ווי ער טעהט זיך אוים און פאדערט גערעטען קיטו פון גאטט.
151. וואס אייז דער אינחהאלט פון דניאל?
—וואנדער-מעשות ווען דניאל זיינע דריי חברים און זעונגגען ווען דער אידישער צוקונטט.

152. הוּא דערציאלייט זיך איזן „עוֹרָא“ און „נְחַמִּיה“?

—ווען דעם, וואס אט די ביידע פירער האבן אויפגעטאו איזן יהודת.

153. הוּא אנטהאלט דאס פוך „דְּבָרֵי הַיּוֹם“?

—א קורצע געשיכטע בון די איזן ביז גלוות בבל איזן איבערחויפט וועגן די מלכִי בית דוד.

154. הוּא איז דער אינחהאלט פון שיר השירים?

—א זאמלונג פון לְבָגָע לְדָעָה.

155. הוּא איז דער אינחהאלט פון „קֻוחַת“?

—טרוייעריק געדאנקען וועגן דער נישטיקיט פון דעם מענטשן איזן זיין לאבען.

156. הוּא באשרויפט זיך איזן „רוֹת“?

—א געשיכטע פון דעם אידישן לאבען איזן דער ציוט פון די שופטים.

157. פון וואס באשטיוט איכה?

—פון טרויער ל דער אויפֿ דעם חורבן פון ירושלים איזן אויפֿן גלוות.

158. הוּא דערציאלייט זיך איזן אסתэр?

—דער נס פון פורדים.

159. ווי נאך ווערט גערופן די ביכער פון תנ"ד?

—כתביו הקדש (די הייליקע שריפטן).

160. זיינען געווען בי איזן אויך אנדרע פיכער וואס זיינען ניט ארין איזן תנ"ד?

—יע, ווי „דְּבָרֵי הַיּוֹם לְמַלְכִי יִשְׂרָאֵל“, „דְּבָרֵי הַיּוֹם לְמַלְכִי יְהוּדָה“, „סְפִּירָה“ און אנדרען.

כ א פ י ט ל

יהודיה אונטער דער גרייבישער הערדשאפט (פ.ת. 210 - 402)

161. זוער האט אַראָפְּגָעָוֹאָרְפָּעָן די פֿערְסִישָׁעַ חַעֲרַשָּׁאָפָּט אַרוּם 400 יָאָר בְּאָרְצָן חַוְּרָפָּן בֵּית שְׁנִי?

—דער גְּרוּבִּישָׁעַ קָעְנִיגַּג, אַלְכְּסְנֶדֶר מַזְקָדוֹן.

162. זְוִי דְּאָט זְוִי אַלְכְּסְנֶדֶר מַזְקָדוֹן בָּצְצִינְגַּן צַו די אִידָּן אַין יְהָוָה?

—עַרְתָּה האט זְוִי גַּעֲנָבָּן די זְוַלְבָּעַ פֿרְיוּתִיָּת פּוֹן זְוַלְבָּסְטָפְּאָרְוָאָלְטָוָנָגָן, וְאַם די בעַרְסִיעָרְתָּה האָבָּן זְוִי גַּעֲנָבָּן, אָוֹן האט זְוִי גַּעֲדָרִיקָט מִיטָּשׁוּעָרָעַ שְׁטוּיעָדָן.

163. מִיטָּזָמָס האָבָּן די אִירָן אַיְום אַפְּנַעַדרָּאנְקָט?

—זְוִי האָבָּן אַ נְאַמְּנָעַן גַּעֲנָבָּן אַלְעָ אִינְגְּלָעָרָד, וְאַם זְוַיְנָעַן גַּעֲבָּאָרָן גַּעֲוָאָרָן אַין יְעַנְעָם יָאָר, אַלְכְּסְנֶדֶר.

164. זְוַעְמָעַן האט אַלְכְּסְנֶדֶר בָּאוּצָעַט אַין דָּעַר גְּרוּבִּישָׁעַ הַאַנְדָּלְ-שְׁטָאָט אַלְכְּסְנֶדֶרְהָה, וְאַם עַרְתָּה האט גַּעֲנוּרִינְדָּעַט אַין מְצָרִים?

—גְּרִיכָּן אַוְן אִידָּן.

165. וְאַם אַיְום גַּעֲוָאָרָן מִיטָּאַלְכְּסְנֶדֶרְסָמְלָאָה נַאֲךָ זְיוּן טְוִוִּיט?

—אַיְום גַּעֲנָעָרָל זְיוּנָה, תְּלִמי (פְּטָאָלָאָמָיִוָּה), אַיְום גַּעֲוָאָרָן העַרְשָׁעָרָד פּוֹן מְצָרִים אַוְן יְהָוָה, אַוְן אַזְּן אַנְדָּשָׁר גַּעֲנָעָרָל, סְעַלְוָוקָה, האט פָּאָרְנוּמָעַן סִירְעָעָן, קְלִיָּין אַזְׁעָ אַוְן בְּכָלָן.

166. ווי לאנג האבן די פטאלאמוייר געהערשט איבער יהודה?

— מעדר ווי הונדערט יאה.

167. ווי האבן די ערשות דריי קעניגן פון די פטאלאמוייר באחאנדרט די אידן?

— זייז האבן נאָר גענומען די שטייערן, וואָס דער כהן נדוּל האָט אַיינגעמאָנט

פֿאָר זִי. אָבעֶר זִי האָבָן נִיט גַּעֲשְׁתָּעַרְטָן די זַעֲלַבְּסְטַפְּאָרוֹאַלְטוֹנָגָן פָּוּן די אַיְדָן.

168. אוּוֹף וּוּלְכָעֵר שְׁפָרָאָךְ האָבָן גַּעֲרַעַטְדָּן די גַּרְוִיסָּעָמָּסָן אַיְדָן, וואָס האָבָן גַּעַן

וּאוֹינְט אַיְזָן אַלְכְּסְנְדְּרִיה אַיְזָן יַעֲנֵר צִוְּוִת?

— אוּוֹף גְּרוּבִּישׂ.

169. פְּאָרוֹאָס האָט מעַן אַיְזָן יַעֲנֵר צִוְּוִת אַיְבָּרְזָעַטְדָּם דַּעַם תְּנָ"ד אוּוֹף גְּרוּבִּישׂ?

— וּוּוִיל די אַיְדָן פָּוּן אַלְכְּסְנְדְּרִיה האָבָן שְׁוִין נִיט גַּעֲקָעַטְנָה לְיַעֲנֵן הַעֲבָרָעָאַישׂ.

170. פְּאָרוֹאָס רֹופְטָן מעַן יַעֲנֵן גְּרוּבִּישׂ אַיְבָּרְזָעַטְדָּם פָּוּן תְּנָ"ד תְּרַגּוּם הַשְּׁבָעִים?

— וּוּוִיל לְיוֹטָדָר לְעַנְעַנְדָּעָה האָבָן 70 זְקָנִים גַּעֲשְׁרִיבָּן די אַיְבָּרְזָעַטְדָּן.

171. וּוּמְעַן האָט פְּטָאָלָמְזִי דַּעַר דַּרְיְטָעָר באַשְׁטִימָטָן פֿאָר אַ שְׁטִיעָר זַעֲמָלָעָר אַיְזָן
יְהֻדָּה?

— יוֹסֵף פָּוּן טּוּבִּיהַ, אַ פְּלִימְעַנִּיךְ פָּוּן כְּהָן נְדוּל חֲנוּנִי.

172. וואָס פֿאָר אַז עַנְדְּרָוָנָגָן צָוָם עַרְגָּעָרָן אַיְזָן דַּעַם שְׁטִיעָר מַאֲנָעָן אַיְזָן פָּאָרְגָּעָקָמָעָן
דַּרְךְ דַּעַם?

— פְּרִוְעָר אַיְזָן דָּאָס מַאֲנָעָן שְׁטִיעָרָן גַּעֲוָעָן אַז אַרְבָּעָטָן פָּוּן דַּעַר אַיְדִישָׂעָר
וּלְבְּסְטַפְּאָרוֹאַלְטוֹנָגָן, אַיצְטָ אָבעֶר האָבָן אַרְבָּעָטָן גַּעֲוָעָסָע אַיְדָן גַּעֲנּוּמָעָן אַיְזָן
אַרְעַנְדָּא, האָבָן זִי אַיְסְגָּעָפְרָעָטָן שְׁטִיעָרָן פָּוּן די אַרְיָסָע אַיְדָן וּוּפְלִיל זִי
הַאָבָן גַּעֲוָאָלָטָן. די שְׁטִיעָר מַאֲנָעָר זַיְעָנָן גַּעֲוָאָרָן אַלְץָ רְיוּכָר, אַז די
פְּאָלְקָסָמָּס אַלְץָ אַרְיָמָרָ.

173. פְּאָרוֹאָס האָט פְּטָאָלָמְזִי דַּעַר פְּרָטָעָר בְּיִינְטָן גַּעֲרָאָן די אַיְדָן?
— וּוּוִיל די כְּהָנִים האָבָן אַיְזָן נִיט אַרְיָנְגָּעָלָאָן אַיְזָן דַּעַם הַיְּלִיקָסְטָן צִימָעָר
פָּוּן בֵּית הַמְּלָדָש.

174. וואָס האָט פָּאָסִירָטָן, וּוּגָן עַר האָט אַרְוִיְּפָגָעָלָאָן אוּוֹף אַ מאָסָע אַיְדָן פָּוּן
אַלְכְּסְנְדְּרִיה וּוּלְדָעָה הַלְּפָאָדָה?

— דַּעַר גַּעֲשְׁרִי פָּוּן די אַיְדָן האָט דַּרְשָׁרָאָקָן די הַלְּפָאָדָה אַז זִי האָבָן צָעָר
טוּרָאָטָן זַיְעָרָע טְרִיבְּבָעָר.

175. וּוּרָה האָט אַיְינְגָּעָנוּמָעָן יְהֻדָּה אַיְזָן דַּעַם יַאֲרָ 268 פָּ.ח.?

— דַּעַר סִירְיָשָׂר קָעָנִיגָּמָן אַנְטִיוֹקָהָס דַּעַר גַּרְוִיסָּעָר.

176. ווי אַז זִיךְ אַט דַּעַר אַנְטִיוֹקָהָס בָּאַגְּנָגְגָּעָן מִיט די אַיְדָן?
— גַּוּטָה. עַר האָט גַּעֲהִוִּין גַּעֲבָן דַּעַם כְּהָן נְדוּל, שְׁמַעוֹן הַצְּדִיקָה, אַ גַּרְוִיסָּע סְוּמָע
גַּעַלְטָ פְּאָרָן בֵּית הַמְּקָדְשָׁ אַזְנָה האָט פָּאָרְפָּעָסְעָטָן די לְאָגָעָן פָּוּן די אַיְדָן אַיְזָן
בָּכְלָ אַזְנָה סִירְיָע.

177. ווי האָט זִיךְ באַצְוִינְן צָו די אַיְדָן זִיְּן זַוְּן סְעַלְעָוָק דַּעַר פְּרָטָעָר?
— עַר פָּלָגָט אַוְיְסְפָּרָעָסָן זַוְּרָע שְׁוּעָרָע שְׁטִיעָרָן פָּוּן די אַיְדָן צָו בָּאַצְּאָלָן
קָאַנְטְּרִיוֹבּוֹצִיעָן צָו די רְיוּמָעָר.

178. וּוּרָה האָט פָּאָרְנוֹמָעָן דַּעַם טְרָאָן אַיְזָן סִירְיָע נְאָכְ'ן טְוִוִּיט פָּוּן סְעַלְעָוָק?
— זִיְּן בְּרוּדָעָר אַנְטִיוֹקָהָס עַפְּיָפָּאָן.

179. מיט וואס האט אנטויכוס גשואלט פארשטיינן זיין מלוכה?
—מיטין העלעניזון (פארג'ריבישען) אלע בעליך פון זיין מדינות.
180. וואס פארא פארטיען האבן זיך גבעילדט אין יהודה אין יענער צייט?
—די העלעניזון, וואס פלאגען זיך פירן ווי די נרכין מיט זיינער אויסגעלאָד
סענע פארזווילונגנונג, און די חסידים, די פרומען, וואס האבן אַפְּגָנָהָט אלע
געיצן פון דער תורה.
181. ווער איז געווען דער פירער פון די העלעניזון?
—יהושע, דער ברודער פון דעם כהן גדול חוננו, וואס האט זיך גערופן יאנזָן
אנשטאטן יהושאָן.
182. פארוואס האט אנטויכוס עפיפאן געמאכט יאנזָן פארן כהן גדול?
—וויל יאנזָן האט אים צונגעאנט צו צאלן מער צינזָן און איינפֿרִוָּן אין
ירשלים אַ נרכישן אַרט לעבען, אויב ער זוועט ווערן כהן גדול.
183. וואס האט יאנזָן אויסגעבוייט אין ירשלים?
—אַ, גימנאזְיוּעַ, וואו אידישע קינדר האבן געמאכט גימנאסטישע איביגנונגָן
נאקעטערהוּת.
184. פארוואס האט שפער אנטויכוס געמאכט פארן כהן גדול דעם העלעניזט
מענעלָאי?
- וויל ער האט אים צונגעאנט צו צאלן נאָר מער שטיווּרָן.
185. וואס האט מענעלָאי געהוּטן זיינער דינער טאָן?
- אוועקשיין צו אנטויכוס? טווערע גאלדנען כלים פון בית המקדש.
186. פארוואס האט מענעלָאי געלאָוט טויטן חונזָן, דעם געוועגענעם כהן גדול?
—וויל יענער האט אים שטראָק גזווילט פאר דער גנבה פון די כלים פון
ביתההמקדש.
187. וואס האט אַ אידישער המוּן געטאוּן מענעלָאיָם בּוּרְדָּרָעָר, וואס האט געשיקט
דאָס נאָלֵד פון בית המקדש קיון אנטיאכְּיָע?
- זוי האבן אים געטוּטָם.
188. וואס האט דעם אלט אנטויכוס געטאוּן?
—ער האט געשיקט אָן ארמיי קיון ירשלים, אויסגע/הרגע/עט הונדערטער
אידן, צורויבט דעם אידישן טעטעל און באָפּוֹלָן, אוֹ מ'זָאָל צוינגען די
אידן אַנצּוּנָמָעָן די נרכישע רעליגִינָע. און די אידן וואס וועלְן ניט דינען
די נרכישע געטער, ניט עסן קיון טרפה, אַדער אָפּהִיטָן שבת, זאלְן געטוּטָם.
ווערט.
189. וואס האט ער אַרְיוֹנָגֶשְׁטָעלָט אין ביתההמקדש?
—אַ סְטָאָטוּעָ פון דעם נרכישן נאָט זועס.
190. זוי האבן זיך די אידן באָצּוֹגָן צו אנטויכוס/עם גזרות?
—די העלעניזון האבן געפֿאלָגָט אַנטויכָן, אַסְטְּרָמָע אַידָן האבן זיך גע-
לאָוט טויטו על קידוש השם, אַ טויל פון זוי פְּלָעָן זיך באָחָלָטָן אַין די
היילָן און אַין די וועלְדָעָר און אַנדָרָע פְּלָעָן לְפִנִּים דינען די נרכישע
געטער און אַין געהוּטָם — דעם אַידָן נאָט.
191. ווער האט אויפֿעָהוּבָן אָן אויפֿשְׁטָאנָד קען סְרִירָע?
—מתתיהו הַחֲשֻׁמָּנָאִי מיט זיינע פִּינָּפִּין. זוי האבן געטוּטָם אַ סְרִירָעָן באָ-

אפטן און צעטערט דעם אלטאר פון דעם גראיבישן גאט.
192. ווער איז געווען דער פירער פון אידישן אויפשטיינד נאך מטהיהוּס טויט?
—זיין זון יהודה המכבי.

193. וואס האט יהודה המכבי געטאן נאך זיין איבער די גראיבן?
—ער דאט פארטראיבן די גראיבן פון ירושלים, געריאיגט דעם בית המקדש פון
די אפגעטער און האט געמאכט א יומיטוב פון חנוכת הבית (חנוכה), באָ
נייאונג פון גאטס הויא, 8 טאג, און איין יעדן אונט האט מען אנטענונג ליכט.
(פ. ח.).

194. אוות ואסטערע באידנגונגנוו אט יהודה המכבי געמאכט שלום מיט די גראיבן
נאכ'ן קרייג וואס ער האט געפרט מיט זוי אייןiar 233 פ. ח.?
—די אידן זאלן קריינן רעליגיעז פרײיהיט, אבער פאלטיש זאלן זוי זיין
אנטערטעניך דעם סירישן קעניג.

195. וואס אייז געווען דער סוף פון יהודה המכבי?
—ער אייז געפאלן איין שלאכט מיט די גראיבן.
196. ווער אייז געווען דער אידישער קריינפער נאך יהודה?
—זיין ברודער יונתן, וואס האט אויסגעווורקט מיט זיין דיפלאטישער געד
שיקטקייט, או די סירישע הערשער זאלן אים אונרקענונג אלס מהן גדר און
פארשטיינער פון יהודה.

197. וואס אייז געווען דער סוף פון יונתן? זיין?
—ער אייז געטאות געווארן אויפֿן פאפעל פון א גראיבישן קריינפער טרייפֿן,
וואס האט אים אריינגענברט צו זיך מיט חנחרדייה.
198. וואס האט אויפגעטאן זיין ברודער שמעון, זעלכער אייז געווארן קרייג?
פערער נאך יונתנס טויט?
—ער האט אויסגעטראיבן די סיריער פון ירושלים, אונגענומען שטיקער לאנד
ביי זוי און באפריטט די אידן פון דער גראיבישער הערשאפט.

קפאיטל י.

די ציימט פון דער פרײיער מלוכה

(210—133 פארן צווייטן חורבן)

199. וואס האט געהאלפֿן שמעון? אינגעאנץ אפֿזושאָפֿן די גראיבישע הערשאפט
איבער יהודה?
—דער קריינ און סיריע איבערן? טראן און די באַמיאונג פון יעדן צד צו
שליכן א בונד מיט די השמנאים אום צו קריינ זיער הילך קענען דעם
אנדרוֹן צד.
200. וואס האט שמעון געטאן פאר זיין פאלק, נאכדען ווי יהודה אייז געווארן פרײַ?
—ער האט אויפגעעלעכט ערדראָרבצעט און האנְדֶל, געבויט א האפֿן איין יפֿג
וואס ער האט צוגענומען פון די סיריער, אַרוּיסגעקראנָן פון רומיישן סענאנט
די אונרקענונג פון יהודהס זעלבסטשטענדיגקייט, פֿאָרְפֿרְיוּטְעָרְטְּ דִי גְּרָעָ-
געען פון אידישן לאנד און צוגענומען פון די סיריער די ירושלים ער
בעסטונג.

201. וואס פאר א טיטול האט שמעון החשמונאי גערראן אויַף א גרויסער פאלקס?
- פָּאָרְוָאַמְּלָאָגָּנָּג אָזִין יְרוּשָׁלָּיִם?
- בָּהָן גָּדוֹל אָן נְשָׂיא.
202. פָּאָרְוָאָס חָאָט דָעֵר סִירְיוּשָׁר קָעְנִיג אַנְגָּהָוִיבָּן אֲנַיְּעַם קָרִינְג מִיט שְׁמַעַן'עַן?
- אַיְּבָעֶר דָעֵר שְׁטָאָט יְפּוּ וָאָס שְׁמַעַן צָוֹנָעָנוּמָעָן פָּוּ סִירְיוּשָׁ.
203. וַיְּ אָזִין אַיְּזָה שְׁמַעַן הַחַשְׁמוֹנָאִי גַּעַשְׁתָּאָרָבָּן?
- זַיְּזַיְּן אַיְּדִים פָּטָאַלָּאָמָּי הַאָט אַיְּחָם פָּאַרְאָרָטָן. עָר הַאָט זַיְּד פָּאַרְפּוֹנְדָּעָן מִיטָּזָּקָעְנִיג פָּוּ סִירְיוּשָׁ, אַיְּגָנָעָלָאָהָן שְׁמַעַן'עַן אַויַּף אֲמָלְצִיָּת אָוּן נְעַזְּזִים זַיְּנָעַ קָעְכָּט אִים טִוְּיָטָן.
204. וַיְּ אָזִין גַּעַוְּאָרָן דָעֵר הַעֲשָׂר פָּוּ יְהֻדָּה נְאָך שְׁמַעַן'ס טִוְּיָט?
- זַיְּזַיְּן זָוּן יְוָחָנָן הַוּרְקָנָס.
205. וָאָס אַיְּזָה גַּעַוְּעַן דָעֵר סְוָאָפָּנָס קָרִינְג, וָאָס יְוָחָנָן הַוּרְקָנָס הַאָט גַּעַפְּרִיט מִוט דָעֵם סִירְיוּשָׁן קָעְנִיג אַנְטִיוֹכוֹס סִידָעָט?
- אַנְטִיוֹכוֹס הַאָט חָרָוב גַּעַמְאָכָט פַּוְיל אַיְּדִישָׁע שְׁטָעָט אָוּן בָּאַלְאָגָּרָט יְרוּשָׁלָּיִם; יְוָחָנָן אַיְּזָה גַּעַזְוָאָוָנָגָעָן צָו בָּאַגְּזָאָלָן אַנְטִיוֹכוֹס' אֲנַיְּגָרְסָע טִוְּבָעָן אַוְּפְּרִירְזָן דִי פָעַסְטָוּנָגָעָן פָּוּן יְרוּשָׁלָּיִם, אַפְּגָעָבָן דִי סִירְיוּשָׁ אַוְּבָעָרְהָעָרְשָׁאָפָט דָאָס גַּעַוְּעַר פָּזָן יְרוּשָׁלָּיִם אָוּן אַנְעָרְקָעָגָעָן דִי סִירְיוּשָׁ אַוְּבָעָרְהָעָרְשָׁאָפָט אַיְּבָעֶר יְהֻדָּה.
206. וָעַן זַיְּנָעַן דִי אַיְּזָה גַּעַוְּאָרָן אַינְגָּאָגָעָן וְלַבְּסָטְשָׁטָעָנְדִיק?
- אַיְּזַיְּרָאָר 200 ב. ח., וָעַן דִי סִירְיוּשָׁ מְלוֹכָה אַיְּזָה אַפְּגָעָשׂוֹאָכָט גַּעַוְּאָרָן דָוְרָךְ דִי מְלָחָמָות מִיט דִי פָאַרְטִיעָר.
207. מִיט וּוּמְעַן הַאָט יְוָחָנָן הַוּרְקָנָס גַּעַפְּרִיט — אַרְאָבָעָרְזָוְנְגָסְמָלְחָמָות?
- אַיְּזָה עָבָר תִּירְזָה מִיט דִי מְוֹאָבִים, אַיְּזָה צְפָוּ מִיט דִי שְׁוֹמְרוֹנִים אָוּן אַיְּזָה דָרָום מִיט דִי אַדְוָמִים.
208. וָאָס הַאָט יְוָחָנָן הַוּרְקָנָס בָּאַהֲנָדְלָט דִי אַדְוָמִים אָוּן דִי שְׁוֹמְרוֹנִים, וָאָס עָר הַאָט בָּאַזְוִינְט?
- דִי אַדְוָמִית הַאָט עָר גַּעַזְוָאָוָנָגָעָן אַנְצָוּנָמָעָן דִי אַיְּדִישָׁע רַעְלִינְגָעָן אָוּן דִי שְׁוֹמְרוֹנִים הַאָט עָר בָּאַשְׁטָרָאָפָט מִיט דָעֵם, וָאָס עָר הַאָט צָעַשְׁטָרָט זַיְּעָר בֵּית הַמִּקְדָּשׁ.
209. וָאָס הַאָט יְוָחָנָן הַוּרְקָנָס אַוְּפָגָעָתָן?
- עָר הַאָט פָּאַרְפּוֹיְטָעָט דִי גַּעַרְנָעָצָן פָּוּן אַיְּדִישָׁן לְאַנְדָּר אָזִוי וְיָאִין דָוְדָס צִוְּיָטָן, הַאָט אַיְּגָנָעָפְּרִיט גַּעַדְוָגָנָגָעָן סָאַלְדָאָטָן פָּוּן פָּרָעָמְדָע פָּעָלְקָעָר. הַאָט בָּאַנְיָיט דָעֵם בְּפָנְדָר מִיט דִי רְוִימָעָר אָוּן הַאָט אַרְוִיסָגָעָרָאָן פָּוּן זַיְּדִי אַנְעָרְקָעָגָעָן פָּזָן זַיְּן לְעַכְתָּאָפָט דִי לְעַנְדָעָר, וָאָס עָר הַאָט אַיְּנָדָעָנָמָעָן.
210. וָאָס פָּאָר אֲוּבְּכָטְקָע אַיְּסְטִיטְזִיע אַיְּזָה גַּעַשְׁאָפָּוּ גַּעַזְוָאָרָן אַיְּזָה דָעֵר צִוְּיָט פָּוּן יְוָחָנָן הַוּרְקָנָס, אַדְרָעָר, וְיָאִיר וּוּרְעָט גַּעַרְוָפָעָן אַיְּנָתָהָן תְּלָמָודָה, יְוָחָנָן בָּהָן גָּדוֹל?
- דָעֵר סְנָהָדָרָין, אַדְרָעָר בִּיתְהָדִין הָגָדוֹל (דָאָס גַּרְוִיסָגָעָבָן גַּעַרְכְּטָסְהָדוֹזָן), אֲמָלְכָהָרָגָט פָּזָן 71 מִיטָּגְלִידָעָר, וָאָס פָּלָעָנָט אַרְוִיסָגָעָבָן גַּעַזְעָצָן אַוְּפָעָז גַּרְוָנָט פָּזָן דָעֵר תּוֹרָה אָזָן פָּלָעָגָט אַנְטִישָׁיְדָן וּוּבְּכָטְקָע מְשִׁפְטִים.
211. וָאָס פָּאַרְאָצָר פָּאַרְטִיעָן הָאָבָן זַיְּד גַּעַבְּלִידָעָט בֵּי דִי אַיְּזָה צִוְּיָט?
- דִי צְדוּסִים אָזָן דִי פְּרוֹשִׁים.

212. פון וועלכע קלאסן זיינען באשטאנען אט די פארטיען ?
—די צדוקים — פון די העכברע קלאסן ; כהנים, מיליטר פרווער, הויבע בא-
אמטע אונ ריבע ליאט, אונ די פרושים — פון די פאלקס מאסן.
213. וואס אייז געווען די מיינונג פון די צדוקים וועגן דער אידישער מלוכה ?
—או די אידישער מלוכה דארף, ווי אלע אנדרשער מלוכות, פירן מלוחמות אונ
איינגעמען לענדער.
214. וואס אייז געווען די ליינונג פון די פרושים וועגן דער אידישער מלוכה ?
—או זי דארף זיין נאך א מיטל צו באשיצן דאס פאלק אונ איינצופרין
איין לעבן די געווען פון גערעטיקיט, שלום אונ ליפען, אבער ניט צו
פירן קיין עראפערגנס מלוחמות.
215. ווי האבן די פרושים אונ די צדוקים אויסגעטימשט די געווען פון דער תורה ?
—די צדוקים האבן זי אונגעטימשט ווערטערלייך, אונ די פרושים — לויוט
דעם גייסט פון דער תורה .
216. ווי האבן די צדוקים אונ די פרושים ערקלערט דעם געווען „עין תחת עין“
פון דער תורה ?
—די צדוקים אונ אויג פאר אונ אויג. (ווען איינער שלאגט אוייס בוי א צויזוין
או אויג, דארף מעז זיין אויג אויסשלאנגן). אונ די פרושים געלט-אפאצאל
פאר איז (אויסגעלטאנגן) אויג.
217. ווי האבן זיך אט די פארטיען באצזונג צו דער תורה שבעל פה (די געווען),
וואס זיינען ניט ארין אייז חומשתורה שכחבי ?
—די צדוקים האבן אט די מינדרליך תורה איינאנצן ניט אונשרקענט, אונ די
פרושים האבן געהאלטן, אז מ'מו אפקהון אלע דינים אונ תקנות פון דער
תורה שבעל פה, וואס זיינען געשאבן געוארען אוצופאכן די תורה צו די נײע
באידינונגנונג פון לעבן אונ אפזוזונדערן די אידן פון אנדרער בעקלער.
218. פארוואס האבן די פרושים איזו פיל שטודירט די תורה ?
—כדי זי זאלן קענען געפינען איז אויר אונזוייזונגנונג פון געווען פאר אלערלייך
פאלאן איז פארשיידען באידינונגנונג פון לעבן.
219. וואס אייז געווען דער אונטערשייד צוישן די פרושים אונ די צדוקים איז
די דעלגייזע גלוובונגען ?
—די פרושים האבן געגלויבט איין השגחה, אז אלץ וואס עם טראפט מיט די
מענשן, אייז באשערט פון נאט. זי האבן אויר געגלויבט איין מלאיכים (גוטע
אוון שלעכטע), איין עולם הבא (גון ערין פאר צדיקים און גיהנום פאר רשעים
אויף יונער וועלט) אונ איין תחית המתים (או די טויטע וועלז ווערן לעז
בעידק) אונ די צדוקים האבן ניט געגלויבט איין אט די אלע זאכו.
220. וואס זיינען געווען די איסיים ?
—א ברודערשאפט פון טיפדרעלינוייז מענשן, וואס האבן געלעפט איזו דער-
בער קאמונהיטיש, געטווילט איזוישן זיך אוויף גלויד זויער פאַרמען.
געגען בלויו ברויט מיט גדרינסן איזו ניט געטרונקען קיון וויאן. די מערסטע
פון זייז האבן ניט חותנה געהאט.
221. מיט וואס האבן זיך דערויזטערט פון דעם אידישן גייסט ?
—מיט דעם, וואס זי זיינען געווען צו עקסטרים איז זויער אסקעטישן לעבן.

222. מיט וועלכער פארטוי האט געהאלטן יוחנן הורקנום?
 —פריהער האט ער געהאלטן מיט די פירושים איז דעם רעליגיעזון לעבן
 און מיט די צדוקים איז דעם פאליטישן לעפז, אבער שפערטער, ווען די
 פירושים זיינען ניט געווען צופרידן מיט זיון מלוכה-פירונג און האבן איז
 אמאָל באַלְיוֹדיַקְט, איז ער אינגעאנצן אַרְיבּעֶר צו די צדוקים.
223. ווער פון די חשמונאים האט אַגְּנָגְנוּמָעָן דעם טיטול מלך?
 —יוחנן הורלנום/עס זוּן, יהודה אריסטאָפּוֹל, זומס האט געהערשט נאר זיון
 פֿאַטְעֵר נאר איין יאָר (174 פ.ח.).
224. זומס האט יהודה אריסטאָפּוֹל אַוְיפְּגַעַטָּן?
 —ער האט באַזְוָגְט אַז אַראָבִּישָׁן שבט איז גְּלִיל, און האט איז געצְוָוָונָגָעָן
 אַנְצְׂוָנָגָעָן דעם אַידְישָׁעָן גְּלִיל.
225. ווער אוֹז געווען זיון נאָכְבָּלְגָּעָר?
 —זיון ברודער אלכסנדר ינאֵי (146-173 פ.ח.).
226. פֿאַרְוּאָס זיינען די פֿרְוּשִׁים געווען קען איז?
 —וּוְיָל ער האט געהאלטן מיט די צדוקים איז ווּוְיָל ער האט געפּוֹרט צו פֿיל
 עַאֲבָרְוָנָגָס-מְלָחָמוֹת מיט די סִירְוּעָר און אַראָבָּעָר.
227. ווי האט זיך אַנְגְּהַזְוִין דער קָאָמָּה פּוֹן די פֿאַלְקְסִים-מָאָסָן קען איז?
 —אַמְּאָל, איז דעם יומָס טוב סְכוּכוֹן, ווען ער האט אַלְסָס כּוֹן גְּדוֹלָה גַּעֲפִירְט דעם
 גַּאֲטָעָס דִּוְנְסָט אַז בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, האט ער ניט גַּנְאָסָן דָּסָס וּוּאָסָרָן אַוְיפְּ/
 מְזֻבָּח לְוִיטְּן מְנַהָּג פּוֹן די פֿרְוּשִׁים. האט דער המָנוֹן אַיז פֿאַרְוּאָרָפּן מיט
 אַתְּרוֹגִים. דָּאַן אַיז אַוְיסְגָּבָּרָאָכָּן אַ בִּרְגָּעָר קָרְגָּה, זומס האט אַנְגְּהַזְוִין
 6 יאָר אוֹז אַוְמְגָבָּרָאָכָּט אַרְוּם 50.000 אַידְזָן.
 קִינְדָּעָר.
228. ווי האט ער זיך אַפְּגָּעָרְבָּנָט מיט די פֿרְוּשִׁים?
 —700 פּוֹן זיון האט ער גַּעֲרִיוֹצִיךְט אַז אַוְיסְגָּבָּוּלָעָט זְיוּעָרָן וּוּיְבָּרָא אַז
 קִינְדָּעָר.
229. ווער האט גַּעֲקְוִינְגָּט נאר אלכסנדר?
 —זְיוּן וּוּיְבָּרָא אלכסנדרה (137-146 פ.ח.).
230. זומס פֿאָר אַוְוִיכְטִיקָּעָן דְּרָוְן גַּדְלוֹה אַז אַרְגְּנָעְקִימָעָן אַיז דער רַעֲנִירָזָן?
 —דָּאַס וּוּסָס די כְּהָוָנה גְּדוֹלָה אַז אַפְּגָּעְטִילָּט גַּעֲוָאָרָן פּוֹן דער קִינְגְּלִיבָּר
 מְמַשְׁלָחָה, ווּוְיָל אַפְּרִוְיָה קָעָן דָּאַר ניט האָבָן דעם אַמְּטָס פּוֹן כְּהָוָנה גְּדוֹלָה.
231. וועלכער פֿאַרְטִּי האט פֿאַרְנוּמָעָן דעם סְנָהָדְרִין אַיז שְׁלֹמִיָּת אלכסנדרה/סְצִיָּת?
 —די פֿרְוּשִׁים.
232. ווי אַיז געווען דער צוּשְׁטָאָנָר פּוֹן די אַידְזָן אַיז עַנְעָר צִיּוֹת?
 —גְּנוֹט. סְאַיז געווען אַ צִיּוֹת פּוֹן פֿרִידְן אַז גִּיסְטִיקָּן שאָפָּן, ווּוְיָל קִיּוֹן
 מְלָחָמוֹת זיינען דְּעַמְּאָלָט ניט גַּעֲפִירְט גַּעֲוָאָרָן.
233. ווער אוֹז געווען דער נְשָׁיָה אַיז סְנָהָדְרִין אַיז עַנְעָר צִיּוֹת?
 —שְׁמַעַן בָּן שְׁתָחָה.
234. זומס פֿאָרָא וּוּיכְטִיקָּעָן תְּקִנּוֹת האט שְׁמַעַן בָּן שְׁתָחָה אַוְינְגְּעָפְּרָט?
 —(1) די בתובה, אַ שְׁרוֹפְּטָלִיכְבָּר אַפְּמָאָה, לְוִיט וּוּלְכָן דער מאָן פֿאַרְפְּלִיכְבָּטָעָט
 זיך אַפְּצָוּצָאָלָן זיון וּוּיְבָּרָא בְּאַשְׁטִימָטָעָסָמָע גַּעַלְתָּא, ווען זיך בְּלִיְבָּט אַ

גדרוּשָׁה אֲדֹעַר אָז אַלְמָנָה ; (2) אַלְגָּעָמְיוֹנָע שָׁוֹל בִּילְדוֹנָג, שָׁוֹל פָּאָר אַלְעָ אַיְדִּשָּׁע קִינְדָּר.

235. וְאָס אַיְזָ פָּאָרְגָּעָקְוּמָעָן נַאֲדָשׁ שְׁלֹמוּת'עַס טְוִוָּת ?

— אַ בְּרוֹדָעֶר קְרִינְג צְוִוִּישָׁע אִירָע זַיְן הַוּרְקָנוּס אָזָן אַרְיסְטָאַבּוֹל אַיְבָּעָרֵץ טְרָאָג . מִיט וּוּלְכָע פָּאָרְטִּיְעָן הַאָבָּן אַט דִּי בְּרוֹדָעֶר גַּעַהְאָלָטָן ?

— הַוּרְקָנוּס, דָּעַר עַלְטָרָרָה, וְאָס אַיְזָ גַּעַוְוָעָן כְּחָזָנָה גְּדֹלָה, הַאָט גַּעַהְאָלָטָן מִיט דִּי פְּרוֹשִׁים, אָזָן אַרְיסְטָאַבּוֹל, וְאָס אַיְזָ גַּעַוְוָעָן אַמְּלִיטְעוּרִישָׁר פִּירָעָר, אַיְזָ גַּעַוְוָעָן אַוִּיפָּה דָּעַר זַיְיט פָּוּן דִּי צְדָקִים, וְאָס זַיְינָעָן גַּעַוְוָעָן שְׁטָאָרָק אַיְזָ דָּעַר אַדְמָוִי.

237. אַוִּיפָּה וְאָס פָּאָר אָז אַפְּמָאָד הַאָבָּן זַיְן גַּעַמְאָכָט שְׁלָוָם ?

— אָז אַרְיסְטָאַבּוֹל זַיְן וּוּרָעָן מַלְכָּד אָזָן הַוּרְקָנוּס — כְּחָזָנָה גְּדֹלָה.

238. פָּאָרְוָאָס הַאָט זַיְךְ וּדְעָרֶר אַנְגָּהָוִיְּבָן אַ מְלֻחָמָה צְוִוִּישָׁן דִּי בְּרוֹדָעֶר ? — וּוּיְלָ אַנְטִיפָּאָטָהָר, אָז אַדְמָוִיְשָׁר מִילְּיְטְעוּרִישָׁר קָאָמָאנְדִּיר, הַאָט אַיְינְגְּנָעָרָדָת הַוּרְקָנוּס ? אַפְּצָוְנָעָמָעָן דִּי מַאְכָט בַּיְן זַיְן בְּרוֹדָעֶר מִיט דָּעַר הַיְּלָא פָּוּן דָּעַם אַרְאָבִישָׁן קָעָנָג. אַנְטִיפָּאָטָר הַאָט גַּעַוְוָאָלָט אַוִּיסְנוֹצָן דִּי שְׁוּוֹאָכְקִיּוֹט פָּוּן הַוּרְקָנוּס'עַס בָּאָרָאָקָטָהָר, כְּרִי אַלְיָוִן צַו וּוּרָעָן דָּעַר רַעֲנִירָעָר.

239. וְאָז אַיְזָ פָּאָרְגָּעָקְוּמָעָן דָּעַר קָאָמָק ?

— אַרְיסְטָאַבּוֹל מִיט זַיְינָע אַנְהָעָנָגָעָר הַאָבָּן זַיְךְ בָּאַפְּסִיקְטָמָט אַוִּיפָּה דָּעַם הָרָבִית בְּיָוִם בְּתִיחָמְדָש אָזָן דִּי אַזְּאָבָּעָר מִיט הַוּרְקָנוּס'עַס לִיְּוָתָה אָזָן זַיְן בְּאַלְגָּעָרָטָם.

240. וְאָס הַאָט אַוִּיסְגָּרוֹפָן דָּעַר צְדָקָה חֲנוּנָיִ, וּוּעָן הַוּרְקָנוּס הַאָט פָּוּן אַיְם גַּעַפְּאָדָרָת שָׁר זַיְלָ אַוִּיסְפָּעָטָן בַּיְן נַאֲטָמָט אַמְּפָה אַוִּיפָּה אַרְיסְטָאַבּוֹל ?

— אָ, נַאֲטָמָט, אֵי דִי בְּאַלְגָּעָרָעָר, אֵי דִי בְּאַלְגָּעָנָרָט זַיְינָעָן דָּאָרָ דִּיְנָעָן קִינְדָּרָה. בָּעַט אַיְדָר דִּיךְ, דָו זַאֲלָסָט נִיטָתָאָן, וְאָס זַיְן וּוּיְנָשָׁן אַיְינְעָן דִּי אַנְדָּרָעָע .

241. וְאָס הַאָט מַעַן גַּעַטָּאָן חֲנוּיָן ? פָּאָר זַיְן תְּפָלָה ? — מַעַן הַאָט אַיְם פָּאָרְשִׁיטִיןָן.

242. וְאָס אַיְזָ גַּעַוְוָעָן דָּעַר סּוֹפָה פָּוּן אַט דָּעַם בְּרוֹדָעֶרְקָרִינְג ?

— בְּיוֹידָע בְּרוֹדָעֶר זַיְינָעָן גַּעַקְוּמָעָן צָוָם רְוִיְמִישָׁן קְרִינְגְּפִירָעָר, פָּאָמְפִיִּי, אָזָן הַאָבָּן אַיְם גַּעַבְעָטָן, עָר זַיְלָ אַנְטִשְׁיָידָן צְוִוִּישָׁעָן זַיְן. הַאָט פָּאָמְפִיִּי פָּאָרָה נָמָעָן יְהָוָהָה, בָּאָפְּוּיָן, אָזָן הַוּרְקָנוּס זַיְלָ זַיְן כְּחָזָנָה גְּדֹלָה אָזָן נְשָׁאָ, אָזָן אַרְיסְטָאַבּוֹל ? אַוְוּעָקְעָפְּרִידָט קִיּוֹן דָּרוּם אַלְמָס אַ גַּעַפְּאָנָגָעָנָעָם.

243. וּוּעָן הַאָט דָּאָם פָּאָסְטוּר ?

133— 243 פָּאָרְזָן חָרְבָּן (אַרְוּם 2000 יָאָר פָּאָר אַוְנוּעָר צִוְּיָט).

קָאָפִיטָל יָא.

יְהָוָה אָונְטָעָר דָּעַר רְוִיְמִישָׁעָר הַעֲרָשָׁאָפָט

(פָּוּן דָּעַם יָאָר 133 פָּאָרְזָן חָרְבָּן בַּיְן דָּעַם חָרְבָּנוּ בֵּית שְׁנִי)

244. וּוּעָן הַאָט גַּעַהְאָלָפָן הַוּרְקָנוּס ? פִּירָז דִּי פָּאָלְגִּיטִּישָׁע עֲנִינִים ?

— אַנְטִיפָּאָטָר, דָּעַר הַאָלָב אַיְדִּישָׁר אַדְמָוִי.

245. וועמעס אינטערענסו האט אנטיפאטער געדינט?
—די רוימיישע, כדי די רויימער זאלן אים מאכון פארן' הערשער אין יהודת,
און דעריבער האט ער פיל מאל אפגעטאו זאכון, וואס זיינען געווען שעדריך
פאר די אידן.
246. ווער האט געמאכט אנטיפאטערן באָר אַ משגיה אויף דער פֿאַרְוּאַלְטּוֹנְגּ פֿוֹ
יְהֻדָּה אֵין אַוְיד אָוְרְקָנוֹסְץ' אַלְיאָן?
—דער רוימיישער קעניג, يولיכס צעזה, וויל אנטיפאטער האט אים געהאלפּוֹ
מייט חיל אין זיינע מליחות.
247. וועמען האט אנטיפאטער געמאכט פֿאָרְן' פֿאַרְוּאַלְטּוֹנְגּ אין אלְּ?
—זְיוּן עֲנָרְגִּישׁוֹן זְווֹן הַוְּרָדוֹםְן.
248. וואס פֿאָר אַ באָוּנְגָּנְג אַיז דַּעֲמָלֶט אַוְיְגַּשְׁתָּאָנָּעָן צְוּיָּוִשׁן די אַידָּן פֿוֹ נְלִילְ?
—די באָוּנְגָּנְג פֿוֹן די קְנָאִים, אַידְישַׁע פֿאַטְרָאַטְן, וואס האָכָּן אַגְּנִיטְלָט צּוֹ
בְּאַפְּרִיעִין יהודת פֿוֹ די רַוְיְמָר דָּרְךָ קְאַמָּפּ.
249. וואס האט הַוְּרָדוֹס גַּעַטָּאָן אַט די קְנָאִים?
—ער האט באָפְּוִילְ אַסְד פֿוֹ זְווֹי צּוֹ טְוִיטָן, צְוּיָּוִשׁן זְווֹי וַיְיַעַר פֿירָעָה, חַזְקִיָּהוּ
הַגְּלִילְ.
250. ווער האט גַּעַמְשְׁפַּט הַוְּרָדוֹםְן דַּעֲרָפָאָר, וואס ער האט גַּעַטְוִיט אַיזְן אַז
גַּרְכִּיכְטְּ?
—דַּעַר סְנָהָדְרִין.
251. האט אַים דַּעַר סְנָהָדְרִין פֿאָרְ/מְשְׁפַּט?
—זְיוּן, זְווֹי האָכָּן מַוְרָא גַּעַחַת פֿאָר הַוְּרָדוֹםְן, וואס אַיז גַּעַשְׁתָּאָנָּעָן פֿאָר זְיוּ
אַרְמְגָעַרְנְגָּלְטָט מִיט זְיוֹנָע סְאַלְדָּאַטָּן, אַיז האָכָּן אַים גַּעַלְאָזָט פֿרִי אַוְעֲקָגִין.
252. וואס האט שְׁמַעְיָה (איינער פֿוֹן די פֿרְוּשִׁים) דַּעֲמָלֶט גַּעַזְאָנָט צּוֹ דַּעַם סְנָהָדְרִין?
—, דַּעֲרָפָאָר וואס אַיר האט מַוְרָא גַּעַחַת אַרוֹיסְצָוְגָּעָבָן אַרְיכְּטִיקְן מְשְׁפַּט, ווּעַט
קְוֹמְעָן אַ טָּאגְן, ווען הַוְּרָדוֹס ווּעַט אַיְיךְ אַלְעָמָעָן פֿאָרְ/מְשְׁפַּטְן צּוֹ טְוִיטְן.
253. צּוֹ וואס האט הַוְּרָדוֹס גַּעַשְׁטְרָעֶבֶת?
—צּוֹ וּוּרָעָן אַ מֶּלֶךְ אַין יהודת.
254. ווער האט אַים גַּעַשְׁטָרֶטֶט צּוֹ דַּעֲרָגְרִיכְן זְיוּן צִילְ?
—אַרְיִסְטָאַכְּוָלָם זְווֹן, אַנְטִיגָּאָג, נַאֲכָדָעָם וּווֹ זְיוּן פֿאַטְעָר אַיז גַּעַשְׁתָּאָרָבוֹן אַין
רוּם.
255. וואס האט זְיוּן זְווֹן אַנְטִיגָּאָג גַּעַטָּאָן?
—ער האט אַרְגָּאנְזִוְּרֶט אַז אַרְמִי פֿוֹן זְיוֹנָע אַנְהָעָנְגָּעָר, האט פֿאַטְרִיבְּן
הַוְּרָדוֹםְן פֿוֹן יְרוּשָׁלָיִם אַיז האט גַּעַקְיִינִיגְט אַין יהודת פֿיר יָאָר.
256. וואס האָפָּנוֹ די רַוְיְמָר גַּעַטָּאָן נַאֲדָר די פֿיר יָאָר?
—זְיוּי האָפָּנוֹ אַיְוְנְגָּעָנוּמָעָן יְרוּשָׁלָיִם, גַּעַטְוִיט אַנְטִיגָּאָגָעָן אַיז דַּעֲרְקְלָעָרט הַוְּרָדוֹםְן
פֿאָרְן' מֶלֶךְ פֿוֹן יהודת.
257. וואס האט הַוְּרָדוֹס גַּעַטָּאָן, ווען ער אַיז גַּעַוּאָרְן קִינְגְּ?
—ער האט פֿאַנְאַנדְרָעַלְאָזָט דַּעַם סְנָהָדְרִין, האט גַּעַלְאָזָט טְוִיטָן 45 חַשְׁׁובְּעָ
אַיזְן, וואס זְיוֹנָעָן גַּעַוּעָן אַנְהָעָנְגָּעָר פֿוֹן אַנְטִיגָּאָגָעָן אַיז האט אַנְגָּעָהִיבְּן
צּוֹ פֿאַרְפָּאָלָן די חַשְׁׁמוֹנָאִים פֿאַמְּלִיעָן אַיזְן אַלְעָט אַנְהָעָנְגָּעָר פֿוֹן דַּעַר
חַשְׁׁמוֹנָאִים-פֿאַטְרִיאִי.

258. פארוואס האט הורדים זותונה געהאט פיט מרימען, וואס איז געווען פון דער
חשמונאים פאמיליע?
- כדי מ'זאל אים האלטן פארן געוצליכן יורש פון די חשמונאים.
259. וועמעו פון די חשמונאים פאמיליע האט הורדים געלאות טויטן אויס מורה
פאר אן אויפשטאנד?
- דען אלטן הורקנסן, דעם געועגענעם כהן גודל און נשיין; זיין טאכטער
אלכסנדרה, די מוטער פון הורדים עם פרוי מרים; אריסטאכון, מרימעס
ברודעה, וועמעו ער האט פריר געמאכט פאר א כהן גודל; און ענדיד אויך
זיין איינז וויבר מרים'ז מיט אירע צוווי זיין, וואס זי האט גבעוין פון אים.
260. וואס האט הורדים געטאן צוצויצען צו זיך די איזן?
- ער האט איברגעבויט דעם ביהטמאנדש און אויסגעפוץט אים מיט גאלד
און מירמלשטיין.
261. וואס פארא גרביש און רוימיישע מנהיגים האט הורדים איזונגעפיט אין יהודיה?
—ער האט אויסגעבוייט טאטערם און צירקן אין ירושלים, וואו מהאט זיך
פארנו מען מיט די גרביש שביבן און מיט ראנגלעריען פיט ווילדע חיוט.
ازוי זוי איזן רום.
262. ווי לאנג האט הורדים געפיניגט?
- 33 יאר, פון 107 ביז 74 יאר פארן חרובן.
263. ווער האט געהרטש אין יהודיה נאך הורדים?
- א קראצע צייט האט געהרטש זיין זיין, שפעטער די רוימיישע באאטמע
(פראקורטאון).
264. ווי האבן די רוימיישע באאטמע פאהאנדט די איזן?
—זוי האבן געמאנט בי זיין זיינער שוואער שטיווין.
265. ווער האט ווינדר געדראן דעם טיטול מלך פון יהודיה?
—אנגראפא דער ערשותה, הורדים'עם און אייניקל, וואס האט זיך געהדרועט
איין רום און האט געהאט פרײנט אין קיסר'ס היינ. (26-30 פ.ח.)
266. מיט וואס האט ער זיך אונטערשיידט פון זיין זיידן הורדים?
- מיט דעם, וואס ער האט אלס פעניג נאך געוזכט די טוביה פון זיין פאלק.
267. מיט זועלכער אידישער פארטהי האט ער געהאלטן?
—מיט די פרושים.
268. וואס פאר א סכנה איז געהאנגע איבער די איזן אנהויב פון זיין הערד
שאפט?
- דער האלב-משונע/גער רוימיישער קיסר, קאלינגולא, האט געפaddrט פון די
איידן ארויינצושטעלן זיין. טאטער איז בית המקדש און זיך בוקן צו אים,
און אויך זיין וועלן עם ניט תאן, וועט ער זיין שטראונג באשטראונג. צום
נליך איז קאלינגולא געתטארבן, און די איזן זיינען באפריט געוווארן פון
דער גורה.
269. ווער האט געהרטש איז יהודיה נאך אנרייפאס-טוויט?
—די רוימיישע פראקורטאון (הויכע באאטמע).
270. מיט וואס האט פלאטום, ער רוימיישער פארזואטלטער, אויפגעראייץט די איזן?
—ער האט געפaddrט פון די איזן 17 טאלענט גאלד (ארום 212 טויזנט

- דאלאער) פון די אוצרות פון בית-המקדש (חויז די געוויניליכע ציון), וואס זוי האבן אים געצלט), אוון אוז מען האט אים דאס ניט געגעבן, האט ער געשיקט זייןע זעלנער צו באראבעווען די אידישע היוזער.
271. וואס האבן די אידז געטאו? — זוי האבן געמאכט אן אויפשטאנד קענע רומים אוון ארויסגעטריבן די רוימער פון ירושלים.
272. ווער האט גערופן דאס פאלק צו אן אנטג'ילטיקן קאמפ מיט די רוימער? — די קנאים (זעלאטען).
273. וואס האט דעמאלאט דער סנהדרין געטאו? — ערד האט געשפַּן א צויטוויליקע רענירונג, וואס האט ארגאניזיט אן ארמיי, אונגעשטעלט קרייגס-פְּרִיעָר אוון געבייט ניעס פְּעַסְטּוֹנוֹגֶן אֲרוּם די שטעט פון יהודיה, איבערהייפט אֲרוּם ירושלים.
274. זואו האט מען צוערטט קאנצענטריט די אידישע ארמיי? — אין גלייל, אונטער דער פְּרִיעָרְשָׁאָפְּטָ פון יוספּ בְּן מִתְּהִיחָה (שפערער: יוסיפּס פְּלָאוּוֹס).
275. וואס איין געווען דער סוף פון דעם קאמפ איין גלייל? — די אידן האבן זיך העדריש פְּאָרְטִּיְּדִּיקְּט, אַפְּבָר די רוימער זייןען געווען פְּוּל מֵעָר, האבן זוי אַיִּינְגְּנוּמָן דעם גאנצָן גָּלִיל אוון יוסיפּס האט זיך אליאן איבערגעגעבן איין דעם שונאָס הענט.
276. ווער האט געפְּרִיט די רוימשע ארמיי אויף ירושלים? — טיטום, דער זוּן פון דעם קרייגס-פְּרִיעָר אין גלייל, וועספָאַסְיָאַן, וואס איין שווין דעמאלאט געוואָרְן קיסר איין רוים.
277. ווער האט אַנְגְּעַשׂוֹאָכְטָ דעם קאמפ איין ירושלים איין יונער צויט? — די פְּרִיעָר פון די קנאים, יהונָן פון גלייל אוון שםען בר נוֹרָאָן.
278. זואס האט אַנְגְּעַשׂוֹאָכְטָ די אַיְּדָן זוּיְּעָר קאמפ מיט די רוימער? — די באַלְאָנְעָרָוָן פון די רוימער אֲרוּם ירושלים אוון פְּאָרְלוֹוָה פון עטְלִיכְעָד חדיישים האט געראָכְט אַשְׁרָעָלְבָּן הונגעָר אוון שטָאָט. מענשן זוֹנְגָּעָן געפָּלָן איין די גָּאָסְטָ פון הונגעָר אוון האבן פְּאָרְפְּעַסְטָעָט די לְוָטָט.
279. זואס איין געווען דער סוף פון אט דער פְּלָחָמָה? — די רוימער האבן זיך אַרְיִינְגְּנוּרִיסְטָן איין ירושלים, האבן פְּאָרְפְּרִעָנְטָ דעם בית המקדש, אויסגעָהָרְגָּעָט צענְדְּלִיקָעָר טוֹזְוָנְטָעָר אַיְּדָן, זוּיְּעָר פְּיל אַיְּדָן פְּאָרְקוֹיְפָּט פְּאָרְקָעָט אַזְזָנְטָעָר אוון די אַיְּדָעָה העלְדוֹן האט מען גָּלְאָזָן צָעִירָסְטָן זוערָן פון חיָות איין די צְרָקְזָן פון רומים.
280. זואס איין געוואָרְן פון יהודיה? — אַקְלִינְגָּעָן דְּוִימְשָׁע פְּרָאָוִוִּינְגָּן.
- (בְּאַמְעָרְקָוָן: איין די זוּיְּטָעָרְדִּיקָעָ קָאָפְּטָלְעָן זוערָן די דָאָטוּמָס פון די הַיְּסָדָה טָאָרְיוּשׁ גַּעֲשָׁעָנְיָשׁ בָּאָצְיָכָנְט זָוָרָן נִיט נָאָר לְוִיט דעם חָרְבָּן בֵּית שְׁנִי, נָאָר אוּיד לְוִיט דער אלגָעְמָיְנָעָר (קָרִיסְטָלִיכָעָר) צִיּוֹתְרָעְבָּנוֹגָן איין הָאָלְכָעָרָן גִּינְגָּלָעָר. יְהֻדָּה צָאָל יְאָרָה, וואס נָאָד אַיְּר וּוֹעָלָן נִיט שְׁטִיְּזָן די אַוְתִּיחָה-נ.ח., ווּט מִינְעָן לְוִיט דער אלגָעְמָיְנָעָר צִיּוֹתְרָעְבָּנוֹגָן).

דָּאָם לְעֵבָן פָּוֹן דַּי אַידָּן אִין דַּעַר צִיּוֹת פָּוֹן דַּעַר רְוִימִישָׁר הָעָר.
שָׁאָפֶט בִּיזַּן אָונְטָעָרְגָּאנְגּ פָּוֹנִים אַידִישָׁן צָעַנְטָעָר אִין אַרְץ יִשְׂרָאֵל

281. וּועֶר אִין גַּעוּוֹן דַּעַר גְּיוּסְטִיקָעָר פְּוִירָעָר פָּוֹן דַּי אַידָּן אִין דַּעַר צִיּוֹת פָּוֹן הַוְּזָזָם?
—חַלְלָה נְשָׁיוֹן.

282. וּאָסָם הָאָט חַלְלָה אָוּבָגָעָטָן אִין דַּעַר אַידִישָׁר גַּעֲזָעָנְעָבָנוֹן?
—עָרָה הָאָט גַּעֲשָׁאָפָן כְּלִילָם, זֹוי אָזַי אַרוֹזִיכָּדְרִינְגָּעָן פָּוֹן חֻמְשָׁה דַּי נְיוֹטִיקָע
ニְיעַ גַּעֲזָעָצָן פָּאָר דַּי נְיַע בָּאַדְיְינְגְּנוֹנְגָּעָן פָּוֹן לְעָפָן.

283. וּאָסָם פָּאָר אַ וְוִוְּכְטִיקָעָתָהָן תְּקָנָה אִין עַקְאַגְּאַמִּישָׁן לְעֵבָן הָאָט חַלְלָה אַיְינְגְּעָפִירָט?
—דַּעַם פְּרוֹזּוֹבָל (אוֹבָד דַּעַר מְלוֹה נִיט אַיבָּעָר זֹיִן חֻמְשָׁה בֵּית דָיַן אַיְינְצָר
מְאָנְגָּעָן, זָאָל דַּעַר חֻמְשָׁה נִיט וּועֶר גַּעֲשָׁאָפָן אִין דַּעַם שְׁמִיתָה יָאָה, כְּדַי מִזְאָל
נִיט אַוְיְהָעָרָן לִיְיָעָן גַּלְעָט אַיְינְגָּר דַּעַם אַנְדָּרָה).

284. וּאָסָם אִיזְׁ לְוִוְּת הַלְּלָאָזְׁ דַּעַר עַיְקָר פָּוֹן אַונְזָעָר תּוֹרָה?

—טוֹ נִיט דַּעַם צְוִוְיָהָן דָּאָם, וּאָסָם דַּוְוִוְלְסָט נִטָּם, אָזְׁ יְעַנְעָר זָאָל דַּיְר טָאָז.

285. וּועֶר אִין גַּעוּוֹן הַלְּלָאָזְׁ גַּעֲנָנְגָּר אִין פִּילְ דִּינִים?
—שְׁמָאי.

286. וּאָסָם אִיזְׁ גַּעוּוֹן דַּעַר הַוִּיפְּט אָונְטָעָרְשִׁידּ צְוּוֹשָׁן בֵּית הַלְּלָה (הַלְּלָהָן נְאַכְּפָלְגָּעָר)
אוֹן בֵּית שְׁמָאי (שְׁמָאיָהָן נְאַכְּפָלְגָּעָר)?

—בֵּית הַלְּלָה פְּלָעָנְטָגְּרִינְגָּר בְּאָכְּנָן דַּי גַּעֲזָעָצָן פָּאָר דַּי אַידָּן אוֹן בֵּית שְׁמָאי
פְּלָעָנְטָגְּרִינְגָּר זֹוי שְׁוּעָרְדָּרְמָאָכְּנָן.

287. פָּאָרוֹזָם הָאָט פְּיָלָאָטָם, דַּעַר רְוִימִישָׁר פְּרָאָקוֹרָאָטָה, גַּעֲקְרִוִּיצְגָּט יְשָׁוּ הַנּוֹצָרִי
אִין יְעַנְעָר צִיּוֹת?

—זֹוְיָל יְשָׁוּ הַנּוֹצָרִי הָאָט זֹיךְ גַּעֲהָאָלָטָן פָּאָר אַ מִשְּׁיחָה, אוֹן דָּעַרְבִּעָרְהָאָכְּנוֹ אִים
דיְרָוִיְמָר דָּעַרְקְּלָעָרְטָפָר אַ מְוֹדָד בְּמִלְכּוֹת.

288. וּוֹאָוָה הָאָכְּנוֹ זֹיךְ גַּעֲפָנְעָן אַיְדִישָׁעָ יְשָׁוּבִים אַוְיְסָעָר יְהָוָהָה, אִין דַּעַר צִיּוֹת פָּוֹן
דַּעַר רְוִימִישָׁר חָרְשָׁאָפָט?

—אִין אַלְכְּסָנְדְּרִיהָ פָּוֹן מְצִירִים, אִין דַּעַר סִירְיִישָׁר אַנְטִיבָהָה, אִין רִיבָּם, אִין
נְרִיכְלָאָנְדָה אִין קְלִיּוֹן אַזְיָעָ (אַגְּרִיסְעָר אַיְדִישָׁר יְשָׁוּב אִין זֹיךְ גַּעֲוָעָן
אִין בְּכָלָה, וּוֹאָוָה דַיְרָוִיְמָר הָאָכְּנוֹ נִיט גַּעֲהָרְשָׁטָה).

289. וּוֹי הָאָכְּנוֹ דַי אַידָּן פָּוֹן גַּלְעָטָגְּרִינְגָּר אָונְטָעָטָן דַּעַר הַעֲרָשָׁאָפָט פָּוֹן דַיְרָוִיְמָר?
—זֹויְיָה הָאָכְּנוֹ גַּעֲבְּלָדְעָט אִין דַי אַלְעָטָגְּרִינְגָּר פְּרָיְוָעָ אַרְיִישָׁר קְהִלּוֹת מִיטָּא
שְׁטָאָרְקָעָר זְעַלְכְּסְטָפָאָרְוָאָלְטָוָנָגּ (אַוְיְתָאָנְמָאִיּ) אִין הָאָכְּנוֹ גַּעֲלָעָטָגְּרִינְגָּר
עָרָעָ אַיְגְּעָנְעָן גַּעֲזָעָצָן אִין מְנָהָגָים.

290. וּאָסָם אִיזְׁ גַּעוּוֹן דַי הַוִּיפְּט אַוְרָזָד פָּוֹן דַּעַר שְׁנָהָה פָּוֹן דַיְרָיְכָן צַוְּ דַיְרָיְאָן
אִין אַלְכְּסָנְדְּרִיהָ?

—דַיְרָיְאָן קְאַנְקְוּרְעָנָץ.

291. וּועֶר אִין גַּעֲשָׁטָאָנְגָּעָן בְּרָאָשָׁ פָּוֹן דַּעַר דַּעֲלָגְּאָצִיעָ, וּאָסָם אִיזְׁ גַּעֲפָרָהָן קִיְּוָן רְוִים
זֹיךְ צַוְּ בְּאַקְלָאָנְגָּזָן אַיְפָזְׁ פְּאָגְרָאָם, וּאָסָם דַיְרָיְכָן הָאָכְּנוֹ גַּעֲמָאָכָט אַוְיָה דַיְרָיְאָן
אִין אַלְכְּסָנְדְּרִיהָ?

—דַּעַר גְּרוֹסְעָר אַיְדִישָׁר פְּיָלָאָזָהָט, פְּיָלוֹן פָּוֹן אַלְכְּסָנְדְּרִיהָ (יִדְיָרָה הַאַלְכְּסָנְדְּרוֹנוֹ)

292. צו וואס פאר א ציל האט ער געשטרעבטט מיט זיוינע וווערך?
—צ'ו פאראינייךן די אידישע תורה מיט די געדאנקען פון די גרייבישע
ב'ילאזאבען.
293. ווי דופט זיך אן די ליטעראטור פון די אידן, וואס איזו גשר בז געוווארן
פאלץ צוויטן חורבן איזו ניט אריינגענומען געוווארן איזו תנ"ד?
—מתבאים אחרונים, אדרער ספרדים חיינימ (איין גר כייש : אפאקריפט).
294. איזו וועלכער שפראך איזו אט די ליטעראטור געריבן געוווארן.
—איין העדרעאיש, איין גרייביש איזו איז ארכמאמעאיש.
295. פון וואס באשטייט אט די ליטעראטור?
—פון רעלגניעזער פאויע, שפֿרִיכּוּעַרטָּה, נביות, לעגענדעם איזו פון גע-
шибטלייכע ביכער.
296. וועלכער וווערך זיינען די וויבטיקסטע פון זיך?
—חכמת בן סירא", שפֿרִיכּוּעַרטָּה ווועגן דעם מענטשנס אוייפֿרְוּמָן איזו
לעבן, ענליך צו דעם ספר „משלו שלמה" פון תנ"ד, איזו די צוויי היסי
טאָר שׁע „חסְמֹנוֹאִים בִּכְעָר", זואו עס וווערט דערציילט ווועגן דעם
חסְמֹנוֹאִים קָאָמָּפָּה. די „סִבְילָוּן" (נכאות פון פרויען), וואס זיינען געוווען
געשריבן איזו גרייביש, האבן געשפֿילט א גרויסע ראל איזו דער פאַרְשְׁפֿרְיוּטָּונָג
פון דעם אידישן גֶּלְיָוּבָּן איזו דער אלטער וועלכער.
297. וואס פאר א וועלח האט יוספֿ פְּלָאָזָּן פון דעם רויימישן קויסר?
האט געלעבט איזו פְּלָאָזָּן פון דעם רויימישן קויסר?
—הער אידישער קָרִיגָּה" (מייט די רויימער) איזו „אַיִדְישָׁ אַלְטְּעָרְטִיםְעָרָה"
וואס אַנְטָהָאָלָט די אַיִדְישָׁ גַּעֲשִׁכְמָעָן פון דער אַרְאָלָטָעָר צִוְּיָת בֵּין דעם
חרבן בית שני.
298. וואס האט רבן יהונתן בן זכאי אויסגעבעטן ביי טיטום', ווען ער האט באָ
לאַנְעָרָט וּרְוִשְׁלָוּם?
—אַדְרָלוּבָּעָנִישׁ צו גְּרִינְדָּן אַיִינָה אַלְעָרְנָהָוּזָה (ישיבה), כִּדְיֻ דָּרוֹךְ דָּעָר תּוֹרָה
אַזְמָוֹת אַזְמָוֹת אַיִינְגָּאָרְטִיקָּן לְעָבָן וְאַל דָּאָס אַיִדְישָׁ פְּאָלָקָעָן האָבָן אַ
קיּוּם אַיִדְרָא אַזְמָוֹת אַיִינְגָּעָרָלְמָוֹךְ.
299. וואס פאר אָז עַדְרוֹגָן אַז פְּאַרְגְּנָעָקָומָעָן אַז דעם אַיִדְישָׁ גַּעֲטָעָסְדִּינָּסְטָּט נָאָר
דעם חורבן פון דעם צוּוִיטָן בית המקדש?
—אנשטעט אַרְבָּנָה האט מען גערדינט גָּאָט מִיט תְּפִילָה.
300. וואס נָאָר האָבָן רבן יהונתן בן זכאי אַז זיינע חֲבִרִים גַּעֲטָאָן אַיִינְגָּעָהָלָטָן
דעם קִוּם פון דעם אַיִדְישָׁ פְּאָלָקָעָן?
—זַיְהָאָבָן גַּעֲרָנְדָּעָט אַיִינָה יְבָנָה אַוְידָא אַבְּיַתְּחַכְּנָסָת, אַשְׁוֹל צִוְּיָת דָּאָוָונָעָן,
אַז אַנְיִיעָם סְנַהְדָּרִין, אַדְרָעָר בִּיתְהִידָּוּן, פָּאָר גַּעֲצָנְגָעָבָוָן אַז מְשִׁפטָוּם.
301. ווער איז געוווארן דער נשיא פּוֹנְסָם סְנַהְדָּרִין אַיִינָה נָאָכָן טוֹיט פון רבן
יְהָוָנָה בָּן זַכְּאי?
—רבָּן גַּמְלָאָל, פָּוֹן הַלְּלָה הנְשָׂיאָס פָּאָמִילִיעָ.
302. וואס פאר א טוֹיטָל האט רבן גַּמְלָאָל גַּעֲרָאָן פון דער רויימישער רענְגָוָן?
—פָּאָטָר אַרְךָ (דער עַלְטָסְטָעָר פון פְּאָלָקָעָן).

303. וועלכע פון די אידישע פארטיען איז אונטערגענאנגען אין דער צייט פון
חרובן .

—די צדוקים, וויל זיין געוען ערוהויפט א פאליטישע ארטויי.
304. וואס פאל איז ארדעונג האט מען דעםאלט גמאכט איז די טאנטאגליך
תפילות ?

—האט אונגענומען א געיעץ צו דאוונען דריי מאל אין טאגן: שחרית
—(איינדרבר), מנהה (פארנאכט) און מעיר (אין אונט).

305. ווער איז געוען דער רעליגזער פירער פון די אידן נאך רבנן גמליאל ?
—רביע עקיבא.

306. ווער איז געוען דער אנדער פון איז אופשטיינר קענען רוים איז רביע עקיבא ?
—שמען בר כוכבא.

307. ווי האט זיך רביע עקיבא באזזין צו אט דעם אופשטיינר ?
—ער האט געהאלטן בר כוכבא ? פאר דעם משה איז צונעשטאנגען צו
איס צוזאטמען מיט זיין תלמידים.

308. ווי לאנג האט געדיירט אט דער לצעטער קריין פון די אידן מיט די רומער ?
—הרוי יאר.

309. ווי איז זיין געוען די רומער ארײן איז דער שטאמ ביתר, וואו בר כוכבא האט
וז באנטען מיט זיין ארמי ?
—א שפיאן, א שומרני, האט זיין באזזין איז אונטערערדיין דורךאנגען.

310. וואס איז געוען דער סוף פון בר כוכבא איז אופשטיינר ?
—די שטאמ ביתר איז חרב געווארן, בר כוכבא און טויזנטער אידישע קעט
פער זיין געפאלן, און דער חרובן איז געווארן נאך גראטער ווי פרישער.

311. ווען איז פארגעטומען דער חרובן ביתר ?
—אויך איז תשעת באב איז דעם 55-טן יאר נאך דעם חרובן בית שני (185).

312. וואס פאר א גנות האט דער רומיישער קענינג, אדריאן, ארוייסגעגען איזיף די
ארין אלס נקמה פאר זעיר אופשטיינר ?
—ער האט באפאיין צו טויטן די אידן, וואס זעלן לערנען מיט תלמידים תורה,
אדער אפהיינן שבת, אדער מל זיין זעירע קינדרע.

313. ווי האבן זיך די אידן באזזין צו אט די גורות פון אדריאן ?
—זעיר פיל אידן האבן זיך מוסר נפש געוען פאר זעיר תורה איז נאטס
געפאת.

314. ווער זיין געוען די עשרה הרוגי מלכחות ?
—צען נרויסע אידישע לעדרער, תנאים, וואס די רומיישער האבן זיין גרויזאַם
אומגעבראכט דערפהар, וואס זיך האבן עפענטיליך געלערנט די תורה.

315. וואס איז געוען דער סוף פון רביע עקיבא ?
—די רומיישער האבן איז פאר' משפט צו א שרעלביכן טויט פאר'ן לערנווען
די תורה. מ'האט געריסו פון איז שטיקער פלייש מיט איזוערנע קאמען,
ביז ער איז אויסגענאנגען, שריינדריך „שמע ישראל“.

316. פאריזואם האבן די איבערגענדערט קיון גלייל נאך דער מפלח פון בר כוכבא?
איבערגענדערט קיון גלייל נאך דער מפלח פון בר כוכבא?
—וועיל יבנה איז חרוב געוווארה, אין ירושלים (וואס האט שווין דעםאלט גע-
הייסן עלייא קאפאיטאלינא) האבן אידן ניט געטארט וואוינגען, און בעט-
געץ יהודח איז שווין געווארן פאראויסט.
317. ווען האבן די אידן פון ארץ ישראל ווועדר געפראנן גלויבנס פריהיחס און
אוויטאנאמיע?
—נאך אדריאנס טויט.
318. ווי פלענט מען דופן אין יענער צייט די גרויסע אידישע לערעד איז די
אקדאכמייעס?
—תנאים (געלערנטע).
319. ווער איז געווען דער וויכטיקסטער תנא נאך ר' עקיבא'ן?
—רבו מאיר, רבו עקיבא'ס א תלמיד.
320. וועלכער תנא פון יענער צייט איז ארכוס קענען דער טראדייציאנעלער אידיש-
קייט?
—אלישע בן אביה, רבו מאיר'ס אן עלאטערר חבר, וואס איז געווען געפייל-
דעם אין גרייכיש.
321. ווי האבן זיך באזזינן צו אים די תנאים?
—זוי זיינען געווען אופגעבראקט קענען אים פאר זיין פריער אויפפיזונג,
האבן זיך דערווויטערת זון אים און אים גערופן „אחר“ (דער אנדרער,
דער אפגעברעמדער).
322. ווער איז געווען דער וויכטיקסטער תנא נאך רבו מאיר'ן?
—רבו יהודה הנשיא (רבו), א נשייא פון סנדדרין און אויך דער הויפט לערעד
פון דער גרויסער אקדאכמייע.
323. וואס נאך זיינס מיר ווען רבו יהודה הנשיא, אויסער זיין געלערנטקיט
אין דער תורה?
—ער האט געשאנט גרויביש און לאטאייניש. ער איז געווען באפרײיננדעט מיטז
רומישן קיסר, איז געווען זוייר רייך און האט אויסגעעהלטן מיט זיין געלט
א סדר ארכמע תלמידים.
324. וואס פאר א זאמלבוך האט רבוי יהודה הנשיא פאראפאסט מיט דער הילא
פון זיינע חברים איז יאָר 130 ג.ת. (200)?
—די משנה (צוויטיע תורה), וואס אנטהאלט אלע געזען פון דער תורה
שבעל פה און אויך מײַזונגען פון פאַרשַׁיְדַּעַנָּע תנאים ווען געוויסע פראָן
פון דער געועצגבעונג איז איז אינגעטויילט איז 6 סדרים (טילן). די משנה
אייז גשריבו איז העבר�אַיש.
325. ווי האבן זיך גערופען די אידישע לערעד פון די אקדאכמייעס נאך דער פאר-
פאַסּוֹן פון דער משנה?
—אמוראים (זאגער).
326. מיט וואס האבן זיך פאָרנוּמוּן די אמוראים?
—זויי האבן שטודירט און געפֿאַרְשַׂט די משנה, האבן אַרְוִיסְגַּעֲדָרְוִוְנְגָעַן פון
אייז נײַע געזען פאַר פאַרְשַׁיְדַּעַנָּע באַרְדִּינְגְּוָוְנְגָעַן פון לְעֵבָן און האבן אויך

- באלט אסען ווי צו פסק'ענען אין די פאלן, וועגן וועלכע געוויסע תנאים זייןען פארשיידן אין זיינער מויונגגען.
327. ווי רופט מען די פארשוייבגען פארשונגען אין דיסקוטעס פון די אמוראים?
—גמורה (די פארענדיקונג פון דער משנה).
328. ווי רופט מען די משנה מיט דער גمرا צוזאמען?
—תלמוד (די לרעד).
329. ווי רופט זיך דער תלמוד, וואם איז צוניגגעשטעלט געווארין אין ארץ ישראל?
—תלמוד ירושלמי.
330. ווער האט געשאָפּוֹן דעם סיסטעם פון אידישן לוח (קאָלענְדָּאָר)?
—דער נשיא הַלְּךָ דער צוֹוִיטָה, איז יאָר 290 ג. ח. (360).
331. ווען איז קְרִיסְטָנִים גַּעֲוָאָרִין די הַרְשָׁנְדָּעָה רַעֲלִינְיָה אַיְזָן רַוִּים?
—אייז דעם יאָר 245 ג. ח. (315).
332. ווי האט זיך די קְרִיסְטָלְכָּעָרָה רַוִּים בְּאַצְוִינְגָּן צו די אַיְדָן?
—זְיוּנָרֶלְעָכְטָה. די סִירְדִּים מִיט די בִּישָׁאָפּוֹן הַאַבְּן גַּעֲרָדָּפָּט די אַיְדָן אָוֹן הַאַבְּן בְּאַגְּרָעָנְעָצָט וַיְיַעַשׂ בְּיַרְעָלְמִיכָּעָרָה רַעֲכָט.
333. וואָם איז פְּאַרְגָּעָלְקָוּמָעָן מִיט דער רַוִּימְשָׁעָר אַיְמְפָעָרָע אַיְזָן דעם יאָר 325 ג. ח. (395)?
—אייז צעטְיִילְט גַּעֲוָאָרִין אַיְזָן צְוֵי טִילְן: די מַעֲרָבִ-מַלְכָּה מִיט דער הוֹיפְּטָשָׁטָאָט רַוִּים אָוֹן די מַוְּרָה-מַלְכָּה, אַדְעָר בְּזָוָאָנָּא, מִיט דער הוֹיפְּטָרָה שְׁטָאָט קְאַנְסְּטָאַנְטִינָּאָפָּא. צו בְּזָוָאָנָּא האט גַּעֲהָרָת אַזְּרָעָה פָּאַלְעָסְטִינָּע.
334. וואָם האט דער בְּזָוָאָנְטִישָׁעָר קִיסְּרָה בְּאַפְּוִילְן וְוַעַן די אַיְדָעָן פָּוֹן אַרְצָן יִשְׂרָאֵל אַיְזָן דעם יאָר 359 נָאָכָן ח. ב. ש. (429)?
—אַפְּצִוְנְעָמָעָן בְּיָמָי לְעֵצָם פָּאַטְרִיאָרָךְ דָּאָס רַעֲכָט פָּוֹן אַפְּרוֹוֹאַלְטָעָר אַיְבָּעָר די אַיְדִּישָׁע קְהִילָּות.
335. וואָם איז אַרְיָסְגָּוּמָעָן דַּרְפָּוֹן?
—דער נִיְסְטִוקָּר צַעֲנְטוּר פָּוֹן די אַיְדָן האט זיך אַיְבָּעָר גַּעֲוָאָרִין פָּוֹן אַרְצָן יִשְׂרָאֵל אַיְזָן בָּאָ.

קָאַפִּיטָּלָן.

דָּעַר אַיְדִּישָׁעָר צַעֲנְטוּר אַיְזָן בָּבָּלָן

336. ווער זייןען גַּעֲוָאָרִין די הערשער אַיְזָן בָּבָּל אַיְזָן דער צִיְּמָה, וְעוֹן דָּאָרְטָן אַיְזָן גַּעֲוָאָרִין
דער אַיְדִּישָׁעָר צַעְנְטָר?
—פְּרִיעָר די פָּאַרְטִּיעָר אַו שְׁפָעָטָעָר די פָּרָסִיעָר.
337. ווי האט בָּעָן גַּעֲרָוּפָן דעם פָּאַרְוֹוֹאַלְטָעָר אַיְבָּעָר אַלְעָאַיְדִּישָׁע קְהִילָּות אַיְזָן בָּבָּל?
—רִישׁ גְּלוּתָא (דער הוֹיפְּטָר פָּוֹן די גְּלוּת אַיְדָן), אַדְעָר עַקְוִילָאָרָךְ.
338. וואָם אַיְזָן גַּעֲוָאָרִין די אַיְפָאַבָּעָן פָּוֹן רִישׁ גְּלוּתָא?
—זְיוּנָרֶן דער פָּאַרְשְׁטִיעָר פָּוֹן די אַיְדָן בַּי דָּעַר רַעֲנִירָוּנָג, זְאַמְלָעָן בַּי די אַיְדָן
שְׁטִיעָרָן פָּאָר דער רַעֲנִירָוּנָג אָוֹן בָּאַשְׁטִימָעָן בָּאַאמְטָעָן אָוֹן דִּיכְטָעָר אַיְזָן
קְהִילָּות.

—אמוראים, אנו ווי און ארץ ישראלי.

— 340. זוער זיינען געווען די גוינטער פון די אידישע אקדאדייעס אין בבל ?
— רב (אבא אריכא) און שמואל, רבי יהודה הנשא'ס תלמידים. (שמואל און
אויד געווען באריםט מיט זיינע ידיעות און אסטראנאנטזיאן און שערוצין).

341. וואס האבן רב און שמואל מיט זיוירע נאכפאלגען אויפגעטאו פאר דער אנטווקילונג פון דער אידישער קולטור אין בבל?

— אַ דָּאנָק. זֹוּעַר בְּאַמִּיאָוָגֶן הָאָט וֵזֵד פָּאַלְקָסְ-בִּילְדוֹג שְׁטָאָרָק פָּאַרְשָׁפְּרוּיָט צְוֹוִישָׁן דַּי דָּאַרְטִיקָע אַירְדָּן. אָוֹן סְ'אוּ נָאָר קִינְמָאָל בַּיּוֹ דָּאוֹ נִיט גְּעוּוֹן בַּיּוֹ אַירְדָּן אָזָּא דָּרוֹשָׁת נָאָר לְעַרְנָעָן, וּוּ דְעַמְּאָלָט בַּיּוֹ דַּי אַירְדָּן פָּוּ בְּכָה.

342. ווי רופט מען די שארכזינישׁ וויבוחים (דיסקופיסיעם), וואס עס פלאגען געפירות ווערטן איזן די יישבות ווועגן פארשיידענע פראגן פון געזען?
—פֿלְפּוֹן.

—רבב איש מיט דער הילך פון זיגען חביבים.

344. פון זופיל טילון באשטייט דער תלמוד בבלוי?
—עד באשטייט פון זוקס סדרים (אפטוילונגען), אונז יעדער סדר טוילט זיך
אוויפ מסיכתות (טראקטאטן, ביגער).

—**פָּוֹן** הַלְּכָה אֲנוֹ אֶבְּנָה.

—דער טויל פון תלמודו, וואס אנטהאלט געזעכטארשונן.
346. וואס איז אזוננס הילכה ?

347 אגדה זיך רופט ואם זו?

—דער טיל פון תלמוד, וואס אנטה האלט ניט קיין געועצן, נאָר פֿאַרשיידענע אַנדערע ענייניס, זוי געדאנקען ווועגן מאָדראל, מעשיות אָוֹן לעגנעדעם.

— 348. **וְאַתָּה גֹּעוֹן דָּם וּכְלִיקְסָטוּ אֵין אִידִישָׁן לְעַבְנָן לוֹוִיטֶן תְּלִמוד?**
— ארבעט, איבערחויפט ערְדָאָרְבָּעַט, הַגְּיֻנָּע, גַּעֲטְרִיוּשָׁאָפָט אֵין פָאָמְלִיעַ
לְעַבְנָן, מַעֲנְטְשָׂזְלִיבָע, גַּעֲרַבְטִיקִיט, יוֹשֵׁר אָזְן רַחֲנָנוֹת, פְּרוֹמְקִיּוֹת אָזְן דָּם
לְעַרְגָּנוּן פָּוּן דָּעַר תּוֹהָה.

349. וועלכע מרדות דארה דער איד באיזין לוייטן תלמוד?
—ענויות (באשווידנסקייט, קליען האלטן זיך), געלאסנקייט און געהולד אין די
באציאוֹנָנָעָן ביט אַנדְרָעָן מענטשן.

350. וואם פאר א נויזן חאט געבראכט פאר דיו אידין דאס שזודירין דעם פָּעֵל

—דאס האט פיל מיטגעאלפּן צו בארשאָרבען דעם אידישן שבל און צו אונזער
וווילען דאס לאניעש דענסען.

— 15. ווֹאָס בָּאָר אַ ווִירְסָגָן אֲנוֹפֶה דַּי אִידָּן חָאַט גַּעַחַט דַּי אַגְּדָה בָּן תְּלִמְזָדָה ?
— זַי הָאַט אִים גַּעַלְעַנְתִּי גַּנְעַט מְדוֹתָה, הָאַט אִים גַּעַטְרִיסְטָט אַיְן דַּי צִוְּיָהָן
צְרוֹת מִיטָּה אַגְּבָנָגָעָן אֲנוֹפֶה כִּישְׁחָםָס צַוְּיָהָן אַיְן אֲנוֹפֶה אַבְּשָׂעָן אַיְן
עַנְגָּר וְעַזְמָת אַיְן דַּסְטָמָן אַגְּבָנָעָה עַלְלָלְטָן בָּנָי אָסְטָמָן אַגְּבָנָעָן ;

352. וואס פאר א פלאץ האט פארנומעו דער תלמוד אינ'ם אידישן ליעבן ?
—ער האט גערינט אי אלס געועציבור, לוייט וועלכן דאס גאנצע אידישע ליעבן
אייז רענולירט געווואר, אי אלס דערציאונגס מיטל פאר גרויס אונ קליין.
353. וואס פאר א וווערט האט דער תלמוד פאר דער פארשונג פון דער אידישער געשיכט פון יונער ציוט ?
—דער תלמוד שפינקלט אפ דאס אידישע ליעבן פון יונער צייט, אונ פון אים קענען מיר וויסן, ווי אידז האבן דאנו געלעט, מיט וואס זוי האבן זיך באשעפטיקט, איין וואס זוי האבן געלאיבט א. ד. ג.
354. איין ווועלבער שפראץ איין די נمرا עשריפן ?
—איין אראמייש, מיט א גדריסן צומיש פון העבראיש ווערטער.
355. וואס אוזוינס זיינען די מדרשים ?
—וואכלונגגען פון אנדות, געוויט אוף די פרשיות פון חומש אונ געשריכן איין העבראיש אונ איין אראמייש.
356. וועז איין דער תלמוד בבל פארענדייקט אונ געשלאסטן געוווארן ?
—איין יאָר 480. נ. ת. (500) דורך רבינה מיט זייןע חביב.
357. ווען זיינען צוֹזָמָעָנְגַעַשְׁטָעַט געוווארן די מודרים ?
—פון 5-טן פון דעם 9-טן יארחונדערט.
קָאַפִּיטָּלְ יְדָ.
- דאַם אָוְדִישָׁע לְעֵבֶן אָוְן דָּעָר תַּלְמֹדְיִשָּׁעָר צִיְּתָה**
358. וואס זיינען געוווען די הויפט פרנסות בי אידז און ארץ ישראל אונ איין בבל איין די ערשות 500 יאָר נאָכָן צוֹוְוִיטָן חורפּן ?
—ערדאָרבּעַט, מלאָכָה אָנוּ האָנדָל.
359. וואס האט רענולירט די באָצְיאָוְנְגָעַן צוֹוְשָׁן דעם בעל-הבייה אָנוּ דעם אָרְבַּעַטָּר ?
—די געועצָן פון דעם תלמוד.
360. וואס זאנט דער תלמוד ווענן דער וויכטיקיט צוּ לערנען סינדער אָ מלאָכָה ?
—, דער וואס לערנט ניט זיין קינד קיון מלאָכָה, איין ווי ער וואָלט אָים לער-
גען צוּ זיין אָרוּבָּר ?
361. זיינען דעםאלט געוווען פֿרְאַצְעַנְטְּנִיקָעָם בי אַידָּ ?
—יאָ. אַבעָר דער תלמוד האט שטאָרָס באָנְרָעַנְצָט דאס רעכט צוּ נעמָן פֿרְאַצְעַנְטָ.
362. איין וועלכּן עַלְתָּאָר פֿלְעָגָט מַעַן חֲתֹונָה האָבוּן ?
—צְוּוְשָׁן 14 אָנוּ 18 יאָר.
363. ווער האט געהאט די דעה איין אָ שיודָ ?
—די עַלְתָּאָר, אַבעָר די יונגעלייט האָבוּן זיך געדאָרְפּט ווען פֿאָר די תנאים.
364. איין געוווען ערלוּבָּט לְוֹטָן תלמוד צוּ נעמָן צוֹוְיָ ווּבָּעָר ?
—יאָ, אַבעָר זעלטן האָבוּן דאס די אַידָּן פֿרְאַקְטִיצְיָרָט אָין יונער צייט.
365. האָבוּן מִיְדָלָעָר גַּעַלְעָרָט די תורה ?
—נאָר ווּוִינְגִּיךְ, אָנוּ דאס אָוְיד אָין דער הַיּוּם.
366. וואו פֿלְעָגָט די אַינְגָּלָעָר לְעָרָנָעָן ?
—איין די שְׂוָלָן.
367. וואס פֿלְעָגָט מַעַן לְעָרָנָעָן איין די שְׂוָלָן ?
—מקָרא (תְּנִינְדָּ), משנה אָנוּ גַּמְרָא.

368. וואס פאר א באציאונג האט מעו געהאט צום תלמיד חכם (דעם געלערנטן אין תורה)?

—מעו האט אים אפגענבען דעם גראטסן כבוד.

369. מיט וואס פֿלען זיך די אידן טרייסטן אין די שלעכטן צייטן?
—מייט'ן גלייבן, אז משיח וועט קומען און אויסליאוּן אלע אידן פון גלאָת
אוֹן זוי ברענגען אין ארץ ישראל.

קאנפיטל מא.

אידן אונטער דער אַדָּבִישׁעַ הערשאָפֶט

370. פֿאַרְוָאָס האָבָּן פֿיל אַידָּן פֿוֹן בְּבֵל אַיְנָגָנוֹן אַנדָּרְט אַיְנָס
קְ-טָן יְיָה?

—וויל דַּי לְעַצְטָע פֿערְשִׁיעַן הַעֲרָשֶׁר האָבָּן אַיְן יַעֲנַד צִוְּיָה שְׁטָאָרָך גַּעַז
רוֹדְפְּתָּן די אַידָּן פֿוֹן בְּבֵל.

371. ווי האָבָּן גַּעַלְעַטְדָּה די אַיְדִּישׁ שְׁבָטִים אַיְן אַרְאָפְּיעַ?
—זויי האָבָּן גַּעַלְעַטְדָּה אַרְאָפְּישׁ אַוְן גַּעַלְעַטְדָּה אַרְאָפְּישׁ אַרטָּה לעַבְנָן.

372. מיט וואס האָבָּן זוי זיך באַשְׁעַטְקִיט?

—מיט עיר אַרְבָּעַט, פֿיזְכָּט אַוְן אוּיך מִיט האַנְדָּל.

373. וואס אַיְזָן גַּעַוְוָן דַּי רְעַלְגִּיעַ פֿוֹן די אַרְאָפְּער?
—זויי זיינְעַן גַּעַוְוָן גַּעַנְדְּרָעָה, זויי האָבָּן אוּיך אַיבְּעַרְגְּעַנוּמוֹן פֿוֹן די
אַידָּן גַּעַוְוִיסָּע מְנַהָּגִים אַוְן גַּעַדְאָקָעָן וּוּעָן גַּאַט.

374. וועלְכָּעָר אַרְאָפְּישׁעַר קַעְנִיגְהַאְט אַנְגָּעַנוּמוֹן דעם אַידָּישׁן גַּלְיְוִיבָּן.
—אַבְּוּרְקָאַרְיָבָּא אַיְן תִּימָּן (יעמָן).

375. וואס האָט זַיְן זַיְן יוֹסֵף גַּעַטְאָן פֿאַר די אַידָּן, וּוּעָן ער אַיְזָן גַּעַוְוָרָן קַעְנִיגְהַאְט?
—עד האָט פֿאַרְפָּאַלְגָּוָט קְרִיסְטָלְכָּעָסְטָה סְוּחוּרִים, וואס זיינְעַן גַּעַוְוָן קִיוּן אַרְאָ-
בִּיעָ, אוּסָן נְקָמָה באָר דַּעַר פֿאַרְפָּאַלְגָּוָגָן פֿוֹן די אַידָּן אַיְן דַּעַר קְרִיסְטָלְכָּעָר
פִּזְאָנְטִיעָ.

376. זו וואס האָט דָּקָם גַּעַפְּרָאָכָט?
—דַּעַר קְרִיסְטָלְכָּעָר מַלְכָּן פֿוֹן בּוֹשׁ (עַטְיָאָפְּיעַ) אַיְזָן דַּעַרְפָּאָר אַרוֹיְסָגָעָנָגָעָן
מְלֻחָּמָה הַאלְטָן מִיטְּזָן אַרְאָפְּישׁ אַיְזָן קַעְנִיגְהַאְט, יוֹסֵף דִּינָאָוָאָס. די אַרְאָבִישׁ-אַידִּי
שַׁע אַרְמִי אַיְזָן אַוְמְגַעְקָוּמוֹן אַיְן קַאְמָפָה אַוְן יוֹסֵף דִּינָאָוָאָס האָט זיך אַרְיִינָ-
גַּעַוְאָרָפָן אַיְזָן יִם.

377. וואס פֿאַר אַנְיָעָר דַּעַלְגִּינְיָע אַיְזָן אַיְזָן 552 נ.ח. (622) אוּפְּגָעָקוּמוֹן אַיְן אַרְאָפְּיעַ,
טוּיְלוּוּיָן אַ דָּאנְק דַּעַם אַידָּישׁן אַיְוֹנְפָּלָס אַוְיפָּה די אַרְאָפְּער?

—דַּעַר אַיסְלָאָם (דַּעַר מַאֲכְמַדְאָנְשָׁעָר גַּלְיְוִיבָּן).

378. ווער האָט גַּעַנְרִינְדָּעָט אַט די רְעַלְגִּינְיָע?
—מוּכְּבָּמְעָד (מאכְמָעָד), וואס די אַנְהָעָנְגָּר פֿוֹן דַּעַם אַיסְלָאָם הַאלְטָן אַוְם
פֿאַר זַיְעָר נְבִיא.

379. וואס אַיְזָן דַּעַר עַיְקָר אַיְזָן דַּעַם גַּלְיְוִיבָּן פֿוֹן אַיסְלָאָם?
—אַז עַס אַיְזָן דַּא אַז אַיְזָן אַיְנְצִיקָּעָר גַּאַט אַיְזָן הַוּמָל אַז מַאֲכְמָעָד אַיְזָן זַיְן נְבִיא.

380. ווי איזו האט ער געהיסן פארשפרוייטן זיין אמונה?
—דורך מלחתות און בלוט פאגנסונג. דער אידישער גיטט פון פרידן או
אימ געוען פרעם.
381. פארוּאָס האט ער דערקלערט א הייליקן קריינ קען די אידן אין יאָר 55 נ.ת.
(625) ?
—וויל זוי האבן גיט געוואַלט אַנְגַּעַמָּן זיין ניע אמונה.
382. וואָס האט ער געטאָן מיט די אידיש געפֿאנְגַּעַן?
—א טוֹל פון זוי האט ער געטאות, א טוֹל פֿאַרְקֶוּפֶט פֿאַר קעכט און פֿיל
שיינע אידישע פרוּין האט ער צוֹגְעַנוּמוּן אין זיין האָרָם.
383. ווער זיינען געוען די קָאַלְיָפֶן?
—די אַראָבִישׁע מלכִים, וואָס זיינען אוּיך געוען די גִּיסְטִיקָע פֿירָעָר פֿון די
מאַכְמָעָדָאָנָעָר, די שטעל פֿאַרְטְּרָעָטָעָר פֿון מאַכְמָעָדָן.
384. וועלכָע לְעַנְדָּרָעָר האָבָן די קָאַלְיָפֶן אַיְנְגַּעַנְוּמוּן?
—אלע לענדער פֿון פֿערְסִיכָע און בִּזְאָנְטִיכָע.
385. וועלכָע קָאַלְיָפֶן האָט אַיְנְגַּעַנְוּמוּן בְּבֵל, אַרְצָה יִשְׂרָאֵל אָנוּ מְצָרִים?
—דעָר קָאַלְיָפֶן אָמָּאָר.
386. וואָס האָט דער קָאַלְיָפֶן אָמָּאָר אוּפְּגַעֲבָיוֹת אוּפְּגַעֲבָיוֹת אָרָט, וואָו דער בית חַמְלָדָש
איָן גַּעַשְׁטָאָנָעָן?
—אַמוֹסָלְמָעָנִישׁ טַעַמְפָּל, וואָס שְׁמוֹיטָן נָאָך עַד הַיּוֹם לְעַבְּנָן דָּעַם כּוֹתֵל מַעֲרָבִי.
387. ווי אַיְזָן גַּעַוְּעָן די לְאַגְּעָן פֿון די אִידָּן אַונְטָעָר דער אַראָבִישׁעָר העַשְׁאָפָט?
—זוי האָבָן גַּעַמְוֹת צָאָלָן זַוְּעָרָעָשׁ שְׁטוּיָעָדוֹן. זוי האָבָן אַבעָר געהאט
אוּטָאָנָאָמִיעָ אַיְזָן זַוְּעָר אַינְעָרְלִיכָּן לְעַבְּן.
388. וואָס פֿאַר אַרְאַל האָבָן דָּאוּ די אִידָּן גַּעַשְׁפִּילָט אַיְזָן עַקְאָנָאָמִישָׁן לְעַבְּן?
—איָן זַוְּעָרָעָשׁ הַעַנְטָן אַיְזָן גַּעַלְעָנָן דער האַנְדָּל אַיְזָן די שְׁטָעָט אָנוּ צְוִישָׁן די
פֿאַרְשִׁוְּדָעָן לְעַנְדָּרָעָר.
389. וואָס פֿאַר אַן עַנְדָּרוֹנָג אַיְזָן דֻּעְמָלָט פֿאַרְגָּעָקָוּמָעָן אַיְזָן דער שְׁפָרָאָר פֿון די אִידָּן?
אנְשְׁטָאָט צָוּ רִיְדָן אוּפְּ אַראָמְעָאָישׁ, וּבָין אַחֲרָה האָבָן זוי אַנְגַּעַהוּבוֹן
רִיְדָן אוּפְּ אַראָבִישׁ מִיט אַצְוִישׁ פֿון הַעֲבָרָאִישׁ וּוּרְטָעָר.
390. ווער אַיְזָן גַּעַוְּעָן דער פֿאַרְמִיטָלָעָר צְוִישָׁן די אִידָּן אָנוּ דער מוֹסָלְמָעָנִישׁ
רעְגָּוָן?
—דעָר רִיש גַּלְוָתָאָ, אַדְרָעָר עַקְוִילָאָרָד (זעָ פֿרָאָנוּ 8-387).
391. ווער זיינען גַּעַוְּעָן די אַידְיָשׁ גִּיסְטִיקָע פֿירָעָר אַיְזָן יַעַנְעָר צְוִיט?
—די גָּאוֹנִים.
392. ווער האָט גַּעַטְרָאָן דָּעַם טִיטְוָל נָאָזָן?
—דעָר רָאַשְׁׁ הַיּוֹשָׁבָה פֿון סּוֹרָא אָנוּ דער רָאַשְׁׁ הַיּוֹשָׁבָה פֿון פּוּמְבָדִיתָא.
393. וואָס האָט מעָן גַּעַטְאָן אַיְזָן אַט די צְוִוִּי יִשְׁבָּוֹת?
—דערקלערט די גַּעַזְעָצָן פֿון תּוֹרָה אָנוּ תְּלִמּוֹד אָנוּ גַּעַשְׁאָפָן נִיעָן גַּעַזְעָצָן פֿאַר
אלע פְּאַלְזָן פֿון פֿרְאַקְטִישׁן לְעַבְּן אוּפְּגַעֲנָטָן פֿון תְּלִמּוֹד.
394. וואָס זיינען די תְּשׁוּבָהָתָן גָּאוֹנִים?
—די פֿאַרְשִׁרְבָּעָנָעָנָה עַנְטְּפָרָם פֿון די גָּאוֹנִים וואָס זוי פְּלָעָנָן שִׁיקָּן צָו אַידְיָשׁ
קְהִילָּות אוּפְּ זַוְּעָרָעָשׁ שְׁאָלוֹת אַיְזָן רַעְלִינְגִּיעָן אָנוּ גַּעַזְעָלְשָׁאַפְּטָלִיכָּן לְעַבְּן.

395. ווער האט צונזענעם אונזער סדור ?

רב ערמג גאו, אין יאל 786 ג. ח. (856).

396. וואס פאר א ווירקונג האבן געהאט די גאנונים אין'ם פאליטישן לעבען פון די אין ?

—ויי האבן געהאט א דעה ביים באשטיינען א נייעם ריש גלוותא אוון ווי פלען אים אפיציעל איינשוערין אוון זיין אמת.

397. וואס פאר א באועונגונג האט זיך זאן געשפירט אין'ם ניסטיקן לעבען פון די אידן ?

—עם האט זיך געמערט אין געוויט קרייזן א שטארקע אומצופרידנקייט מיט דעם, וואס די גאנונים האבן אווי פאראיליקט דעם תלמוד אוון אים געמאכט פארן'ז הויפט רעגלאטאר פונ'ם אידיישן לעבען.

398. פארוואס האבן די גאנונים ניט דערלאזן, אוון בען דוד, דער גענטסטער קרוב פונ'ם געשטארבעגענע עקיילאדר, זאל ווערין ריש גלוותא ?

—וויל איד ער איין צונגעשטאנען צו די, וואס האבן ניט גענלויבט אוון דער היילוקיט פונ'ם תלמוד.

399. וואס האט דעםאלט ענן געטאו ?

—עד האט געגרינדערט די סעקטער קראים (קארטאימען), וואס האלטן נאך פון מלרא, פון תורה משה, אבער ניט פון תלמוד (ארום 760).

400. וואס איין געווען דער רעוזלטאט פון אוט דער שפאלטונג ?
—ס'איין אויסגעבראָן א שארפער קאמפ צוישן די קארטאימען אוון די אַנְצֶה הענגר פונ'ם תלמוד.

401. אווּפַּן וואס האבן זיך דער קעפנדיקע צדורים געשטיצט ?

—אוּפַּן דער תורה שבכתב.

402. וואס פארא גוטע רעוזלטאטן זיינען איזיסגעקומען פון אט דעם קאמפ ?
—דאָס פעסטשטעלן פון דעם ביילישן מעקסט אוון דאס שאפּן פון די נקודות

אוון טראָפַּן צו באשטיינען דאס ריכטיקע לויינען פון תנ"ד אוון די אינטאָז נאָצִיעַן פון די פסוקים (די מסורה).

403. ווען זיינען איינגעפֿירט געווארן די נקודות אוון די טראָפַּן אין תנ"ד ?

—איון דעם 8-טֵן יאָריהונדערט.

404. ווער איין געווען דער וויכטיקסטער באקעמעבר פון די קראָם ?
—רב סעדיה, דער גאון פון סורא, וואס האט געלעבט אוון דעם צענטוּן יאָריהונדערט.

405. וואס פאר א מענש איין ער געווען ?

—אַ נרויסער תלמודיסט אוון אַ טיפער דענ侃ער.

406. וואס פארא ביכער האט ער פאָרפאָס ?

—אַ העברעאַישׁ גראָמאַטיך, אוון אַראָפּישׁ אַיבְּרוּעַזְוָנָגּ פון אַ טוֹל פון תנ"ד אוון אַ פּוֹלָאָזָפּישׁ ווּרְקָס „אמונות ודעות“ (גלויבּנָס אוון מײַנְנָגּן).

407. אוּפַּן וועלכער שפְּרָאָד האט ער געשדריבוּן „אמונות ודעות“ ?

—אוּפַּן אַראָפּישׁ. נאָר שפְּעַטְעָר האט מען דאס בז אַיבְּרוּעַזְוָצָט אוּפַּן העֲבָרָאַישׁ.

408. וואס איין געווען רב סעדיהַס ציל מיט אַט דעם בז ?

—שלום צו מאָכוּן צוישן רעליגּיעַן אוון פּוֹלָאָזָפּיעַן.

409 גוֹמֶן פְּאָרָה אַמְנוֹנוֹת הַאֲטִים שֶׁגְּנֻעָבֶת אוֹ בְּאָוֹיָנוֹ אֵין יוֹן בָּרוֹ ?

אוֹעַלְןָ לְעַבְדִּיק וּוּרְןָ (תְּחִיתַת הַמְתִים) אוֹן אוֹ מִשְׁיחָ וּוּמַעֲן.

410 וואם האט ער אוניברסיטה מיט את דעם בוד ?

עד הנטה רעד ערשותנו געשאפּוּ אַ סיסטטעס פָּוּן עֲקָרִים (ראג'מעס) פָּוּן דער
אַידְיוֹשָׁעֶר רַעֲלִינְיָעֶר אָזֶן הָאָט גַּעֲלִיגָּט דָּעַם יְסֻוד פָּאָר דָּעַר רַעֲלִינְיָעֶר
בַּיּוֹאָזָּאָפּּעָי אֵין מִיטְלָאָלְטָעָר.

114 ווער זוינטן פְּנַזְעָן דֵּי לְעַצְטָע גְּרוֹיִיסָע גְּאוֹנִים פְּנוּ בְּכָל ?

—ברב שבורות ואנו אנו גוינו גוינו בר האן ואנו

— אֶת שְׁמָךְ אַתָּה קָדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא
412 וְאַתָּה גָּדוֹלָה מִכָּלֵב כָּלָב רַבָּה הַמְּלֵאָה
— אֶת בָּרוּךְ שְׁמוֹ בָּרוּךְ הוּא דָבָר תְּלִמְדֵד אָנוּ פָנָן בְּתְנַגְּיִים אֲמֹרָאִים אָנוּ נָאָנוּ נִיְמָנִים.

413. נומרכז האט משנו אונטושאטוונ פאר א ואנט וגאר גג האוּם טוינט ?

געווונן אן אוראיניק פון דעם עקיילאָרֶה, דוד בן זכאי.

414 ווי איזי איזי נעהפאלן די מאכט פון די עקיילארבן אוון די גאנונים ?

—אין יואר 968 נ. ח. (1038) הआט דער קאלאיף געהיסן אריינונווארפּוּ דעם בעצטן גאנן און עקיילארך חזקיהוּן אין חביבה, זוויל מען האט איהם ווע'הברְּאָן איז חביבה ווֹז ווֹשׁוּן אַמְּלָא בָּנָו אַנוּן.

יעמ' פאר איז שערבונע און אונד ווועואר אונעם פאָכְעַדְפּוֹרְסָן און בעט ב

—דרע באנדרטער קאָלִיפַּט אַיז זיך ענְגַּל בָּאָה גַּעֲבָעָן אַזְּנָעָם קָרְבָּעָן?
אַ נֵּיעַר קָאָלִיפַּט אַין מְצֻרִים אַין אַיִּינָא יְשָׂרָאֵל.

טס האבו די גאננים פון ארץ ישראל געווואלט דעם אַלט

—**ז' זיו האבן געווילט אַרְבָּעֶרְפִּין דָּעַם אַידִישָׁן גִּימְסִיקָּן צָעֵנְטָר פֿוֹן בְּבֵל
קִיּוֹן אַרְץ יִשְׂרָאֵל.**

417 פָּרְוֹאָם הַשְׁטָן זֶה דָּס וְזֶה נִיט אַוְנֵגָעָבֶן ?
אנו (1992) – 1992.htm#sec6

—וְזַיִל אָזֶן יָאֵר 1029 ג. (1099) ח. גַּעֲמֹתָעַן קִין אָרֶץ וְשָׁגָן דָּבָר

סְרִיסְטָלִיכָע קְרִיּוֹצְפָּאַדָּעָה, וּוֹאֶס הַאֲבָן צְוֻגָּעָנוּמָעָן פָּוּן דֵי מַגְכְּמָעָרָנָה

ירושלים און אנדרע שטעת פון א"י אונ האבן ארויסגעטעריבו פיז דארטען

במעט אלע אידז (זע קאפיטל יט).

צווויטער טויל
די אידן אין די מערבלענדער
 קאפיטל טו.

- דען אַנְהָוִיב פֿוֹן דָּעֵר אַיְדִּישֶׁעָר אַיְנוּאַנְדָּעָרָוּג אַיְן אַיְדָּאָפָּעָ?**
418. ווען האבן די אידן אַנְגָּהָוִוּן זיך צו באָזָעָן אַיְדָּאָפָּעָ?
 —נָאָד אַיְן דָּעֵר צִיּוֹן, ווען די רַוִּימֶרֶת האָבָן גַּעהֲרָשָׂת אַיְן אָרֶץ יִשְׂרָאֵל, האָבָן
 פֿיל אַיְדָן עַמְּגִירֶת קִיּוֹן אַיְטָאָלְיעָם סָוחָרִים. אַנְדָּעָרָע זַיְנָעָן אַחַיָּן
 אַזְוָעָקָעָבִירֶת גַּעוּאָרָן אלָס גַּעֲפָאָנָעָן.
419. ווען האָט זיך גַּעֲבִילְדָעָט דָּעֵר עַרְשָׁתָרָט נַרוּסֶעֶר אַיְדִּישֶׁעָר יִשְׁוֹב אַיְן אַיְטָאָלְיעָ?
 —אַיְן דָּעֵר עַרְשָׁתָן יִאָרְחָוּנָדָרֶת נַאֲכָן חַרְבָּן פֿוֹן דָּעֵר צְוָוִיטָן בַּיְתָהָמָדָשׁ.
420. וואָס אַיְן גַּעוּוֹן די שְׁפָרָךְ פֿוֹן די אַיְן אַיְטָאָלְיעָ?
 —נָרִיכְוִישׁ אַדָּעָר לְאַטְיוֹנִישׁ מִיטָּא זְמוּישׁ פֿוֹן העַבְּרָאִישׁ וּוּרְטָה.
 421. פֿוֹן וּוֹעָן אוּן האָבָן זיך גַּעֲבִילְדָעָט גַּרְעָסֶעֶר אַיְדִּישֶׁעָר יִשְׁוֹבָים אַיְן די שְׁטָעָט פֿוֹן
 נְרִיכְנְלָאָנד ?
 —פֿוֹן דָּעֵר צְוָוִיטָן יִאָרְחָוּנָדָרֶת. אַיְן די שְׁטָעָט קָרִינְטָט, אַטְהָעָן אוּן סָאָלָאנִיק,
 בַּיְיָ דָּעֵר מִיטְלָלָעָנְדִישׁוּן.
422. ווען האָט זיך גַּעֲבִילְדָעָט אַיְדִּישֶׁעָר קַהְיָה אַיְן קָאנְסְטָאַנְטִינָאָפָּאָל ?
 —אַיְן פְּעָרְטָן יִי. ה. נַאֲכָן תְּ. בָּש., ווען די רַוִּימֶרֶת אַיְמָפְּעָרִיעָה האָט זיך צָעָר
 טִילְטָן אוּן עַס הָאָט זיך גַּעֲשָׁאָפָּן די פִּזְאָנְטִישָׁ אַיְמָפְּעָרִיעָה.
 423. מִיטָּא וּזְלָכְעָ לְעַנְדָּעָר האָבָן די אַיְדִּישֶׁעָר סָוחָרִים פֿוֹן קָאנְסְטָאַנְטִינָאָפָּאָל גַּעֲפָוָרֶט
 מְסָחָרִים ?
 —מִיטָּא פָּאָלָעָסְטִינָעָן אוּן מִיטָּא מַצְרוּם.
424. ווען אַיְן די מַעְרְבָּדוּמִישָׁ אַיְמָפְּעָרִיעָה זיך צָעָפָּאָל ?
 —אַיְן פִּינְגְּבָטָן יִאָרְחָוּנָדָרֶת, ווען די נַאֲטָהָן אוּן גַּרְמָאָנָעָן האָבָן חַרְבָּן גַּעַי
 מַאֲכָטָן רַוִּים.
425. וְיִי האָבָן די נָאָטִישָׁ מְלָכִים פֿוֹן רַוִּים, וואָס האָבָן אַנְגָּהָוִוּן קְרִיסְטָנְטוּבָּן,
 זיך בָּאָצְיָוָן צו די אַיְדָן פֿוֹן אַיְטָאָלְיעָ?
 —זְיִי האָבָן נִיט גַּעַלְאָוָת די אַיְדָן אַפְּצִיעָן די נִיּוּעָ קְרִיסְטָוָן פֿוֹן זַיְוּעָר אָמוֹנוֹת,
 אַפְּעָרָה האָבָן נִיט גַּעַזְוָאוֹגָנָעָן די אַיְדָן צו וּוּרָעָן קְרִיסְטָוָן.
426. ווען האָבָן אַיְדָן אַנְגָּהָוִוּן צו באָזָעָן זיך אַיְן פְּרָאָנְקִירִיך ?
 —נָאָד אַיְן דָּעֵר צִיּוֹן פֿוֹן דָּעֵר רַוִּימֶרֶת הַעֲרָשָׁאָפָּט, ווען די אַיְצְטִינְגָּעָ
 פְּרָאָנְקִירִיך אַיְן גַּעוּוֹן אַרְוִיָּשׁ פְּרָאָוִוִּיצָן מִיטָּא נָאָמָעָן גַּאֲלִיעָן.
 427. ווען האָט זיך גַּעֲרִינְדָעָט די פְּרָאָנְקִירִיך קְרִיסְטָלִיכָעָן מְלֻכָּה ?
 —אַיְן דָּעֵר 430 גַּחְבָּש. (500).
428. וְיִי האָבָן זיך בָּאָצְיָוָן צו די אַיְדָן די פְּרָאָנְקִירִיך מְלָכִים אוּן די קְרִיסְטָלִיכָע
 בַּיְשָׁאָבָן, מִיטָּא וּוּמָעָן זְיִוָּנָעָן גַּעֲוָוָעָן פְּאָרְבָּוּדָן ?
 —זְיִי האָבָן גַּעֲפָאָדָרֶת פֿוֹן וְיִי זיך צְיָוָן שְׁמָדָן אַיְן די אַיְדָן, וואָס האָבָן דָּאָס
 נִיט גַּעוּוֹאָלָטָן, זַיְנָעָן פְּאָרְבָּאָלָגָטָן גַּעוּאָרָן. עַס האָט אוּרָה גַּעֲטָרָאָפָּן
 אָזְזָעָן צְוָוָה אַיְדָן גַּעֲמָאָכָט מִיטָּא גַּעוּוֹאָלָטָן פְּאָרָ קְרִיסְטָוָן.

429. וואס פאר א גורה אויף די אידן האט ארויסגעגען דער בראנצוויזער קענין
דאנגבערט אין דעם יאָר 559 ג.ה.ב.ש. (629)?
—אוֹ אלע ניט גע'שמד'טע אידן ואָלן ארויס פון לאנד.
430. וואס האבן די אידן דעםאלט געטאן?
—א טיל פון ווי האבן אַנְגַּנוּמוּן לִפְנֵים קִירְסְּטָמָמוּם, בליבנדייך אין האָרֶץ
אידן, און א טיל פון זוי האבן אַרְיְבָּרְגָּעָוָאַנְדָּעָרְט אַיְן דַּרְוָם פְּרָאָוִינְצָן
און אַיְן דַּי שְׁטָמַט פָּוּן דַּיְוִתְשָׁלָאָנָה, וואס אַיְן דַּעֲמָלָט גַּעֲוָעָן אַ טִּיל פָּוּן
בראנקרייך, אָפָּעָר ניט אַפְּהָעָנִיק פָּוּן דעם פָּאָרוּזָעָר צָעַנְטָעָר.
431. ווען האבן אידן אַנְגַּחוּבוּן זיך צו בָּאוּצָעָן אַיְן שְׁפָאָנִיעָ?
—נאָך אַיְן דַּעַר צִיּוּט, ווען די רְוִימָעָר האָבָן דַּאֲרָטָן גַּעַהְעָרָשָׂט.
432. ווען האָבָן זיך פָּאָרְגְּרָעְסְּעָרְטָן דַּי אַיְדִּישׁ יְשָׂכִים אַיְן אַיְתָּאָלִיעָ, פְּרָאָנְקָרִיךְ,
דיַוְּטְשָׁלָאָנָד אַיְן שְׁפָאָנִיעָ?
—אַיְן פָּאָרְלוּיָּפָּן דַּעַם 6-טָן יָאָרְהָנוּנְדָּעָרְט, ווען די בִּזְאָנְטִישׁ קִיסְּרִים האָבָן
שְׁתָּאָרָק גַּעַדְרִיקָט די אַיְדָן.
433. ווען האָבָן אַיְן שְׁפָאָנִיעָ די וּוּסְטָנְגָּטָן צָוְעָנוּפָּעָן די מַאְכָּטָן פָּוּן די רְוִימָעָר?
—איָן אַנְחָוִיבָן פָּוּן דַּעַם 6-טָן יָאָרְהָנוּנְדָּעָרְט.
434. פָּאָרוּזָאָס האָבָן די עַרְשָׁטָע וּוּסְטָנְגָּטִישׁ מַלְכִּים פָּוּן שְׁפָאָנִיעָ זיך גַּטְבָּאָז
צָוְונָן צו די אַיְדָן?
—וּוּיְיל זַיְזַיְינָן ניט גַּעַוָּעָן קִיּוּן קָאָטָאָלִיכָן, נָאָר אַרְיאָנָעָר, וואס האָבָן
גַּעַהְאָלָטָן יְעוּזָסָן נָאָר פָּאָר אַתְּהִילָּקָן מַעֲנְטָשָׂן, אָפָּעָר ניט פָּאָר קִיּוּן נָאָט.
435. וואס פָּאָר אָז עַנְדְּרָוָנָג אַיְן דַּעַר בָּאָצְיוֹאָנָג צו די אַיְדָן אַיְן שְׁפָאָנִיעָ אַיְזָן
פָּאָרְגָּעְקָוּמוּן אַיְזָן סּוֹפְּ פָּוּנָס 6-טָן יָאָרְהָנוּנְדָּעָרְט?
—דַּעַר וּוּסְטָנְגָּטִישׁ קָעִינָג, וואס האָט אַנְגַּנוּמוּן דַּעַם קָאָטוּיְילִישָׂן גַּלוּבָן,
הָאָט צְהָאָמָעָן מִיט די קָאָטוּיְילִישָׂן בִּישָׁאָפָן, וואס האָבָן גַּעַשְׁטָרָעָבָט צו
שְׁאָפָן אַרְיִינָעָ קָאָטוּיְילִישָׂן מַלְכָה, אַנְגַּהָוּבוּן שְׁטָאָרָק צו רְוָדְפָּן די אַיְדָן.
436. וואס פָּאָרָא מִיטְלָעָן האָבָן די בִּישָׁאָפָן אַנְגַּנוּמוּן צו מַאְכָן די אַיְדָן פָּאָר
קִירְסְּטָן?
—בְּרִיעָר האָבָן זַיְזַיְינָן די קִירְסְּטָן צו פִּירָן גַּעַשְׁעָפָטָן מִיט נִיט גַּעַטְוִיפְּטָע
אַיְדָן, אָזָן וּוּעָן דָּאָס האָט נִיט גַּעַהְאָלָפָן, הָאָט מַעַן גַּעַנוּמוּן שְׁמָדָן אַיְדָן
מִיט גַּעַוּוֹאָלָט.
437. וואס פָּאָר אַבְּאָפָּלָהָט אַרְיוּסְגָּעָגעָן דַּעַר שְׁפָאָנִישׁעָר קָעִינָג סִוּעָדוֹת אַיְזָן
יאָרָס 548 ג.ה. (613) וּוּנָן די אַיְדָן?
—אוֹ די אַיְדָן, וואס זַיְזַיְינָן ניט אַנְגַּנוּמוּן דַּעַם קִירְסְּטָלִיכָן גַּלוּבָן זָאָלָן פָּאָר
לָאָזָן שְׁפָאָנִיעָ.
438. וואס האָבָן די שְׁפָאָנִישׁעָ אַיְדָן דַּעֲמָלָט גַּעַטָּאָן?
—אַנְדָּעָרָע זַיְזַיְינָן גַּעַוּאָרָן לִפְנֵים קִירְסְּטָן אָזָן אַנְדָּעָרָע האָבָן עַמִּיגְרִירָת קִיּוּן
פְּרָאָנְקָרִיךְ.
439. ווי אַיְזָן מַעַן זיך בָּאָנָגָנָעָן מִיט די אָנוֹסִים (גַּעַצְוָאָוָגָנָעָן צָום שְׁמָדָן) וּוּעָן
מַעַן האָט זַיְזַיְינָט בִּיּוּס אָפְהִיטָן אַיְדִּישׁ מַנְחָהִים?
—מְפַלְעָגָט זַיְזַיְינָן אַרְעָסְטִירָן, שְׁלָאָגָן, אַנְטָאָן אַלְעָרְלִיָּעָן נָיוּוִים אָזָן אַוּעָסְגָּעָבָן
זַיְעָרָע קִינְדָּעָר אָזָן די קָלְוִיסְטָלָרָם צו די קָאָטוּיְילִישָׂן מַאְנָאָכָן.

440. ווען האבן די אראכבר איזינגענומען א טויל פון שפאניע?
—איין יאר 641 נאכ'ן ח.ב.ש. (711).
441. וואס פאר א באדייטונג האט דאס געהאט פאר די שפאנישע אידן?
—בווע דעםאלט און האט זיך אונגעטויבן פאר זיך די תקופה פון עקאנסמיישן
אוון גיסטוקן אויפבלוי.
442. פון זוען און זיינגען אונז באקאנט אידישע קהילות און קרים?
—בווע דער צוית פון חרובן בית שני.
443. אויף וועלכער שפראך האבן יענע אידן גערעדט?
—אויף גרכיש.
444. זוער האט געהרטט און קרים פון דעם 7-טן בייז דעם צענטן יארהונדרט?
—די כאזארו (כוזרים), א מאנגאלישער שבט.
445. ווען האבן די באזארישער העדרשער אונגענווען דעם אידישן גליבן?
—איין דעם יאר 680 נ.ח. (750). ווען זיעיר מלוכה האט זיך אויסגעשפֿרייט
פון דעם קאסטפֿישן ים בין דער שטאט קיעווו, וואו ס'האט זיך שיין דער
מאלאט געונגען א אידישער ישוב.
446. וואס אייז געווען דער סוף פון זיעיר מלוכה?
—איין 10-טן יארהונדרט האבן די רוסישע פירשטו באזינט די כאזארו און
חרוב געמאכט זיעיר הויפטשטאט. די כאזארו האבן זיך שפערטער צוניפויגען
געמישט מיט אנדערע, א טויל פון זיך — אויך מיט איזן.
447. פון ווען און זיינגען אונז באקאנט אידישע קהילות און קיעווער רוסלאנד?
—פונ'ם 12-טן יארהונדרט. — (איין קיעו איז מעו דאן באפאלו אידן און
בארויבט זיעיר פארמען).
- קאפטול ז.
- אידן און פראנקריך, דיבישלאנד און איטאלייע פון דעם
אכטן בייז דעם עלפֿטן יארהונדרט**
448. וועלכע לערנער האט קאָרְל דער גרויסער פֿאַרְאִינְיִינְט אונטער זיין הערשאָפט
איין אַנְהָוֵיב פון אכטן יארהונדרט נ.ח.?
—אלע לערנער פון מיטל אַיְרָאָפּע מיט איטאָליַע.
449. זיך האט אַט די געשעניש געוירקט אויה די אידן?
—זיעיר לאָגָן האט זיך דעםאלט פֿאַרְבֶּעָסְטָט, אַיְרָאָפּע מיט אַזְּוֹעַ, און די אידישע קהילות
האָבָן געהאט אַן אַיְגָעָנָע פֿאַרְוָאָלְטָוָנָג.
450. זוער איז געתטאָנוּ בראָש פון די אידן איז קאָרְלָס מלוכה?
—דער "מאָגִיסְטָר פֿאָר אַיְדָן", אַ מלוכה באָאמְטָעָר אַבעָר אלע אידישע
קהילות, וואס האט געדאָרָפּט שיזן די אידישע רעכט.
451. וואס האט געתאָן לוֹדוֹזִיג, דער זיך פון קאָרְל דעם גרויסן, מיט זיין אימפֿעריע
פאר זיין טויט?
—ער האט זיך צעטיווילט אויף דריי טוילן: אַיְינְעָם פון זיינע זיך האט ער גע-
מאָכָט קעניג און פראנקריך, אַ צוּוֹיְטָן — אַיְן דיבישלאנד אַן אַ דָּרְטָן —
איין איטאָליַע.

452. צו וועמען האבן אט די נייע מלכום פונאנדרגעטויולט די מאכט אין זיווערע
לענדער ?

— צו די בעאדראלן — די גרויסע לאנדבאויזער.

453. ווי האבן זיך אט די בעאדראלן באצזינן צו די אידן, וואס האבן געלעפט אויף
זיעירע לענדערויען ?

— אנדרער בעאדראלן האבן באשיצט די אידן, וויל זוי פלעגן קריין פון זוי
א סך געלט פאר די אָרְעַנְדֶּרְטָעַ עֲרַדְחָלְקִים אָזָן פָּאָר דָּעַר עֲרַלְוִיבָּנְיִישׁ צו
פִּירֵן הָאַנְדֵּלָן, — אָזָן אָנְדָּרְעָרְפִּיזִים, וְאָס זִינְגָּן גַּעֲוֹעַן אָוְנְטָעָן אַיִּינְן
פלוס פון די פָּאָנְאַטְּישָׁע גְּלָחִים, האבן גַּעֲרָקְטִּיְּדִי אַיִּדָן.

454. וואס פְּלָעַגְתִּי דָּעַר גְּרָאָפִּי פּוֹן טּוֹלוֹו (פְּרָאַנְקְרִיְּד) טָאָז צָוּמָן אַיִּדְישָׁן פָּאָרְשְׁטִיעָר
פסח צויט ?

— ער פְּלָעַגְתִּי אִים דּוֹפָן צו זיך אָזָן גַּעֲבָן אִים אָפָּאַטְּשִׁי אִין פְּנִים, וויל אַיִּדָן
הָאָבָן אַמְּאָל גַּעֲפִּינְיִקְּטִּי יְעוּזָן.

455. ווי אַיִּז גַּעֲוֹעַן די לְאָגָעָן פּוֹן די אַיִִדָּן אַיִּז דִּיְתְּשָׁלָאָנְד אִין דָּעַם צָעַנְתָּן יְאָרֵי
הָנוֹדָעָת ?

— די מלכומים, די פָּאָרְאָנְגָּעָן אָזָן די בִּישָׁאָפָּן הָאָבָן גַּעֲלָאָזָטִיִּדְיִי אַיִִדָּן לְעַבְנָן אִין
דיְתְּשָׁלָאָנְדָן, אָבָּעָר זַיְהָאָבָן גַּעֲהָאָלְטָן די אַיִִדָּן פָּאָר זַיְעָר אַיִּינְגְּטָוּם אָזָן
הָאָבָן זַעֲנוּמָעָן בַּי זַיְהָגְּרִוּסְעָץ צִינְגָּן פָּאָר באַשְׁיכָן זַיְהָ זַיְהָ פְּלָעַגְתִּי אָפָּטִיִּדְיִי
קִוְּפָן אַיִּינְגָּעָן די אָנְדָרְעָרְשְׁטִיקָּעָר לְאָנְדָרְצָוָזָמָעָן מִיטִּי אַיִִדָּן, וואס האבן
דאָרטָן גַּעֲלָעָטָן.

456. ווּשְׁ זַיְינְגָּעָן גַּעֲוֹעַן די פִּירְעָרְדִּי פּוֹן די אַיִּדְישָׁעְ שְׁחִילָות אִין דִּיְתְּשָׁלָאָנְד אִין
אוֹן פְּרָאַנְקְרִיְּד ?

— די רְבָּנִים.

457. ווּרְ אַיִּז גַּעֲוֹשָׁן דָּעַר בָּאָרִימְטָסְטָעָרְ רְבָּ אִין יְעַנְעָן לְעַנְדָרְ אִין אַנְהָוִיבְּ פּוֹן
10-טָן יְאָרְהָוְנְדָעָת ?

— רְבָּנוּ גְּרָשָׂוּס מָאוֹר הָגָלָה וואס האט גַּעֲרִינְדָעָט אָשִׁיבָה אִין מִינְנָה.

458. וואס פָּאָרָאָז וְוִיכְטִישָׁע תְּקָנוּתָן אִין אַיִּדְישָׁן פָּאָמְלִיעָן לְעַבְנָן האט עָרְאַרְוִינְגְּגָעָבָן ?
— דָעַם פָּאָרְבָּאָט צו נַעֲמָעָן צְוּוִי וְוִוְיְבָעָר אָזָן דָעַם פָּאָרְבָּאָט צו נַטְ'ן אָפָּרְיִי
קָעָן אַיר וְוִילָן.

459. ווּרְ אַיִּז גַּעֲוֹעַן רְשָׁיִי ?

— רְבָּי שְׁלָמָה יְצָחָקִי (צָחָקָס זָוָן), אִיְינְעָרְ פּוֹן די גַּרְעָסְטָעְ אַיִּדְישָׁעְ גַּעֲלָרְנְטָעְ
אוֹן מְפָרְשִׁים אִין עַלְפָּטָן יְאָרְהָוְנְדָעָת.

460. ווּאָוּ האט עָרְ גַּעֲלָעָט ?

— ער אַיִּז גַּעֲפָאָרְן גַּעֲוֹוָרָן אִין פְּרָאַנְקְרִיְּד אָזָן האט גַּעֲלָרָנְטָא אִין דִּיְתְּשָׁלָאָנְד
אִין דִּיְשִׁיבָּהְ פּוֹן וְוָרָמָס אָזָן מִינְנָה.

461. וואס פָּאָרָאָז וְוּדָרְקָהְ אָטְרָ עָרְ גַּעֲשָׁפָּן ?

— ער האט בָּאָרְפָּאָסְטָאָט אָפְּרִוּשָׁ אַוִּיפָּתָן נַגְּד אָזָן אַוִּיפָּתָן בְּבָלִי, וואס אַיִּז
אַגְּנָעָנוּמָעָן גַּעֲוֹוָרָן בַּי אַלְעָ אַיִִדָּן אָזָן עָסְדוּקָת זַיְדָזָמָעָן מִיטִּי טַעַסְטָן.

462. וואס פָּאָרָאָז פְּאָזְוְנְדָרְעָ בְּאָדְיִוְנְגָן הָאָט רְשָׁיִיְסָ פְּרִוּשָׁ אַוִּיפָּתָן תְּלָמָד ?

— אָזָן זַיְהָ פְּרִוּשָׁ וְוּאָלָט בְּמַעַט אָוְמְגָלִיךְ גַּעֲוֹוָעָן צו פְּאָרְשְׁטִין דָעַם תְּלָמָד.

463. אַוִּיפָּתָן וְוּלְכָבָד שְׁפָרָאָד הָאָבָן גַּרְעָדָט די אַיִִדָּן פּוֹן דִּיְתְּשָׁלָאָנְד אָזָן פְּרָאַנְקְרִיְּד ?

— אַוִּיפָּתָן דָעַר ? אָנְדִּישְׁפָּרָאָד מִיטִּי צְוִימִישְׁ פּוֹן הָעֲבָרְאִישָׁעְ וְוּרְטָעָר.

464. וואס איז בוי אונז געליבן פון דער העברעאישער ליטערטטור, וואס איז גע-
שאָפַן געווארן בוי די אידן איז איטאַליע פון יונער צוּט ?
—דאָס בור יוספּון, וואס איז אַ ברײַע אַיבְּרָעָזְנָג פון יוֹסָף מֶלְאָקִיּוֹסְעָם
איידישע געשיכטע, אונז וואס איז שפֿעטער אַיבְּרָעָזְנָג געווארן אוּיך אוּיך
איידיש, אונז אוּיך פָּאַרְשִׁיְּדָעָן תְּפִילָות אָן סְלִיחָות.

קָאָפִיטָל יְה.

די איז איז דעד אַראָבִישָׁע שְׁפָאנְיָע

465. ווען האָט זיך געובילְדָעָט איז שְׁפָאנְיָע אָן אַראָבִישָׁע קָאָלִיפָּאָט ?
—איָן דעם צענטן יַאֲרָחָונְדָעָרט.

466. ווי חָבֵן די אַידָּן גַּעֲלַעַט מִיטָּה אַראָבִער ?

—פרַיְנְדְּלִיךְ. אַידָּן פְּלַעַגְנָאָפְּט אַלְסָ אַיְנָעָרָפּוֹן דָּעָר רַעֲנִירָוּנָג.
467. ווער איז געווען באָאוֹאָסְטָ אַלְסָ אַיְנָעָרָפּוֹן דָּעָר אַידְיָעָשָׂוּן הַיְּכָעָבָאָמְטָעָה
איָנָם קָאָלִיפָּאָט ?

—חִיסְּדָאִי אַבָּן שְׁאָפְּרוֹתָ, אַידְיָעָשָׂר מִינִיסְטָהָרָ, אַקְעַנְדָּרָפּוֹן שְׁפָרָאָכָּן אָוּ
פּוֹן מַעְדִּיצָּן. ער האָט גַּעֲזָרָגָט וְעוֹן זַיְנָעָרָפּוֹן דָּעָר אַוְיפְּחָאַלְטָוּנָגָ פּוֹן אַידְיָעָשָׂוּן
אוּן שָׁוֹלֵן איז שְׁפָאנְיָע אָוּן אַיְזָ אַיְדָ אַנְעַרְקָעָנָט גַּעֲוָאָרָן אַלְסָ דָּעָר נְשָ׀אָ
פּוֹן די שְׁפָאנְיִישָׂ אַידָּן.

468. וואס דָּעַרְצִיְּלָט מַעַן וְעוֹנָן דָּעָם, ווי אַזְוִי די תְּלָמָּודִישָׂ וְוִיסְנַשְּׁאָפּוֹט האָט זִיךְ
פָּאַרְשְׁפְּרִיאָט אָוּן די מַעְרְבָּלְעָנדָעָר ?

—אוּ פִּיר גַּרְוִיסְעָ רְבִנִּים פּוֹן בְּכָל האַבָּן זיך אַזְוּקָעְגָּלָאָזָט אָוּן דָּעָר וְעוֹלָט צָוּ
קָלְיִיבָּן גַּעַלְט פָּאָר די יְשִׁיבָּות. זַיְנָעָן זַיְנָעָן זַיְנָעָן גַּעֲוָאָרָן פּוֹן אַראָבִער,
אוּן אַוְיסְנְגָלְיִוּט גַּעֲוָאָרָן דָּוְרָה אַיְזָ אַיְזָ פָּאַרְשִׁידָעָנָעָ לְעַדְעָה, אָוּן דָּאָרָט
הַאָבָּן זַיְנָעָן גַּעֲנִינְדָּרָעָט יְשִׁיבָּות אָוּן פָּאַרְשְׁפְּרִיאָט דָּעָם לְמָודָ פּוֹן תְּלָמָּוֹת.

469. ווער פּוֹן די פִּיר גַּעֲפָאָנְגָעָנָע אָוּן גַּעֲוָאָרָן רְבָּ אַיְזָ קָאָרְדָּאָוָא אָוּן האָט דָּאָרָטָ
גַּעֲנִינְדָּרָעָט אַתְּלָמָּודִישָׂ וְשִׁיבָּה ?

—רְבִּי מַשָּׁה בָּן חָנָן.

470. ווער איז גַּעַוְעָן רְבִּי שְׁמוֹאֵל הַנְּגָדִיד ?
—אַידְיָעָשָׂר מִינִיסְטָהָרָ, אַתְּלָמָּודִיסְטָ, דָּעַנְקָעָר אָוּן דִּיכְטָעָר אָוּן אַנְשָׁאָ
פּוֹן די אַיְזָ אַיְזָ גַּרְאָנָאָדָעָ, וואס האָט פָּאַרְפָּאָסְט אָוּן הַעֲכָרָעָאָישָׂ פָּאַרְשִׁיּוֹ
דָּעַנְעָ שִׁירָוֹן אָוּן אַרְיִינְפִּיר צָוּם תְּלָמָּודָ (מְבוֹא הַתְּלָמָּודָ).

471. וואס אַיְזָ פָּאַרְגָּעָקָומָו מִיטָּ זַיְוִין זַיְוִין יוֹסָף הַנְּגָדִיד אַיְזָ יַאֲרֵן ?
—אוּסָם קְנָאָה אָוּן שְׁנָאָה צָוּ אַיְדִּישָׂן וּוּזְוּיר (פְּרַעְמִיעָר מִינִיסְטָהָרָ). האָט
אַפְּאָנְדָּע אַראָבִער אַיְם דָּעָר/חַרְגָּעָט, ווער זַיְיָ האַבָּן בְּשַׁעַת מְלָחָמָה אוּסָם
נְעָרָיוֹבָט הַוְּנָדָעָטָ אַיְדִּישָׂ הַיּוֹזָעָר אַיְזָ גַּרְאָנָדָעָ.

472. ווי אַיְזָ אַיְזָ יַעֲנָדָר צִוְּיָה גַּעַוְעָן די בָּאַצְּיָאָוָגָ צָוּ אַידָּן אָוּן דָּעָר קְרִיסְטְּלִיבָּר
מְלוֹכָה קָאָסְטְּוִילִיעָ (שְׁפָאנְיָע) ?

—אוּיך דָּאָרָטָן הַאָבָּן די הַעֲרָשָׂעָ אַוְיסְגָּעָנָצָט די פָּעָאַקְיָוָטָן פּוֹן די אַידָּן אָוּן
מְאַנְכָּעָ פּוֹן זַיְיָ בְּאַשְׁטִימָט אוּפּ הַיְּכָעָבָאָמְטָן.

473. זומם האט דער פויבסט געשריבן צו אלפאנס דעם 6טן, קעניג פון דער קרייסט-
ליך מר מלוכה אין קאסטלוייע, ווען ער האט זיך זערוואזט, או ער האט אין
זיין הויף הייכע אידישע פאאמטן אונ דיפלאמאטן?
—או ער דערווויבט דעכ שטנ'ס סינאנגען אונ דערנוירוקט די פראסטלייבע
קירך.

474. וועלכע צויט רופט זיך „די גאלדנע תקופה פון דער אראפיש-אידישער לי-
טעראטור“?

—דער עלאטער און צוועלטער יארהונדרט.
475. זומם פאר א סארט ליטעראטור איז געשאפן געווארן פון די שפאנישע אידן
אין יונער צויט?
—ווערך איבער העברעהאישער שפראך-פארשונג, רעליגיוז-פֿילאָזְבִּישׁע בַּיִּ
כעד איזה העברעהאישער שירום פון רעליגיוזן אונ וועלטליבן אינחאלט.
476. ווער איז געוווע דער גרעסטער אידישער רעליגיוזער פאעת איז דעם 11-טן י.ה.?—רבּי שלמה אבן גבירול, זומם האט פאראפאסט פֶּאַטְּשִׁישׁוּת אונ שירום
אונ א פְּילָאָזְבִּישׁוּת ווערכ מיטן נאמען „דער קוואל פון לאַבְּן“.?

477. זומם פאר א בוד איז דער „חובות הלבבות“?
—א בוך, זומם וויזט איז אויפֿן די פֿלְיכּטּן, זומם א איד האט בנגע צו זינע-
געפֿילְן און געדאנקען. דאס בוד איז פֿאַרְפֿאָסְטּ געווארן פון רבּנו בחוי-
אַבְּן פֿסְטּ דא אין דעם עלאטן יארהונדרט.

478. ווער איז געוווע דער גרעסטער אידישער דיבטער און דענקר אינס 12-טן
יארהונדרט?

—רבּי יהודה הלוי פון טאלאָדָא.
479. זומם האט שר אויסנעדראיקט איז זינע ציון-ליידער?
טיפֿע לויין אויף די אידישע צורות איז הייסע בענkształט נאָד אַרְץ יִשְׂרָאֵל.

480. זומם פאר א בוד איז זיין „ספר הכהורי“?
—א בוך, זומם אנטהאלט רעליגיוז-פֿילאָזְבִּישׁוּת טיפֿע געדאנקען איז גע-
געשריבן איז דער פֿאָרטּ פון א דיסקוסיע צויזין א אידישן געלענטן איז
דעכּ באָזָאַרְיִישׁן מלך.

481. זומם זינען די הייפֿט-געדראנקען, זומם ער אנטוויקלט איז דעם, „ספר הכהורי“?
—ער אנטוויקלט דארט וויטער דעם נבייאַישׁן געדאנק, איז דאס אידישע
פאָלק איז איסגעקליבן געווארן צו זיין דער טרענער פון דער העבסטער
פֿאָרָאֵל, צו זיין א לערער איז א ביישפֿול פֿאָר דער גאנצער מענשְׁהיֹיט,
אונ דעם געדאנק, איז די מאָרָאַלְיִישׁ אַמְתָּן פון דער אידישער תורה שמייען
העכער ווי די אַמְתָּן פון דער גראַישׁער בְּילָאָזְבִּישׁ.

482. איז וועלכער שפראך איז דער ספר הכהורי געשביבן?
—אייז אַרְפִּישׁ. נאָר שפֿעטּער איז ער איבערצעט געווארן איז חעבעהאַישׁ.
483. ווער איז געוווע דער גרעסטער אידישער געלענטער איז פֿילְאָזְבִּישׁ פון דעם
12-טן יארהונדרט?

רבּינו משה בְּנֵי מִיּוֹן, זומם ווערט גערופֿן פֿאַרְקִירְצְּטָן: רמבּ"ם (1204-1135).
484. וועלכער גראַישׁער פֿילְאָזְבִּישׁ האט געהאט דעם גרעסטן אַוְינְפְּלִינְס אַוְינְזָן
רמְפּ"ם?

—אַרְיסְּטוֹ (אַרְיסְּטָאָטָלָעַ).

485. וואם פארה ווועך האט דער רמפ'ם פאראפאסט ?

— אין העברעאיש — דעם ספר „משנה תורה“, אודער „יד החולח“ — א זאלונגן פון אלע אידישע געזען אין א סיסטמאטישער ארדנונג, און אין אראפיש : מעדייצינישׁ ווועך, א פירוש אויף משניות און א רעליגזע פילאוזאפעיש בוך מיטן נאמען „מורה נבוכים“ (דער לערער פון די פארה בלאנדרזעטען). די לאצט עזויו ווועך זונגען איבערזעט געווארן אויף העברעאיש.

486. וואם איז געוווען דעם רמפ'ם ציל מיטן „מורה נבוכים“ ?
— צי דערקלערן, איז די אידישע תורה איז ניט איז ווידערשפוך מיט דער גרייכישער פילאוזאפעיש.

487. וואם זונגען דעם רמבעס דרייזען עקרין ?
— דאס זונגען די הייפט דאגעמעס, וואם א איד מוון אין זיילויבן. די זויבּ טיקסטע פון זייל זונגען : די אינוחיות, אויפיקיט און אומקערפערליךקייט פון גאט ; די אמת־דיקיט און אויפיקיט פון דער אידישער תורה ; איז גאט באלאוינט פאר גוטע מעשי און באשטראפט פאר שלעכט (שבר ונש) ; דאס קומען פון משיח און תחית המתים.

488. וואו האט דער רמפ'ם געלעבט ?
— ער איז געפאוֹן געווארן איז קאראדואָא, אבער יונגעראהייט האט ער געכוֹזט פאַרְלָאָזֶן שפֿאָנִיעַ, זויל פֿאָנְגְּטִישַׁע מּוֹסְלְמָעֵנֶשׁ האָבָּן דְּאָרְטָן גַּעֲזָוָאָנוֹגָנָעָן די אידן צו וווער מאכמענדאנער. ער האט געווארנערט אין פֿאָרְשִׁידָעָן ענדער. ענדליך האט ער זיך באזעט איז מצרים און איז געווארן דער הויף דאקטאָר בְּיִם סּוֹלְמָאָן אַיִן קָאָירָא.

489. זוי האט מען זיך איז יענער צויט צו אים באָזְ�וָן ?
— אַיִּינְקָע אַיִּידְשָׁע גַּעֲלָעָרְטָעָה האָבוֹן אִים אַנְעַרְקָעָט פֿאָרְלִין העסְטָן אוּיטָאָר רִיטָּע אַיִּינְשָׁן גַּעֲזָע אַיִּזְנָע אַיִּידְשָׁע אַמְנוֹנָה, אַנְדָּרָע ווִידָּע האָבוֹן אִים שְׁטָאָרָק באַקְעַמְפָּטָה פֿאָר זַיִן גַּעֲוָאָנְגָּטִיקִיט זיך אַרוֹסְצָוּשְׁטָלָן אלָם פּוֹסְקָאָחָרָוָן אַוְ פֿאָר זַיִן אַרְיְינְבָּרְעָנָגָען גְּרִיכְיָשָׁע אַוְ אַרְאָבִישָׁע גַּעֲדָאָנָקָעָן אַיִּינְדָּע אַיִּידְשָׁע גַּיְסְטִיקָע ווּעלְטָה.

490. ווער איז געוווען רבּי אַבְּרָהָם אַבְּן עֹזָר, וואם האט געלעבט איז 12-טָן י'ה ?
— אַשְׁרְבּוֹזְנִיקָע אַיִּידְשָׁע גַּעֲלָעָרְטָעָה פֿאָרְלִין שְׁפֿאָנִיעַ, וואם האט אַנְגָּשְׁרִיבָּן אַוְיסְנָשְׁאָפְטָלִיכָּן פֿirosh אויף חַנְקָד אַזְנָע שְׁוֹינָע העברעאישׁ שְׂוִירִים.

491. וואם פֿאָר הַסְּטָאָרְיוּשׁ אַזְנָע גַּעֲגָרְאָפְוִישׁ בְּכָעָר זַיִן גַּעֲשָׁרִיבָּן גַּעֲוָאָרָן אַיִּשְׁפָּאָנִיעַ אַיִּינְסָמָּס סּוֹפָּה פֿאָר 12-טָן יָאָרְהָנְדָרָט ?
— האָס הַיְּסָטָאָרְיוּשׁ בּוֹךְ „סְפָּר הַקְּלָבָּה“ פֿאָר דעם פֿילְאָזָאָה אַבְּרָהָם אַבְּן דָּאָוָר אַזְנָע „מְסֻעָּת בְּנִימָּוֹן“ — רִיוּזָה באַשְׁרִיבָּנָגָען פֿאָר זַיִן אַיִּזְנָע אַיִּירָאָפָּעָן.

קַאֲפִיטֵל יְתָ.

די קְרִיזַּץְצָוָן אֵין אַיְדָאָפָע

492. וואס זוינען געווען די קְרִיזַּץְצָוָן?

— אַ פָּאוֹעָנוֹגָגֶג, אַנְגַּעַחֲוִבָּן אֵין יָאָר 1096 פּוֹן דָּעַם פּוֹיְבָּסְטָ אַוְרְבָּאָן, מִיטָּן צִיל אַפְּצָוּנָעָמָעָן יוֹשְׁלִים פּוֹן די מַאֲכְמַעְדָּאָנָעָר. (די מענשׂן, וואס האבן זיך באַטְיוֹלִיקָט אֵין דָעַם דָּאָוִוָּן צָוָן קִיּוֹן אַרְצָה יִשְׂרָאֵל, האָבָן גַּעַטְרָאָן אֵין קְרִיזַּץ אַוְוָף זַיְוּעָרָעָ קְלִיְּדָרָה, וּוּרְעָזָה זַיְוּעָרָעָ אַנְגַּעַרְוּפָן "קְרִיזְטְּרָעָגָעָר") 493. פּוֹן וואס פָּאָרָא פְּלָאָסָן זוינען באַשְׁטָאָנָעָן די צַעְנְדְּלִיקָעָר טַוְזְוָנָטָעָר קְרִיזַּץ צַעְנְעָר?

— פּוֹן פּוֹיעָרִים, וּוּמְעָן מַהְאָטָם צַוְּגָעָאנָט צָוָאָפְּרִירְיעָן פּוֹן קַנְעַבְּשָׁאָפְּטָ פִּי די פְּרִיצִים, פְּרִיצִישָׁע, "רִיטָּעָר", וואס האָבָן זיך גַּעַיְאָט נַאֲךְ רַוְּבָּ, אָוָן אַלְעָרְלִי אַוְוָאָנְטוּרִיסְטָן. עַס זוינען אוֹיךְ גַּעַוּעָן צָוְוִישָׁן זַיְוַאְדָאַלִּיסְטָן, וואס האָבָן גַּעַהְאָלְטָן פָּאָרָא אַמְּצָה צָוָאָפְּרִירְיעָן קְרִיסְטוֹסָעָם קְבָּר פּוֹן די מַאֲכְמַעְדָּאָנִישָׁע הַעֲנָטָן.

494. וואס האָבָן די קְרִיזְטְּרָעָגָעָר גַּעַטְאָן מִיטָּן די אַיְדָן פּוֹן די רַתְיוֹנְלַעְנְדָעָר אֵין יָאָר 1026 גַּה. (1096)?

— זַיְוַאְדָן הַרְבָּה גַּעַמְאָבָט די אַיְדִּישָׁע קְהִילָּות אֵין זַוְּרוּמָס, פְּעָלָן, מַאֲנִיצָּן אָוָן אַנְדְּרָעָר שְׁטָעָטָן, האָבָן גַּעַנוֹיָט די אַיְדָן צָוָם שְׁמָד אָוָן גַּעַטְוֹתָן די, וואס האָבָן זיך נַעֲוָאָלָט טַוְּפָן.

495. וְיִהְאָבָן די אַדְן גַּעַהְאָנְדָלָט אֵין דָעַר דָאָזְיָקָעָר אַוְמְגָלִיקְלִיבָּעָר צִוְּיָוִת?

— אַ סְּדָר זוינען צְעַלְאָפָּן, זְוִיכְרָנְדִּיק בְּאַהֲעַלְמָעָנִישָׁן אֵין פְּאַרְשִׁיְּרָעָנָעָ פְּלַעְצָעָר, אַפְּטָמָאָל בְּיַיְרִינְטְּלִיכָּעָר קְרִיסְטוֹן; אַ סְּדָר האָבָן זיך גַּעַלְאָזָט בְּעַסְעָר אַוְמָרָן פְּרִעְנְגָעָן אַוְוָף קְיֻודָּשָׁה הַשְּׁמָן, אַדְעָר האָבָן זיך אַלְיָוָן גַּעַטְוֹתָן, כְּדִי נִוְתָּאָרִינְדָּן צְבָאָלָן אֵין די הַעֲנָטָן פּוֹן די קְרִיזְטְּרָעָגָעָר, אָוָן אַ צָּלָאָרָן האָבָן זיך גַּעַטְוֹפָט אַיְבָּרְגְּוָאָלָט.

496. פָּאָרָוָאָס האָבָן גַּעַלְיָיטָן פּוֹן דָעַם צְוּוֹיָיטָן קְרִיזְצָוָן אֵין יָאָר 1077 גַּה. (1147) נַאֲרָן די אַיְדָן פּוֹן עַמְלִיבָּעָלְלַעְנְשָׁרָעָ שְׁטָעָטָן אָוָן פְּרָאָנְרִירִידָן אָוָן דִּיְוִתְּשָׁאָנָן?

— וְוַיְיָלָדְיַי אַיְדָן פּוֹן די גַּרְעַסְעָרָעָ שְׁטָעָטָה האָבָן זיך בְּאַהְאָלָטָן אֵין די בְּאַפְּעָסָט טִיקָּעָ פְּאַלְאָצָן פּוֹן שְׁטָאָרָקָעָ פְּאָרָאָנָעָן, צְלָאָגְדִּיקָעָן זַיְוַאְדָר פְּילָ גַּעַלְתָּה פָּאָרָ דָעַם.

497. וְעַלְכָּעָ אַיְדָן האָבָן מַעַר גַּעַלְיָיטָן פּוֹן דָעַם דָרִיטָן קְרִיזְצָוָן אֵין יָאָר 1119 גַּה. (1189)?

— די אַיְדָן פּוֹן עַנְגְּלָאָנָה.

498. וואס פָּאָרָא רַעֲבָת האָבָן גַּעַהְאָט די אַיְדָן אֵין עַנְגְּלָאָנָה אֵין יַעֲנָעָר צִוְּיָוִת?

— פָּאָרָה די גַּרְוִוְעָסָעָ שְׁטִיעָרָן, וואס זַיְוַאְדָן גַּעַטְזָאָלָט דָעַם קַעְנָגָגָג, האָטָם מַעַן זַיְוַאְדָוּבָט צָוָאָפְּרִינְפָּן עַרְדָּ אָוָן חַיְוָעָר אָוָן אַוְךְ צָוָאָהָן.

499. וואס האָט אַיְבָּגְּרָ�וִוִּיצְטָה די קְרִיסְטוֹן קַעְמָן די עַנְגְּלָאָנָה אֵין דָעַר צִוְּיָוִת, וּוּנְעַרְתָּאָרָד דָעַר עַרְשָׁטָרָה, דָעַר קַעְנִיגָּה פּוֹן עַנְגְּלָאָנָה, האָט זיך צַוְּגָעָרִיָּט צָוָם דָרִיטָן קְרִיזְצָוָן?

—די קנהה און שנאה צו די ריבכע פונ'ם פארהאסטן אידישן פאלק, וואס האבן געלעבט און נרויס לוקסום און זוישער שויינע געמויערטע היוער.
500. וואס האבן די לאנדאנער איזנוואינער צוזאמען מיט די קרייצטראגענער געטאו
מיט די אידן ?
—זוי האבן זוי געללאגן, באראבעוועט, אונטערגעזונדן זיירער היוער און
פיל פון די אידן בארבערענט.
501. וואס איז פארגעומען מיט די אידן איז יארק, וועז זוי זיינען באפאלו געוואווארן
פוי די "קרייצטראגענער" ?
—דעך רב מיט נאך פיל אידן האבן זיך פארשפארט איז א פטען און
זיך פארטיזידנט. ווען ס'איו איזגעאנגען די שפיין, האבן דער רב און
נאך חשוב'ע אידן זיך אליאן געקוילעט, און די איבעריקע זיינען דער'הרג'עט
געוואווארן פון די קרייסטן.

קאפיטל ב.

די אידן איז פראנקרייך און איז ענגלאנד פון נאך די קרייז-צונגן ביון צום גראש

502. פארוואס האבן זיך די אידן באזעט אין באזונדרער גאסן פון די שטעהט
נאך די קרייז-צונגן ?
—וויל זוי האבן מורה געהאט פאר זיירער פוינטיליכע קרייסטיליכע שכנים.
503. וואס פאר אן ענדערונג איז דעמאט פארגעומען און די פרנסות פון די אידן ?
—אידן האבן זיך אויפגעהרט איז באשעפטיקון מיט לאנדוירטשאפט און מיט
גראיסהאנד מיט אויסלאנד. נאך די ארימע און מיטעלע קלאסן האבן
זיך פארנוומען מיט מלאה און קלויו האנדל, און די פארמעניליכע — מיט
לייען געלט אויף פראצענט.
504. פארוואס האבן אויפגעהרט זיך צו באשעפטיקון מיט לאנדוירטשאפט
און גראיסהאנד ?
—וויל זוי האבן מורה געהאט צו וואינען און די דערפער צוישן קרייסטיליכע
פריצים און פויריים, און דעם גראיסהאנד צוישן איזראפאע און צויע האבן
אייבערגענומען די קרייסטן, וויל די קרייז-צונגן האבן פארבונן די מערב
לענדר ער מיט'ן מורת.
505. וואס האט נאך מער פארשטארקט די שנאה פון די קרייסטן צו די אידן ?
—ראם וואס די אידישע קראדיטאָרן פֿלעַן געטאו זיינר גראיסע פראצענטן.
זוי זיינען געווין געזוואנגען דערצן, וויל די חבות פֿלעַן אָפְט באָלִוּן
ניין, און וויל פון יעדער הלאה האט דער איד געומות צאלן הוייכע
שטיישן דעם שענין אדרער דעם פֿעַדָּאָל).

506. וואס האט דער פראנציזישער קעניג פֿילִיפּ-אוֹנוֹסֶט געטאָן צו קריין פון די
אידן גראיסע סומען געלט ?
—אין יצא 1181 האט ער אָרֻעְמְטִירְט אַלְעַ אַידֵן אַיְן פֿאָרְיוֹן אַוְן האט זוי
באָפְרִיְיט פְּאָר 15,000 גְּאַלְדְּ מַאֲרָק. אַיְן אַיְרָהָם האט ער אָרֻוּסְנָעָרִיפּן

- אלע אידן פון פאריזער געגענד און האט צונגנומען זיעירע פארמעננס און
אין 16 יאָר אַרְוֹם הָאָט עַר וּוִידָעֶר גַּעֲנוּמָעָן אַ גְּרוּיָסְעַ סְמָעַ פָּאָרְלֵין' ערלויבן
זַיִן צַוְּמָעַן צָרוֹק.
507. וואָס פָּאָר אַ גְּרוֹה אַוְּף דַּי אַיְדָן הָאָט אַרְוִיסְגַּעֲנָבֶן דַּעַר פּוֹיְבָּסְט אַינְאַצְעָנִי
דַּעַר דְּרִיטָעָר אַיְדָן יַאֲרֵן 1145 נָ. (1215) ?
—אַיְדָן אַיְדָן אלע לנדר ער זאלן טראָן באָוונְדְּרָעָר קְלִיְּדָרָר, נִיט אָזָעְלָכָע
וּוְ דַי קְרִיסְטָן טְרָאָן, כְּדַי אלע זאלן זען דַי אַיְדָן וּוְ פָּאַרְשָׁאַלְטָעָנָעָן מענְשָׁן.
508. וּוְיְהָאָט פְּעָן אַוְּסְגַּטְּוִיטְּשָׁט שְׁפָעַטָּר אַט דֻּעַם גַּעַזְעַץ אַיְדָן פְּרָאַנְקָרִיךְ אַיְדָן
אַיְדָן דִּיְוִיטְּשָׁלָאָנד ?
—אַיְדָן מָזָן טְרָאָן אַ גַּעַלְעַד לְאָטָע אַוְּף זַיִעָרָע אַוְּבָּעָרְדָּעָק אלָס אַ
שָׁאָנָד פְּלָעָק.
509. פְּאַרְוּאָס הָאָט דַּעַר פְּרָאַנְצְּיוּזְּשָׁר קִסְּרָר לְזָרוּוֹק גַּעַלְאָזָט עַפְנְטְּלִיְּד פָּאָר
ברענען דַי תְּלִמְדִיבְּרָכָר אַיְדָן יַאֲחָר 1172 נָ. (1242) ?
—וּוְיְוִיל אַ מְשׁוּמָד הָאָט גַּעַזְעָנָט, אַיְדָן תְּלִמְדָד גַּעַפְנָעָן וִיךְ שְׁעַנְדְּלִיבָּע אַוְּסִיָּס
דָּרְיקָן לְעָנָן קְרִיסְטָן.
510. וּוְעָרָה הָאָט גַּעַדְאָרָפְּט אַכְּטָוָנָג גַּעַבְנָג אַוְּף דַּעַר אַוְּפְּפִירָוָנָג פָּוּן דַי אַיְדָן ?
—דַי קְרִיסְטְּלִיבָּע אַינְקוּזְוִיזְיָע — אַ גְּנִירְכְּתְּרָהָיוֹן (טריבונאָן) פָּוּן פָּאַנְאַטְּיִישָׁע
גְּלָחִים, וואָס פְּלָעָנָט אַוְּסָזָן אַפְּקוֹרְסִים אַזְן זַיִן פָּאָרְמְשְׁפְּטָן' פָּאַרְבְּרָעָנָט
צַו וּוּרָן לְעַבְרִיקְעָרָתִיט.
511. וואָס פָּאָרָא בְּלָבּוֹלִים פְּלָעָנָן דַי גְּלָחִים מַאֲכָן אַוְּף דַי אַיְדָן ?
—אַזְן זַיִן קוּילְעָנָעָן פָּאָרְפָּח אַ קְרִיסְטְּלִיְּדָר קִינְדָּר אַזְן פָּאַרְמְשִׁיןָן זַיִן בְּלָוֶט אַיְדָן
דַּעַר מְצָהָדְטִיָּג אַזְן אוּ זַיִן נְנָבָעָנָעָן פָּוּן דַּעַר קְרָדָךְ דָּאָס הוּיְלִיקָע בְּרוּוֹט (דֻּעַם
סִימְפְּאָל פָּוּן יְעוּסָעָם קְרָפְּעָר) אַזְן שְׁטָעָבָן עַמְּטָמָעָס.
512. וואָס פְּלָעָנָט דַי אַינְקוּזְוִיזְיָע טָאָן אַוְּפָן' גְּרוֹנָט פָּוּן אַט דַי בְּלָבּוֹלִים ?
—זַיִן פְּלָעָנָט פָּאָרְמְשְׁפְּטָן' אַחְשָׁוְלְדִיקָע אַיְדָן, שָׁאַנְפִּסְקָיָן זַיִן פָּאַרְמְשָׁעָנָט
אוּן זַיִן לְאָזְן פָּאַרְבְּרָעָנָעָן לְעַבְרִיקְעָרָהִיט.
513. זַיִן הָאָט מַעַן בָּאַחְאַנְדָּלָט דַי אַיְדָן אַיְדָן עַנְגָּלָאָנד אַיְדָן דֻּעַם דְּרִיזְעָנָט יַאֲרָה
הַונְּדָרָת ?
—אוּיךְ זַיִן עַלְילָות דֻּמְ (פְּלָוֶט בְּלָבּוֹלִים).
514. וואָס אַיְדָן פָּאַרְגְּעָנְקָוּמָעָן אַיְדָן דַּעַר שְׁטָמָט לְיַינְקָאָלָן נַאֲדָן אַזְן עַלְילָת דֻּמְ ?
—18 אַיְדָן הָאָט מַעַן אַיְבָּגְּנָהָאָנְגָּעָן, אַזְן דַי אַבְּעָרִישָׁע אַיְדָן פָּוּן דַּעַר קְהִילָה
הָאָבָן זַיִן אַוְּסְגַּעְקָוּיְבָּט בְּיָמִים קָעְנִינָג מִוּט גַּעַלְט.
515. וואָס פָּאָר אַ גְּרוֹה הָאָט אַוְּסְגַּעְנָבֶן דַּעַר עַנְגְּלִישָׁעָר קָעְנִיג עַדְוָאָרָד וּוּעָנָן
די אַיְדָן אַיְדָן 1220 נָ. (1290) ?
—אַלְעָאָלָע אַיְדָן מָזָן פָּאַרְלָאָזְן עַנְגָּלָאָנד אַיְדָן פָּאַרְלְוִוִּיךְ פָּוּן דְּרִיְיָ מַאֲנָאָטָן אַזְן
זַיִעָרָע הַיּוֹשָׁר מָזָן זַיִן אַבְּעָרָלָאָזְן פָּאָר דַּעַר קָעְנִיגְלִיכְעָר קָאָסָע.
516. וּוְאַחֲיָן זַיְנָעָן אַוְּעָקָד דַי 16,000 אַיְדָן, וואָס הָאָבָן דֻּעְמָאָלָט פָּאַרְלָאָזְן עַנְגָּלָאָנד ?
—קְיֻין פְּרָאַנְקָרִיךְ, דִּיְוִיטְּשָׁלָאָנד אַזְן שְׁפָאָנִיעָ.
517. וואָס אַיְזָן אַזְוִינָס דַי גְּרוֹת הָרוּעִים (פָּאַסְטּוּכָר גְּרוֹת) ?
—אַיְן דֻּעַם יַאֲרֵן 1250 נָ. (1320) זַיְנָעָן פָּאַסְטּוּכָר, פּוּיָרִים אַזְן גְּלָאָט

רויפער גענאנגען פון שטאט צו שטאט פון טולז פון באָרדא (פראנקריך).
געראָברט, נערערנט אידישע הייזער און אויסגעָהָרְגַעַט אַמאָש אַידָן,
וויל אַ פֿאסְטּוֹק האָט דער ציילט, אָזֶן גָּאָסְטּוֹס וּמָאָמָע האָט אִים גַּוְזָגָט, מַזְאָל
גַּיְינָן שלְאָן אַידָן.

518. זָאָס פֿאָר אַ בְּאָפְּעָל וּוְעָן אַידָן האָט אַרוֹיסְגַּעֲנָעָבָן קָאָרְל דָּעָר זַעַקְסְּטָעָר אַיְן
דעָם יָאָר 1394 גַּת. ?
—אַרוֹיסְצּוֹטְרִיבָן אַלְעָ אַידָן פון פראנקריך אוֹפָ אַיְבָּיך.

קָאָפְּטוֹל כָּא.

די אַידָן אַין דָּעָר קָרִיסְטּוֹלְכָּעָר שְׁפָאָנִיעָ אַיְן 13-טָן יָ. ת

519. זָאָס האָט זִיךְ גַּעֲנְדִּיקְט דָּעָר קָאָמָה צְוִישָׁן די קָרִיסְטָן אָזֶן מַסְוֵּלְמַעְנָעָר אַיְן
שְׁפָאָנִיעָ אַיְן דָּעָם 13-טָן אַידָהָנְדָעָר ?
—די קָרִיסְטָן הָאָבָן גַּעֲנִיגְט. די מַסְוֵּלְמַעְנָעָר זַיְינָעָן אַרוֹיסְגַּעֲנָשְׁטוֹפְּט גַּעֲוָאָרָן
פָּוֹן די מַעְרְסְטָע שְׁפָאָנִישָׁע פְּרָאָוִינְגָן אָזֶן זַיְינָעָן גַּעֲבְּלִיכָן נָאָר אַיְן
גְּרָאָנְאָדָע. די קָרִיסְטּוֹלְכָּעָר מְלֻכָּתָן אַיְן שְׁפָאָנִיעָ אַרְגָּאָנִיעָ אָזֶן קָאָסְטְּלִיעָן,
זַיְינָעָן אוֹוִי אָרוֹם גַּעֲוָאָרָן שְׁטָאָרְקָעָר.

520. פָּאָרוֹאָס הָאָבָן די קָרִיסְטּוֹלְכָּעָר מְלֻכָּים פָּוֹן שְׁפָאָנִיעָ גַּעֲהָלָטָן בֵּי זִיךְ אַידָהָנְדָעָר
דוּיְּפָּלָאָמָּאָטָן, פִּינְאָנְצָן מִינְיָסְטָרָן אָזֶן דָּקְטָוִירָים ?
—וּוְיָיל זַיְיָ הָאָבָן גַּעֲוָאָסְטָן, אָזֶן די אַידָן הָאָבָן פְּילָ גַּעֲהָלָפָן דָּעָם אַוְיְפָּטָן פָּוֹן
שְׁפָאָנִיעָ אַיְן דָּעָר צִוְּתָן פָּוֹן דָּעָר אַרְאָפְּשָׁעָר הָעֲרָשָׁאָפְּטָן.

521. זָאָס האָט אַרוֹיסְגַּעֲרָופָן אַיְן שְׁפָאָנִיעָ דָּעָם רַעְלִיגְיָעָן וּוּכְחָן צְוִישָׁן דָּעָם מְשׁוּמָד
פּוֹיְלוֹס קָרִיסְטִיאָנָן אָזֶן דָּעָם גְּרוֹוִיסָן אַידָהָן גַּעֲלָרָנְטָן רְבִי מִשְׁחָה בֵּן נְחָמָן
(רַמְבָּ") אַיְן יָאָר 1263 ?

—חָאָס, זָאָס דָּעָר דָּזְוִיקָעָר מְשׁוּמָד האָט זִיךְ אַנְגְּנוּמָעָן צַו בָּאוֹוִיָּזָן פָּוֹן דָּעָר
תוֹרָה, אָזֶן מִשְׁחָה אַיְן שְׂוִין גַּעֲקוּמָעָן אַיְן דָּעָר פְּרָאָרוֹאָן פָּוֹן קָרִיסְטָוָן.

522. זָאָס פֿאָר אַ בָּאוֹוִיָּז האָט דָּעָר רַמְבָּ"ז אַנְגְּנוּמָבָן, אָזֶן מִשְׁחָה אַיְן נָאָר נִיט
גַּעֲקוּמָעָן ?
—דָּאָס, זָאָס די בָּעַלְקָעָר פִּירָן נָאָר מַלְחָמוֹת צְוִישָׁן זִיךְ, אָזֶן לְוִוְתָן די רַיְוָד
פָּוֹן די נְבִיאָם וּוְעָלָן מַעְרָקִין מַלְחָמוֹת נִיט פָּאָרְקָוּמָעָן נְאָכְדָּעָם, זַיְיךְ מִשְׁחָה
וּוְעַט קְוּמָעָן.

523. זָאָס חָאָט דָּעְמָאָלָט דָּעָר קָעְנִיגְט יְעָכְבָּן ? גַּעֲטָאָן ?
—אָונְגָּטָעָר דָּעָם אַיְוֹנְפָּלָס פָּוֹן די נְלָחִים האָט עָר פָּאָרְבָּרָעָנְטָן דָּאָס בָּוָה, זָאָס
דָּעָר רַמְבָּ"ז חָאָט אַיְן אִים פָּאָרְשָׁרָבָן זַיְינָעָן עַנְטָפָעָרָם צַו דָּעָם מְשׁוּמָד, אָזֶן
הָאָט אַרוֹיסְגַּעֲרָופָן דָּעָם רַמְבָּ"ז. (פָּוֹן דָּעָמָלָט אַיְן דָּעָר רַמְבָּ"ז גַּעַד
לְעָבָט אַיְן יְרוּשָׁלָיִם בֵּין זַיְוִין טּוֹיְט אַיְן יָאָר 1270).

524. זַיְיךְ אַיְזָנְמָאָלָט גַּעֲוָוָעָן די עַקְאָנָמְוִישָׁע לְאָגָעָ פָּוֹן די שְׁפָאָנִישָׁע אַידָן ?
—זַיְיךְ גּוֹט. דָּעָר אַגְּנָצָעָר הָאָנְדָל אַיְן גַּעֲוָוָעָן אַיְן די אַידָהָנְדָעָר העָנָט. אַיְן קָאָס־
טִילְיָעָז זַיְינָעָן גַּעֲוָוָעָן אַיְדִּישָׁע פִּינְאָנְצָן מִינְיָסְטָרָן אָזֶן שְׁטִיעָר זַעֲמָלָר. די
רִיְכָעָ אַידָן הָאָבָן גַּעֲלָבָט אַיְן נְרוּוּס לְקָסָס.

דָּעַר קָאַמָּה אַיְבָּעָר דָּעַם רַמְבָּ'מִס בַּיְכָעָר אָוֹן דִּי פַּאֲדַשְּׁפְּרִיטְוֹנְג פָּוֹן דָּעַר קְבָּלה

525. זֹאָס פָּאָר אַ גִּיסְטוֹגָעַ רַיכְטוֹנוֹגָעַ הָאָבָּן גַּעַהְרְשָׁטְ בִּיְ דִּי אִידָּן אַיְן שְׁפָאַנְגָּעַ
אַיְן יַעֲנַדְרַ צִוְּיָת?

— דִּי לַיְבָעָרָלְעַ רַיכְטוֹנוֹגָעַ פָּוֹן רַמְבָּ'מִס אָוֹן דִּי רַבְּנִיְשָׁעַ קָאנְסֻעָּוֹזָטְיוֹוֹעַ רַיכְטוֹנוֹגָעַ.

526. אַיְן זֹאָס אַיְזָ בַּאַשְׁטָאָנָעַן דָּעַר לַיְבָעָרָלְעַ רַיכְטוֹנוֹגָעַ הָאָבָּן גַּעַהְרְלָטָן, אָז „מַעַן דָּאָרָה
— דִּי גַּעַלְעַרְנְטָעַ פָּוֹן דָּעַר לַיְבָעָרָלְעַ רַיכְטוֹנוֹגָעַ צְוּוַיְשָׁן דִּי צְוּוַיְיָ רַיכְטוֹנוֹגָעַ?
פַּאֲרָאיְיְ�נִיקָּן אַמְוֹנָה מִיטַּ פִּילְאָזְׁאָפְּיָעַ, אָוֹן דָּעַרְיָעָרְ דָּאָרָף מַעַן אַוְיד שְׁטִידָרָן
נַאֲטוֹרְדִּיְוִיסְנְשָׁאָפָט אָוֹן פִּילְאָזְׁאָפְּיָעַ, אָוֹן דִּי רַבְּנִים פָּוֹן דָּעַר צְוּוַיְיָטָרְ רַיכְּבָּי
טוֹנָגְ זַיְעַנְעַן גַּעַוְונַן מִיטַּ דָּעַר מַיְוָנָגָעַ, אָז מַעַן טָאָר נִיטַּ אַרְיְינְבָּרְעָנָגָעַ סִיְּוִים
חַסְיָה אַיְן דִּי עֲנֵנִים פָּוֹן אַמְוֹנָה, וּוֹיְלְ דָּעַר פָּרִיעָרְ שְׁכָל אִיז שְׁעַדְלִיךְ צָוָם
גַּלוֹבָןְ פָּוֹן דָּעַר דָּעַלְיָנָעַ, אָוֹן דִּי וּוֹיְשָׁנְשָׁאָפָטָן אָוֹן פִּילְאָזְׁאָפְּיָעַ דָּעַרְוּיְיָטָרָן
דָּעַם אִידָּן פָּוֹן תָּאָרָה אַיְן פְּצָוֹתָן. (דָּבָבָנָאָוֹן).

527. וּוֹעֵן חָאַט אַוִּיסְגָּבָרָאָכָן אַטְ דָּעַר קְלָוְטָרְ קָאַמָּה?
— אַטְ יַאֲרַ 30 מַאֲכָלְן רַמְבָּ'מִס טַוִּיטָן.

528. זֹאָס הָאָט שְׁלָמָה פָּוֹן מַאֲנְפָעָלְיָעַ (דָּרוֹם פְּרָאַנְקְרִיְד) מִיטַּ נַאָר פָּאַנְאָטִישָׁע
רַבְּנִים גַּעַטְאָן אֲפְצָהָאָלָטָן דִּי פַּאֲדַשְּׁפְּרִיטְוֹנְגָעַ פָּוֹן פִּילְאָזְׁאָפְּיָעַ צְוּוַיְשָׁן דִּי אִידָּן?
זַיְיָ הָאָבָּן אַוִּיסְגָּרְפָּוּן אַחֲרָם (אוֹיְשָׁלְיָסָגָעַ פָּוֹן דָּעַר אַיְדִישָׁר גַּעַמְיִינְדָּעַ)
אַוְוָה דִּי זֹאָס לַיְיָעַנְעַן פִּילְאָזְׁאָפְּיָעַשְׁ בַּיְכָעָר אַוְן בָּאַזְוְנְדָרָעָם דִּי סְפָרִים „מוֹרָה
נְכּוֹכִים“ אָוֹן „סְפָר הַמְּדָעָה“ (אַ טִּילְן פָּוֹן יַד הַחֻקָּה) פָּוֹן רַמְבָּ'מִס.

529. זֹאָס הָאָבָּן דָּעַמְאָלָט גַּעַטְאָן דִּי אֲנַחַעַגְנָעָרְ פָּוֹן דָּעַם רַמְבָּ'מִס?
— זַיְיָ הָאָבָּן פְּרָאַטְעָסְטָרָטְ קָעָנוּ אַטְ דָּעַם חָרָם אַיְן גַּעַשְׁרָבָן אַטְ רַיִּיעַ וּוּרָקָ.
פָּאַרְטִּידִיְקָנְדִּיקָּרְ דָּאָס לַיְיָעַנְעַן פִּילְאָזְׁאָפְּיָעַשְׁ בַּיְכָעָר.

530. זֹאָס פָּאָר אַ פָּאַרְבָּרָעָן הָאָבָּן דָּעַמְאָלָט אֲפָגְנָטָאָן דִּי פָּאַנְאָטִישָׁעְ רַבְּנִים?
— זַיְיָ הָאָבָּן פָּאַרְסְּרָטְ פָּאַרְ דִּי קָאַטְוּיְשָׁעְ אַיְנְקוּזְיִיטָרָן, אָז אַיְן רַמְבָּ'מִס
בַּיְכָעָר גַּעַפְּנָעַן זַיְקָ אֲפִיקָוְרִיסְיָשְׁ גַּעַדְנָסָעַן אָוֹן אַז זַיְיָ דָּאָרָפָן דָּעַרְיָבָעָר
פָּאַרְבָּרָעָנְטָן וּוֹעֵן.

531. זֹאָס הָאָבָּן דָּעַמְאָלָט דִּי אַיְנְקוּזְיִיטָרָן גַּעַטְאָן אַיְן מַאֲנְפָעָלְיָעַ אַיְן פָּאָרָיְ?
— זַיְיָ הָאָבָּן פָּאַרְבָּרָעָנְטָן דָּעַם רַמְבָּ'מִס בַּיְכָעָר אַיְרַ 1163 נָה. (1233).

532. אַיְן זֹאָס פָּאָר אַז אַוְמְגָנִיקָּן הָאָט דָּאָס אַיְדִישָׁעְ פָּאָלָק גַּעַזְעָן גַּעַזְעָן שְׁטָרָאָק
פָּאָר דָּעַר דָּאַזְיָקָעָרְ מִסְרָה צָוָדָעָר אַיְן אַיְנְקוּזְיִיטָרָן אַיְן פָּאָרָיְ?

— אַיְן דָּעַם, זֹאָס אַיְן עַטְלִיבָעָר אַיְרַ 1305 הָאָבָּן זַיְיָ אַוִּיסְגָּרְפָּוּן אַחֲרָם הָאָבָּן דִּי אַיְנְקוּזְיִיטָרָן אַיְן פָּאָרָיְ
פָּאַרְבָּרָעָנְטָן אַזְיָקָעָרְ דִּי סְפָרִים פָּוֹן תָּלְמוֹד.

533. זֹאָס הָאָט דָּעַר בָּאַרְצָעָלָאָנָעָרְ רַבְּ רַשְׁבָּאָ (רַבְּיָ שְׁלָמָה בָּן אַדְרָתָה) מִיטַּ נַאָר
אַנְדָּעָרְ רַבְּנִים גַּעַטְאָן אֲפְצָוְצִיעָן יַוְנְגָעָ לַיְיָטָ פָּוֹן דָּעַר פִּילְאָזְׁאָפְּיָעַ?

— אַיְן יַאֲרַ 1805 הָאָבָּן זַיְיָ אַוִּיסְגָּרְפָּוּן אַחֲרָם קָעָנוּ יַוְנְגָעָלִיָּת אַיְנָגָעָרְ פָּוֹן 25
יַאֲרַ, זֹאָס וּוּלְזָן לַעֲרָנָעָן פִּילְאָזְׁאָפְּיָעַ אַוְן וּוּלְטָלִיכָעָ וּוּיְסָנְשָׁאָפָטָן אַחֲזָ
מַעַדְצִין.

534. וואס באָר אַ ווילקונג האָט דער דאָזַיקָּעֶר חָרָם גַּעֲהָאָט אֹוִיפְּזַן נִוִּיסְטִיקַן לְעֵבָן
פָּוֹן די אִידָּן אַין שְׁפָאַנְיָעַ?

—דָּאָס האָט גַּעֲמָכְטַן אַן עַנְד צַו דָּעַר גַּאֲלְדָעַנְעֶר צִיְּתַן פָּוֹן ווִיסְנַשְּׁאַפְּטַן, קַונְסְּטַט
אַין פִּילְאָזְאָפְּיָעַ צְוּוֹשָׁן די אִידָּן אַין שְׁפָאַנְיָעַ.

535. וואס פָּאָר אַ נִוִּיסְטִיקַע שְׁטוּמָנוֹג האָט פָּוֹן יַעֲנֶר צִיְּתַן אַן פָּאָרְנוּמוּעַ בֵּי די
אִידָּן דֻּעַם אַרְטַּפְּן פִּילְאָזְאָפְּיָעַ?
—די קְבָּלה.

536. וואס אַיז אַזְוִינְסַטְּפַּת קְבָּלה?
—אַ גַּעֲהִימָּעַ רַעֲלִינְגַּעַ לְעָרָע, וואס בַּאֲחָאנְדְּלַטְּ פָּאָרְשִׂיְּדָעַנְעַ פְּרָאָגָן זְוִיאָן
נָאָט אָזָן מְעַנְשָׁן, ווּעַלְתְּ-בָּאַשְׁאָפְּגָנָן אָזָן ווּעַלְתְּ-פִּירָוָגָן, וּוּעַגְּן דָּעַם וּוּגְּן צַו נָאָט
אָזָן צַו דִּי עַולְמָות הַעֲלִינוֹנִים, וּוּגְּן דָּעַר וּוּלְטַן אָזָן יַעֲנֶר וּוּלְטַן, וּוּגְּן נִשְׁמָוֹת
אָזָן גַּיְיסְטָעַר, מְלָאָכִים אָזָן שְׁדִים, וּוּגְּן גּוֹטָם אָזָן שְׁלָעָכְטָמָס, מְשִׁיחָ אָזָן נָאָלה.
אַד.ג.

537. אֹוִיפְּזַן שְׁטִיצְצַט זִיךְּרַיְּ דִּי קְבָּלה?
—אֹוִיפְּזַן וּוּי דָעַר תְּלִימָודָה, שְׁטִיצְצַט זִיךְּרַיְּ דִּי קְבָּלה אֹוִיפְּזַן דִּי וּוּרְטָעַר אָזָן אַפְּלִיכָּו
אֹוִיפְּזַן דִּי אַוְתִּיוֹתָן פָּוֹן דָעַר תְּוֹרָה, לְעַרְנָעַנְדִּיק, אָזָן דִּי תְּוֹרָה אַנְתְּחָאַלְטַן אַיְן
זִיךְּרַיְּ אַלְעַ סְׁדָרוֹתָן פָּוֹן דָעַר וּוּלְטַן, אָזָן אָזָן דָּאָס, וואס גַּעֲוִוִּינְלִיבָּעַ מְעַנְשָׁן זְעַעַן
אָזָן דָעַר תְּוֹרָה, אַיזְוַיְן נָאָר דָעַר לְכֹשֶׁן, נִיטְזַיְּ דִי תְּוֹרָה אַלְיִוְן.

538. פָּאָרְדוּסַטְּ זִיךְּרַיְּ דִּי דָזְקָעַ לְעָרָעַ קְבָּלה?
—וּוּיְלַזְוַי אַיזְוַיְן גַּעֲרָגְעָבָן גַּעֲוָאָרָן דָוְךְ דִי מְקוּבְּלִים (קַאְפָּאַלִּיסְטָן) אַלְמַט
טוּאָרְדוּצְיוּ (קְבָּלה) פָּוֹן דָוְךְ צַו דָוְךְ.

539. וואס לְעַרְנָטַן דִּי קְבָּלה וּוּגְּן דָעַר נִשְׁמָה?
—אָזָן דָעַם מְעַנְשָׁנָם נִשְׁמָה קוּמָטָן הַיְמָלָא אֹוִיפְּזַן דָעַר עַרְדָּא אָזָן נָאָרְזַיְן טְוִוִּיט
הַוִּבְּטַן זַיְזַיְן אֹוִיפְּזַן צְוָן הַיְמָלָא, אָזָן אַוְיָבָן זַיְזַיְן זִוְּעָר זִינְדָּקָה, גִּוְיִיט זַיְזַיְן
אָזָן אַ גּוֹףְּ פָּוֹן אַן אַנְדָעַר מְעַנְשָׁן אַדְעָרָפָן אָזָן אַנְדָעַר לְעַבְּדִיקָעַ בַּאֲשָׁעָפָעַ.
נִישְׁ (דָאָס דַוְפְּטַן זַיְזַיְן גַּלְגָּלַל הַנְּפָשָׁה).

540. וואס לְעַרְנָטַן דִּי קְבָּלה וּוּגְּן גַּיְיסְטָעַר?
—אָזָן עַס זִוְּנָעָן דָאָרְדִּינְגַּעַ מְלָאָכִים אַיזְוַיְן הַיְמָלָא אָזָן אַוְמְרָיוֹנָעַ קְלָוְפָּותָן, אַדְעָר
שְׁרוּםָן, אֹוִיפְּזַן דָעַר עַדְן, וואס מַאֲכַן דָעַם מְעַנְשָׁן זִינְדִּיקָן אָזָן מַעַן דָאָרָה זַיְדָן
דִּיטְזַן בֵּין זַיְדָן.

541. וּוּלְכָעַר סְפָר אַיזְוַיְן דָאָס קַלְאָסִישָׁעַ פָּוֹן פָּוֹן קְבָּלה?
—דָעַר זַהְרָ (שִׁיּוֹן) וואס אַיזְוַיְן גַּעֲרָגְעָבָן אַיזְוַיְן אַרְאָמְשִׁישָׁ אַיזְוַיְן אַדְמָרָן פָּוֹן אַ מִיסְתַּ
טִישְׁן פִּירוֹשָׁ אֹוִיפְּזַן דָעַר תְּוֹרָה, אָזָן וואס אַנְתְּחָאַלְטַן אַיזְוַיְן זַיְדָן דִּי יְסָדוֹת
פָּוֹן קְבָּלה.

542. וואס זִוְּנָעָן דִּי מִינְגָּנָעָן וּוּגְּן דָעַר אַפְּשָׁטָמָנוֹגָן פָּוֹן דֻּעַם זַהְרָ ?
—אַ סְּךְ אִידָּן גַּלְגָּלַבָּן, אָזָן דָעַר תְּנָאָרְבָּי שְׁמַעְנוֹן בָּר יוּחָאי אַיזְוַיְן דָעַר מַחְבָּרָן פָּוֹן
דָעַם זַהְרָ אָזָן מִשְׁהָ דִי לְיַאֲזָן האָט אַים אַנְטְּדָעַקְטַן אָזָן פָּאָרְשְׁפְּרִוִּיטַן אַיזְוַיְן
13-טַן י. ח. ; אַנְדָעַרְעַ דְּנָקְעַן, אָזָן מִשְׁהָ דִי לְיַאֲזָן האָט אַים אַלְיַיְן פָּאָרְ.
פָּאָסְטַן; אַבְּעָרְנָעַנְטָעַר צְוָם אַמְתָה אַיזְוַיְן מִינְגָּנָה אָזָן מִשְׁהָ דִי לְיַאֲזָן האָט
מִסְדָּר גַּעֲוּעָן דִי שְׁרִיפְטָן פָּוֹן קְבָּלה, וואס עַר הַאָט גַּעֲפָנוֹנָעָן פָּוֹן דִי פְּרִירָ
עַרְדִּיקָעַ צִוְּיָטָן (אֹזְוַיְן רַבִּי יְהוָדָה הַנְּשָׁיָא אָזָן רַב אֲשִׁי הַאֲפָן גַּעֲטָאָן

- מיט דער משלחה און דער גمراה) און האט צונעלאיגט זייןע איזונגענע חבורים אין קפלת.
543. וואס איז געווען די הויפט אורזאָה, וואס האט אַרויסגערוף די אַנטויסיכלונג פון קפלת אין דעם 13-טן און 14-טן י. ה. ?
- די פֿאָרְפֿאָלְגָּנְגָּעָן, וואס די אַידָּן זיינען אַוִיסְגַּעַשְׁתָּאָגָּעָן אַין יענע צויטן, האָפָּן גַּעֲפְּרָאָכְּט צָו דָּעַם, אָז זַיְיָ וְאֶלְיָן זַיְיָ אַטְרִיוּסְט אַין קפלת, וואס פֿאָלְטָט מִיט אָזְוֹנָעַ לְיכְטִיקָּעַ פֿאָרְפֿאָט דָּאָס לְעַבְּן אָוִיפָּן יַעֲנֵר וְעַלְתָּן אָז אַין מִשְׁיחָ'ס צויטן.
544. אַין וואס פֿאָר אַטְמָס אַיז פֿאָרְשְׁפֿרִיט גַּעֲוֹאָרָן די לְעַרְעַע פָּוּן דָּעַר קפלת צווישן באָלְק ?
- מיט דער קפלת האָפָּן זַיְיָ פֿאָרְגָּנוּמָּעָן נָאָר יְחִידִי סְגָּוָה, די מְקוּבָּלִים, וואס האָפָּן גַּעֲדָנְקָט, אָז די סְתוּרִי תּוֹרָה טָאָרָן נִיט אַיבְּרָגְּנָעָבָן וְעוֹרָן צָו יְעָרָן אַיְיָנָעָם.
545. וואס האט רַעֲגְּלִירֶט דָּאָס לְעַבְּן פָּוּן די אַידְיִישׁ מַאֲסָן אַין יענען צויט ? —די גַּעֲזָעָן פָּוּן די רְפָנִים, וואס האָפָּן אַיְנָעָגְּשָׁתְּעָלָט דָּעַם גַּאנְצָן לְעַבְּנָסְטָט שְׂטִינְגָּעָר פָּוּן דָּעַם אַידָּן דָּוְרָךְ הַוְּנְדָרְטָעָר דִּינִים פָּוּן תְּלִמְדָׁד אָז פּוֹסְטִים.
546. וואס פֿאָרָא בִּיכְעָר זַיְנָעָן די פּוֹסְטִים. —גַּעֲזָעְכִּיבָּעָר, זַמְּלָגְּנוּגָּעָן פָּוּן אַלְעָ תְּלִמְדָׁד יְשָׁע אָז נַאֲדָתְלָמָּדְדָּיְשָׁע דִּינִים אָזְנָהָגִים.
547. וואס אַיז דָּאָס וּוְכִטְיּוּסְטָע גַּעֲוָעָדָבָּר, וואס אַיז פֿאָרְפֿאָסְט גַּעֲוֹאָרָן אַין יענען צויט ? —די פִּיר „טוֹרִים“ פָּוּן רְבָּבָן בְּזָא אָשָׁר, וואס נַאֲהָאנְדָּלְט אַלְעָ אַידְיִישׁ דִּינִים אָזְנָהָגִים.
548. פָּוּן זַוְּלָכָע טִילָּן בָּאַשְׁטִיעָן די „טוֹרִים“ ? —פָּוּן „ארָח חַיִּים“ — דִּינִים פָּוּן בִּיתְהַמְּדָרָשׁ, תְּפִילָה, שְׁבַת אָזְן יְוָם טָוב ; „יְוָרָה דָּעָה“ — דִּינִים פָּוּן כְּשָׁר אָזְן טְרֵפָה ; „אָכְּן עָרָה“ — גַּעֲזָעָן פֿאָר פָּאָמְלִיּוּעַ-לְעָבָן, אָזְן „חַשְׁזָן-מְשִׁפְּטָט“ — צַיוּילָע גַּעֲזָעָן.
549. וואס פֿאָר אַגְּזָעְזָבָּךְ אַיז שְׁפָעַטָּע גַּעֲשִׁרְבָּן גַּעֲוֹאָרָן לְיְוָיטָן פָּלָאָן פָּוּן די „טוֹרִים“ אָזְן אַיז אַגְּגָעָנוּמָּעָן גַּעֲוֹאָרָן בַּי אַלְעָ אַידָּן ? —דָּעַר „שְׁלָחָן שְׁרוּךְ“ פָּוּן יוֹסָף קָאָרוֹ (1535).

קָאָפּוֹטָל כָּבָגּ

די שלעכטע צויט פֿאָר די אַידָּן אַין שְׁפָאָנִיּוּ בִּזְוּן גְּרוּשָׁ

550. וואס האט פֿאָרְשְׁטָאָרֶט די אַידָּן-פֿיְנְשָׁאָפֶט פָּוּן די קָרִיסְטָוָן אַין שְׁפָאָנִיּוּ אַין דָּעַם 14-טָן יְה ?
- די העזעטס פָּוּן די גְּלָחִים אָזְן די קָנָה פָּוּן באָלְק צָו די רִיכְבָּע אַידָּן.
551. וואס זַיְנָעָן גַּעֲוָעָן די רַעֲוָלְטָאָטָן דָּרְפָּט ? —אַסְטָקְרִיסְטָן, וואס זַיְנָעָן גַּעֲוָעָן צְעִירִיצָט אָוִיפָּן די אַידָּן דָּוְרָךְ די העזעטס פָּוּן די גְּלָחִים, האָפָּן אַיזְן פֿאָרְשְׁיְדָעָן שְׁטָעָט אַוְנְטְּרָגְּנָעָדָן אַידְיִישׁ הַיּוֹזָעָר, אַוְסְגָּעָהָרְגָּעָט טְוִזְגָּטָעָר אַידָּן אַזְעָצָוֹוֹאָנָגָעָן זַיְעָר אַגְּרִיסְטָע

- צאל פון זוי זיך צו שמדן. באזונדרעם האבן דעםאלט געליטן די אידן
פון סוווליע (1391).
552. פאלואס איזו די צאל פון די אידן, וואס האבן זיך איזו יונער צייט געלאות
טויטן אויף קידוש השם, אין שפאניע געוען פיל קלענער, איזודער איז
דייטשלאנד און פראנקריך איזן דער צייט פון די קרייזצון ?
—וויל די דיטשע און פראנציזישע אידן האבן גערקאנן א שטרענע רעלינדי^ר
יעז עריציאונג, איזו די שפאנישע אידן זינגען געוען געוואוינט איז א היבּ
שער מאס צום פרוינו געדאנק.
553. ווי רופן זיך די אידן, וואס האבן זיך גע'שמדט איבערגענוואלט ?
—אנסום. די קריסטן האבן זיך גערופן בראאנען (שוועינען).
554. ווי האבן זיך אונגעחויבן די רעליגיעז וויכוחים איזו יונער צייט ?
—די מישכרים שלמה הלוּ (שפטעט) דער בישאָפּ פֿאָול דע סאנטּוּ מַארְיִעּ)
או יהושע לאָך, (שפטעט) דער מיסיאנער געראנימא דע סאנטּוּ פּעּ)
האָבּן אַיִינְגְּעַרְדּט דעם פּוּבְּסַטּ בענדיקט דעם דריינְצַטּ צוֹנוּפְּצַרְוּפּ אַיּוֹ
שפאניע די אַיְדִּישׁ רְבָּנִים אַוְן גַּלְעַנְטַע אַיִּיףּ אַרְלִינְגַּעּוּז דִּסְפּוֹטּ מִיטּ די
גְּלָחִים.
555. ווי לאָנגּ האָט זיך גַּעֲזִוְּגּ אַט דער דִּסְפּוֹטּ ?
ארום 1½ יאָר (1413—1412) אויף 69 באַרְזַּאַמְּלָגְּגָן.
556. ווער זינען געוען די הויפּטּ רעדנער אַינְסַטּ ?
—פּון אַיְדִּישׁן צַד — רֵ. יוֹסָףּ אַלְבוּ (דער מַחְבָּרְ פּוּ „סְפַּר הַעֲקָרוֹת“) ווען
די אַיְדִּישׁ דָּגְנָעָם אַוְן פּוּן דעם קְרִיסְטְּלִיכּן צַד — דער משומד
גַּעֲרָנִימָא. דער פּוּבְּסַטּ בענדיקט XIII אַז גַּעַען פְּאַרְזּוֹצָעּ.
557. וואס האָבּן די נְלָחִים גַּעֲטָאָן, זענדייך, אַז מִיטּ וויכוחים קען מען גָּרְנִיטּ
מאָכְּן מִוטּ די אַיּוֹ ?
—זַיְהַ אָבּן ווַיְדַעְרּ גַּעֲזָוָאָנָגָעָן אַיּוֹ צֻמָּד דָוֶרְ פְּאַגְּרָאָמָעּן.
558. ווי האָבּן זיך די אַנְסָסִים אוּפְּגַּעֲפִירְטּ ?
—עַפְּנְטְּלִיךְ האָבּן זַיְהַ פְּאַזְוּכְטּ די קוּרְ, אַוְן פְּאַרְבְּאַרְגְּעַנְעָרְהִיטּ פְּלָעָן זַיְהַ
אַפְּחִיטּן אַיְדִּישְׁקִיטּ.
559. וואס פָּאָר אָז עַנְדְּרָוּגּ אַזְוּ פְּאַרְגְּעַקְוּמָעּן אַז דער פְּאַלְיִיטִישְׁרָ לְאַזְעָן פּוּ
שפאניע אַז דעם סּוֹפּ פּוּ 15-טָן י. ה. ?
—די קָאַסְטְּלִישְׁעָ קָעְנִינוּ אַיְזָבְּעָלָא האָט חַתּוֹנָה גַּעַהָטּ מִיטּיְזּ אַרְגְּאָנִישּׁ
קָעְנִיגּ פְּעַדְדִּינְגָּאנְד אַזְוּ דָּרְמִיטּ האָבּן זַיְהַ פְּאַרְאִינְיקְטּ זַיְהַרְעָ מְלֻכּות
אַז אַיְזּ נְרוּסְעָרְ שְׁפָאַנְיִישְׁרָ קָעְנִירִיךְ.
560. צו וואס האָבּן זיך בַּיּוּדָעָ גַּעַשְׁרָעָפּ ?
—אַוְיסְצְּרוֹאָטּן אַלְעָן נְוִטְּרָקְאַטְּלִיכּן פּוּ שְׁפָאַנְיִיךְ, כְּדִי צו פְּאַרְוּאַנְדְּלָעָן שְׁפָאַנְיִיךְ
אַז אַרְיִין קָאַטְּוִילִישְׁ לְאָנָדָ.
561. וואס האָבּן זַיְהַ גַּעַרְנְדָעָט אַז שְׁפָאַנְיִיךְ מִיטּ דער ערְלִוְיְבְּעָנִישְׁ פּוֹנְסַטּ רְוִיְמִישְׁ
פּוּבְּסַטּ כְּדִי צו דָּרְגְּרִיכּן אַט דעם צִיל זַיְהַרְעָ ?
—אַז אַיְקוֹזְיִיצְיָעָ, וואס זַיְהַ באַשְׁטָרָטְוּן אַלְעָן פְּאַלְשָׁעָ קְרִיסְטָן.
562. וואס פְּאַרְאָ מְאַטְּרִיעָלָעָ נְזָעָן האָבּן זַיְהַ גַּעַהָטּ דָּרְבִּי אַז זַיְהַרְעָ ?
—צְוֹצְנָעָמָעָן פְּאַרְזְּקָעָן פּוּ זַיְהַרְעָ מְאַרְאָנָעָן, לוּיטָן גַּעַזְעָ
פּוּ דער אַיְקוֹזְיִיצְיָעָ.

563. וווען האט זיך געעהנט דער ערשותער משפט פון דער אינקוויזיציע איזן
סעווילא ?

—איין יאָר 1411 נאכ'ן ת. ב. ש. (1481).

564. וווער איזן איזן צוויי יאָר אַרום באשטייט געוואָרֶן פֿאָר דעם נרויס-אַינקוויזיט
וּוְטָאָר ?

—דער קעניניג'ס פֿאנַאטִישׂעֶר הַוֵּה גַּלְהָה, טַאמָּאָס טַאָרְקוּעַמְּאָדָּא.

565. ווֹאָס האט מען שטרענְג פֿאָרְזָאָגָט אלְעָ קְרִיסְטָוּן בְּנוּגָעָ דִּי אֲנוֹסִים ?
—זַיְיָ זַאֲלָן אוֹסְפָּאָרְשָׁן דָּאָס לְעָפָן פָּוּן דַּי מַאָרְאָנָעָן אָוּן דֻּעָרְצְיָילָן דָּעָר אַינְקָד
וּזְיוֹזִיכְיָעָן וּוּגָעָן אלְעָ שְׁפָרָן פָּוּן אִירְשָׁקִיטָּם, ווֹאָס זַיְיָ זַוְּלָן גַּעֲפִינָעָן בֵּי זַיְיָ.

566. ווֹאָס איזן דערפָּן אַרוֹיְסָגְּעָקָומָעָן ?
—די אַרְעַסְטִירְטָעָן מַאָרְאָנָעָן הַאָבָּן אַיזָּן גִּיכָּן פּוֹל גַּעֲמָאָכָּט דִּי תְּפִיסָּות פָּוּן
דָּעָר אַינְקָוּזִיכְיָעָן.

567. ווֹאָס פְּלָעָנְטָמָעָן טָאָן מִיט דִּי אַרְעַסְטִירְטָעָן אֲנוֹסִים ?
—מַהָּאָט זַיְיָ שְׁרָעְקְלִיךְ גַּעֲפִינִיקָט : בְּרַעְבְּנְדִּיךְ זַיְיָ דִּי בְּיִונְעָרָמִיט אַיְזָעְרָנָע
צַוְּאָנָעָן, בְּרַעְבְּנְדִּיךְ זַיְיָ דִּי פִּים, קְיִיקְלָעְנְדִּיךְ זַיְיָ אַיזָּן פָּעָסָר מִיט שְׁפִיצְיָקָע
טְשֻׁוּקָעָס פָּוּן אַינוּנוֹיְנִיךְ אָוּן נָאָךְ אַזְוְלָכָעָן עֲנוֹvioּס — כָּדִי זַיְיָ זַאֲלָן זַיְיָ
מוֹדָת זַיְיָן אַיזָּן זְיוּעָרָעָן, זַיְנְדָּן אַיזָּן אַנוּזְיָזָן זְיוּעָרָעָן, זַיְנְדִּיקָעָן קְרוּבִּים אָוּן
פְּרִינְטָמָעָן.

568. מִיט ווֹאָס פְּלָעָנְטָמָעָן זַיְיָ באַשְׁטְרָאָפָן דִּי שְׁלָדִיקָע ?

—זַיְיָ פְּלָעָנְטָמָעָן זַיְיָ פְּאָרְבְּרָעָנָעָן לְעַבְּדִיקָעָרְהִוִּיט.

569. ווֹי הָאָט מעָן גַּעֲרָפָן דִּי צְעַרְמָאָנִיךְ פָּוּן פְּאָרְבְּרָעָנָעָן ?
—אוֹטָאָדָאָטָעָן (דָּעָר אַקְטָמָעָן גַּלְוִיבָן).

570. ווֹפִיל אֲנוֹסִים זַיְנְעָן פְּאָרְבְּרָעָנָט גַּעֲוָאָרָן אַיזָּן סַעְוִילָא אַיזָּן מִשְׁדָּן פָּוּן 10 מָאָר
נָאָטָן אַיזָּן יָאָר 1411 נ.ח. (1481) ?

—דָּרְדִּי הַוְּנְדָעָרט.

571. ווֹאָס פָּאָר אַדְעָרָעָט הַאָבָּן פְּרַעְדִּינְאָנד אָוּן אַיְזָעְבָּלָא אַרוֹיְסָגְּעָנָעָבָן אַיזָּן אַפְּרִיל
1422 נ.ח. (1492), כָּדִי צַוְּמָאָכָן שְׁפָאָנִיךְ אַרְיִין קְרִיסְטָלִיךְ לְאָנד ?

—אוֹ אַיזָּן מִשְׁדָּן פָּוּן דָּרְיִין מַאָנָאָטָן מוֹזָן אלְעָ אַידָּן, ווֹאָס הַאָבָּן זַיְיָ נִיְּטָן גַּעַד־
שְׁמָדָט, פְּאָרְלָאָזָן שְׁפָאָנִיךְ אַיזָּן זַיְיָ טָאָרָן. נִטְמָנָעָמָעָן קִיְּוָן זַאֲלָן, זַיְלְפָעָר
אַדְעָר גַּעַלְטָן, אַיזָּן ווּעָרָסְפָּלְיָהָן וּוּטָמָעָן גַּעַטְיָהָט, סִידָן עָר וּוּטָמָעָן
אַגְּנָעָמָעָן דָּעָם קְרִיסְטָלִיכָן גַּלְוִיבָן.

572. וְאַוְהָנִין הַאָבָּן אַיְנָעָנוֹאָנְדָעָרט דִּי אַרוֹיְסָגְּעָנָטִיפָּעָן אַיזָּן פָּוּן שְׁפָאָנִיךְ ?
—אַטְיָלָפָן זַיְיָ — קִיְּוָן פְּאָרְטָגָאָל, אַטְיָלָ — קִיְּוָן אִיטָּאָלִיעָן אַיזָּן אַנְדָעָרט
אַיזָּן דִּי לְעַנְדָעָר פָּוּן צְפָוּן אַפְּרִיקָע.

573. אַוְהָ זַיְיָ לְאָנָגָה אָט דָּעָר שְׁעָנִין פָּוּן פְּאָרְטָגָאָל, יְזָאָן, עַרְלְוִיבָט דִּי אִידְיָוָשׁ
אִימְגְּרָאָנָטָן פָּוּן שְׁפָאָנִיךְ צַוְּלִיְּבָן אַיזָּן זַיְיָ לְאָנָד ?
—פָּאָר אַגְּרָוּסָסְמָעָן גַּעַלְטָן, זַיְיָ אַרְעָט גַּעַנְעָמָעָן פָּוּן יְעָנָעָן אַיזָּן, הָאָט
עָר זַיְיָ עַרְלְוִיבָט צַוְּלִיְּבָן אַיזָּן לְאָנָד אַכְּטָמָעָן.

574. ווֹאָס הָאָט עָר גַּעַטָּן מִיט דִּי אַיזָּן, ווֹעָן דָּעָר טְעָרְמִין הָאָט זַיְיָ גַּעַנְדִּיקָט ?
—די, ווֹאָס הַאָבָּן גַּעַהְאָט גַּעַלְט אַוְהָ רְיוּזָעָן קָאָסְטָן, הָאָט עָר אַרוֹסְגָּעָטְרִיבָן,
אוֹן דִּי, ווֹאָס הַאָבָּן נִיט גַּעַהְאָט גַּעַנְגָעָן גַּעַלְט, הָאָט מעָן פְּאָרְקִוְּיָפָט פָּאָר

קנעבט און זיינער קינדרער געטויפט.

575. ווען זוינען אלע אידן אַרוּסְנָעַטְרִיבָּן געוווארן פון פֿאַרטְוָנָגָל ?
— אין יאָר 1428 נ.ה. (1498), זעם יאָר נאָך גֿרוֹשׁ שְׁפָאַנְיָע.

576. וואָס האָבָן גֶּלְחִים אָוֹן סַאֲלָרָטָן גַּעַטָּאָן מִיט קִינְדָּרְפָּן דֵּי פֿאַרטְוָנָגְזְוִישָׁע
אַידָּן פָּאָר זַיְעַר אַזְוִיסְפָּאָרְן פָּוּ לְאָנָּר ?

— זיַּיְה האָבָן גַּעַטָּאָן דֵּי קִירְבָּן אָוֹן גַּעַטְוִיפְט.

577. וואָס האָבָן גַּעַטָּאָן דֵּי עַלְתָּעָרָן, וואָס האָבָן גַּעַוְאָלָט בְּלִיוּבָן מִיט זַיְעַרְפָּן קִינְדָּרְפָּן
— זיַּיְה האָבָן זַיְד גַּעַטְוִיפְט.

578. וואָס אַיז פֿאַרטְוָנָגְזְוִישָׁע מִיט דֵּי פֿאַרטְוָנָגְזְוִישָׁע אַידָּן אַוְיָפְּז וּוּגְז ?
— פֿאָלְפָּוּן זַיְה זוּינָעָן גַּעַשְׂטָאָרְבָּן פָּוּ הַנוֹּגָעָר אָוֹן קְרָאנְקָהִיטָּן אָוֹן אַ טִּיל
זַיְעָנָעָן אַרְיוֹנָגְעַפְּאָלְן אַיז דֵּי הַעַנְתָּפָן פָּוּ יַסְדְּרוֹבִישָׁר אָוֹן פֿאַרטְוָנָגְזְוִישָׁע גַּעַוְאָרָן
פָּאָר קְנָעָטָן.

579. מִיט וואָס האָבָן אַידָּן גַּעַהְאָלָפָן קָאַלְאָמְבוֹסָן אַיז דָּרָ אַנְטָדָעָקָוָגָן פָּוּ אַמְּעָרִיךְעָן,
ווען ער האָט גַּעַמְאָכְט זַיְן בְּאוֹוָאָסְטָעָן רִיוּזָע אַוְיָפְּז מָאָרְגָּן נאָך גֿרוֹשׁ שְׁפָאַנְיָע ?
— דָּרָ אַידְוִישָׁעָר דָּקָטָאָר וּוּצְיָנָעָחוּ האָט אַיְבָּרוּזָעָצָט פָּאָר קָאַלְאָמְבוֹסָן פָּוּ
הַעֲבָרָעָאַישׁ אַוְיָפְּז שְׁפָאַנְיָע דָּעַם אַסְטָרָאָנָאָמְבוֹסָן בָּפָּז וּוּגְנָן דֵּי שְׁטָמָרָן פָּוּ
דָּעַם אַידְיָישָׁן פְּרָאָבְעָסָּאָר אַזְקָוָתָא, אַוְן דָּוָרָק דָּעַם האָט קָאַלְאָמְבוֹסָן גַּעַוְאָסְטָע
דָּעַם וּוּגְז אַוְיָפְּז אַקְעָאָן. אַיְנָגָעָר פָּוּ דֵּי אַידְיָישָׁע אַנוֹסִים, לְאוֹסִים דֵּעַ סְעָנָן
טָאָגָעָל, האָט גַּעַנְעָפָן קָאַלְאָמְבוֹסָן זַיְעַר אַגְּוִוָּסָע סְוָמָע גַּעַלְתָּא אַוְהָ זַיְן
רִיוּזָע. אַוְן עַטְלִיכָּע אַידָּן זוּינָעָן מִיטְגָּעָפָרָן מִיט קָאַלְאָמְבוֹסָן אָוֹן אַזְוָּי
אַרְוָּם אִים גַּעַהְאָלָפָן צַו אַנְטָדָעָן צַמְעָרִישָׁע.

קָאָפִיטָּל כָּה.

די אַידָּן אַיז דִּיְוִיטְשָׁלָאָנָּד פָּוּ 12-טָן בִּין 15-טָן יְה.

580. וְאוֹ אַיז גַּעַוְוָעָן אַיז מִיטְלָאָלְטָעָר דָּרָ גַּרְעָסְטָעָר אַיְדִּישָׁע צַעְנָטָעָר אַוְסְעָר
שְׁפָאַנְיָע ?

— אַיז דִּיְוִיטְשָׁלָאָנָּד.

581. וְוַיְּ אַיז גַּעַוְוָעָן דֵּי אַיְדִּישָׁע לְאָגָע אַיז דִּיְוִיטְשָׁלָאָנָּד נאָך דֵּי קְרִיוּץְצָוָן ?
— זַיְעַר שְׁלָעַכְתָּו. זַיְה זוּינָעָן גַּעַבְּלִיבָּן אַרְוִים אָוֹן דָּעַרְשָׁלָאָנָּן, גַּעַרְוָדָפָט
זַיְעַרְפָּעָרְבָּן קְרִיסְטָלְיִיכָּעָשָׁכְנִים אָוֹן גַּעַלְעָבָט נאָך מִיטָּז חַסְדָּפָן דֵּי קְעָנִינוֹסָן
גַּרְאָבָן, וואָס האָבָן זַיְד בָּאַשְׁיצָטָמָן פָּוּ פְּאַנְרָאָכְמָעָן.

582. פָּאַזְוָאָס האָט מָעַן גַּעַרְפָּוּן דֵּי דִּיְוִיטָשָׁע אַידָּן „חַאָמָעָרְקְנָעָטָמָן“ (דִּינָּגָר פָּוּ
קְעָנִיגְלִיכָּן חַוִּיפָּא).

— וְוַיְּ דֵּי דִּיְוִיטָשָׁע קִיסְרִים האָבָן גַּעַרְפָּאָכָט דֵּי אַידָּן זַיְד זַיְעַר אַיְשָׁה,
וואָס זַיְד האָבָן גַּעַרְאָגָן פָּוּ דֵּי דִּיְוִיטָשָׁע קִיסְרִים, אָוֹן דָּעַרְבִּישָׁר האָבָן זַיְד
גַּעַהְאָלָטָן פָּאָר זַיְעַר פְּלִיכָּט זַיְד צַו בָּאַשְׁיצָן. זַיְד האָבָן אַבְּעָר גַּעַנוּמוֹן פָּוּ
די אַיז גַּרְוִיסָּע שְׁטִוְוִירָן פָּאָר דָּעַם דָּאָזִיקָּן שְׁוֹזָן.

583. מִיט וואָס האָבָן דֵּי גֶּלְחִים אָוֹן דֵּי הַעֲרָשָׁע גַּעַוְכָּט צַו מָאָכָן דֵּי אַידָּן לְעַכְרָלִיך
בְּיוֹ דֵי קְרִיסְטָן אַיז דֵי אַוְיָגָן ?

— מִיט דָּעַם, וואָס זַיְד האָבָן זַיְד גַּעַזְוָאָונָגָעָן צַו מָרָאָן גַּעַלְעָלָט אַטְמָעָס אַוְיָפְּז
זַיְעַרְפָּעָרְבָּן, אַדְרָעְשָׁפְּיִצְּקָעְהָיָת מִיט הַעֲרָנָה.

584. ווי רופט מען די באזונדערע גאָסן, וואָס נאָר אַין זוי האָבוֹן די אַידָּן געמענט
וואָוינען ?
—געטֿאָ.

585. וואָס אַין געוווען דער אָפְשָׁטָם פֿון דער געטֿאָ ?
—צום אַנְפָאָנג האָט דער גָּרְעַסְטָר טִילְפֿון די אַידָּן אַין זוייעֶרֶע נִיעַ יְשֻׁבָּים
זויַּד באָזְעַט אַין באָזְונְדָּעָר גָּאָסְן פֿון די שְׁטָמָט, כְּדֵי זַיְדָּזְוּ פֿון פִּילְוָן חִימִישָׁר
אַין דער פרָעְמָדָר סְבִּיבָה. שְׁפָעַטָּה, אַין דער צִיְּתָן פֿון די קְרִיוּזְצָוָן
אוֹן אַנְדָּעָר פְּאָגָרָאָכָּעָן, האָבוֹן זַיְדָּזְוּ די זְוִינְגְּקָעָ אַידָּן, וואָס האָבוֹן גַּעַד
לְעַבְּטָ אַוְיסְעָר דער גַּעַטָּאָ, אַרְיִינְגְּצָוָגָן אַין די אִידְישָׁע גָּאָסְן, כְּדֵי זַיְדָּזְוּ
געַפְּנִיעַן שְׂזִי צְוִישָׁעַן זְוִירָעָ בְּרָעָדָר. אַט דעם פָּאָקט האָבוֹן די הָרְשָׁעָר
אוֹיסְגָּעָנוֹצָט אַין פְּאָרְבָּאָטָן די אַידָּן זַיְדָּזְוּ אַוְיסְעָר דער גַּעַטָּאָ.

586. וואָו האָט זַיְדָּזְוּ דער אַידָּן גָּפְּלִיכְטָן נִוְיסְטִיךְ פֿרִיְּה פֿון אַוְיסְעָלִיכְן דָּרוֹק ?
—אַין דער קְהִילָּה, אַרְוֹם זְוִינְגָּעָ שְׁוֹלוֹן. די רְבָּנִים אַון גְּבָּאִים האָבוֹן פְּאָרְגָּעָשְׁטָעָלָט
פִּיטָּזַיְךְ די אַיְנְעָרְלִיבְּעָ רְגִירָוָנָּג, די אִידְישָׁע אוֹיְטָאָנָּאָמָּעָ. זַיְדָּזְוּ
געַשְּׁאָפָּן אַרְדָּנוֹנָּג אַין דער אִידְישָׁע גָּעוֹלְשָׁאָפָּט, נְעַזְּרָגָט וּוּנְעַנְעַן צְדָקָתָן
קְינְדָּעָר עֲרַצְיָאָנָּג אַון אוֹיְךְ וּוּנְעַן שְׂזִי פֿעַנְעַן אַנְפָאָלָן פֿון די קְרִיסְטָן.

587. וואָס פְּאָרָא בְּלְפּוֹלִים פְּלָעַן די קְרִיסְטָן מַאֲכָן אוֹיְךְ די אַידָּן פֿון דִּיטְשָׁלָאָנד ?
—די זַעְלְבָּעָ עַלְיָוָתָם דָּס זַיְדָּזְוּ אַין פְּרָאָנְקָרִיךְ. וּוּנְעַן נְאָר מְפָלָעַט גַּעַפְּנִיעַן
עַרְגָּעָ אַ טְוִוְּטָן שְׁעַרְפָּעָ, פְּלָעַגְטָן מַעַן בְּאַשְׁוּלִיקָן די אַידָּן אַון די קְרִיסְטָן
לְיַבְּעַ מַאֲסָעָ פְּלָעַגְטָן זַיְדָּזְוּן. אַין פְּוֹלְדָּאָ, לְמַשְׁלָח, האָט מַעַן אַין יָאָר
1235 אוֹיסְגָּעְפְּוִילָּעָט 30 אִידְישָׁע פְּאָמְילְיָעָם, וּוּיְלָ מְהָאָט גַּעַפְּנִיעַן פֿינְגָּה
טְוִוְּטָן קְינְדָּעָר פֿון אַ קְרִיסְטָלִיכְן מַיְלְנָאָר.

588. צַו וואָס פְּאָר אַ בְּאַשְׁלָוּס אַין גַּעַקְוּמָן די קְאָמְסִיעָ, וואָס דער קִיסְרָ פְּרִידְרִיךְ
דַּעַר צְוּוֹיְטָעָר האָט בְּאַשְׁטִיבָט אַוְיסְצּוֹפָאָרְשָׁן, אַוְיָבָ דַּעַר עַלְיָוָתָם
—אוֹ די בְּלָוָט בְּלְפּוֹלִים האָבוֹן נִיטְקִיּוֹן נְרוֹנָה.

589. וואָס פְּאָר אַ דַּעְקָרָעָט וּוּנְעַן דַּעַמְעַן האָט דַּעַר פְּוִיבְּסָט אַנְאָצְעָנָט דַּעַר פְּעָרָה
טַעַר פְּאָנְאָנְדָּעָר גַּעַשְׁקִיטָּה צַו די בְּיַשְׁאָפָּס אַין אַלְעָ לְעַנְדָּעָר אַין יָאָר 1177 נ.ח.
(1247) ?

—אוֹזְיַּיְלָן נִיטְדָּעַלְאָזָן די גְּלָחוֹם אַדָּעָר די שְׁרוֹתָה צַו פִּינְגָּן די אַידָּן
אוֹיְבָן' נְרוֹנָה פֿון די פְּאָלְשָׁעָ בְּלָוָט בְּלְפּוֹלִים.

590. וואָס אַזְוִינָס אַיְזָוּנָס גַּעַוְוָעָן דַּעַר שְׁוֹוָאָרְצָעָר טְוִוָּת (1349-1348) ?
—אוֹזְעַפְּדָעַמְיָישָׁ קְרָאנְקָהִיטָּם אַין צְעַנְטָרָאָל אַיְרָאָפָּעָ, וואָס האָט אַוּוּעָקָנָה
רוּוִיפְּטָה הָוָנְדָּעָר טְוִוְּנְטָרָה לְעַבְּנָס פֿון קְרִיסְטָן אַון אוֹיְדָ פֿון פִּילְ אַידָּן,
אַבְּעָר אַין אַ קְלָעַנְדָּעָר צָאָל וּוּ פֿון די קְרִיסְטָן, אַ דָּאָנָק זְוִיעָר אַפְּגָעָהִיטָּה
קִיטָּיט אַון רִינְגְּלִיכְקִיטָּה.

591. וואָס פְּאָר אַ וּוּרְקוֹנָג האָט אַט די גַּעַשְׁעַנְיִישָׁ גַּעַהָאָט אוֹיְךְ די דִּיטְשָׁע אַיְדָ ?
—סְ'חָאָט זַיְדָּזְוּ פְּאָרְשָׁפְּרִוְּט אַ קְלָאָגָן, אַזְיַּדְאָן זַיְדָּזְוּ שְׁוּלְדִּיךְ אַין דַּעַר מְנַפְּתָה,
וּוּיְלָ זַיְדָּזְוּ אַבְּוֹן פְּאָרְסְּמָעָט די בְּרִינְמוּמָה, אַזְיַּדְאָן די קְרִיסְטָן האָבוֹן אַוְיסְגָּעָ,
הָרָגְעָט טְוִוְּנְטָרָה אַידָּן אַין אַסְטָרְשָׁמָעָט, וּוּיְלָ שְׁטְרָאָסְפָּהָרָג, קָעָלָן, מאַינָּעָ,
וּוּאָרְמָס אַין פְּרָאָנְקָפְּוּרָט.

592. וואס האבן זוי געטאנן מיט די אידן פון שטראסבורג?
— זוי האבן פארטרכו 2,000 אידן אויפֿן בית עולם און זוי פארברענט; נאך די, וואס האבן זיך געטויפט, האבן זיך געראטטעוועט.
593. וואס האבן געטאנן די אידן פון מאינץ?
— פריער האבן זוי זיך פארטידיקט און דערביי אויסגע'הרגעט 200 פון די קרטסטיליבע אונפאלער, אונז ווען דאס האט נאך מעחר צעריצט די קריסטן, און די אידן האבן געזען, און זוי קענען זיך שוין מער ניט פארטידיקן, האבן זיך זעל זעם טויזנט אידן פארברענט אין זיערע הייזער. אויר אין ווארמס האבן זיך פיל אידן אליאן פארברענט.
594. וואס האבן געטאנן די אידן וואס זייןען געבליבן לעבען?
— זוי זייןען אנטלאבן און אנדערע לערנער, באונדרעס קיין פוילן.
595. אויף וועלכע באידנונגנען האבן די דיטישע מאגנסטראטען (שטאט-פארוואל-טונגען) ארײַנונגלאזן די אנטלאפענע אידן צדריך?
— איז זוי מען וואוינען אין די שטטט נאך ביז וואנען דער מאגנסטראטען וועט ערלייבן; איז זוי דארפֿן צאלן פָּפְּצָיעַלְּעַ שטייען דעם מאגנסטראטען, דעם פירשט, דעם בישאָפּ אוונ דעם קיסר; מאָטָאָר זוי ניט ארײַנונגנעמען אין די עצמן (פארגןדַּן פון סוחרים און בעיל-מלאכאות). מאָהָאָט זוי ערלייבט זיך איז באַשעפְּטִיקְן מיט געלט קָרְעִידְט, אָבָּעָר אָפְּטְּפְּלָעְגְּן די הערשער באָר פְּרִוְּיָעָן די בעלְיָהָה חֻבְּות פון אָפְּצָאָלְזָוּ זַיְעַר חֻבְּ דעם אַיְדָן, אָדָעָר זוי פְּלָעָן אָלְיוֹן אָפְּנָעָמָן בֵּי אִים אָטְיָל פָּוּן זַיְעַט.
596. פון וועלכע שטטט האבן די הערשער פון דיטישלאנד אָרוֹיסְגָּעַטְרִיבָּן די אַיְדָן?
— פָּוּן זַיְעַן (1421), מאַינְז, מאַנדְּנְבָּוּרְג אָון אַנדערע.
597. ווי איז געוווען די קוֹלְטוֹרָעַלְּעַ לְאָגָע פָּוּן די דיטישע אַיְדָן אָין יַעֲנֶר צִוְּתָה?
— אלְעַ זַיְעַן דָּאָרְטָן גַּעֲוָועָן פְּרוּם אָנוּ זַיְעַט פָּוּן וועלטליבע זַיְעַנְשָׁאָפְּטָן. גַּעֲלָרָנְט אָין די חדָרִים אָנוּ יַשְׁבַּתְהָאָט מַעַן נָאָר די רַעֲלִינְגָּעָז לִטְמָעָאָטוֹר.
598. פָּוּן וואס אַיְזָאָפְּשָׁאָנָעָן זַיְעַר לִטְמָעָאָטוֹר?
— פָּוּן פִּירְוִשִׁים צָום תְּלָמוֹה, "שָׁאָלוֹת וְתוֹשָׁבוֹת" וְעַנְנָן רַעֲלִינְגָּעָז אָנוּ צִיוּוֹלָעָג גַּעֲוָעָן אָנוּ "מָסָרְסָפְּרִים" אַיְזָאָפְּשָׁאָנָעָן פָּוּן גַּיְסָט פָּוּן דָּעָר אָנְדָה.
599. וועלכע זַיְעַן די פְּאַפְּלָעָרָסְטָעָן מָסָרְסָפְּרִים פָּוּן יַעֲנֶר צִוְּתָה?
— דער "סְפַּר חֲסִידִים", וואס אַיְזָאָפְּשָׁאָנָעָן גַּעֲוָאָרָן אַיְן הַעֲרָאָישׁ פָּוּן רְפִּי יהָודָה הַחֲסִידָה, אָנוּ דער "סְפַּר הַמְּדוֹת" ("דָּאָס זַיְעַט בָּוּדְזָ"). וואס אַיְזָאָפְּרָאָבָּאָסְט גַּעֲוָאָרָן אַיְן דָּעָר דִּיטְשָׁאָידִישָׁר פָּאַלְקָסְשָׁפְּרָאָךְ (אִידִישָׁ).
600. וואס באַחָאנְדָּלָעָן די דָּאָזְיָקָעָן מָסָרְסָפְּרִים?
— פָּרָאָגָן פָּוּן מַאָרָאָל אָנוּ פְּרוּמְקִוִּיט אָנוּ אוֹרָקָן פָּוּן דָּעָם, וואס עַס קָוָמָט פָּאָר אָוִוָּת יַעֲנֶר וְעַלְתָּ, נָאָכָּן טּוּוִיט. די זַיְעַכְּטִיקְסְּטָעָן מְצֻוֹת זַיְעַנְעָן, לְוִית אָט די מָסָרְסָפְּרִים, עַלְיָכְקִוִּיט אָנוּ גַּעֲרַבְּטִיקִוִּיט.

קָאָפִיטָּל כָּה.

די עַרְשָׁטָע אִידִישָׁע יְשָׁוּבִים אָין פּוִילְן

601. וְעַן האָבָן אַיְדָן אַנְגָּעוּבִּין זַיְעַד צַו באַזְוָעָן אָין פּוִילְן?
— אָין דָעַם 9-טָן יַאֲרָהָוְנְדָרָעָט. מַעַן דָעַקְתָּ, אָז די עַרְשָׁטָע אַיְדָן אָין פּוִילְן

- זונגען געקבמען פון דעם כאנזאָרְן-לַגְנֶה. 602. וואָס פֿאָרָא געזעיצֵן זונגען די אַידּוּשׁ רַעֲכַט אִין פּוֹלוֹן האָט אַרוֹסְגַּעֲנְבָּן דער גַּרְוִיסְפּוֹלִישָׁר פֿירְשָׁט פֿאַלְעַמְלָאָוּ פָּוּן קַאַלְיִישָׁ אִין יָאָר 1264?
- או די אַידּוּן האָבָּן דָּאָס רַעֲכַט צַו פֿירְן גַּעֲשַׁעַפְּטָן אִין פּוֹלוֹן אָנוּ צַו האָבָּן אַז אַיְוִינְגְּנָעַן וּלְפְּסָטָט פֿאַרְוָאַלְטָוּנְגָּן; או די פּוֹלִישָׁה דַּעֲגִירְוָנְגָּה דַּאַרְחָה זַיִּה בַּאַשְׁצִין פָּוּן אַנְפָאַלְן, אָנוּ אָז עַם אַיְוָן פֿאַרְבָּאָטָן צַו מַאֲכָן אַוְתָּה די אַידּוּן עַלְיוֹתָה דָּם.
603. פֿאַרְוָאָס האָט זַיִּךְ באַזְוְנְדָּרָטָס פֿאַרְמָעָרָט די צָאָל אַידּוּן אִין פּוֹלוֹן אִין דָּעָר צִוְּתָן פָּוּן דָּעָם קַעְנְגָּקָזְיָמָר דָּעָם גַּרְוִיסָּן (1370-1388), וואָס האָט פֿאָרָא אַיְנְיִקְּט אָנוּ פֿאַרְשְׁטָאָרָקְטָס די פּוֹלִישָׁה מְלֻכָּה?
- ווֹוֵיל פְּאַזְוִימָר האָט אַרוֹסְגַּעֲנְבָּן נַוְּטוּ גַּעֲזַעַצְנָן פָּאָר די פּוֹלִישָׁה אַידּוּן, כְּדִי זַיִּה וְאָלְן פֿאַרְגְּרָעְסְּבָּרָן אִין פּוֹלוֹן דָּעָם הַאַנְדָּל אָנוּ הַאַנְטְּמוּעָרָק, אָנוּ דָּעָרָא אַז דָּאָס גַּעַוּעוּ די צִוְּתָן פָּוּן דָּעָם "שְׂוֹאָרְצָן טְוִיטָה" אִין דִּיְתְּשָׁלָאָנָה, וְעוּן די אַידּוּן זַיְנְגָּן גַּעַלְאָפָּן מַאֲסְנוּוֹיָן פָּוּן דִּיְוִיטְּשָׁלָאָנָד קַיְן פּוֹלוֹן.
604. וְעוּן האָבָּן זַיִּד די אַידּוּן בַּאַזְעָצָט אִין לִיטָּעָ?
- אִין דָּעָם פֿעַדְצָנְטָן יְהָה, וְעוּן פּוֹלוֹן האָט זַיִּד פֿאַרְאַיְנִיקָּט מִיטָּ לִיטָּעָ. 605. וואָס האָט וּוּיטָאָוּט, דָּעָר לִיטְוִוִּישָׁר גַּרְוִיסְפּוֹרְשָׁט גַּעַטָּאָן פָּאָר די אַידּוּן?
- שֶׁר האָט זַיִּד דָּעְרְלְוִיבְּטָס צַו וּוּאוּנְגָּן אִין בְּרִיסְקָה, נְרָאָדָנָע אָנוּ טְרָאָק, האָט זַיִּה גַּעַנְגָּבָן רַעֲכַט אַוְתָּה פֿרְיוּעָן הַאַנְדָּל, הַאַנְטְּמוּעָרָק אָנוּ עַדְּבָאַזְיָה אָנוּ האָט אָוֹרָק בַּאַזְעָצָט קַאַרְאָאִימָן אִין טְרָאָק.
606. וואָס פָּאָר אַז וּוּירְקָוּנָה האָבָּן די נְלָחִים גַּעַהָאָט אַוְתָּה דָּעָר לְאָגָּעָ פָּוּן די אַיְהָ אִין פּוֹלוֹן אִין יְעַנְעַר צִוְּיָה?
- זַיִּה האָבָּן גַּעַהָאָט די קְרִיסְטָן צַו מַאֲכָן פֿאַגְּרָאָמָעָן אַוְתָּה די אַידּוּן, אִין פּוֹיזָן, לְמַשְׁהָיָה, האָט מַעַן אִין יָאָר 1399 פֿאַרְבְּרָעָנָט דָּעָם רַב בְּיַהְׁדִּים דִּי פְּרָנְסִים, וּווֹיל די נְלָחִים האָבָּן גַּעַזְאָנָט, אִין אַידּוּן האָבָּן גַּעַשְׁתָּאָכָּן דָּעָם "הַיְּלִיקָן בְּרוּיטָה" פָּוּן אַקְיָה, אָנוּ אַיְוָן קְרָאָקָע אַיְוָן פֿאַרְגְּרָעְסָמָע אַז פֿאַגְּרָאָמָס אַוְתָּה די אַידּוּן אִין יָאָר 1406, וּווֹיל אַז גַּלְחָה האָט אַוְיְפָגְהָעָצָט אַוְתָּה זַיִּה די קְרִיסְטָן.
607. וְווֹי האָט אַלְכְּסָנְדֶּרֶס, דָּעָר לִיטְוִוִּישָׁר פֿוֹרְשָׁט, באַהְאנְדָּלָט די אַידּוּן פָּוּן לִיטָּעָ?
- אִין יָאָר 1495 (3) יָאָר נָאָד גַּרְוּשׁ שְׁפָאָנִיעָ) האָט עַר אַונְטָעָר דָּעָם אַיְנוֹנְפָּלוּס פָּוּן די פֿאַנְגְּטִישָׁ גַּלְחִים אַרוֹסְגַּעֲנְטָרְבִּין אַלְעָ אַידּוּן פָּוּן לִיטָּעָ אָנוּ קַאַנְפִּיסְדָּס קוּרָט אַלְעָ זַיִּוּעָרָע אָמוֹבָאָוּגְּלָאָכָּע נִיטָּעָר. די פֿאַרְטְּרִיבְּגָעָן אַידּוּן זַיִּד בַּאַזְעָצָט אִין די פּוֹלִישָׁה אָמוֹבָאָוּגְּלָאָכָּע שְׁטָעָט. (ער האָט זַיִּה צְרוּיקְנָעָרְפָּוּן קַיְן לִיטָּעָ אִין יָאָר 1501, וְעוּן עַר האָט אַיְבָּרְגָּעָנוּמוּן נָאָד זַיִּה בְּרוּדָרָם טְוִיטָה אַוְתָּה פּוֹלִישָׁה קְרִיוֹן).
608. אִין זַוְּלָכָן לְאָנָד אִין אַיְרָאָפָּע זַיְנְגָּן דָּאָן אַיְנְגָּנְצָוּן קַיְן אַידּוּן נִיט גַּעַוּעוּ?
- אִין רְוִסְלָאָנָד. פֿרְיָר זַיְנְגָּן דָּאָרָט יָאָ גַּעַוּעוּ אַידּוּן, אַבְּעָר צָום סְוִּהְיָה 15-טָן יָאָרְהָנְדָרָט, וְעוּן ס'אִיזָּ דָּאָרָט אַונְטָעָר זַיִּעָר אַיְנוֹנְפָּלוּס גַּעַרְיָנְדָעָט גַּעַוּאוֹרָה אַז סְעַקְטָעָ פֿאַרְאַיְשָׁטָע ("וּדְעִיסְטוֹוּאַוּוּשְׁטְשִׁיעָ") רְוָסָה, האָט מַעַן דָּאָרָטָן פֿאַרְבָּאָטָן אַידּוּן צַו וּוּאוּנְגָּן. (די פֿרְיָר פָּוּן דָּעָר דָּזְוִיקָּעָר סְעַקְטָעָ האָט מַעַן פֿאַרְבְּרָעָנָט אִין יָאָר 1504).

609. וואס האט דער רוסישער צאה, איזווזו "דער שרעקליכער" ("גראוני") געטאן
מייט די אידן פון פאלאצלה, וועז ער האט אפונענומען די שטאט בוי פוילן אין
דען יאר 1563?

—ער האט אלע דארטיקע אידן מייט זיינער וויבער און קינדר דערטרונלען
אין טיך דווונגע, אויסער די וואס האבן זיך געטוויפט.

610. בייז ווען האט מען אידן ניט געלאזט וואוינען אין רוסלאנד?
—ביז דעם יאר 1772, וועז רוסלאנד האט אונקיסרט גאנץ וויסטרוסלאנד,
אוקראינה, ליטע און טילן פון פוילן מייט א מיליאן אידן.

קאפטול בו.

דער אודישער לעבענשטיינער אין מיטלאלטער

611. אויה וועלכער שפראך האבן גערdat די אידן אין מיטלאלטער?
—אויה זיינער לאנדשפראך: דיטיש אין דיטישלאנד אין פוילן, וואס
איין געווען פול מיט אונגעומענע דיטיש אידן, שפאניש אין שפאניע,
פראנציזויש אין פראנקרייך און איטאליעניש אין איטאליע, אבער אין די
אלע שפראבן האבן זיינעפֿרַט א סך העבראישׁ ווערטער.

612. וואס פארא באזונדער שפראבן זיך געשפֿרַט און אידיאמען?
מיישן אין דער לאנדשפראך די העבראישׁ ווערטער און אידיאמען?
דייטשאידיש, צוישן די אשכנזים (אידן פון דיטישלאנד, עסטריך און
פוילן), וואס האט פרייר געהיסן לשון אשכנז און שפטער — אידיש,
און לאדינה (שפאניש-אידיש) צוישן די ספרדים.

613. וואס פאר א שפראך האט געהרטט אין דער ליטעראטור בי אידן?
—לשון קודש (העברית), אבער בימלכובויז האט מען אנגעהיבן שרייבן
אויך אין די געמייט אומגאננס שפראבן מיט העבראישׁ אותיות פאר
וועיבער און פאר פראסטע מענטן, וואס האבן ניט פארשטאנען קיון
לשון קודש.

614. זי האט מען שפטער גערופֿן אוא מין לשון און כתב בי די אשכנזים?
—עבריתויטש.

615. וואס בלען לערגען די קינדר אין חדר?
—"עברי" (ליינען העבראישׁ), חומש מיט רשיי, אוון נמרא מיט רשיי,
איבערזעט און ערקלערט און זיינער אומגאננס שפראך.

616. וואס בלען לערגען עטלטער קינדר אין דער ישיבה (תלמוד/ישע אקדראמעע)?
—תלמוד מיט מפרשין.

617. וואס בלען מײידליך לערגען?
—נאָר דאָונען און,, עבריתויטש,,.

618. וואס פאר א באציאונג האבן די אידן געהאט צו דער פרוי און דער פאמיליע?
—אַ רעספֿעטפֿולע באציאונג, ווי צו אַ גִּלוּבָּאַרְעַכְּטִיקְּטָן מיטנלייד און דער
פאמיליע.

619. ווי בלען פאָרְקוּמָעָן שידוכים?
—דורך די עטלטן מיט דער חילך פון שדכנים.

620. אין וועלכן עטלטער פְּלַעֲגַת מען חותונה האבן?
—פון 15 ביז 18 יאר. דער כלח'ס עטלטן בלען דאלטן דאס יונגע פאר-

פאלק אווֹף קעסט, בייז זוי האבן אלְיָהּ געקבענט פאַרדינען.

621. וואָס פֿאֶרֶא פֿרְנְסְוֹת זִוְּנְעָן גַּעֲזְוָן בֵּי דִי אַיְדָעָן?
— קלְיַוִּין-הַאנְדָּלָן, האַנְטוּרֶפֶק, קלְיַוִּין-קְרַעְדִּיט אָוֹן קְהִילָה פֿרְאַפְּעִיסִים, וויּוּ רְבָנִים,
דְּיוֹנִים, מְלָכְדִּים, שׁוֹחְטִים אָוֹן חֲזִינִים („בְּלִי קְדוּשָׁה“).

622. וואָס פֿאֶר אָ בְּאַדְיִיטְוָןְגָּהָאָט גַּעֲהָאָט דִי קְהִילָה?
— זַי אַיּוֹ גַּעֲזָעָן דִי שְׁטָאַרְקְסְטָעָ פֿוֹן פֿעַסְטָוָנָגָן דַּעַם באַלְקָן. דָא האָט דַעַר אַיד
געַלְעַבְטָ אַוְטָאָנָּאָם. עַר האָט אַלְיָין גַּעֲזְוִילָט וַיְוָנָעָ רְבָנִים, פֿרְנְסִים אָוֹן גַּבָּאיִם,
יעַדְעַ קְהִילָה פֿלְעָנָט אַוְיד שְׁטִיכִין אַרְיָמָעָ לְיוֹת אָוֹן אַוְיסְהַאֲלָטָן פֿאַרְשִׁידְעָנָעָ
חֲבָרוֹת, וויּוּ גַּמְילָות חֲסִידִים (אַוְמוֹסְטָעָר קְרַעְדִּיט) בְּקוֹרָן חֲלוּלִים (שְׁרָאַנְקָן
הַילָּאָ) תַּלְמֹוד תּוֹרָה (שְׁוֹלָן פֿאֶר אַרְיִמְעָן קִינְדְּרָה) אָ. ד. ג.

623. ווֹאָהָבָן זַיְךְ באַזְוְנְדָרָם בְּרִוְיט אַנְטוּרֶפֶקְטָעָ נַעֲזָעָן דַעַר גַּרְעַסְטָעָר אִידְישָׁעָר צַעַנְטָעָר
— אַיִן פּוֹלִין, ווֹאָהָבָן זַיְךְ באַזְוְנְדָרָם בְּרִוְיט אַנְטוּרֶפֶקְטָעָ נַעֲזָעָן דַעַר גַּרְעַסְטָעָר אִידְישָׁעָר צַעַנְטָעָר
אַיִן אִירְאָפָעָ.

קָאָפְּטוּלָן.

די סְפָרְדִּים נָאָךְ וַיְיָעָר גַּרְוּשָׁ פֿוֹן שְׁפָאַנְיָעָ אָוֹן פֿאַרְטּוֹנוֹאָל.

624. ווֹאָהָבָן זַיְךְ באַזְוְצָט דַעַר גַּרְעַסְטָעָר טַיּוֹל פֿוֹן די אַרְוִוְנְגַעְטְּרִיבָעָנָעָ שְׁפָאַנְיָעָ
אָוֹן פֿאֶרֶטְוּגְעַזְוִישָׁ אַיְדָן?
— אַיִן דַעַר טְרָקְיָיָן.

625. מַיִת ווֹאָס האָבָן זַיְךְ זַיְךְ דַאֲרָט באַשְׁעַפְטִיקְטָעָ?
— מַיִת האַנְדָּלָן, האַנְטוּרֶפֶק, אָוֹן טְעַכְּנִיק, גַּאַזְוְנְדָרָם מַיִת פֿאַבְּרוּצִיךְן שִׁיסָּן
פּוֹלוּוֹעָר, בִּיקְסָן אָוֹן הַצְּרָמָאָטָן.

626. זִוְּנָעָן אַלְעָ מַאֲרָאַנְעָן גַּעֲלִיבָן אַיִן שְׁפָאַנְיָעָ?
— נְיִינְן, פֿיַּלְ פֿוֹן זַיְךְ האָבָן אַוְידְעָמְנְדָרְטָן פֿוֹן שְׁפָאַנְיָעָ אָוֹן פֿאַרְטּוֹנוֹאָל קִיְּין
טְרָקְיָיָן.

627. וּוְעָר אַיּוֹ גַּעֲזָעָן יְסָסָה הנְשִׁיאָ?
— אַ רְיִיכְעָר בְּאַנְקִיר פֿוֹן די מַאֲרָאַנְעָן אַיִן פֿאַרְטּוֹנוֹאָל, ווֹאָס אַיּוֹ אַנְטְּלָאָפָן
קִיְּין קְאַנְסְטָאַנְטִינְאָפָּאָלָן, האָט דַאֲרָטָן גַּעֲפִירָט נְרוּסָעָ גַּעֲשָׁפְטָן אָוֹן האָט
גַּעֲקְרָאָנָן אָ נְרוּסִין אַיִינְפָּלָם אַוְיפָּן טְעַרְקִישָׁן סְוַלְטָאָן. שְׁפָעָטָר אַיּוֹ עַר גַּעַד
וְאוֹרָן אַוְיסְלָאַנְדָס מִינְיָסְטָעָר אַיּוֹ דַעַר טְרָקְיָיָן.

628. וּוְאַזְוִי האָט עַר גַּעַהְלָפָן די אַיְדָן?
— עַר האָט באַנוֹצָט זַיְן אַיִינְפָּלָם, אַיִינְצְּוֹשְׁטָעָלָן זַיְךְ פֿאֶרֶטְאַגְּנָטָעָ מַאָּ
רְאַנְעָן אַיִן אִירְאָפָעָ אָוֹן אַנְצְּוֹלְעָרָנָעָן די רְעַגְּוִרְוָנָנָעָן פֿוֹן די אַרְדְּנְפִּינְטְּלִיבָעָ
לְעַנְדָרָע.

629. ווֹאָס האָט יְסָסָה הנְשִׁיאָ גַּעַטָּאָן צַוְּ פֿאַרְשְׁטָאַרְקָוּן די אִידְישָׁעָ קְולְטָוָר?
— עַר האָט בְּרִיְּתָה אַרְצִיךְ גַּעַשְׁטִיצְּטָס יְשִׁיבָות, וויּוּ אַוְידְעָמְנְדָרְטָן שְׁרִיבָעָר אָוֹן
גַּעַלְעָרָנָטָעָ.

630. ווֹאָס האָט יְסָסָה הנְשִׁיאָ גַּעַטָּאָן, בְּדוּי צַוְּ בּוּעָן אִידְישָׁעָ הַיִּם אַיִן אַיִּי?
— עַר האָט גַּעַפְּרָוְבָּט גַּרְינְדָן אִידְישָׁן יְשֻׁובָן אַיִן טְבָרִיהָ אָוֹן אַוְמְגַעְנָעָר מִיטָּן
צַיְּלָן, אָוֹן פֿוֹן דַעַם זַאְל אַוְיסְוּאָקָסָן אִידְישָׁעָ מִדְּיָנָה.

631. פארוואס האט זיך אים ניט איינגעגעבען צו פארווארקליכו אט דעם פלאן ?
—ווײַל יוספֿה הנשיה איז געשטארפּן, אידער אָ גְּרוֹיסָע מְאַסָּע אִידֶּן האבן
באויזן זיך צו באזען אין יונעם גענדי, און די קָלָאנִיסְטָן, זומס האבן
זיך שויין דארטן באזעט, האבן זויער פֵיל גָּלוּטוֹן פָּזֶן די אַרְוָמִיקָע אַרְאָפּער,
זומס האבן געלאַזְבַּט, איז די מְוֹסְלָעָנִישׁ אַמְנוֹה וּוּת אָונְטָרְגְּנִיּוֹן, זוען
טבריה ווועט אויפֿגעכּוּט וווען.
632. זוען איז פָּאַלְעַסְטִּינָע גָּעוֹאוֹרָן אַפְּרָאַוְוִינָעָז פָּזֶן טָרְקִי ?
—איין יאָר 1517, זוען די טָרְקָעָן האבן איינגעגעמען עגיפטן.
633. איז וועלכּע שטטעט פָּזֶן אַרְץ יִשְׂרָאֵל האבן זיך באזעט מסן אִידֶּן פָּזֶן אַיְרָאָפּעָ
איין יענער צוּיט ?
—זוי האבן זיך באזעט איז די היילְקָע שטטעט: יְרוּשָׁלָיִם, צָפַת, טְבִּרְיָה אָוֹן
חרבוֹן אָוֹן חָבְּדָן דָּאָרְטָן גַּעֲרִינְדָּעָט קְהִלָּות, שׂוֹלְן אָוֹן יְשִׁיבָות.
634. זומס האבן דעמאַלְט די רבנים פָּזֶן אַרְץ יִשְׂרָאֵל גַּעֲוָאַלְטָט מָזָן, כדִּיז צו מאָן
אַרְץ יִשְׂרָאֵל פָּאָר דָּעַם גַּוִּיסְטִּיקָן צַעֲנָטָר פָּזֶן די אִידֶּן ?
—זוי האבן גַּעֲוָאַלְט גַּרְנִינְדָּן אַיְן אַרְץ יִשְׂרָאֵל אָסְנָהָרִין, זומס זָאָל אַרְוִיסִּי
געזען גַּעֲזָעָן פָּאָר אַלְעָא אִידֶּן אַיְבָּר דָּעַר גַּאנְצָעָר ווּלְטָט.
635. פָּאַרְוָאָס האבן זיך דָּאָס נִיט גַּעֲקָעָנט פָּאַרְוְוִירְקָלִיכּו ?
—ווײַל די רבנים פָּזֶן צָפַת אָוֹן די רבנים פָּזֶן יְרוּשָׁלָיִם האבן נִיט גַּעֲקָעָנט
איינְשָׁטִימָעָן צוּוִישָׁן זיך ווועגן דָּעַם, ווֹאוּ דָעַר סְנָהָדָרִין זָאָל זיך גַּעֲפִינְעָן:
איין יְרוּשָׁלָיִם, אַדְעָר אַיְן צָפַת, אָוֹן ווּרְעָע עַס זָאָל זָיִן דָעַר פִּירָעָר פָּזֶן
דָעַר סְנָהָדָרִין.
636. זוער האט פָּאַרְפָּאַסְט דָעַם ווַיְכִימְקָסְט אִידֶּישָׁן גַּעֲזָעָבָּד אַיְן יענער צוּיט ?
—רבִּי יוֹסֵף קָאָרוּ, אַיְינְעָרָן פָּזֶן די ווַיְכִימְקָסְט רְבָנִים אַיְן צָפַת צו יענער צוּיט,
זומס האט פָּאַרְפָּאַסְט דָעַם "שְׁוֹלְחָן עֲרוֹךְ" (זָוְגָעָנְרִיְּטָעָר טִיש) — זָעָפָרָגָע
נוֹמָעָר (549), דָאָס גַּעֲזָעָרָה, זומס אַנְתָּהָאַלְטָט אַלְעָא אַיְרִישָׁע דִּינִים אָוֹן
מְנָהָגִים פָּזֶן דָעַר תַּלְמוֹד/ישָׁעָר צִיּוֹת בֵּין צו די לְעַצְמָעָר רבנים, אָוֹן זומס אַיְזָן
גַּעֲגָעָמָעָן גָּעוֹאוֹרָן בֵּין אַלְעָא אִידֶּן.
637. זוען אַיְזָן דָעַר, "שְׁוֹלְחָן עֲרוֹךְ" צָום עֲרַשְׁטָן מָאָל גַּעֲרוֹקָט גָּעוֹאוֹרָן ?
—איין דָעַם יאָר 1564.
638. זומס האט מען בֵּין אִידֶּן אַיְן יענער צִיּוֹת שְׁטוֹדִירָט אַחֲזָעָתָלְדָר אַיְן פּוֹסְקִים ?
—מְחַאָט זיך אַזְּקִיד פֵיל אַפְּגָעָעָבָן מִוּט קְבָּלה, אַיְבָּרְחוֹיְפָט מִיט דָעַם לְמָוד
פָּזֶן, "זָוְהָר".
639. זוער אַיְזָן גַּעֲוָוָעָן אַיְן יענער צִיּוֹת דָעַר גַּרְעַסְטָעָר פָּזֶן די מְקוּבָּלִים ?
—דָעַר גְּרוֹיסָעָר אַשְׁבָּנוּ/יְשָׁרָעָמָקְבָּלָן צָפַת, רבִּי יְצָחָק לְוִרְיוּעָ (אַרְיֵי) —
אַשְׁבָּנוּי דְּבִּי יְצָחָק), זומס האט גַּעֲשָׁאָפָן די קְבָּלה מְעָשָׁה (די פְּרָאַקְטִּישָׁע
קְבָּלה).
640. זומס אַיְזָן אַזְוָיָּס קְבָּלה מְעָשָׁה ?
—דָאָס אַנוּוּנָדָן די קְבָּלה אָזֶן דָעַם דָעַלְגִּינוּעָן לְעַפְּנָן אַוְוָה אַפְּרָאַקְטִּישָׁן אָוֹפָן,
גְּלוּוּבְּנְדִּיך אָז דָזָד דָעַם קָאָן מַעַן מָאָן וּוּאָונְדָעָר: הַיּוֹלֵן קְרָאָנָקָע, אַפְּרָוּפָן
שְׁלַעַכְתָּע גַּזְוָת אָז אַפְּיָלוּ בְּרַעֲנָגָן מְשִׁיחָה/פָּאָר דָעַר צִיּוֹת.

641. ווי איזו קען מען אראפערענגען משיח', לוייט דער לאָרעד פון אַדְ'יַע? —זוויך פאָסטען, פִּינְיֶינְן דעם גוֹף, קָלְאנָן אוֹפְּפַן חָרְבָּן אָנוֹ פֿאָרטִיפַּן זִיד אֵין „זָהָר“, אָנוֹ אַיִן אַנְדָּרְעַ קְפַּלְהַ-סְּפָרִים.
642. ווער האט אַיִן יונְנָעַר צִוְּת שְׂמָרָך אַנְטוּוֹיקְלָט דעם גָּלוּבָּן, אָז מִשְׁיחַ וּוּעַט אַיִן נִיכְן קוּמָעַן?
- הָדוֹן יְצָחָק אַפְּרָבְּנָאָל, אַיְדִּישָׁר פִּינְאָנְצְּ-מִינְיָסְטָרָפַּן פָּוּן שְׁפָאָנִיעַ, וּוּאָס אַיִן מִיטְּגָּנָּגָנָּגָנָּגָן מִיטְּ דִי פֿאָרטִירְבָּעָן אַיְדָן אָנוֹ האט זִיד בָּאוּצָעַט אַיִן אִיטָּלְיאָע.
643. וּוּאָס פֿאָרָא בִּיכְעָר האט ער גַּעֲרִיפַּן? —אַ פִּירְשָׁ אַיִּיףַּ חָוָש אָנוֹ דָּרְיָי בִּיכְעָר צַו בָּאוּוֹיְזַן אוֹפְּפַן גְּרוּנְדַּן פָּוּן סְפָר דָּנוֹיאָל, אָז מִשְׁיחַ וּוּעַט אַיִן נִיכְן קוּמָעַן.
644. פָּאָר וּוּאָס האט זִיד אַיִן יונְנָעַר צִוְּת אַיִּיףַּ פֿאָרְשְׁטָאָרָקְט דָּאָס בְּעַנְקָן נַאֲדָר מִשְׁיחַ? —די שְׁרָעְקְלִיבָּעַ לְיִדְוָן פָּוּן דִי מַאָסָן אַרְיוֹנָגְעָרְבִּיבָּעָן פָּוּן שְׁפָאָנִיעַ אָז פֿאָרָ-טָוָגָאָל הָאָבוֹן גַּעֲרָאָכָּט דָּעָרָצָו.
645. ווער אַיִן גַּעֲוָעַן דָּעָר פֿאָרָאָרְזָאָכָּעָר פָּוּן אַ מִשְׁיחַ-בָּאוּוֹגָנוֹגָה וּוּאָס האט זִיד אַנְגָּהָוִיבָּן אַיִן אִיטָּלְיאָע אַיִן יָאָר 1524?
- דוֹד רָאוּבָּנִי, אַ אִיד פָּוּן אַזְוּעַ, וּוּאָס אַיִן גַּעֲקָוּמָעַן קִיּוֹן רְוִוָּם אָנוֹ גַּעֲפִירְט אָוּנְטָעָרָה אַנְדָּלְוָנָּגָנָּגָן מִיטְּפָן פִּוְּבָּסָט וּוּגָן בָּאָפְּרִיעָיָן פָּאָלְעָסְטִינָּעָן פָּוּן דָּעָר טָעָרְקִיְּשָׁר הָעֲרָשָׁאָפָט מִיטְּ דָּעָר הַיְּלָהָר פָּוּן דִי אַיְדָן. ער האט דָּעָרְצִילָּט, אָז ער קוּמָט אַיִן שְׁלִיחָות פָּוּן זַיְוָן בְּרוּדָה, וּוּאָס אַיִן דָּעָר קָעְנִיגָּן פָּוּן אַ שְׂמָרָקָעָר אַיִן אַרְאָכְבָּעַ.
646. ווער האט אַיִם גַּעֲהָלָפָן אַיִן אַט דָּעָר אַרְבָּעַט? —שְׁלָמָה מוֹלְכָו (מַאְלָכָא), אַ יְוָנָגָעָר מַאְרָאָן, וּוּאָס אַיִן אַנְטָלָאָפָן פָּוּן פֿאָרָ-טָוָגָאָל אָנוֹ אַיִן גַּעֲקָוּמָעַן קִיּוֹן רְוִוָּם.
647. מִיטְּ וּוּכָּמָעַן האט שְׁלָמָה מוֹלְכָו פֿאָרָה אַנְדָּלָט וּוּגָן פָּלָעָנָעָר צַו בָּאָפְּרִיעָיָן פָּאָלְעָסְטִינָּעָן פָּוּן דִי טָעָרְקָן?
- מִיטְּפָן פִּוְּבָּסָט אָנוֹ מִיטְּפָן דִּיְוִיטְשָׁן קִיסָּה, קָאָרְלָ דָעָם פִּינְפָּטָן.
648. וּוּאָס אַיִן גַּעֲוָעַן דָּעָר סּוֹפָן פָּוּן שְׁלָמָה מוֹלְכָו? —די אַינְקוֹזְוִיזְיָעָה האט אַיִם פֿאָרָדְמָשְׁפָט צָום טְוִיטָן, אָנוֹ ער אַיִן פֿאָרָבְּרָעָנָט נְעוֹזָרָן אַיִן יָאָר 1532.
649. וּוּאָס האט מַעַן גַּעֲטָאָן מִיטְּ דָּוד רָאוּבָּנִי?
- מַעַן האט אַיִם אַרְיוֹנָגְעָזָעָט אַיִן תְּפִיסָּה אַיִן שְׁפָאָנִיעַ?
650. וּוּאָס פֿאָר אַ בָּאוּוֹגָנוֹגָה האט זִיךְרָאָמָלָט גַּעֲרִינְדָּעָט דִּיְוִינְדָּרָעָט אַיִן יְעַנְעָרְצִיָּת אַיִן קְרִיסְטָנָטוֹם? —מַאְրָטִין לוֹטָעָר האט דָעָמָלָט גַּעֲרִינְדָּעָט דִּיְוִינְדָּרָעָט אַיִן יְעַנְעָרְצִיָּת אַיִן קְרִיסְטָנָטוֹם, דִי פֿרָאָטָעָטָאָנְטִיָּישָׁ בָּאוּוֹגָנוֹגָה, אָנוֹ דִי קָאָטְוִילְיָישָׁ קִירְדָּה האט גַּעֲפִירְט אַ פֿאָרְצְוּוֹיְפִּילָּטוֹן קִרְגָּגָמִיטָן דִי דִּיְוִיטָשָׁע פֿרָאָטָעָטָאָנָטָן.
651. וּוּי הָאָט גַּעֲוָוָרְקָט אַט דִי „קָאָטְוִילְיָישָׁ רְעָאָקְצִיעָה“ אַוְהָ דָעָר לְאָגָעָן פָּוּן דִי אַיִן אִיטָּלְיאָע?
- די דָוִיְמִישָׁע פֿוֹיְפָסָטָן הָאָבָּן אַנְגָּהָוִיבָּן צַו דָּרוֹקָן דִי אַיְדִּישָׁע קְהִלָּות פָּוּן אִיטָּלְיאָע, הָאָבָּן וּוּי גַּעַזְוֹאָנוֹגָנָעָן צַו וּוּאַיְנָעָן אַיִן בָּאוּנְדָּרָעָט גָּאָסָן (גַּעֲטָאָסָן), טָרָאָגָן גַּעַלְעַ לְאָטָעָם; שְׁפָת פָּלָעָן דִי אַיְדָן מוֹזָן הָעָרָן דִי דְּרָשָׁות פָּוּן דִי מִיסְּאָנָעָרָן אַיִן דִי קְלָוִיסְטָרָם, אָנוֹ אַפְּטָפְּלָעָגָן גַּלְחִים אָפְּשָׁמְדָן אַיִן דִּישָׁע קִינְדָּרָעָט מִיטְּ גַּוּאָלָט.

652. פאַרוֹואָס האָט די פּוֹיְפְּסְטְּלִיכְעַ אַינְקוֹוַיזְיַע גַּלְאָזֶת פֿאַרְבְּרָעֵנֶן אלָע בִּיכְעָר
פֿון תְּלִמְדָׁד אַוְיפְּן שְׂטָאַט פְּלָאָזֶן דְּוּרִים אַין יָאָר ?
— וּוֹיְל זַי האָט גַּעֲפְּנוֹנָעַ אַיְזַן תְּלִמְדָׁד עַטְלָעַכְעַ שְׂטָעַלְעַט קָעָנָן קְרִיסְטְּנָטוֹם.
653. וּוֹאָס פְּלָעַגְטַּ מְעַן טָאָן מִיטַּ די מַאֲרָאָנוֹן, וּוֹאָס זַיְנָעַן אַנְטְּלָאָפְּן קַיְוַן אִיטְּאָלוּעַ
אַוְן דְּאָרְטָן אַפְּנָעָהָוָת אַירְדְּשָׁקְיָוָת ?
- די אַינְקוֹוַיזְיַע פְּלָעַגְטַּ זַיְוַן פֿאַרְ/מְשְׁפְּטַן צָוָם פֿאַרְבְּרָעֵנֶן.
654. וּוֹעַן האָט זַיְד בָּאוֹזְנְדָּרָעַס פֿאַרְשְׁטָמָרָקְטַּ די מַאֲרָאָנוֹשׁ עַמְּגַרְאָצְיַע פֿון פֿאַרְ
טְּוָגָּאַל ?
- אַיְזַן דָּעַר עַרְשְׁטָעַר הַעַלְפְּטַ פֿון דָּעַם 17-טָן יְהָה, וּוֹעַן די אַינְקוֹוַיזְיַע האָט
שְׂטָאַרְקַּ פֿאַרְפְּאַלְנַט די מַאֲרָאָנוֹן.
655. אַיְזַן וּוֹעַלְכַּן לְאַנְדְּ חַאְבָּן זַיְדַּי אַנְטְּלָאָפְּגָעַנָּעַ מַאֲרָאָנוֹן גַּעֲפִילְטַ אַמְּזִיכְעָרְסְּטַן ?
— אַיְזַן הַאֲלָאָנָה. אַיְזַן אַמְּסְטָעַרְדָּאָס אַיְזַן אַיְזַן יָעַנְדַּר צִיְּטַ אַוְסְגָּעוֹזָקְסַן אַ
גְּרוֹסְשָׁר יְשָׁוֹב פֿון די גַּעֲזָעָנָעַ מַאֲרָאָנוֹן.
656. וּוֹעַר אַיְזַן גַּעֲוֹוֹן אַוְרָיָל אַקְאָסְטַן ?
— אַיְזַן גַּעֲבִילְדָּעַטְעַר מְאַן פֿון די פֿאַרְטְּוֹגְנְיִישַׁע אַנוֹסִים, וּוֹאָס אַיְזַן אַנְטְּלָאָפְּן
קַיְוַן אַמְּסְטָעַרְדָּאָס אַיְזַן האָט זַיְדַּי דְּאָרְטָן אַוְמְגָעַלְעַגְטַּ אַיְזַן גְּלוּבוֹן.
657. פְּאַרוֹואָס האָט אַיְזַן די אַמְּסְטָעַרְדָּאָמָּעַר רְבָנִים אַרְיוֹנְגַּנְעַלְעַגְטַּ אַיְזַן חַרְמַ ?
— וּוֹיְל עַר האָט אַפְּגָנְדְּרוֹקְטַּ אַקְרִיטִיךְ קָעָנָן דָּעַר אַיְדִישָׁעַר טְּרָאָדִיצְיַע, וּוֹאָו
עַר אַיְזַן שָׁאָרְפַּ אַרְיוֹסְגָּעָטְהָאָטַן קָעָנָן די רְבָנִים.
658. וּוֹאָס עַר גַּעֲטָאָן נְאָכְדָּעָם, וּוֹיְמַה האָט אַיְם אַרְיוֹנְגַּנְעַלְעַגְטַּ אַיְזַן חַרְמַ ?
— עַר האָט גַּעֲפְּעַטְן מְחִילָה בְּיַי די רְבָנִים, האָט זַיְדַּי גַּעֲלָאָזְטַ שְׁלָאָנָן מְלֻקָּות
אַיְזַן גַּעֲוֹמָעַן אַיְוָה זַיְדַּי אַשְׁמָרָאָפַּ צַו לְאַנְגַּן אַוְיָה דָּעַר שְׂוּעָל פֿון שְׁוּל, אַיְזַן
אַלְעַ אַיְדַּן, וּוֹאָס גַּיְעַן אַיְזַן שְׁוּל, זַיְדַּן אַוְיָה אַיְם טְּרָעָטָן. שְׁבָעַטָּעַר האָט
עַר שְׁוִין נִיט גַּעֲעַנְטַ בָּאוֹרְטָאָן זַיְנָעַ לִיְּדָן, אַוְן האָט זַיְדַּן גַּעֲוֹמָעַן דָּאָס
לְעַבְנָן (1640).
659. וּוֹעַר אַיְזַן גַּעֲוֹוֹן בְּרוּךְ שְׁפִינְגָּזָאַ ?
— אַטְּפִּיכְעָר דָּעַנְקָעָר (גַּעֲבִירְוִן 1632, גַּעֲשְׁטָאָרְפַּן 1677), וּוֹאָס אַיְזַן גַּעֲוֹוָאָרָן
בָּאוֹרְמִיט אַוְיָף דָּעַר גַּאנְצָעָר וּוֹעַלְטַ אַלְסַט נְרוֹוִסְטַר פִּילְאָזְאָפַּ דָּוָרְקַּ זַיְנָעַ צְוַויַּי
חוֹיְפַּט וּוֹעֲדָךְ : „עַטְּפַּק”, וּוֹאָס אַנְטְּהָאָלָט די חַוִּיפַּט פְּרִינְצִיפַּן פֿון זַיְוַן פִּיַּי
לְאַזְּאָפְּיָע, אַוְן „דָּעַר טְּעַלְאָגְנִישַׁ פָּאָלוֹטִישָׁר טְּרָאָקְטָאָט”, וּוֹאָס אַנְטְּהָאָלָט
זַיְנָעַ וּוֹיְסְנָאָפְּטָלִירְ-הִיסְטָאָרִישָׁע בָּאוֹרְטָאָכְטָוָגְגָעַן זַיְנָעַ תְּנָךְ אַוְן וּוֹעַנְ
דָּעַר אַנְטְּוּוֹיְקָלְגָּוָגַ פֿון דָּעַר אַיְדִישָׁעַר אַוְן קְרִימְטְּלִיבְּעָר רְעִילְגִּוּעָם.
660. וּוֹיְפַּט זַיְדַּן זַיְוַן לְעַדְעָ וּוֹעַנְ גַּטְ ?
— פְּאַנְטְּעָאִיזָמַן (אוֹ גַּטְ אַיְזַן קְרִיטִיךְ דָּעַר וּוֹעַלְטַ, נְאָר די גַּאנְצָעַ וּוֹעַלְטַ אַוְן
אַלְעַ, וּוֹאָס עַקְוִיסְטִירַט, אַיְזַן גַּטְ).
661. פְּאַרוֹואָס אַיְזַן עַר אַרְיְגְּנָעַלְיִינְטַ גַּעֲוֹוָאָרָן אַיְזַן חַרְמַ ?
— וּוֹיְל מִיט זַיְוַן קְרִיטִיךְ אַוְיָה דָּעַר בִּיבְּלַ אַוְן מִיט זַיְנָעַ פְּרִיעָע גַּעֲדָאָנְקָעָן
הַאָט עַר אַרְיוֹסְגָּעָרְפַּן קָעָנָן זַיְדַּעַם צָאָרָן פֿון די רְבָנִים, וּוֹאָס חַאְבָּן גַּעַנְ
דָּעַנְמַן, אַזְּ דָּעַרְמִיטְ פֿאַרְדָּאָרְבַּט עַר די אַיְדִישָׁעַ זַיְגָנְטַן.
662. וּוֹיְה האָט זַיְדַּ אַינְגָּאָנְצַן דָּעַרְוּוֹיְטָמְרַט פֿוֹ אַיְדַּן אַוְן מִערְ מִיט זַיְוַן שִׁוְיכָוֹת
ニִט גַּעֲחָאָט.

663. וואס האט פאָרְפּוֹנְדֵן די אַידִן פֿון הַלְּאָנדּ פֿיט עַנְגְּלָאָנדּ?
—דאָס, וואס זוי האָפּן נַעֲפָרֶת מַסְהָרִים מִוּת אַמְּעָרִיקָע, וואו עַנְגְּלָאָנדּ האָט
געַחַט גַּרְוִיסָע קָלְאָנְיָעָס.
664. ווער האָט אוֹיְסְגּוּוֹוִירְקָט אַיְן מִיטּוֹ פֿוֹנְסָם 17-טָן יָה. בַּיְּ דָעַר עַנְגְּלָיְשָׁעַר
רעַגְּרוֹנְג (אַונְטָעַר דָעַר פִּירַשְׁאָפּט פֿון קָרָאָמוּילְ') די עַרְלְוִוְבִּישׁ פָּאָר
די אַידִן זִיךְ וּוּידָעַר צָו באָזְעַצְּן אַיְן עַנְגְּלָאָנדּ?
—רַ' מְנַשָּׁה בָּן יִשְׂרָאֵל, אַ גַּרְוִיסָע אַידְיִישָׁר גַּלְעַרְנְטָעַר פֿון אַמְּסְטָדְרָאָם,
אַ קָּעַנְדָּר פֿון פִּילְ שְׁפְּרָאָכָן, וואס האָט פָּאָרְפָּאָסְטּ רַעְלִיגְיְעוּזָע אָוּן פִּילְאָזָאָדּ
פִּישְׁעַ בִּכְעָר אַיְן העַרְבָּאִישָׁ אַיְן אַנְדָּרְעַ שְׁפְּרָאָכָן.
665. פֿון וּוּלְכָעַ אַידִן זַיְנָעַן פָּאַשְׁטָאָנָעַן די אַידְיִישָׁר קָהְלָות פֿון עַנְגְּלָאָנדּ אַיְנְסָטּ
17-טָן יָה?
—מְעַרְסְּטָנָס פֿון סְפָּרְדִּים, נַאֲר שְׁפָעַטָּעַר זַיְנָעַן צְנוּקָמָעַן צָו זַיְיָ אַוְיךְ
אַשְׁכְּנָזִים פֿון דִּיְוִיטְשְׁלָאָנדּ אַוְן פּוֹלִיּוֹן.
666. ווען האָט זִיךְ גַּבְּלִידָעַט אַ אַידְיִישָׁר יְשָׁוֹב אַיְן פָּרָאָנְקְרִיךְ צָו עַרְשָׁטָן מָאָל
יַיְנַט דָעַם גַּרְושָׁ פֿוֹ יָאָר 1394?
—אַיְן דָעַם 16-טָן יָה. האָט דָעַר פָּרָאָנְצְּיוֹוִישָׁעַר קָעְנָגּ דְּעַרְלִוְיְבָט מָאָרָאָנָעַן
פֿון פָּאָרְטָוָגָאָל זִיךְ צָו באָזְעַצְּן אַיְן דָרָוּם פָּרָאָנְקְרִיךְ, וּוּיְוָל זַיְיָ האָפּן נִימָט
אוֹיסְגּוֹזָגָט, אֹז זַיְיָ וּוּלְן וּוּלְרָן אַיְדָן.
667. בָּאָרוּוָאָסָם האָט מעַן זַיְיָ דְּעַרְלִוְיְבָט צָו בְּלִיּוֹן אַיְן לְאָנָה, ווען מעַן האָט זִיךְ
דְּעַרְוּוָאָסָט, אֹז זַיְיָ זַיְנָעַן בָּאַחַאלְטָעַנְעַ אַיְדָן?
—וּוּיְוָל אַ גַּרְוִיסָע טִילְ פֿון דָאָרְטִיקָן חַאנְדָּל אַיְן גַּעַלְעָן אַיְן זַיְעָרָע הַעַנְטָמָן,
אַזְּן דָעַרְיְּבָר וּוּאָלְטָ אַ גַּרְושָׁ פֿון די אַידִן וּוּיְעָרְ פִּילְ גַּעַשְׁאָדָט דָעַם הַאָנְדָלָן.
—אַיְן דָעַם 17-טָן יָה, ווען פָּרָאָנְקְרִיךְ האָט אַפְּגָעָנוּמָעַן בַּיְּ דִי דִיְטְשָׁן
עלְוָאָס, וואס אַיְן גַּעַוְעָן פּוֹלְ מִיטְ אַידָן.

קָאָפִיטָל כָּה.

די משיח-ישע באַוּעָנוֹנָג פֿון שבתי צְבִי

668. וואס זַיְנָעַן גַּעַוְעָן די אַרְזָאָכָן פֿון דָעַר פָּאָרְשְׁטָאָרְקָטָעַר בעַנְקָשָׁאָפָט בַּיְּ די
אַידִן נַאֲךְ מְשִׁיחָה' אַיְן מִיטּוֹן פֿון דָעַם 17-טָן יָה?
—די שְׁחוֹתָות פֿון די קָאָזָאָקָן אוּיהָ די אַידִן אַיְן אַוקְרָאָאַיָּע (ועַ קָּאָפִיטָל בְּטָמָן)
אַזְּן די גַּרְוִיסָע הַשְּׁפָעָה פֿון דָעַר פָּרָאָקְטִישָׁעַר קְפָּלָה אַוְיָה די אַידָן.
669. ווער אַיְן גַּעַוְעָן דָעַר טְרָעָנָעָר פֿון דָעַר מְשִׁיחָה יְשָׁעָר באַוּעָנוֹנָג אַיְן דָעַר צְוּוֹיָה
טָעַר הַעַלְפָטָט פֿון דָעַם 17-טָן יָאָרְהָנוֹנְדָעָרט?
—שְׁבָתִי צְבִי, פֿון דָעַר טְרָעָקִישָׁעַר שְׁטָאָטָטָם סְמִירָנָא (אַיְזָמִיר), וואס האָט זִיךְ
פָּאָרְטִיפָט אַיְן דָעַר קְפָּלָה פֿון אַרְיָה, אַזְּן האָט זִיךְ אַיְינְגְּנְעָרְעָדָט, אֹז אַיְם
אַיְזָן בָּאַשְׁעָרָת אַוְיסְצּוֹלְיָיָזְן דָאָס אַודְיִישָׁע פָּאָלָקָ.
670. ווען האָט זִיךְ שְׁבָתִי צְבִי דְּעַרְלְעָרְטָפָרְ מְשִׁיחָה?
—אַיְן דָעַם יָאָר 1648.

672. וואם האבן דעמאַלט געטאוֹן די רבנים פון סמירנה ?
— זוי האבן אָרוּסְגָּעָרְפָּן אַחרְם אוֹלֶה שְׁבָתִי צְבֵין ?

673. וואם האט שבתי צבי דעמאַלט געטאוֹן ?
— ער איין אָרוּסְים פון סמירנה אַון האט געווֹאנְדָּרְט אַיבָּעֶר אַרְץ יִשְׂרָאֵל,
מצידים אַון אַנְדָּרָעָן לְעַנְדָּרָעָן, דָּרְצִיכְיָוְנְדִּיק אָוּמְעָטוֹם, אַו גַּאטַ האט אַים
געשְׁקִיט אַוְיסְצְּוּלְיוֹן די אַידָּן.

674. וועלכער מַקְוָבֵל איין צְגֻעַשְׁטָאַנְעָן צַו שְׁבָתִי צְבֵין אַון איין גַּעוֹאָרָן זַיְנָעָר אַ
נְבָּיא ?
— נתן פון עזה.

675. וואם האט נתן געטאוֹן צַו פָּאַרְשְׁטָאַרְקָן דַּעַם גַּלוּבוֹן, אַו שְׁבָתִי צְבֵי איין מָשִׁיחַ ?
— ער האט פָּוָנְגָּנְדָּרְגָּעְשִׁיקָּט בְּרִיוֹו צַו די אַיְדִּישָׁע קְהִילָּת אַיִן פָּאַרְשְׁטָרְעָנָע
לְעַנְדָּרָעָן, אַו מַעַן זָאָל זְזַק גְּדוּלָּתָן צַו דַּעַר נָאָוָה דַּזְּדָר דַּעַם מָשִׁיחַ, שְׁבָתִי צְבֵי.

676. וויי האבן באַנְגָּנְט שְׁבָתִי צְבֵין די אַידָּן פון סמירנה, ווען ער איין אַחֲן צַו
ריְקָנְגּוּמוּן אַיִן דַּעַם וַיַּאֲרִיךְ ?
— אַנְדוֹיְסָעָמָע אַידָּן זַיְנָעָן אַים אָרוּסְים אַנְטְּקָעָן אַון גַּעַשְׁרִיעָן : „זָאָל
לְעַבְּדָן דַּעַר מַלְךָ הַמָּשִׁיחַ !“

677. אַיִן וואם פָּאָר אַמְּסָע האט זַיְדָר גַּלוּפָן אַיִן שְׁבָתִי צְבֵי פָּאַרְשְׁפְּרִיט
אַיבָּעֶר דַּעַר אַיְדִּישָׁע וּוּלְטָ ?
— זְוַיְוָסָע מַאֲסָע אַיִדָּן (צְוִישָׁן זְוִיָּאָדָר) אַיִן
אַלְעָלָ לְעַנְדָּרָעָן, וְאַו אַיִדָּן האָבָן דעמאַלט גַּלְעָבֶט, האָבָן גַּעַלְיוֹבֶט, אַו שְׁבָתִי
צְבֵי איין דַּעַר מָשִׁיחַ. עַס אַיִן דָּרְגָּנְגָּנְגָּן אַזְוִי וּוּוִיטָן, אַז אַסְד אַיִדָּן האָבָן
אַוְיסְפָּאַרְקָוִיפָּט זַיְעָר הָאָב אַזְנוּס אַון גַּעַוְאָרָט אַוְפָּן טָאגָן, וְעַזְמָעַמָּה
וּוּטָט אַרוּסְלָאָזָן זַיְן רָוָה, אַז אַיִדָּן זָאָל זַיְדָר לְאָזָן קִין אַרְץ יִשְׂרָאֵל.

678. וואם האט די טָרְקִישָׁע רָעִירָוָן געטאוֹן ווען שְׁבָתִי צְבֵי איין גַּעַקְוּמוּן קִין
קָאַנְסְּטָאַנְטָאַנְפָּאָל ?
— פָּאַרְשְׁפָּאַרְט שְׁבָתִי צְבֵין אַיִן דַּעַר פָּעַסְטוֹנָג פון דַּעַר פָּאַרְשְׁטָאַט גַּלְיוֹפָאָל.

679. וואם פָּלָעָגֶט שְׁבָתִי צְבֵי זָאָן צַו זַיְנָע אַיְדִּישָׁע בָּאַזְוּכָּעָר אַיִן גַּלְיוֹפָאָל ?
— אַז עַר וּוּט אַינְגָּבָן אַוְיסְלָיְוָן די אַיִדָּן פון גַּלוֹת אַון גַּעַמְעָן נְקָמָה פון
נוּוּרָעָ פִּוּנָת.

680. וואם האט דַּעַר מַקְוָבֵל נְחָמִיה כְּהָן געטאוֹן, ווען ער האט אַיְינְגָּעָזָן אַז שְׁבָתִי
צְבֵי איין אַפְּלָשָׁעָר מָשִׁיחַ ?
— ער האט גַּעַמְסָרְט דַּעַר טָרְקִישָׁע רָעִירָוָן, אַז שְׁבָתִי צְבֵי איין אַז מַוְרָד
פְּמַלְכָּות.

681. וויי האט זַיְדָר שְׁבָתִי צְבֵי גַּעַרְאַטְעָוָעָט פון טוֹיט ?
— ער האט אַנְגָּנוּמוּן דַּעַם מַסְוְלָהָמָנִישָׁן גַּלוּפָן אַז אַז גַּעוֹאָרָן אַז וּוּכְטָעָר
אַז סְלָטָאָנָס חֹוֶף.

682. וויי האָבָן שְׁבָתִי צְבֵיָּס נְאַעַנְטָסְטָע דָּרְקָלְעָרְט פָּאָר זַיְנָע נְאַכְּפָאַלְגָּעָר דַּעַם
אַקְטָ פון זַיְן שְׁמָרְן זַיְד ?
— זְוַיְיָהָן גַּזְזָאָנָט, אַז ער האט זַיְד גַּעַשְׁמָדְטָ פָּאָר אַז מַסְוְלָהָמָנִישָׁה, כְּדִי

ער זָאָל די מַאֲכָמָעָדָאָנָר שְׁעָנָעָן בְּרָעָנָעָן צּוֹם אַיְדִּישָׁן גַּלוּפָן. אַז אַסְד
אַיִדָּן האָבָן אַנְגָּנוּמוּן אַט די דָּרְקָלְעָרְטָגָן אַז האָבָן גַּעַלְיוֹבֶט אַין שְׁבָתִי
צְבֵין אַזְוִי נַאֲדָר זַיְן שְׁמָרָן.

683. וואס האט די טערקיישע רענירונג געטאָן, ווען זי האט געווען, אָז פַּיל אִידָּן
גלוּפּוֹן נאָך אַלְּז אֵין שְׁבָתִי צְבִּין? —
— זי האט אַים פֿאָרְשִׁיקְט אֵין אַ קְּלִיּוֹן אַלְּפָאָנִישׁ שְׁמֻטָּל, וְאָוֹ עֶרֶת האט גַּעַד
לְעַפְתִּים אַיְנוֹזָם, אָוֹן אֵין גַּעַשְׂטָאָרְבָּן אֵין יָאָר 1675.
684. וואס האט גַּעַלְיוֹפּט די סְקַטְּעַ שְׁפִּתְּצִבְּיָנִיקְעַם, וואס האט זִיךְ גַּעֲפִילְדָּעַט
אֵין טְעָרְקִיּוֹן נאָך שְׁבָתִי צְבִּים טּוֹוִיט? —
— אָז שְׁבָתִי צְבִּי אֵין אַ הַלְּפָעָר גַּעַט, עֶרֶת אֵין אַרְוִיָּה אַוְּפָּן הַימָּל אָוֹן עֶרֶת
וּוְעַט נאָך אַרְאָפְּקוּמוּן אַוִּיסְצּוּלְיָוּן די אִידָּן.

קָפִּיטָל כְּטָ.

די אִידָּן אֵין פּוֹלוֹן אֵין 16-טָן, 17-טָן אָוֹן 18-טָן יִתְּ.

685. ווען האט זִיךְ גַּעֲבִילְדָּעַט אֵין פּוֹלוֹן זִוְּעָר אַ גְּרוּסְעָר צְעַנְטָעַר פָּוּ דִּיטְשָׁע
אִידָּן? — אֵין דָעַם 16-טָן יִתְּ. האט זִיךְ אֵין פּוֹלוֹן גַּעֲפִילְדָּעַט דָעַר גַּרְעַסְטָעַר
אַשְׁכְּנוֹוּיְשָׁעַר צְעַנְטָעַר, וואס האט פֿאָרְבִּיטְן דָעַם חַרְבוֹן סְפָּרְדִּיְשָׁן צְעַנְטָעַר,
אַ דָּאנְקָ דָעַר גַּוְתָּעַר בְּאַצְּיוֹנָג, וואס די פּוֹלוֹיְשָׁעַ פְּלָכִים האָבָּן אֵין יָעַנְעַר
צִוְּיט אַרְוִיסְגָּעוּזָוּן צַו די אִידָּן.
686. מִיטְ ווָאָס האָבָּן זִיךְ די אִידָּן אֵין פּוֹלוֹן באַשְׁעַפְּטִיקְט? —
— מִיטְ האָנְדָל, מַלְאָכָה אָוֹן לְאַנְדוּוּרְטְשָׁאָפְט. זַווּ פְּלָעָן אוּיךְ נַעֲמָעַן אֵין אַרְעַנְדָע
עֶרדְ בַּיְיָ די פּוֹלוֹיְשָׁעַ פְּרִיצִים.
687. מִיטְ ווָאָס בְּלָעָן זִיךְ בְּאַרְנַעַמָּן אַנְדָעַר רַיְכָע אִידָּן?
— זַווּ פְּלָעָן נַעֲפָנִים דָעַם קָעְנָג אַדְעָר די שְׁרוֹרָות (די פְּרִיצִים אָוֹן הוַיְכָע
בְּאַמְּטָעָה) אָוֹן פְּלָעָן נַעֲמָעַן אֵין אַרְעַנְדָע די שְׁטִיעָר זַמְּלָגָע פָּאָר דָעַר
מַלְוָכה.

688. וואס פָּאָר אַ רְאֵל האָבָּן די דָאָזְיָקָע אַיְדִּישָׁע פֿוֹנְגָּאָנְסִיסְטָן גַּשְׁפִּילָט אֵין דָעַם
אַיְדִּישָׁן לְעַבְּן? —
— זַווּ פְּלָעָן אַפְּטָ פֿאָרְטִּידְקָן די אַיְדִּישָׁע רַעַכְתָּ בַּיְיָ די פִּירְשְׁטָן אָוֹן קָעְנִינִים.
וְזַווּ האָבָּן זִיךְ די פּוֹלוֹיְשָׁעַ מַאְסָן בָּאַצְּוֹגָן צַו די אִידָּן אֵין יָעַנְעַר צִוְּיט?
689. — אַפְּטָ זִוְּעָר פֿוֹינְטְּלִיךְ. די קְרִיסְטְּלִיכְבָּעָ בְּיַרְגָּעָר אָיִן די גְּרוֹזָעָ שְׁטָעַטָּ פְּלָעָן
אַפְּטָ דָרְקָן די אִידָּן דָוְרָךְ זִוְּעָר מַאְגִּיסְטְּרָאָטָן (שְׁטָאָטָ פֿאָרוֹוָאַלְטְּוָנְגָעָן)
אוֹן אָיִן קְרָאָקָע אֵין בְּאַרְגְּעָקָומָעָן צַו אַנְפָּאָל אַוְּיפָּ די אִידָּן.
690. וואס האט דָעַר פּוֹלוֹיְשָׁעַ קָעְנָג סִיגְזְּוּמָונָר דָעַר עַרְשְׁטָעָר (1548-1506) גַּעַד
תָּאָן וועַן סְ'אֵיּוֹן בְּאַרְגְּעָקָומָעָן דָעַר אַגְּרָאָם אַוְּיפָּ די אִידָּן פָּוּן קְרָאָקָע?
— עֶרֶת האט באַשְׁטְרָאָפְט דָעַם מַאְגִּיסְטְּרָאָט אָוֹן גַּעַנְוָמָעָן בַּיְיָ אִים אַ גְּרוֹזָעָ
סְׁוּמָע גַּעַלְטָ אלְסָ מַשְׁכוֹן, אָז סְ'וּעָלָן מַעֲרָ נִיטָּ פֿאָרְקָומָעָן סִיּוֹן פְּאַגְּרָאָמָעָן
אוֹיפָּ די אִידָּן.

691. וועַן האט זִיךְ באַזְוְנְדָשָׁרָם פֿאָרְשְׁטָאָרָקְט די פֿיְנְטְּשָׁאָפְט פָּוּן די קְרִיסְטְּלִיכְבָּעָ
מַאְסָן צַו די אִידָּן אֵין פּוֹלוֹן? —
— אֵין דָעַר צְוּוֹיְטָרָה הַלְּפָטָ פָּוּן דָעַם 16-טָן יִתְּ. הָן, וועַן אֵין פּוֹלוֹן האט זִיךְ גַּעַד
פְּיַלְדָּעַט אֵין אַפְּטִילְוָגָפָג פָּוּן דָעַם יְעֻזָּוְאִיטִישָׁן אַרְדָּעָן, וואס פְּלָעָנטָ פָּאָרָן

- שפּרִיּוֹטָן אַוְיףּ אִידֶן בְּלִכּוֹלִים, אֲזּוּ זַיִי קְוִילְעָנָנוּ קְרִיסְטְּלִיכּעַ קִינְדְּרָעַ אַוְיףּ פְּסַחּ,
גְּנַבּ'עַנְנָן פָּנוּ דֵי קְרִיבָן דָעַם „הַוִּילְיָן בְּרוֹזְטָן“ אֲזּוּ שְׁטוּכָן אָם מִתּ מַעַיּ
סְעַדְתּ בְּזַוּ בְּלִוּטָן טְרִיפְטָן פָּנוּ אִים. צְוָוִיבָטָאָט דָעַם לְעַצְמָן בְּלִכּוֹל הַאָטָט מַעַן
אַמְּאָלָּא פְּאַרְכְּבָרְעָנָט דְּרִיוּ אִידֶן.
692. וּוֹאָסָט דָעַר קְעַנְגָּסְגִּינְזְמָונְדָט דָעַר אַזְוּיְיטָר גְּנַעַאנְטָט, וּוֹעַן עַר הַאָטָט זַיךְ דָעַר—
וּוֹאָסָט וּוֹעַגְנָן אָטָט דָעַם פְּאַקְטָט?
—אֲזּוּ עַר אִינוּ נִיטָט אַזְוּי מְשֻׂגָּעָן צַוּ גְּלוֹבָפָן, אֲזּוּ אַיְן אָטָט שְׁטִיקָל בְּרוֹוִיטָן גְּפִינְט
זַיךְ דָאָט פְּלִוִישָׁן פָּנוּ קְרִיסְטָוָן.
693. וּוֹאָסָט פְּאַרְכְּבָרְעָנָט הַאָטָט זַיִן נַאֲכְפָּלְגָּעָר סְטְעַפְאָזָן בְּאַטְאָרוּי אַרְוִוִּסְגְּעָבָן
אֲזּוּ בְּאַצְוֹגָן צַוּ דֵי פְּאַלְשָׁעָבָלְבּוּלִים אַוְיףּ אִידֶן?
—אֲזּוּ דָעַר קְרִיסְטָן, וּוֹאָסָט פְּאַלְשָׁעָבָלְבּוּלִין אָטָט, זַאל בְּאַשְׁטְרָאָפְט
וּוֹעַרְןָן מִיטָט דָעַר וּלְבָעָר שְׁתָהָאָה, צַוּ וּוֹעַלְכָעָר דָאָט גְּעוּכְטָט וּוֹאָלָט צַונְעָאָה—
מִשְׁפְט דָעַם אִידֶן.
694. וּוֹאָסָט פְּלִעָנָן אַיְן יְעַנְגָּר צִוְיטָט דֵי גְּלָחִים לְעַרְנָנָן דֵי קִינְדְּרָעַ אַיְן דֵי יְעוּזָאִיטִישָׁע
שְׁוּלָן וּוֹעַגְנָן אִידֶן?
—אֲזּוּ סְ'אַיְן אָטָט זַיִהְוָה זַיִי פְּיִינְטָן צַוּ הַאָבָן אַוְן פְּאַרְכְּבָלְגָּן זַיִי.
695. וּוֹאָסָט אַיְן אַרְוִוִּסְגְּעָבָלְמָעָן פָּנוּ אַזְוֹאָט לְעַרְעָ ?
—דֵי קְאַטְוִיְּלִישָׁע שְׁילָעָר פָּנוּ קְרָאָקָע, לְעַמְבָּעָרָג, פּוֹיוֹזָן אָוָן וּוֹילְגָּעָן פְּלִעָנָן שְׁלָאָנוּן
דֵי אִיחָן.
696. וּוֹאָסָט פְּלִעָנָן טָאָן דֵי אַיְדִישָׁע קְהִילָות דְעַרְצָוּ ?
—זַיִי פְּלִעָנָן גְּעַבְן מִתְהָנוֹת אַדְעָר צְאָלָן אָטָט בְּאַזְוֹנְדָעָר שְׁטִיעָר דֵי שְׁוּלְ-פְּרוּרָה, זַיךְ
אוּסְצָוּקְיָוָבָן פָּנוּ דֵי פְּאַגְּרָאָפְעָן אַוְיףּ זַיִי.
697. וּוֹאָסָט אַיְן גְּעוּוֹן דָעַר קְהָל בֵּין דֵי פְּוּלִיְישָׁע אִידֶן?
—דָעַר רָאָט פָּנוּ דָעַר קְהָל, וּוֹאָסָט אַנְגְּעָפְרָט מִיטָט אַלְעָאָט אַיְדִישָׁע עֲנִינִים.
698. פָּנוּ וּוֹעַמְעָן אַיְן בְּאַשְׁטָאָנָן דָעַר קְהָל ?
—פָּנוּ עַטְלִיבָעָר דָאָשִׁים (עַטְלִסְטָע), טּוּבָים (חַשּׁוּבָע לְיוּטָה), גְּבָאִים אַיְן דִינִים,
וּוֹאָסָט פְּלִעָנָן צְוּטִילָן צְוּוִישָׁן זַיךְ דֵי אַרְבָּעָת.
699. וּוֹאָסָט פְּלִעָנָט זַיִן דֵי אַרְבָּעָט פָּנוּ דָעַם קְהָל ?
—אוּפְמָאָנָן שְׁטִיעָרָן פָּאָר דָעַר רָעִיגְוָנָג אָוָן פָּאָר דָעַר קְהָלָה, פְּאַרְוָאָלָטָן
מִיטָט דֵי שְׁוּלָן, חֲדָרִים אָוָן יְשִׁיבָות, אוּסְחָהָאָלָטָן צְדָקָה אַנְשָׁטָאָלָטָן אָוָן בָּאָרָ
שְׁטָרָאָפָן דֵי זְינְדִישָׁע לְעָגָן אַיְדִישָׁקִיטִים.
700. וּוֹאָסָט זְיִינְגָּן גְּעוּוֹן דֵי אַוְיְגָאָפָן פָּנוּ דֵי רְבָנִים ?
—פְּסַקְעַנְנָן שְׁאָלָות אָוָן בְּרִיאָן „דִין תּוֹרָה/ס“ (סְכָסּוּכִים צְוּוִישָׁן אִידֶן) אַיְפָ'ן
מְרוֹנְמָטָן פָּנוּמָטָן „שְׁלָחָן עֲרוֹךְ“.
701. וּוֹאָסָט אַזְוִינָס אַיְזָוּעָן דָעַר בִּיתְהָדִין הַגָּדוֹל ?
—אָהָעָבָרָעָר גְּעַרְיכָמָט, וּוֹאָסָט פְּלִעָנָט בְּאַשְׁטָיָוָן פָּנוּ דְבָנִים אָוָן רָאָשִׁי קְהָל
פָּנוּ גְּרָעָסְעָרָעָשָׁטָעָט. צְוָם בִּיתְהָדִין הַגָּדוֹל פְּלִעָנָט מַעַן זַיךְ וּוֹעַגְנָן אַיְן דֵי
פְּאָלָן, וּוֹעַן דֵי בָּעֵלִי דֵין זְיִינְגָּן נִיטָט גְּעוּוֹן צְוָרְדִּין מִיטָט פְּסַקְעָן דֵי רְבָנִים,
וּוֹעַן אַיְינְצָלָנָן אִידֶן הַאָבָן גְּהַאָט סְכָסּוּכִים מִיטָט קְהָל, אַדְעָר וּוֹעַן
צְוּוִי קְהִילָות הַאָבָן גְּהַאָט סְכָסּוּכִים אַיְינָע מִיטָט דָעַר אַנְדָעָרָר.

702. וואו פלען פאָרְקוּמָעַן אֶזְעָלְכָעַ פֿאָרוֹזָמְלוֹנוֹגָנָעַן פֿוֹן הַעֲבָרָעַ גַּעֲרִיכָּתָן ? — אין גַּעֲוִיסָעַ שְׁטָעַטָּט, אָן דָּשָׂר צִיִּיט, זָעָן דָּאָרְטָן פְּלָעָן פֿאָרְקוּמָעַן דֵּי גַּרְוִיסָעַ.
יאָרְידָּן (יאָרְ מַעַרְקָה).
703. אין ווֹאָס פְּאָרְ אָן אִינְסְטִיטּוּצְיָה הַאָבָּן זִיךְ שְׁפָעַטָּעַר פֿאָרוֹזָנְדָּלָט אָטָּ דֵּי
יאָרְידָּן אַסְפִּיפּוֹת ? — אין רַעֲגַלְמַעַסְיָקָעַ פֿרְלִיכָּעַ צְוֹאַמְעַנְפָּאָרָן, אַדְעָר וְעַדְיוֹם, וואו פֿאָרְשְׁטִיעָר פֿוֹן
דֵּי קְהִילָּות פְּלָעָן אַנְנָעָמָעַן תְּקָנוֹת פְּאָרְ אַלְעָ אִידָּן אַין פּוֹילָן.
704. ווי הַאָבָּן זִיךְ דֵּי וְעַדְיוֹם גַּעֲרָופָן ? — דָּשָׂר וְעַדְיוֹן
פְּרִיר לְעַנְדָּעָר : גַּרְוִיסָעַן פּוֹילָן (פּוֹיזָן), קְלִינוֹפְּוּילָן (קְרָאָקָעַ), פֿאָרְדָּאַלְעַגְּאַלְעַצְּיָעַ
(לְעַמְפָּעָרָג) אָן וְאָלְיָן (לְוָדְמִיר); אָן דָּשָׂר וְעַדְיוֹן לְיִטָּא הַאָטָּ
גַּעֲהִיכָּסָן, וְעַדְיוֹן הַקְּהָלָות הַרְאַשְ׀יוֹת — דָּשָׂר וְעַדְיוֹן דֵּי גַּרְחַטָּעַ קְהִילָּות (פְּרִיסָּק,
נְרָאָדָןָע, פֿינָּסָק, וְוִילָּנָע אָן סְלָוָצָק).
705. ווי לְאָגָג הַאָבָּן עַקְוִיסְטִירָט אָטָּ דֵּי וְעַדְיוֹם ?
— 200 יָאָר, פֿיְזָן דָּעַם מִיטָּן פֿוֹן דָּעַם 18-טָן יָה.
706. פֿוֹן ווֹאָס אִיז בְּאַשְׁטָּאָנָעַן דָּאָס קוֹלְטוּרָעָלָעַ לְעַבָּן פֿוֹן דֵּי אִידָּן אַין פּוֹילָן ?
— ווי אַין דִּיְתְּשָׁלָאָנָה, זָיְנָעָן אַוְידָן אַין פּוֹילָן דֵּי אִידָּן גַּעֲוָעָן וְוִוִּיטָן דָּעַם
וּוְעַלְתְּלִיבָּעָר קוֹלְטוֹרָ אָן הַאָבָּן זִיךְ פֿאָרְנוּמָעַן נָאָר מִיטָּן דָּעַם שְׁטוֹדָרָן פֿוֹן
תְּלָמוֹד, פְּוּסְקִים אָן וְזַיְעָרָעַ מְפָרְשִׁים.
707. ווֹאָס דְּעַרְצִיוֹלָט נְתָן הַאָנָאָזָעָר — אַיְדִישָׁעַ גַּעֲשִׁיכְטָעַ שְׁרִוְיְגָעָר פֿוֹן דָּעַם
17-טָן יָה. — וּוְעָנָן דָּעַם תְּוֹרָה לְעַרְנָעָן אַין פּוֹילָן ?
— אַלְעָ חַדְרָ אִינְגְּלָעָךְ פְּלָעָן מוֹזָן נִיְּזָן יְעָדָן דָּאַנְדְּרָשְׁטִיקָן צָום נְכָאי, עָרָ זָאָל
זַיְיָ פְּאָרְהָעָרָן דָּאָס, ווֹאָס זִיךְ הַאָבָּן גַּעֲלָעָרָנְטָ פְּאָרְ דָּשָׂר וְוָאָדָה. אָן אוּוּבָּ אָ
אִינְגָּלְ פְּלָעָטָ נִיטָּעָנְפָּעָרָן רַוְכְּטִיקָן, פְּלָעָטָ דָּשָׂר גַּבְּאִי הַיְּסָן דָּעַם שְׁמַשָּׁ
אִים שְׁמִיכִיסָּן. דָּעַרְפָּאָרָ הַאָבָּן דֵּי סִינְדָּרָעָרָ מְוֹרָא גַּעֲהָאָט אָן הַאָבָּן גַּעֲלָעָרָנְטָ
מִיטָּהָמָדָה. אָלָס רַעְוּלָטָאָט פֿוֹן אֹזָא שְׁטָרָעָנְגָּעָר הַשְּׁנָחָה אוּוּפָ דָּעַם תְּוֹרָה
לְעַרְנָעָן, אִיז בְּמַעַט נִיטָּעָנְפָּעָרָן קִיְּן אַיְדִישָׁ הָיוּ אַין פּוֹילָן, ווֹאָס
מְהָאָטָן נִיטָּעָנְפָּעָרָן קִיְּן תְּוֹרָה.
708. וּוְעַלְכָעַ גַּרְוִיסָעַ דְּבָנִים פֿוֹן יְעַנְעַר צִיִּיט זָיְנָעָן בְּאַרְיִומָטָן מִיטָּן וְזַיְעָרָעַ וְוּעָךְ ?
— דָּשָׂר רַמְ"א (רַבִּי מִשְׁחָ אִיסְמָעְלִישָׁ), ווֹאָס הַאָטָן צְוֹן גַּעֲוָעָן נִיעָן דִּינָנִים צָום
„שְׁוְלָחָן עַרְוָדָה“, דָּשָׂר מְהָרָשָׁ"ג (מוֹרָנוּ הַרְבָּי שְׁלָמָה לְוֹרַיאָה), דָּשָׂר מְהָרָשָׁ"ם
(ר' מָאִיר מַלְוְבִּילִין) אָן דָּשָׂר מְהָרָשָׁ"א (ר' שְׁמוֹאֵל אִידְלִישָׁ) ווֹאָס הַאָבָּן גַּעֲ
שְׁרִיבָּן פְּיְרָוִישָׁים צָום תְּלָמוֹד.
709. ווֹאָס פְּאָרְ אַ וְוַיְכְּטִיקָעַ גַּעֲשִׁעְנִישָׁ אִיז פֿאָרְגָּעָקָמָעַן אַין אָוקְרָאַינָּעַ (פּוֹילָן)
אַין מִיטָּן פֿוֹנָ'ן 17-טָן יָה ?
— אַין יָאָר 1648 הַאָבָּן דֵּי רַוְסִישָׁעַ קָאָזָקָן אָן פְּוּעָרִים אָונְטָעָר דָּשָׂר פְּרִוְּנָגָן
פֿוֹן בְּאַנְדָּאָן כְּמַעְלָנִיצָּקָי, גַּעֲמָאָכָט אָן אָוּפְשָׁטָאָנָד קָעָנוּ פּוֹילָן אָנוּ קָעָנוּ דֵּי
פּוֹיְלִישָׁעַ פְּרִיצִים, ווֹאָס הַאָבָּן זִיךְ שְׁטָאָרָק אָונְטָעָרְדוּרְקָטָט.
710. פֿאָרוֹזָס הַאָבָּן דֵּי קָאָזָקָן גַּעֲמָאָכָט אָן דָּשָׂר צִיִּיט פֿוֹן זַיְעָר אָוּפְשָׁטָאָנָד
זִיךְ שְׁרַעְקְלִיכָעַ שְׁחִיטָה אוּפָ דֵּי אִידָּן פֿוֹן פּוֹילָן ?
— זַוְּיָּל אַ סְּךְ אַיְדִישָׁעַ אָרְעַנְדָאָרָן הַאָבָּן (אָפְטָ קָעָנוּ זַיְעָר וְזַוְּיָּלָן, נָאָר אַוְיָפָן

- בצבעל פון דיא פריזום, פון וועמען זוי האבן געלעבט) געהאלפֿן דריין דיא
וושיעז פיעזרום. וויל, צומ בישפל, מאגען פון זוי גוועס צנוז, ניט
ארוינלאָן זוי דאָונגען אין זויערעד צערקועס אָן אַפְּצָאַל, אַדְּג.
711. ווער האט געהאלפֿן דיא קאָזָאַקָּן אָין דעם אויפֶשְׁטאָנד?
- די טאטארן פון דרום רומלאָנה, וואָס האָבָן געהאנגען פֿיל אַידָן אָין יונער צייט.
712. וואָס פֿלעַן דיא טאטארן טָאָן מִיט דיא געהאנגען אַידָן?
- זוי פֿלעַן זוי כערסטנטיל אַוּעֲקָפְּרָן אָוֹף די טערקיישׂ מעָרָק צו פֿאָרָה
קוּפָּן זוי אלָס שְׁקָלָאָפָּן. (די רֵיבָע טערקיישׂ אַידָן פֿלעַן אַוִּיסְלָיוּן זוּעָר
פֿיל פֿון די אַירְדִּישׂ שְׁקָלָאָפָּן).
713. ווי פֿלעַן זיך די אַידָן רָאַטְ�עוּן פֿון דעם פֿוּוּרִים אויפֶשְׁטאָנד?
- זויי פֿלעַן אַנְטְּלוּפָּן פֿון די דערפֶּרֶעָר אָין די שְׁטָעָט.
714. וואָס האָט פָּאָסִירָט מִיט זוי אָין די שְׁטָעָט?
- די קאָזָאַקָּן האָבָן אַיְינְגָּנוּמוּן די שְׁטָעָט אָוָן אַוִּיסְגָּעָסְוּלָעָט דָּארָטָן בְּמַעַט
אַלְּעָ אַידָן.
715. וואָס פֿלעַן די קאָזָאַקָּן טָאָן מִיט שְׁוִינָעָ אַירְדִּישׂ מִירְדָּאָך?
- זויי פֿלעַן זויי מִיט גּוֹאָלָט אָפְּ/שְׁמָדוֹן אָוָן חַתּוֹנָה האָבָן מִיט זוי.
716. וואָס פֿלעַן טָאָן אָסְקָדָאָפָּן אַסְקָדָאָפָּן צְוִילְעָה, כְּרוּ נִיט אַרְיוֹנָצְוָפָּאָלָן אָין די קָאָזָאַקָּן
זְאַקְּשָׁעָ העַנְתָּ?
- זויי פֿלעַן בְּאָגִין זְעַלְּבָסְטָמָאָרָד.
717. אַין אַנְדְּעָנָק פֿון וואָס האָבָן די אַוקְרָאַינָּעָר אַידָן אַיְינְגָּבְּרִיט בְּ/ סִינְ אָלָס אָ
עַנְתָּ?
- אַין אַנְדְּעָנָק פֿון דער גּוּזְוּסָעָר שְׁחִיתָה אַוְיףְּ די אַידָעָ אָין גּוּמְרָאוּ.
718. וואָס האָט פָּאָסִירָט אָין טְוַלְּטָשָׂין צו יונער צִוְּיט?
- אָין יונער פֿעַסְטוֹנָג האָבָן זיך פֿאָרְשְׁבָּאָרָט פְּאָלִיאָקָן אָוָן אַידָן. זועַן די
קָאָזָאַקָּן האָבָן גּוֹעָז, אָז זויי קָעַנְעַן די פֿעַסְטוֹנָג נִיט אַיְינְגָּנוּמוּן, זוּוֵיל אַידָן
הָאָבָן זויי בְּאַשָּׁאָסְן מִיט קוּלָּן, — האָבָן זויי גּוּשְׁקָט זָאָנוּ די פְּאָלִיאָקָן,
אוֹ אָוִיב זויי ווּעָלָן זויי אַרְיוֹנָצְוָאָל אָין שְׁטָאָט, ווּעָלָן זויי טוֹיטָן נָאָר די אַידָן.
הָאָבָן די פְּאָלִיאָקָן פְּאָרָאָטָן די אַידָן אָוָן זויי אַרְיוֹסְגָּעָבָן. נָאָר די קָאָזָאַקָּן
הָאָבָן אַוִּיסְגָּעָדְרָגְעָט די אַידָן צְוֹזָאָמָעָן מִיט די פְּאָלִיאָקָן.
719. ווי רָפָּעָן זיך אָט די שְׁחִיתָות אָין דער אַירְדִּישׂ גּוּשְׁכְּטָעָ?
- גּוֹדָרוֹת תְּחָ וְתְּמָ. (1649-1700).
720. מִיט וְעַמְעַן האָבָן די פְּאָלִיאָקָן גּוּפְּרִיט מְלֻחָּות אָין מְשָׁרָן צו אַקְּטָן יְאָהָר
נָאָר די גּוֹרוֹת תְּחָ וְתְּמָ?
- מִיט די קָאָזָאַקָּן, רָוּסָן אָוָן שְׁוּעָדָן.
721. וואָס האָבָן אָט די מְלֻחָּות גּוּפְּרִיט אָוֹף די אַידָן פֿון פּוּלָן?
- אָז חַוְּבָן פֿון הַוְּגַדְּעָטָעָר אַירְדִּישׂ קְהִילָּות אָין גָּאנִי פּוּלָן, נִיט נָאָר אָין
אַוקְרָאַינָּעָ.
722. וואָס אָין גּוּוֹעָן דער רְזּוּלְטָאָט פֿון דער דָּאַזְּקָעָר מְלֻחָּה פָּאָר פּוּלָן?
- די רָוּסָן האָבָן צְוֹגְּנוּמָעָן פֿון פּוּלָן די מְוֹרְחָה הַלְּפָטָט פֿון אַוקְרָאַינָּעָ.
723. וואָס אָין גּוּוֹאָרָן מִיט די אַידָן פֿון מְוֹרְחָה אַוקְרָאַינָּעָ?
- די רָוּסָן האָבָן זויי אַרְיוֹסְגָּעָטְרִיבָּן פֿון הַאָרְטָן אָוָן די פְּאָרְטְּרִיבָּעָן אַידָן

זויינען זיך צולאָפַן איזן דער פּוֹלִישֶׁר אָקְרָאַינָּע, ווּוַיְסְדוּסְלָאַנְד אָזְן לְוַתָּע. 724. ווּ אַיז גַּעֲוָעַן דֵּי לְאַגְּעַן פָּון דֵי אַדְרָעַן אַיז מַעֲרַבְ-אָקְרָאַינָּע, ווּאַס אַיז פָּאֶרְפְּלִיבְּרוּן?
בַּיְ פּוֹילָן?

— זַיְעַר שְׁלַעַכְתָּ. דֵי אַרְיָמָע אַידָּן פָּון דֵי חַרְבָּע שְׁטַעַטְהָאָבָּן גַּעֲמוֹת צָאָלָן
גַּרְוִוְשָׁע שְׁטִיעָרָן דַּעַר פּוֹלִישֶׁר רַעַנְיוֹרָגָן, ווּאַס אַיז פָּאֶרְאָרִימָטָן גַּעֲוָרָן
נַאֲךְ דֵי מַלְחָמָות. דַּעַרְצָו זַיְינָעַן נַאֲךְ צּוֹגְעָקְומָעַן דֵי פָאֶרְאָרִימָטָע אַרְוִוְסְגָּעָד
טְרִיבְעָנָע אַידָּן פָּון מַוְרָח אָקְרָאַינָּע, ווּאַס הָאָבָּן גַּעֲמָאָכְטָה דֵי אַיְדִישָׁע לְאַגְּעַן
נַאֲךְ שְׁוּעוּרָהָרָע.

725. אַין ווּאַס פָּאָר אַפְּאוּנְגָּוָגָן הָאָבָּן אַס סְקָ פּוֹלִישֶׁר אַידָּן גַּעֲוָכָט אַטְרִיסְט
אַין זַיְעַרְעָא צְרוֹתָהָ פָּון דֵי חַרְבָּנוֹת אָזְן דֵי שְׁחִיטָה?

— אַין דַּעַר פְּשִׁיחָיְשָׁעָר בְּאוּנְגָּוָגָן פָּון שְׁבָתִיְצָבָי (ועַ קָּאָפְּטִיטָאָל בְּיַ"ח).
726. ווּאַס הָאָבָּן דֵי פּוֹלִישֶׁר וּבְגִים גַּעַטָּאָן, וּעֲנָדָהָ, אָזְן צְעַנְדְּלִיקָרָע יַאֲזָן נַאֲךְ
שְׁבָתִיְצָבָיְסְטָוִיטָהָאָלְטָן זַיךְ נַאֲךְ אַוְוָף קָרְיוֹזְלָעָדָ פָּון שְׁבָתִיְצָבָיְנִיקָעָם אַין
פָּאֶדְאָלְיָע אָזְן גַּאֲלִיצְיָע?

— אַיְן יַאֲרָ 1722 הָאָט אַז אַסְפָּהָ פָּון רַבְנִים אַין לְעַמְבָּעָרָג אַרְוִוְגָּעָלִיגָּט אַ
חַרְמָ אַוְוָף אַלְעָ שְׁבָתִיְצָבָיְנִיקָעָם.

727. ווּאַס פָּאָר אַמְשִׁיחָיְשָׁע עַקְטָעָאָזְן אַוְיְפְּגָעְקָמָעָ אָזְן דֻּעָם 18-טָן יַ. ה. פָּוּ
דֵי רַעַשְׁתָּלָעָר פָּוּ דַּעַר סְקָטָעָ שְׁבָתִיְצָבָיְנִיקָעָם?
— דֵי פְּרָאנְקִיסְטָעָן, ווּאַס חַאְבָּן זַיךְ נַרְוְפִּירְט אָרוֹם דֻּעָם פָּאֶדְאָלְיָע אַידָּן יַעֲקָב
פְּרָאנְק (1791-1722) אָזְן הָאָבָּן גַּעַלְיוֹבָט, אָזְן עַר אַיז אַחְיוֹלִיקָרָע הָאָר,
דַּעַר נַאֲכְבָּאָלְגָּעָר פָּוּ דֻּעָם מִשְׁיחָ שְׁבָתִיְצָבָי.

728. ווּאַס הָאָבָּן דֵי פְּרָאנְקִיסְטָן גַּעַטָּאָן, וּוּעַן זַיךְ זַיְינָעַן פָּאֶרְפָּאָלְגָּט גַּעַוָּרָן אָזְן
דֵי קַהְיָלוֹת?

— זַיְיָ הָאָבָּן פָּאָרְמָסְרָט פָּאָר דַּעַר קָאָטוּלִישָׁר קִירְד אָזְן פּוֹילָן, אָזְן דַּעַר
תַּלְמָוד אַיז פִּינְטָלִיךְ צָוָאָזְן דֵי קָרִיסְטָן אָזְן זַיְעַר אַמְנוֹנָה.

729. ווּאַס הָאָט דַּעַר פָּאֶדְאָלְיָע בִּישָׁאָפְּ גַּעַטָּאָזְן?
— עַר הָאָט אַיְינְגָּעָרְדָּנְט אַז דִּיסְפָּט צְוַיְשָׁן דֵי פְּרָאנְקִיסְטָן אָזְן דֵי רַבְנִים
אָזְן דַּעַרְנָאָד גַּעַהְיָין פָּאֶרְפְּרָעָנָעָן דֵי בִּיכָּעָר פָּוּ תַּלְמָוד.

730. ווּאַס אַיז גַּעֲוָעַן דַּעַר סּוֹפְּ פָּוּ דֵי פְּרָאנְקִיסְטָן?

— זַיְיָ הָאָבָּן אַגְּנָעָנוּמָן דֻּעָם קָאָטוּלִישָׁן גַּלְוִיפָּן.

731. מִיט ווּאַס הָאָבָּן דֵי פָּאֶלְיָאָקָן פָּוּ מִיטְלָקְלָאָס בָּאָקָעָמָפָט דֵי אַידָּן, ווּאַס הָאָבָּן
לְאָנְקוּרִוָּט לְבִיט זַיךְ?

— אַוְיָפְּןְגָּן גַּרְוָנָט פָּוּ עַלְילָהָ דֵם הָאָבָּן זַיךְ זַיְעַר פִּיל אַידָּן גַּעַפְיָינִיקָט אָזְן אַ
סְקָ פָּוּ זַיךְ אַיְסְגָּעָרְגָּעָט.

732. פָּאֶרְוּאָס הָאָבָּן אַיז יַאֲרָ 1768 ווּידַעַר אַיְסְגָּעְבָּאָקָן שְׁחִיטָה אַוְוָף דֵי אַידָּן
פָּוּ דַּעַר פּוֹלִישֶׁר אָקְרָאַינָּע?

— וּוּיְיָל אַיז יַעֲנָר צִוְּתָהָ הָאָבָּן דֵי אָקְרָאַינָּעָר פּוּיְרָהָם אָונְטָמָר דַּעַר אַנְפָּרִ
רְעַשְׁאָפָט פָּוּ גַּעַנְטָוּ וּוּיהָר גַּעֲמָאָכְט אָזְן אַיְפְּשָׁטָאָנָר קָעָנוּ דֵי פְּרִיצִים,
גַּלְחִים אָזְן אַידָּן.

733. זַוְעַלְבָּעָ קַהְיָלוֹה הָאָט דַּעַמְּאָלָט אַמְּמָעָרָסָט גַּעַלְיָטוֹן?
— דֵי אַוְמָאָנָעָר קַהְיָלוֹה. דֵי הַיְדָאָמָקָעָם (פּוּיְרָשָׁע קָאָזָקָן) הָאָבָּן אַיז אַוְמָאָ

אַיְסְגָּעְקְוִילָעָט צְוָאָנָצִיאָג טַוְיָוָנָט אַידָּן פָּאֶלְיָאָקָן.

734. וואס איז געווארן פון דער פולישער מלוכה איז די יארן 1772-1795?
- זי איז צעפאלן און איז צעטווילט געווארן צוישן רוסלאנד, עסטריך און פריסן. ווייסרosalאנד, ליטע און אוקראינה מיט א מייליאן אידישע איזנ-וואוינער זייןעו אפגענומען געווארן פאר רוסלאנד, גאליציה — פאר עסטריך און פיזן — פאר פריסן.
735. וואו איז געווען פון דעם אלט און דער גראנטער צענטר ער פון דעם אידישן פאלק?
- איזן רוסלאנד.
736. וואס פאר א רעליגיעזע באוועגונג האט זיך באשרפרייט צוישען די פוליש איזן איזן פיטן פונ'ם 18-יטן יארהונהרט?
- די חסיד'ישע באוועגונג.
737. ווער איז געווען דער גראנדער פון חסידות?
- רבוי ישראל בעל שם טוב (פארקיזט: בעש'ט).
738. וואס איז איזוינס א בעל שם?
- א "גוטער איד", א "בעל מופת", וואס פלאנט, לייטן גלויבן פון המון, היילן קראנקע מיט שמות פון גאט און מלכים און מיט אנדרעה סגולות.
739. באראאס האט מאן גערופן ר' ישראל'ין, "דער גוטער בעל שם"?
- פאר זיין ליבע צו פראסטער מענשן און פאר זיינע גוטע רייד, מיט וועלכע ער פלאנט היילן קראנקע הערצער.
740. וואס האט האר בעל שם טוב געלעטט?
- איז די אמת'ע פרומקיט באשטייט ניט איז לערנען גمرا, נאר דער עיקר איז צו האבן גאט אין הארכן, עז אים אומעטום און אויסינגסן דאס הארץ פאר אים איז הייסע תפילהות (התהבות), און איז נאר ווען מידנט גאט מתוד שמחה, באהעפטע מען זיך מיט אים (רבבות), ניט דורך עצבות און דורך פיויניקן זיך, ווי ס'איין געווען דוי לערע פון דעם "אר"י הקדוש".
741. וואס איז דער "אדיק" בוי די חסידים?
- דער איד, וואס די חסידים גלייפן ווען אים, איז ער האט דערגריכט די העבסטער מדגה פון זיך באחעפטן מיט גאט און קען דעריבער ווערן א פארמייטלער צוישן גאט און מענשן. ער קען אויך באויאיזן מופתים און פאראויסזאנן די צוקנבט.
742. ווען איז דער בעל שם טוב געווארן, "רבוי" איז מעוזшибאוז?
- אַרְוּם דעם יאָר 1740.
743. ווי האט זיך דאס חסידות באשרפרייט איז די ערשטער עטליכע צענדייך יאָר נאָכֵן בעש'ט'ס טויט?
- צויליב דער גראיסער דערשלאנקיות פון די אידישע מאָסן איז אוק ראיינע און איז פויל האט דאס חסידות אַרומגענומען דעם גראסטן טייל פון די דארטישע איזן. איזן ליטע און ווייסרosalאנד דאגען האט די האזיקע באוועגונג אַרומגענומען נאר א קלינעם טייל פון די איזן.
744. וועלכער תלמוד'ישער נאָוּן פון יענער צויט איז באַקאנט מיט זיין באַקאנט דעם חסידיזם?
- דער "וילגער גאָוּן" רבוי אליהו (הגר'א), וואס איז באַקאנט מיט זיין נייעם דורך פון לערנען דעם תלמוד, זייןדייך קען דעם פֿלֶפֿולִיסִיטען.

745. ווי האט דער „וילנער גאון“ באקעמעפט די חסידים?
—ער האט אויסגערוףן אַחרם אוֹות אַלְעַ חסידים אָזֶן האט געהוין פונאנַ
דערשיקן בריוו צו אַלְעַ קהילות, אָז זוי זאלַן אַריינַלְיַוִוּן די חסידים אַין חֲרֵם.

746. פֿאַרוֹוָסֶם האט ער דאס געטאן?
—וּוַיְלָ ער האט געמיינַט, אָז די חסידים זיינַע באַהַאַלְטָעַנָּע שְׂפַתִּיצְבִּי נִקְעַט,
אָזֶן ער האט מְוֹרָא גַּעַחַת, אָז זוי זאלַן נִיט בְּרַעֲנֶגֶן צו אַ שְׁפַּאַלְטָוָנָג אַין
פֿאַלְקָט.

747. ווער אַיז גַּעַוְוָן דער פֿירַעַר פֿון די חסידים אַין לִיטָע אָזֶן וּוַיְסְדָּוָלָאנַדְטָ
—רבּוּ שְׁנַיאַרְזִוְּמָן פֿון לְיאָדִי (לייאָנוּ), 1751—1812) דער מְחַבְּרַ פֿון דָעַם
סְפַר „תְּנִינָא“, אַין וּוְעַלְכָּן ער אַנְטוּקְלָט אַ נִיעֻם דָּרָךְ אַין חסידות, פֿאַרְ
איינַיקְנַדְיקָס דאס אַוקְרָאַנְיַשְׁע גַּעַפְּלִיְּ-חַסְדָּוֹת מִיט דער לִיטְוּישָׁר לְוּמְדוֹת
(רוּי דָאַוְיַקְעַ שִׁיטָה אַיז בְּאוֹאַיסְטָ מִוּטָן נַאֲמָעַן חֲבָד — חַכְמָה בִּנְהָה, דָעַה).
748. וואָסֶם חַאְפָּן מְתַנְגָּדִים (פֿעַגְנָעַר פֿון חסידות) אַין לִיטָע גַּעַטָּאַן נַאֲכָן זְוַיְלָנָג
נאָנוֹס טוֹיט צו באַקְעַבָּן די וּוַיְטָרְדִּיקָע באַרְשְׁפְּרִוּיטָן פֿון חסידות?
—זַיְהָיָה חַאְפָּן פֿאַרְמָסְטָ רְבּוּ שְׁנַיאַרְזִוְּלְמָן עַן, דָעַם לְיאָדְעַרְ רְבִּי, פֿאַר דָעַר
הַסְּעִירָ רְעַנוּרְוָנָג, אָז ער זַאֲמָלָט גַּעַלְט אָזֶן שִׁיקְטָ קִיּוֹן טְרָקְיָוּ פֿאַר גַּעַד
הַיּוֹמָעָ צַוְעָפָן, ער באַרְשְׁפְּרִוּיטָ שְׁעַדְלִיכָּע אִידְעָעָן אָז אַרְגָּאַנְיָוָרָט אַ שעַדְרָ
לִיכְעַ בעַטְמָע.

749. וואָסֶם האט דַעַמְּאַלְט גַּעַטָּאַן די רְסִישָׁר דְעַנוּרְוָנָג?
—זַיְהָיָה האט גַּעַהְאַלְטָן דָעַם בְּעַל „תְּנִינָא“ אַ צִוְּתָ אַיז תְּפִיסָה אָז שְׁפַּעְטָר אִים
בְּאַפְּרִוּיטָ.

750. ווי חַאְפָּן גַּעַלְעַבָּט די שְׁפַּעְטְּעַרְדִּיקָע חַסְדִּיְּיַשְׁע רְבִּים, וואָסֶם חַאְפָּן זַיְדָה
אַין פֿאַדְלִיעָ, גַּאלְצִיעָ אָזֶן וּוְאַלְיָן?
—אַין גַּעַגְנוֹזָא צו די ערְשַׁטְעַרְדִּיקָע חַסְדִּיְּיַשְׁע רְבִּים, וואָסֶם חַאְפָּן אַיז זיינַע גַּעַהְאַט
מִיט זַיְעַרְ פֿוֹרְדְּרָאַפְּטָ נַאֲרָ צו בְּרַעֲנֶגֶן טְרִוְוִסָּט אָזֶן גַּוְיסְטִיקָע דְעַרְחוֹוִיר
בוֹנָג צו די אַירְדִּישָׁ פֿאַלְקְסָמָסָן, פֿלְעָנָן די שְׁפַּעְטְּעַרְדִּיקָע רְבִּים נַעֲמָעָן
פֿאַלְ גַּעַלְט (פְּרִוְנָהָת) אָזֶן מְתַנּוֹת פֿון די חסידות, וואָסֶם פֿלְעָנָן קִומָעָן בְּעַטְן
פֿיו זַיְהָיָה, אָזֶן פֿאַלְ פֿון זַיְיָהָן גַּעַלְעַבָּט זַיְעַרְ רִיךְ אָז גַּעַרְפְּטָ אַ
פֿוֹרְשְׁטְלִיכָן שְׁטָاطָט.

751. וואָסֶם פֿאַרְאָן גַּוְזָן האט דאס חסידות גַּעַפְּרָאַכְט די אַידְזָן?
—עַס האט אַריְינְגַּעַבָּעָן הַאֲרַץ אָזֶן עַפְּלִי אַינְסָטְרָוקְעָנָם דְעַלְגִּינְיָעָן לְעַפְּן
פֿון יַעַנְגָּרְ צִוְּתָ, האט אַריְינְגַּעַבָּעָטָן דָוְךְ די זַוְסָע גַּגְנוֹנִים אָזֶן עַקְסְטָאַטְיָשָׁר דְרָקְדָּוִם (טָעַנָּע) אָזֶן
הַאֲט אַגְּנַעַשְׁאַפְּטָ בְּיַי די חסידָם די גַּרְיְינְגַּעַצְוָנָג פֿון די לְמָדְנִים צו די
פֿרְאַסְטָע, נִיט גַּעַלְעַרְנָטָ פֿרְוּמָע אַירְן.

752. וואָס פֿאַר אַשְׁאַדְזָן דער חסידָם גַּעַפְּרָאַכְט?
—ער האט פֿאַרְמָעָטָן נַאֲרִישָׁ גַּלוּבָנָס אָזֶן נִיסְמָס אָזֶן מַוְפְּתִים, האט פֿאַרְגָּרָעָ
סְעַרְטָ די פֿיְנְטְשָׁאַפְּטָ צו בְּיַלְדוֹנָג אָזֶן צָוּם פֿרְוִיָּעָן גַּעַרְאָנָס אָזֶן האט פֿאַרְ
שְׁפְּרִוְיָט די פֿאַנְאַטְיָשָׁע אַמְגָה אָזֶן די אַיבְּגַעְנָגְטְּרִילְיָכָע כּוֹחוֹת פֿון די
„אַדְקִיסְמָן“.

האפיתל 5.
די איזן אין דיטשלאנד פון דעם זעבענטן בייזן סוף פונס
אכצנטן יארזונגעדרט.

753. ווֹ האט זיך באצינן צו די אידן מארטין לוטער, דער נרינדר ער פון רעפארמאכיע (פראטעסטאנטענטום) אין די ערשטער אירן פון זיין טעמיקיט ?
—אין יענער ציוט האט ער זיך אונגענומען פאר די אידן. און האט געשריבן וועגן אידן אין זיין בוד, "יעוסט קרטסטום א געפערענער איד" (1523): „גאראנים, פוייפסן, ביישפַּן און מאנאכָן מיט זיירע אייזל-קעפְּ האבן באחאנדליך אידן ווי הינט. אבער זיין זיינען דאך ברודער פון אונזער ער-לייזער, נאט האט זיין דאך אויסגעצייכנט מער פון אלע בעלקער און האט זיין געגעבן די הייליקע שריפטען.”

754. וואָס אין געווען זיין ציל מיט זיינע גוטע זייד וועגן אידן ?
—ציזוציען די אידן צו זיין רעפארמייטער קידר.
755. וואָס האט ער געאָנט וועגן די אידן שפער, זווען ער האט געוען, אָו ער קען די איזן ניט מאָן פאר קרייסטן ?
—אוּ מען דארך זיין פאָרפלַּן און אַרוייסטריבָּן פון לאָנד.

756. וואָס פאָראָע קאנָאנְמִישׁע אוֹרוֹזָאָכָן האָבָן געווֹרְקָט, אָז די פֿרָאַטְעַסְטָאָנְטָן זָאָלָן פֿאָרְפֿאָלְּן די אַיְדָן ?
—די פֿרָאַטְעַסְטָאָנְטָישׁע הענְדָלָעָר אָוֹן האָנְטוּוּרְקָעָר פון דיטשלאנד האָבָן געוואָלֶט פְּטוֹר ווערן פון די אַידְיִישׁ סוחרים אָוֹן בעילִימְלָאָכָות, וואָס האָבָן קאנְקוּרְוָרט בְּטוֹם זַיִן.

757. וואָס פְּלָעֵן טאָן די בְּרִונְגָּלִיבָּעָ מאַנְיסְטָרָאָטָן פון דיטשלאנד אין דער ער-שְׂטָרְהָלְפָּטְטָן 16-טָן. ה. בְּדִי פְּטוֹר צו ווערן פון די אַיְדָן ?
—זַיִן פְּלָעֵן בעטָן דעם קיסְרָ אַרְוִיְסְטְּרִיבָּן די אַיְדָן פון גְּעוּסְוָס שְׁטָעָט אָוֹן אָפְּטָמָאָל פְּלָעֵן זַיִן מאָן אוֹיְךְ זַיִן עֲלִילָותְּ דָם, אַיְינְיַקָּעָ פְּאָרְיְמְשָׁפְּטָן אָז די אַיְדָן אַיבְּדָרְקָע אַרְוִיְסְטְּרִיבָּן.

758. וועָר פְּלָעֵן פֿאָרְטִּידְקָן די אַיְדָן שְׁרָעְבָּט ?
—רייכָבָע אַיְדָן, וואָס פְּלָעֵן האָבָן אַ צוֹּטְרִיטָט צו די הער-שְׂעָר, פְּלָעֵן אוֹיסְנוֹצָן זַיִן הער השְׁפָעָה לְטוּבָת די אַיְדָן. מְפָלָעֵן זַיִן רָופָן "שְׁתְּרָלִינִים".
759. פְּאָרוֹאָס האָבָן די דיטשלְעָ קִיסְרִים פון זוֹין דערלוֹבָט די אַיְדָן אין דעם 16-טָן. ה. צו זַיִן אַיְינְיַעָן אָוֹן זַיִן, נַאֲכָדָעָ ווֹי זַיִן זיינְיַעָן פֿאָרְטִּיבָּן גְּעוּאָרָן פון דָאָרָטָן אָז מִיטְלָאָלְטָעָר ?
—זַיִיל אַידְיִישׁ גְּבִירִים האָבָן גַּעַהְלָבָן די קָעָנוֹן אָז זיירע פִּינְאָנָצָן.

760. זַוְעָן האָבָן רַיְכָע אַיְדָן גַּעַשְׁפִּילְטָט אַ גְּרוּסְטָעָ רַאֲלָעָ בְּיָם קִיזְוּעָרְלִיבָּן הוֹי אָוֹן זַיִן ?
—איַן דער צִוְּטָט פון דעם 30-יעָרִיקָן בְּרוֹגָעָ קָרְגָּן צְוּוֹשָׁן די פֿרָאַטְעַסְטָאָנְטָן אָז די קָאָטוּיְילִיכָן (1618—1648).
—איַן דעם זַיִן ? 1670.

761. זַוְעָן האָט דער דיטשלְעָר קִיסְרָ ווֹידָעָ אַרְוִיְסְגַּעְטְּרִיבָּן אלע אַיְדָן פון זַיִן לְוִוְּטָן פֿאָרְלָאָגָן פון די קִיסְטְּלִיְּכָבָרְגָּעָר ?
—איַן דעם זַיִן ?

762. זַוְעָן האָט דער קִיסְרָ פון זַיִן גַּעַטָּאָן, זַוְעָן ער האָט זוֹידָעָ גַּעַדְאָרְפָּט האָבָן די אַידְיִישׁ גַּעַלְט ?

ער האט אריינונגעלאזון אין יוון נאר אידישע גבירים, וועלכע האבן אויך געד מענט האלטן אידישע אנטשטעטלט און דינער.

— אין פראן, וזה עם החבן נועזונין ארכום 15,000 אידן.

764. וואם פאר א גורה האבן די עסטוריובייש הערשער ארויסגעגעבען מיטען ציל, או אידן זאלן זיך ניט פאריבערן?

—או נאר דער עלטערער זוּן איזן יעדער אידישער פאמיליע מעג חתונה האבן,
אוֹן אוֹיב דַּי אַנדְרָע קִינְדָּר האַבָּן חתונה, מַזְוֵּן זַיִּה פֶּאֲרָאָזָן דָּאַם לאָנָּה.

765. פָּהַרְוֹאָס הָאת דִּי עַסְטָרוֹבִישׁ קִוּזָרִין, מַארְיוֹא טַעֲרָעָא, אַרְזִינְגַּטְרוֹבִן אַלְעָא
אַתְּנָן פָּוּן פְּרָאָן אָונֵן גָּאנֶן בְּעַמְּנוּן אַיְן יָאָר 1745?

ווען צוֹן הַאֲבָנוֹן זֶה אַרְיִינְגְּנֶרְסִין אֵין פְּרָאָן.

— זיין האבן זיך נועוואָן גערט אויאַה די פֿאָרטְרִיבּעָן אַידִין פֿוֹ בעהמען ?

767. ווער האט איזן 4 יאר איזום אויסגעבעטן בי דער קיזען די ערלויבעניש פאר די
פָּאַרְנוֹוֶוָּרְטוֹשׁ אַהֲןִ זִבְּרָ אַמְּצָוּפָּרְן צְרוּקָ ?

768. פְּרָאָרְנוֹחַ אֶתְמָמָן אֲנֵי יָאָר 1671 אַרְבִּינְגְּהָאָגָן אֲנֵי פְּעָרְדָּוְן אֲנֵי רַיְבָּכָע —חַוְיכָע אַוְסְלָעְנְדִירְשָׁע בַּאֲמָמְטָע.

—הברן וו זאנט זומנווקהטן האנדREL אונז דיטשטלענגן.
—הידן וו זאנט זומנווקהטן האנדREL אונז דיטשטלענגן.

—769. ווֹעַן האט באזונגעדרס אויפגעבעלייט דער אידישער האנדס אין פרוינס? —
—אנו שדבר איזום פון ברויהרב דעם גראיבוּן (1786—1740).

770. וואס החט רודיך נעהכט פיל בערלנער אידן בשעת דעם-7 יאריקו קריינ זונזשען דונושאכט ציון עטהוורוב און אנדערש מלחותן (1763-1756)?

דאמ, וואם זוי פלאגנו צוּשטעלן שפיזו פאר דער ארמי.

771. זוֹאָס פָּאַר אָז עֲנָדְרוֹגָן אִיז אַרְיִינְגָּעָטְמָעָן אֵין דָעַם גַּוִּיסְטִיקָן לְעַבּוֹ פָּוּ דַי
דאָזְעַקְשׁ אַיְזָן אֶל דָּאנְס זַוִּיעַר רַיְיךְ וּוּרְעָן?

—**טעליגענש אונ דורך דעם זייןען זי אַרְנוֹנָטֶרְגָּפָלְן אַונְטָרְזָאַטְעָן אַונְ אַנְיִסְטָה**—

שאלה רבנית א' ביהדות רומי באנטוליסו האמן וזה אונומטופיאו אין מערב-אייראנע אין טיקער השפעה.

7772. הוואם פָּגָר אַנְיָלִיטָע בְּחַוֹתָנוּן אֶתְסָבָב אֲזָמֵן כְּפָר אַנְיָלִיטָע דער צוֹוִיטָרָה העַלְּטָה פְּנֵי 18-טוֹן יַאֲרֻחָה נְעָדרָת?

—אַפְאָזְוֹנוּנָנוּ פָּנָן בְּלֹדוֹגָן אָנוֹ אָזְפֶּקֶלְעָן וְתָבֵג, זָהָן דִּין בְּפָרְסָן עַדְן זָהָן נָאָהָן שְׁלָמָן.

773. וואס האבן וואלטעד און אנדריע פארומטע שרייבער געפאנדערט און פראנק דרורו.

—די פרייהויט פאר יעדערן צו דענ侃ו און ריידן נאדר זיין איבערצעיגונגגען
ר' רוזן, האמן שבר ארכיטקטורה שרבוניאר ליעזרו ושהאדערט און דומושאלנד?

—גַּלְיִיכָּב רֻעֵכֶת פָּאָר אַלְעָם עֲמַנְשָׁן אָוֹן גַּעֲרַעַטְקִיסְּיָיט פָּאָר דַּי פָּאַרְפָּאַלְגָּנְטָעָה אִידָּן.

775. ווער איז געווען דער פאטער פון דער באוועונג אדריינצוברעגען וועלטליך
בילדונג צוישן די אידן פון דיטשלאנד?

—משה מענדעלסן (1729—1786), א גרויסער אידישער געלערנטער, א
טייפער דענקר און א באנטער שרייבער, וואס איז געווען לאסינגס א
נאענטער פרידונט.

776. ווי האט געהיסן די דזאיקע באוועונג?
—השכלה. די טרענער פון אט דער מענדעלסן געשפֿן?: משכילים.

777. וואס פאראז ווערך האט מענדעלסן געשפֿן?
—„פֿילאָזְפֿישׁן שמוועסן“ (וואס לעסינג האט אפֿגֶּדרוקט אן זיין וויסן),
„פֿעדאן“, א בוך צו באזיוויז די אומשטייניכויט פון דעם מענשנס
נשמה (השאות הנפש), „ירושלים“, ווען די חויפט פרינציפן פון אידנטום,
אן אנדרע.

778. וואס זיינען די חויפט געדאנקען פון זיין בוך „ירושלים“?
—או די רעהיגונג האט ניט קיין מאראלייש רעכט זיך אריינצומישן אין דער
רעיגיע פון אירע אונטערטאנען און „או די אידישער רעליגיע פאדרערט
ניט קיין בלינדן גלויבן, נאר פארטשאנַה, און אירע געווען האבן נאר
דעם צוועס צו מאכין דעם מענשן מאראאלישער און צו בווען די מענשליך
געעלשאפט אויףּן גראנד פון גערעכטיקויט און פרידן“ (דובנָאָו).

779. וועלכען פון זיינע ווערך האט אַםמערטן געוורקט אויףּ דער גויסטיקער
אנטווקלונגן פון די אידן איז יענער צויט?
—זיין דייטש אַיבערזעונג פון תְּנֵךְ, וואס פֿלעגט זיך דראָקוֹן צואמען
מייטּן „באָר“ (קאמענטאָר, פֿירוש).

780. ווער האט מיטגעאָלֶן מענדעלסאנען איז דער פֿאָרְפֿאָסָן פון דעם „באָר“?
—נְתָלִי הָרִץ וַיּוֹל (1805—1726), א אידישער שrifטשטעלער און פֿאָרִ
שער פון דער העבר�אַישער שְׁפָרָאָד, שלמה דובנָאָן אנדרע.

781. וואס איז געווען מענדעלסאנַס ציל מיט זיין אַיבערזעונג פון דעם תְּנֵךְ
אין דייטש?

—ערשטנס — צו געבען אַרכְּטִיקְעַדְּרָקְלָעָרָנוּג פון דעם פֿשְׂט פון די
הייליקע שריפֿטן צו די אידן, וואס האבן געלערנט דעם תְּנֵךְ מיט די
רבּנְיִישָׁע פֿירּוּשִׁים, און צויאָוּטָן — צוֹצְגָּעוֹאוֹנָעָן די אָרִין צו דער רִינְעָר
דייטשער שְׁפָרָאָד אַנְשָׁטָט אִידְישׁ. (וואס ווענו אַיר האָבוֹן די משכילים
געדנָקָט, אָז זיין ניט קיין שְׁפָרָאָד). און דורך דעם „או באַנְיָעָן דעם
אִידְישׁ גִּוּסְטִיקְעַן לְעָבָן אָנוּ צְפָאָסָן זִין פֿאָלָק צוֹם אַירְאָפְּעָאַישָׁן פֿרָאָ
גָּרָעָם“ (דובנָאָו).

782. וואס פֿאָר א אִידְישׁ אַיבְּרָזְעָמָגָן פון חָמָש איז געווען פֿאָרְשְׁפֿרִיטִים בֵּי די
אִידְישׁ פֿרְוּעָן איז יענער צויט?

—דער „צְאַינָּה וְרָאַינָּה“ — אָן אַיבְּרָזְעָמָגָן צואמען סִיטְמָעָה/לְאָרָד פון
דער אַנְדָּה אָנוּ מיט מִסְרָדִיד.

783. וואס האט נְתָלִי הָרִץ וַיּוֹל גַּעֲטָן בְּדוּ צו פֿאָרְשְׁפֿרִיטִן השבלָה צוישן
די אִידָּן?

—אַין יָאָר 1782, ווען דער עַסְטְּרִוִּיכְיָה שְׁרִיבָּה קָעְנָגָן, יָאָזָעָה דער צוּוּיָּה, האט

בפאולן אינצופרין „נארכטאלע שולן“ פאר אידן, וואו זי זאלן ערננען אלעמעינע למודים אין דיטש,—האט ג.ה. וויזל ארכטאלען אין איפרוף „דבריו שלום ואמת“ צו אגיטרין צווישן די אידישע קהילות פון עסטריך אינצופרין די שולן מיט די וועלטליך למודים אין אויפתערן צו רידן „ושרגאָן“. 784.

784. ווי האבן די רבנים פון יונער צויט גענטפערט אויף וויילס אויפרוף? —זוי האבן שטארק באקעטפט זיין איפרוף אין איניקע פון זוי האבן אויס-נערופו א חדם אויף וויילס „דבריו שלום ואמת“. אין ליטע האט מען דעם דאויקן איפרוף עפנטליך פאברערטן.

קפטול ל.

די גלייבערער עטיקונג פון די אידן נאך דער פראנציזוישער דערוואַלוציע

785. וואס פאר א ווירקונג האט די פראנציזוישער דערוואַלוציע, וואס האט זיך אונגען הויין אין 1789. געהאט אויפין לעבען פון די אידן אין פראנקריך? —די דערוואַלוציאַנער נאציאַנאלע פראָזטאלונג האט אין יאר 1791 אונגען נומען א געוועץ צו געבען די אידן גלייכע בירגערליך און פאליטישע רעכט, מאטיווירנדיך אט דעם געוועץ מיט דעם, איז די אידן פון פראנקריך זייןען ניט קיון באָזונדרער פאַלק, נאך פראנציזוין פון דעם אידישן גלויבן.

786. וואס האט פאסירט מיט די עלואָסער אידן אין יאר 1808? —די עלואָסער קרייסן האבן זיך באָסיגט פאר נאָפָּלאָעננען, דעם קיסר פון פראנקריך אין יונער צויט, איז די עלואָסער אידן נעמען צו גרויסע צינון פון די קרייסן, וואס לייען בי זוי געלט. האט נאָפָּלאָען אַרוֹוְסָגָעָבָן אַדְּפָּרָעָט, איז די עלואָסער אידן פאָרְלִין זויערע בירגערליך רעכט אויף 10 וַאֲהָרָה, בי זועט פאָרְשׁוֹוֹינְדָן דער אונטערשייד צווישן זוי און אנדרער בירגער.

787. וואס פאר א וויכטיקע אידישע פאָזָמְלָוָג האט נאָפָּלאָען צוֹאַמְּנָגָרָוָן מיטין זי זוועק צו ווירקן אויף די אידן זי זאלן זיך אַסְּמוֹלִין מיט די פראנצ צויזן?

—עד האט צוֹנְיָוְטָנָרוֹפָן אין פָּאָרְזָאָזָן, „סְנַהְדְּרִין“, וואס איז באָשְׁטָאָנָעָן פון פָּאָרְשְׁטִיעָר פון אלע אידישע קהילות, אַרְוֹם 100 פָּעָרָזָן, צווישן זי פְּילָרְבָּנִים, וואס האבן אַנְגָּנוּמוּן אַזְּעַלְכָּבָּאַשְׁלָוָסָן, וואס נאָפָּלאָען האט פָּאָרְלָאָגָט. זוי, לְמַשֵּׁל, איז די פראנציזויש אידן האַלְטָן זיך פָּאָרְפָּרָנִי צוויזן פון אידישן גלויבן, איז די געוועצָן פון לאָנֶר זוינען וויכטיקער פון די געוועצָן פון תַּלְבָּדָר איז איז די רבנים האבן ניט קיון רעכט צו פְּסָקָעָנָען דִּינִי מְמוֹנוֹת (משפטים ווועגן געלט זאָכוֹן).

788. וואס האט דעם אלט נאָפָּלאָען באָפְּוּלָן ווועגן דער אידישער זעלבְּסְטְּפָּאָר וְאַלְטָוָגָן?

—איז דער אויטאנָמָעָר קָהָל זָאָל וְעוֹרָן אַפְּגָעָשָׂאָפָּט אַזְּנָשְׁטָאָט דֻּעָם זָאָל

- יעדעו קהילה האבן א „קאנסיטטאריע“, וואס זאל מירן נאך די רעליגיעזע ענינים.
789. וואו נאך האבן די אידן געקראנן גלייכע רעכט דורך דער ווירקונגע פון נאפאלאעגען?
- און דיויטשלאנד, איטאלייע און האלאנד.
790. ווען האבן די אידן געבראכט און איטאלייע אפנושאפט די גלייכבארעכטיקונג פון די אידן?
- און יאר 1815, ווען אט די לענדער האבן זיך באפריליט פון די פראנציזון, נאך נאפאלאענס מפללה.
791. וואס פאר איז ענדערונג איז פארגעקומען אין דעם אידישן קולטורעלן לעבען איז יענער ציוט?
- דער אידישער יונגער דור פון שערב-אייראפע האט זיך דערנענטערט צו די קריסטליך שביבים און האט אומגעבעטן די אלטער אידישע קולטור אויפ דער נייער אייראפעאיישער.
792. וואס פאר א שאדן האט דאס געבראכט צום אידנטום פון מערבי-אייראפע?
- זעיר פיל געבלעדטע אידן האבן זיך געטוויפט, און פון סוף פון 18-טן יה. האט די שטראָוואָונגען אַנגענוּמַען אָן עפֿרְעִישׂן כאראָקטער, אָפִילוֹ די מיטגּלִידֶר פון משה מענדעלסאנָם פָּאָמְלִיעָה האבן זיך אלע אויסגע-שמד'ט.
793. ווער איז געוווען היינרכֿ היינע?
- אידישער גרויסער דיכטער און דיטש און א פרייהויטס-קעטפער, וואס האט זיך יונגערהייט גע'שמד'ט, דענקנדיך און „דר עטיפֿשֵׁין אַיְזָן אָן אָרְיוֹנְטְּרִיטְּבִּילְּט אַיְזָן דער אַיְרְאָפֿעְאַיְשָׁר גַּזְעָלְשָׁאָפְּט“ (אַזְּוִי האט ער אָמָּל גַּזְעָאָנְט), — אָפְּער שְׁפָעַטְּעָר האט ער אויפ דעם שטארק חרטה געהאט.
794. ווער איז געוווען קארל מאָרטְּקָם?
- דער שאָפְּער פון דעם וויסנשאָפְּטְּלִיכְּן סָאָצִיאָלִים, וואס איז געפָּרְן געוווארן אַיְזָן 1818 אַיְזָן גַּעֲטִוְיפֿט גַּעֲוָוָרְן קִינְהָוִוִּין דָּוָרְךָ זִוְּן פָּאָטְּפָּר, וואס האט גַּעֲשְׁטָאמְּטָטְּ פון גַּרְוִיסְּעָרְבָּנִים.
795. וואס פאר א באָוּנְגָּנְגָּה האט זיך אַנְגָּהָוִוִּין אַיְזָן דער ערשטער העלְפָּט פון דעם 19-טן יאָרְחָונְדָּרְט בִּי די געבלעדטע אידן פון דיויטשלאנד, וואס האבן זיך נִיט גַּעֲוָאָלְטָט שְׁמָדְּן?
- די רעליגיעזע רעפָּארם באָוּנְגָּנְגָּה, וואס האט גַּעֲוָאָלְטָט צּוֹפָּאָסְּטָן די אַיְרְשָׁעָ רעלְגִּיעָ צום מאָדרְעָנָם לְעָבָן.
796. וואס האבן די אַיְרְשָׁעָ רעפָּארְמָעָר גַּעֲטָאָן, בְּדוּ צּוֹצְזִיעָן די אַיְרְשָׁעָ יונְגָּט צום גַּעֲטָעָם דִּינְסָט?
- זוי האבן גַּעֲבִוְיט שְׁוִינְעָ,, טַעַמְפְּלָעָן,, האבן אַיְנְגַּעְפִּירְט בָּאָרְגָּרְגָּן פון גַּעֲוִיסְּעָ תְּפִילָות בָּאָגְּלִילְּט מִיטְּלִין שְׁפִילְּ פון אָן אָרְגָּל, גַּעֲהָאָלְטָן דְּרָשָׁות אַיְזָן דִּיטְּשָׁסְּטָן אַזְּנָאָנְטָן אוּיך גַּעֲוִיסְּעָ תְּפִילָות אַזְּנָאָנְטָן אַזְּנָאָנְטָן.
797. וואס נאך פָּאָרָא עַנְדְּרָוּנְגָּן אַיְזָן דער אַיְרְשָׁעָ רעלְגִּיעָ האבן שְׁפָעְטָעָ דָּעָ פָּאָרְמְרָאָכְּנָעָר פון דיויטשלאנד גַּעֲמָאָכָט?

— זי' האבן אפנעהשאָפּן געוויסע צערעמאַניעם, וואָס זוינען, לוייט זוייער מײַינונג.
שווין פֿאָרעלעטערט — ווי' ציזית, תפֿילין אַד.ג. אָנוֹ אַנְשָׁתָּאָט דַּעַם גַּעַד
זוכט צו פֿאָרְשְׁטָאָרְקָוּן דַּעַם מַאֲרָאְלִישָׂו אַיְנָהָאָלֶט פָּוּן דַּעַר אַיְדִישָׂעָר רַעֲלִינְגָּע.
798. וואָס פֿאָרָא באַשְׁלוּסְּן האָט מעַן אַנְגָּעָנוּמָּעָן אַזְּוּף די רַאְבִּינְגָּעָר פֿאָרוֹזָאָמְלָוּנְגָּעָן,
וואָס די פֿירְעָר פָּוּן דַּעַר רַעֲפָאָרְט, אַברָהָם נַיְגָּע (עד ברעלסְּיָעָר רַאְבִּינְגָּעָר),
לְדוֹדוֹיגּ פֿילְאָפָּסָאָן (דַּעַר רַעֲדָקְטָאָר פָּוּן דַּעַר, "אלְגָּעְמִינוּנָע צִיטָּוּנָגָע דַּעַם יוֹדָעָנִי
טוֹמָס") אָנוֹ אַנְדָּעָרָע הָאָבָּן צֻנוֹנוֹפְּגָּרְבוֹן אֵין די פֿעָרְצִיכָּר יַאֲרָן פָּוּן 19-טָנוּ
וַאֲרָהָוּדְרָעָט ?

— אָז דַּאָס אַיְדִישָׂע גַּעַזְעַי מַוְּזָּקָעָסְן צוֹ דַעַם בְּלֹכָה גַּעַזְעַי, אָז מַעַן קָעָן
אוֹיךְ דָּאָוּנוּן אֵין דַעַר לְאַנְדִּישְׁפָּרָאָה, אָז אַלְעַתְּפִילָות וּוּנְעַן צִיוֹן זָאָלָה אַוְיסָרָה
געַשְׁלָאָסְן וּוּרָן, (וַיְוַיְלָה זַיְעַנְדִּיקָה נַאֲרָאָר עַלְגִּיעָזָע גַּרְוָעָב אָז גַּעֲהָרְנְדִּישָׂ
נַאֲצִיאָנָאָל צָוָם לְאָנָה, וָאוֹזָה זַיְיָ וּוּאוֹיָנָה, דָאָרְפָּוּן די אַיְדָן נַאֲרָ נִטְהָר
וַיְדָ אַוְמָקָעָרָן צְוָרִיקָה קַיְן אַרְצָה יְשָׁדָאָל), אָז די שַׁוּעוּרָעָדָיָנִים וּוּנְעַן שְׁבָתָהָדוּ
וְאָלָן פֿאָרְלִיוּכְטָעָרט וּוּרָן, אָנוֹ נַאֲרָ אַנְדָּעָרָע רַעֲפָאָרְמָעָן אֵין דַעַם דָאָזִיקָה
גַּוְיָסָט.

799. ווי' האָבָּן זַיְקָבָאָזְיָן די פֿרְוּמָעָ רַבְּנִים צוֹ אָט די רַעֲפָאָרְמָעָן אֵין דַעַר אַיְדִישָׂע
רַעֲלִינְגָּע ?

— זי' האָבָּן זַיְקָבָאָזְיָן שְׁטָאָרָק בעַקְעָמָפְּט דַזְוָרָךְ זַיְעָרָע דַרְשָׁוֹת אֵין די שְׁוּלָן, דַעַר
קְלָעְרְנְדִּיקָה, אָז די רַעֲפָאָרְמָעָר זַיְעָנָן אַפְּיָסְרִים, וואָס וּוּלָן נַאֲרָ פֿאָרָדָ
גַּעֲסָעָרָן די שְׁמָד בָּאוּוּנָגָג.

800. וועָר פָּוּן די גַּעֲבִילְדָעָטָע אַרְטָאָדָאָקְסִישָׂעָ רַבְּנִים אֵין דִיְוִיטְשָׁלָאָנדָר פָּוּן יַעֲנָעָר
צִוְּיָת האָט בעַקְעָמָפְּט אַמְשְׁטָאָרְסָטָן די רַעֲפָאָרְמָבָאָזְוּנָגָג ?
— שְׁמַישָׂוֹן רְפָאָל חִירְשָׂ, וואָס האָט גַּעֲקָרָאָנוֹן אוֹיךְ אָז אַוְנוֹיּוּרְסִיטָּעָט בִּילְדוֹנָן
אָנוֹ אַיְזָן דָאָד גַּעֲבְּלִיבָן אָז אַרְטָאָדָאָקְסִישָׂעָ אַידָה. עָר האָט גַּעֲהָאָלָטָן, אָז
בַּיְדָ דָאָרְפָּוּן צַוְּפָאָסְן נִטְהָר די רַעֲלִינְגָּע צָוָם לְעָבָן, נַאֲרָ דַעַס לְעָבָן צָוָם
רַעֲלִינְגָּע.

801. וואָס האָט עָר גַּעַטָּאָן צוֹ בעַקְעָמָפְּט די רַעֲפָאָרְמָבָאָזְוּנָגָג אֵין דִיְוִיטְשָׁלָאָנדָ ?
— עָר האָט גַּעַנְרִינְדָעָט אֵין פֿרְאַנְקְפָּוּרְט אָז פֿאָרְטִּיְיָ פָּוּן נִיעָיָ אַרְטָאָדָאָקָסָן, וואָס
הָאָט שְׁטָאָרָק גַּעֲקָרָמָפְּט קָעָגָן די רַעֲפָאָרְמָעָר, כָּאָטָשָׂ אָט די נִיעָיָ אַרְטָאָדָאָקָסָן
הָאָבָּן גַּעֲהָאָלָטָן, אָז די וּוּלְטָלִיכָע בִּילְדוֹנָן אַיְזָן נִוְתִּיסָק אוֹיךְ פָּאָר די פֿרְוּמָעָ
אַידָה. שְׁמַישָׂוֹן רְפָאָל חִירְשָׂ האָט אוֹיךְ פֿאָרְפָּאָסָט די בִּיכְעָר „חוֹרָב“ אָז
„אַגְּרוֹת צְפָוּן“ (17 בְּרוּזָה זַיְעָנָן אַידָנְטוּם), וָאוֹעַם וּוּרָטָם דַּעֲשָׁלָעָט אַוְיפָּ
אַמְּדָעָרָנָעָם אָפָּן דַּאָס אַרְטָאָדָאָקְסִישָׂעָ אַידָנְטוּם.

802. וואָס פֿאָרָא הַעֲפָרָעָאִישָׂן וּשְׁוּרָנָאָל הָאָבָּן מַעַנְדָלָסָאָנָס תַּלְמִידִים אַרְוִיסְנָעָנָעָבָן
אֵין די יַאֲרָן 1784—1811 צְוָעָס צַוְּעָס צַוְּעָס פֿאָרְשְׁפָּרִיטָוּן הַשְּׁבָּהָ צְוָיָשָׂן די
איְדָן ?

— דַעַם „חַמָּאָסָה“, וואָס פְּלָעָנְטָ אַנְטָהָאָלָטָן אַרְטִּיקְלָעָן וּוּנְעַן רַעֲלִינְגָּע, פֿילְאָ-

זָאָפִישָׂע אַיְזָן הַיְסָטָאָרִישָׂע פְּרָאָנָן, שִׁירִים, דְּרָאָמָעָם אַד.ג.

803. פֿאָרָוָס האָט דַעַר „חַמָּאָסָה“ גַּעֲהָאָט אַסְלִיּוֹנָע וּוּרְקוֹנָג אַזְּוּף דַעַר אַיְדִישָׂע
יַוְגָּנָט אֵין דִיְוִיטְשָׁלָאָנדָ ?

— וַיְוַיְלָה דַעַר יַוְגָּנָט אַיְדִישָׂע דָוָר אֵין דִיְוִיטְשָׁלָאָנדָר, וואָס האָט גַּעֲלָרָנָט אֵין

די דיויטשע שוֹלָן, האט שווין ניט פארשטאנען קיון העברעאייש. זוי האבן בענט נאָר דיויטש. אַפְּלוֹ אִידיש האָבוֹן זוי שווין אויפגעהערט צו ריזן.

804. וואָס פֿאָר אַ צִוְּיָוְתִּיפֿט האָט שפֿעטער פֿאָרנוּמָעָן דעם פֶּלְאָז פֿוֹ דעם
„הַמְּאָסָף“?

— “אַלְגָּנוּמְיוֹנָעּ צִוְּיָוְנָג דעם יְוָנָטוּמָס”, וואָס האָט אַנְגָּהוּבָּוּן אַרוּסְצָגְּנוּיָּן
איָן דִּיְוִיטְשָׁ אַיְן דעם יְאָרָן 1837.

805. וועָר אַיְזָן גְּעוּוֹן דער ערְשְׁטָעֵר אִידְישְׁעֵר הַסְּטָאָרִיךְעֵר אַיְן דִּיְוִיטְשְׁלָאָנָּר?

— מאָרְסָקָס יָאָסָט, וואָס האָט פֿאָרְפֿאָסָט אַיְן דִּיְוִיטְשָׁלָאָנָּר?
פֿוֹן די אַיְוָרָאָעָלִיטָן” אַיְן 9 בענד (1829—1820).

806. וועָר האָט אַיְזָן יְעָנָעָר צִוְּיָט גַּעֲשִׂרְבָּן וְעָנָעּ דער אִידְישְׁעֵר לִיטְעָרָאָטָר אַיְן
מיְטְלָאָלְטָעָר?

— לְפָמָאָן צָנוּן, וואָס האָט פֿאָרְפֿאָסָט אַיְן דִּיְוִיטְשָׁ וְעוֹרָק וְעָנָעּ דער אַנְטוּוּיקָד
לְוָנָג פֿוֹן מְדֻרְשָׁ, תְּבּוּלָה, פְּיוּטִים, סְלִיחָות אַוְן קִינּוֹת (1832—1865).

807. וועָר האָט אַיְזָן יְעָנָעָר צִוְּיָט גַּעֲשִׂפְּלָט דִּי וּוּכְטִיקְסָטָעּ רָאָל אַיְן דער אַנְטוּוּיקָד
לְוָנָג פֿוֹן דער אִידְישְׁעֵר וּוּסְנָשָׁאָפָט אַיְן גַּאֲלִיצְיָעּ?

— רבִּי נְחָמָן קְרָאָכְמָאָל (1785—1840), וואָס האָט פֿאָרְפֿאָסָט אַיְן העָבֵד
רְעָאִישׁ דעם כְּבָר „מוֹרָה נְבוּכִי הַזָּמָן“ (דער וּוּגְנוּוּיְזָעָר פֿאָרָרְדְּלָאָנָּר
דוּשְׁעַטָּע פֿוֹן אַונְזָעָר צִוְּיָט) — אַ טִּפְעָ פֿוֹלְאָזָאָפְּיָעּ פֿוֹן דער אִידְישְׁעֵר נִיסְסִי
טִיקָּעָר גַּעֲשִׂכְטָעָ. אַוְן דעם דָּאוּקָן בּוֹךְ האָט עָרָגְוּזָן וּוּ צָו בְּאָנוּצָן דִּי
מְאָטְעָרְיאָלָן פֿוֹן תְּלָמָּוד אָסָם צָו פֿאָרְשָׁטָיָן די אַלְטָעָ אִידְישְׁעֵר גַּעֲשִׂכְטָעָ.

808. וועָר אַיְזָן גְּעוּוֹן דער בעְשָׁטָעָר פֿוֹן זְוִינָעּ תְּלָמִידִים אַיְן דער פֿאָרְשָׁוָגָן פֿוֹן דער
אִידְישְׁעֵר גַּעֲשִׂכְטָעָ?

— רְלָמָּה יְהָוָדָה רָאָפְּאָפָּרְט (1790—1867), וואָס האָט פֿאָרְפֿאָסָט אַיְן
פְּרָאָג אַיְזָן האָט גַּעֲשִׁרְבָּן אַיְן דִּי זָאָמְלְבִּיכְעָר „בִּיכְרוּ הַעֲתִים“ וְעָנָעּ דִּי
גַּעֲשִׁכְטְּלִיכְעָ קוֹוָאָלָן אַיְן תְּלָמָּוד אָוָן וְעָנָעּ דער תְּקוּפָה פֿוֹן דִּי גָּנוּנִים.

809. וועָר פֿוֹן די גַּאֲלִיצְיָשָׁעּ מְשִׁכְיָלִים פֿוֹן יְעָנָעָר צִוְּיָט האָבוֹן שְׁטָאָרָק גַּעֲשִׁמְפָט
קָעָנָן די חַסְדִּים?

— יוֹסָף בְּעָרְלָן, וואָס האָט גַּעֲנְרִינְדָּעָט די ערְשְׁטָעָ אִידְישְׁעֵר שְׁוֹלָעּ אַיְן טָאָרְנָאָפָּלָל
אוֹן האָט אַנְגָּעָשְׁרִיבָּן אַ סְּאָטְרִירְשָׁ בְּבֵל קָעָנָן די חַסְדִּים אַיְן זְוִיעָר סְטִילָן,
מִיטְּלָן נָאָמָעָן „מְגַלְּחָתָמְרִין“, אוֹן יְצָחָק עַרְטָעָר, דער שיְחָבָר פֿוֹן דעם
סְאָטְרִירְשָׁן בּוֹךְ „הַצּוֹפָה לְבּוֹתִי יִשְׂרָאֵל“.

קָאָפִיטָּל 56.

די צְוִוִּיתָעּ עַמְּאַנְסִיפְּאָצִיעּ פֿוֹן די אַיְדָן אַיְן מַעֲרָבָ-אַיְוָדָעָן.

810. וועָר אַיְזָן גְּעוּוֹן דער פֿירְעָר פֿוֹן דעם קָאָמָּה צְרוּקְצְּוּקְרִוִּין פֿאָר די אַיְדָן פֿוֹן
דִּיְוִיטְשְׁלָאָנָּר די גְּלִיְבָּהָרְעַכְטִיקְוָנָג, וואָס מְהָאָט פֿוֹן זְויָן צְנָעָנוּמָעָן? (זְעָם
פְּרָאָג 790.)
— גְּנָרְבָּאָל רִיסְמָעָר, אַ האָמְבּוּרְגָּר אַדְוּוֹאָקָאָט, וואָס האָט גַּעֲפָדָעָרָט אַלְעָ בִּירָה
גַּעֲרְדָּעָלְטָ פֿאָר די „דִּיְוִיטְשָׁ בְּרִיגְזָעָר פֿוֹן אִידְישְׁן גְּלוּבָּן“.

811. פאר וואס האט ער איזו אונגעראפּן די אידן?

— זוויל דז דיטשאידישע פּובְּלִיכְסֶטֶן, ווי אלע קעמפּער פָּאר ערמאנס-פאצַיעַן
איין יונער ציטט, האבו געהאלטן, או קיון אידיש פֿאַלְק איז ניטה; די אידן
זינען אומעטום אַ טוּל פּוֹן דער הערשנער נאצַיעַן, אוֹן זוי אונטערשיידן
זיד נאר איז רעליגיע.

812. וואס פָּאר א געועז וווען אידן האט אַנגענוווען די דיטשע קאנסטיטוטזֿיעַן נאָר
דער רעוֹאַלְזִיעַן פּוֹן 1848?

— אוֹז “בירגערליך אַוְ פֿאַלְיטִישׁ רעכט געהרט יעדערן, אוֹן אונטערשיידן פּוֹן
רעליגיע.”

813. זוי איז פֿאַרְוּוּרְקְלִיכְט גּוֹוֹאָרְן אֵין לעבען אַט די אידישע גּוֹיְכְבָּאַרְעַכְטִיקְוָנֶג
איין דִּיטְשְׁלָאָנד?

— צוֹ עֲרַשְׁתָּה האט מען דעם אידן געלאָזֶט ווֹאוּינֶעֶן אָוּן האַנְדְּלָעָן אַומְעָטָם,
אַבעָר מְהַאְתָּמָן אַים נִימְט צוֹגְעָלָאָזֶן צוֹ קִין הַעֲכָרָעָ פרָאַפְּסִיעָם אָוּן מְלוֹכָהָ
דִּינְסְטָן. עֲרַשְׁתָּוּן וּנְסִינְעָן צְשָׁאָפְּן גּוֹוֹאָרְן די נִיעְזָה דִּיטְשָׁע אַיְמְפָעָרָעָ פּוֹן
דוֹ פֿאַרְאַיְנוּקְטָעָ דִּיטְשָׁע לְעַנְדָּרָעָ (איין די יָאָרָן 1869—1871) זינען דער
הַאַלְכָּבָעָ מְילְיאָן דִּיטְשָׁע אַידָּן וּוּרְקְלִיךְ גּוֹוֹאָרְן פְּרִיעָרְבָּרְגָּרָעָר.

814. וואס פָּארְאָ רעכט האָפְּן גּוֹעָרָגְן די 1% מְילְיאָן אַידָּן פּוֹן עַסְטְּרִיךְ נאָר דער
רעוֹאַלְזִיעַן פּוֹן 1848?

— אוֹז יונער צוֹיט האָבָּו זוי גּוֹעָרָגְן בּוֹרְגָּעָרְדָּרְעָמָן, אַבעָר נָאָר אַוְיפְּן פֿאַפְּרָ.
ווען די רעוֹאַלְזִיעַן האָט זיך אַיְנְגָּשְׁטִילָטָה, האָט מען אוֹיד פֿאַרְמָעָל אַפְּגָּעָ
נּוֹמָעָן בְּיַי אַידָּן די בּוֹרְגָּעָרְדָּרְעָמָן. פּוֹן ווֹוְן האָט מען אַפְּלָוּ אַנְגָּהָוִיכָּן
זוֹ טְרִיבָּן אַידָּן.

815. זוּוֹן אַיז פֿאַרְוּוּרְקְלִיכְט גּוֹוֹאָרְן די אַיְדִישָׁע גּוֹיְכְבָּאַרְעַכְטִיקְוָנֶג אַיז עַסְטְּרִיךְ?
— אַיז יָאָרָן 1867, זוּוֹן אַיז עַסְטְּרִיךְ אַיז גּוֹוֹאָרְן אַלְיְבָּרָאָלָעָ רַעֲגָרָגָן.

816. זוי האָט די גּוֹיְכְבָּאַרְעַכְטִיקְוָנֶג גּוֹוֹרְקָט אַוְיפְּן אַיְדִישָׁן לעבען?
— פֿילְ אַידָּן זינען גּוֹוֹאָרְן דָּאַקְטָוִירִים, אַדְוּוֹאַקָּטָן, אַינְוֹשְׁנָעָרָן אַיז דָּפְרָ
טָאָטָן אַיז פֿאַרְלָאָמָעָנָט, אָוּן די אַיְדִישָׁע יְוָוָנָהָט זיך זְוִוְּעָר גִּיךְ אַסְפִּימָרָ
לִירְטָמִיט די דִּיטְשָׁן, פֿאַלְיָאָקָן אָוּן אַונְגָּאָרִישָׁ מָאַדְיָאָרָן. סְחָאָט זיך אוֹיד
גַּעַמְעָרָט גַּעַמְיִשְׁטָעָ חַתְּנוֹת צְוִוְּיָשָׁן אַידָּן אָוּן קְרִיסְטוּן אַיז דִּיטְשְׁלָאָנד אַיז
עַסְטְּרִיךְ.

817. ווֹאּו אַיז נאָך שְׁטָאָרָק גּוֹבְּלִיבִּין די פֿרוּמָע אַיְדִישָׁקִיטָה בְּיַי די עַסְטְּרִיךְבִּישָׁע אַידָּן?
— אַיז גּוֹלְצִיָּעָ מִיט אַיְרָעָ חַסְדִּים אָוּן רְבִיּוּם אָוּן אַונְגָּאָרָן מִיט אַיְרָעָ
ישִׁיבָּות אָוּן רְבִיּוּם.

818. וּוּלְכָאָרָעָ אַיְדִישָׁע הַוּסְטָאָרִיקָעָרָפָעָן די יונער צוֹיט האָט גַּעַהְאָט אַגְּרוּסָע וּוּרִירָ
קוֹנָג אַוְיפְּן דער אַוְיפְּלָעָבָּונָג פּוֹן דָּעַם אַיְדִישָׁן נָאַצְיָאָנָאָלָן גַּעַדְאָנָק?

— הענְרוּיד גְּרָעִיךְ, וואָס האָט באָרְפָּאָסְטָן אַיז דִּיטְשָׁע אַזְוָאנְדָמְבָאָרָע „גּוֹשִׁיבָּטָ
פּוֹן די אַידָּן“ אַיז עַלְפָעָ בעַנְד (1876—1853).

819. יְזָעָר אַיז דָּשָׁר עַדְשָׁטָר אַיז דִּיטְשְׁלָאָנד גּוֹקְמוֹעָן פּוֹן אַסְיְּמָלָאָצִיעָן צַוְּנָאַצְיָאָר
נָאַלְזָם אָוּן צִוְּנָזָם?

— משָׁה הַעַם, דער באָוּוּסְטָעָר סָאַצְיָאָלִיסָט, וואָס האָט אַיז זַיְן דִּיטְשָׁיָשָׁן
בּוֹך „רוּוִים אָוּן יְרוּשָׁלָיִם“ (1862) פֿרָאַטְּסְטִירָט קָעָנוּ דער אַסְיְּמָלָאָצִיעָן אָוּן

פאָרגנעללאָן צו בויען אַידישן יישוב אַין ארץ ישראל אָנוֹ מאָכָן עַמְּפָר
דעַם אַידישן היימלען, זֶוֹאוּ דִי אַידָן זֶלְן אַינְגְּפִירְן סָאַצְּאַלְעַ גַּעֲרַבְּטִיקִיט
אָנוֹ דָּעַרְמִיט זַיְן אַ בִּישְׁפֵּיל פָּאָר דָּעַר וּוּלְטַ.

820. וּוּעַן האָפָן דִי אַידָן פָּוֹ אַיטָּאַלְעַ גַּעֲרַבְּטִיקִיט
— אַין יָאָר 1870, זֶוֹעַן וּוּקְסְּטָאָרְ-עַמְּאָנוֹאָל, דָּעַר אַיטָּאַלְעַנְּיִשְׁעַר קָעְנִיגְג, הָאָט
אַפְּגַּעַנְּוּמָעַן בַּיּוֹם פּוּוּבְּסָטְדִי שְׁטָאָטְטָהָרְן רְוִים אָנוֹ גַּעֲמָכְטַה זַי
לְכָעָר חַוְּפְּטַשְׁטָאָטְטָהָרְן אַיטָּאַלְעַיְעַ.

821. וּוּאָס פָּאָרָא דָּעַכְתְּ הָאָפָן גַּעֲהָאתְ דִי אַידָן אַין עַנְּגָלָאָנד אָנוֹ דָּעַם אַכְּעָנָטְן
יַאֲרוּהְנְדְּרָט ?

— זַיְיַה וְהָאָפָן גַּעֲהָאתְ דָּאָס רָעַכְתְּ צַוְּ פִּירְן גַּעֲשָׁפְּטָן אָוּמְעָטוֹם, אַכְּבָר זַיְיַה
נִיטְן גַּעֲהָאתְ דָּאָס רָעַכְתְּ צַוְּ וּוּרְן דָּעַפְּוֹטָאָטְן, דָּרְכְּטָעַר אָנוֹ אַנְדָּרְעַ מְלֻכְּהָ
בְּאַמְּטָעַ, וּוּיְלַיְעַשְׂרַ אַבְּאַמְּטָעַ אַדְּעַר דָּעַפְּוֹטָאָטְטָהָט גַּעֲמָזָט שְׁוּעָרְן, „מִיטְּ
דָּעַם גַּלוּבְּן פָּוֹן אָן אַמְּתָהָן קְרִיסְטָט“. עַדְשָׁת אַיְיָאָר 1858 אַיְזָ אַפְּגַּעַד
שָׁאָפְּטָן גַּעֲוָאָרָן אַט דָּעַר שְׁבוּהַגְּזָעָזִי, אַין אַידָן הָאָפָן גַּעֲמָגְטַה וּוּרְן
דָּעַפְּוֹטָאָטְן.

822. וּוּרְן גַּעֲוָעַן לְאָרְדְּ בִּקְאָנְסְּפִילְדְּ (בְּנִימְינִין דִּיזְרָאָלִי) ?
— אַבְּאַגְּבָטָעַר שְׁרוּבָעַר, וּוּאָס זַיְנְעַן אַידְיְשָׁע עַלְתָּעוֹרְן הָאָפָן אִים גַּעֲטְוִיפְּטָן,
וּוּעַן עַר אַיְזָ נָאָךְ גַּעֲוָעַן אַקְינְד. פָּוֹן יָאָר 1874 אַיְזָ עַר גַּעֲוָעַן דָּעַר פְּרָעְמִיעָר
פָּוֹן עַנְּגָלָאָנד אָנוֹ גַּעֲטָאָן טּוּבָות אַידָן אַין פָּאָרְשִׁידְעָנָן לְעַנְּדָעָר.

823. וּוּרְן גַּעֲוָעַן מְשָׁה כִּיאַנְטְּפִיאָרָע ?
— אַגְּרוּסְעַר אַידְיְשָׁע פִּילְאָנְטְּרָאָפְּטָן פָּוֹן עַנְּגָלָאָנה, וּוּאָס פְּלָעָגְטַה זַיְעָר פִּילְ
שְׁטִיצְּזַיְן אַרְיְמָעַ אָנוֹ פְּאַרְבָּאַגְּלָנְטָעַ אַיְזָ אַין פָּאָרְשִׁידְעָנָן לְעַנְּדָעָר.

824. וּוּאָס הָאָט עַר גַּעֲטָאָן פָּאָר דִי אַידָן אַין דְּמָשָׁק, וּוּאָס זַיְנְעַן גַּעֲפִינְגָּט גַּעֲוָעַן
אַיְזָ תְּפִיסָה פָּאָר עַלְיָהָט דָּמָ אַיְזָ ? 1840 ?
— שָׁרְחָאָט בְּאָפְּרִוִּיטְטָה דִי אַוְמְשָׁלְדְּקָעָ אַיְזָ מִיטְּ דָּעַר הַיְּלָךְ פָּוֹן דָּעַר עַנְּגָלִישָׁעָר
רַעֲגִירּוֹנָן.

825. וּוּרְן פָּוֹן דִי אַידְיְשָׁע פִּירְעָר הָאָט אִים גַּעֲהָלָפָן אַיְזָ עַר בְּאָפְּרִיוֹאָונָן פָּוֹן דִי
אַיְזָ אַין דְּמָשָׁק ?

— אַדְּאַלְקָ פְּרָעְמִיעָר, דָּעַר פִּירְעָר פָּוֹן דִי פְּרָאַנְצְּזַוְּזִישָׁע אַיְזָ, וּוּאָס אַיְזָ גַּעֲוָעַן
יְסִטְּיְ-מִינִיסְטָעַר אַיְזָ פְּרָאַנְקְרִיךְ אָנוֹ פְּלָעָגְטַה בְּאַנוֹצְן זַיְיַה אַיְנְפְּלָוָם אַיְזָ דִי
פָּאַלְטִוְישָׁע קְרִיוֹזְן צַוְּ פְּאַרְטִוְידְּקָעָן אַחֲוּעָטוֹם דִי אַידְיְשָׁע אַיְנְטְּרָעָסָן.

826. וּוּאָס פָּאָר אַוְיכְּטִיקָן אַידְיְשָׁן פְּאַרְבָּאָנְד הָאָט עַר גַּעֲרִינְדָעָט אַיְזָ ? 1860 ?
— דָּעַם, „אַלְיָאנְס אַיְזָעָלְעִיט אַנוֹנוֹוּרְסָאָל“ (אַלְוּוּלְטָלִיבָן אַידְיְשָׁן פְּאַרְבָּאָנְד),
וּוּאָס הָאָט גַּעֲהָאתְ דִי אַוְיפְּגָנָאָבָעְ צַוְּ פְּאַרְטִוְידְּקָעָן דִי אַידָן אַיְזָ אַלְעַלְעַנְּדָעָר,
וּוּאָו זַיְיַה וּוּרְן פְּאַרְפָּאַלְגָּטָן, אַיְן הַלְּפָנָן זַיְיַה צְוִינְגְּזָעָאָרְעָטְיקָוּנָן.

827. וּוּאָס פָּאָר אַקְּלְטוּרְעַלְעַ אַרְבָּעַט הָאָט דָּעַר „אַלְיָאנְס“ גַּעֲטָאָן אַיְזָ ?
— עַר הָאָט גַּעֲפָנְטָן אַיְזָ אַוְסְגָּהָאָלְטָן פָּאָר דִי אַידָן אַיְזָ דִי מְזָרָה לְעַנְּדָעָר שְׁוּן
פָּאָר אַלְגְּעָמִינְיָעָר בִּילְדוֹנָן אַוְ מְלָאָכה.

828. פָּאָר וּוּלְכָע אַיְזָ אַיְזָ דָּעַם פְּאַרְזִיעָר אַלְיָאנְס אַוְסְגָּהָאָלְטָן צְוָעָרְשָׁט זַיְד אַיְינְ
צְוָשְׁטָלְעָן.

— פָּאָר דִי אַידָן אַיְזָ רְוּמְעָנָע.

829. מיט וואס האבן זיך באשעפטייקט די אידן אין רומעניע?
—זוי האבן געהאנדליך מיט די פיערים און האבן אָרענדייט ערעד כי די
פריזים.

830. ווי איז געווען די לאגע פון די אידן אין רומעניע?
—זוי האבן ניט געהאט קיין בירגערדרעכט און בלען וועגן אפט פארפאָלנט
פון די הערשער און פון די קַרְיסְטְּלִיבָּעָםְּסָן.

831. וואס איז פאָרגעקומען מיט די רוזענישע אידן אין בוקארעסט און יאסִי אַין
יאָר 1866. ווען דער פֿאָרְלָאָמְעָנֶטְּ הָאָטְּ פֿאָרְהָאָנְדָלְטְּ דיּ פֿרְאָגָעָן ווען געבען די
אַיְדֵן גַּלְיוּכָּעָן רַעֲכָּטְּ ?

—סְחָבָּן דָּאָרְטָן אֹוְסְנָעְבָּרָאָכְּן פֿאָגְרָאָמְעָנֶן אַוְיפְּ דיּ אַיְדֵן.
832. וואס האט דעמאָלְטְּ גַּעַטָּאוּן דַּעַרְ אַלְיָאָטְּ ?
—ער האט גַּעַוְוִירְקָטְּ אַיְוָה דיּ דַּיְלָפְּלָאָמְעָטְּ פֿוֹן פֿרְאָנְקְרִיךְ אָוֹן אַנְדְּרָעָן לְעַנְדָּרָעָן
זוי זאלְן פֿאָדָרְעָן פֿוֹן רַוְּמָעָנִיעָן צָו שִׁיצְּזָן אִירָעָן אַיְדֵן.

833. ווי האט זיך רַוְּמָעָנִיעָן באָצְוִינְן צָו דיּ דַּאָזְיָקָעָן פֿאָדָרְעָנוֹנְגָּעָן ?
—זוי האט אַיְזָה וַוְוִיטָר גַּעַרְדָּפְּטְּ דיּ אַיְדֵן. אַפְּלוֹ נַאֲכָ'ן יָאָר 1879, ווען זי
איָן גַּעַצְוָאוֹנְגָּעָן גַּעַוְאָרָן צָו גַּעַפְּנָן דיּ אַיְדֵן גַּלְיוּכָּעָן בִּירְגְּעָרְדְּרָעָכְּטָן פֿוֹן דיּ
איָירָאָפְּעָאָישָׂעָן גַּרְוִיסְמָאָכְּטָן אַוְיפְּן פֿאָרְלִינְעָרָקְאָנְגָּרָעָםְּ (אָונְטָעָר דַּעַר וַוְוִירָעָן
קָוָנָן פֿוֹן לְאָרְדָּ בִּיקָּאָנְסְּפִּילְּדָן), — זוַיְנָעָן דיּ דַּאָזְיָגָעָן רַעֲכָּטְּ גַּעַבְּלִיבָּן נָאָר
אוֹיפְּן פֿאָפִּירָן.

קָאָפִּיטְּלָן.

די אַיְדֵן אַין רַוְּמָלָאָנדְּ

834. וואו האט דיּ רַוְּסִישָׂעָן רַעְגִּירָוָנָגְּ גַּעַגְּעָבָן וַוְוִינְרָעָכְּטָן דַּעַם מַילְיאָן אַיְדֵן, וואס
וַוְיָנְעָן אַרְיָבָּעָר צָו אַיְרָ אַיְן דַּעַר צִיְּטָה, ווען פֿוֹילְן אַיְזָה צַעְטִילָטְּ גַּעַוְאָרָן (זַעַם
פֿרְאָנְגָּעָן ?)

—זוי האבן גַּעַמְעָגָט וַוְוִוְוָעָנָן נָאָר אַיְן זַי שְׁטָעָטָם, וואס האבן פֿרְיָעָר גַּעַהְעָרָט
צָו פֿוֹילְן. אַט אַזְוִי אַיְזָה גַּעַשְׁאָפָּן גַּעַוְאָרָן דַּעַר אִידְיָוָשָׂעָר,, תְּחָום הַמּוֹשָׁבָּן
(וַוְאָוִין-דְּרָאָיָאן) אַיְן רַוְּמָלָאָנדְּ אַיְן דיּ יָאָרָן 1795-1772.

835. מיט וואס האט דַּעַר רַוְּסִישָׂעָן צָאָר אַלְעָקְסָאָנְדָרָעָר גַּעַוְאָלְטָן פֿאָרָאָרָן
בעסְעָן דיּ אִידְיָוָשָׂעָר לְאָגָעָן ?

—אַיְן יָאָר 1804 האט ער גַּעַגְּבָּעָן אַיְדֵן ערְדָאָן דַּרְוָם רַוְּמָלָאָנדְּ אָוֹן גַּעַהְעָלָפָן
זוי גַּרְיָנְדָן דָּאָרָט אִידְיָוָשָׂעָר עַרְדָּאָרְבָּעָטָרָעָר קָלְאָלְגָּיָעָם.

836. ווַיְפִּילְּ אַיְדֵן זוַיְנָעָן דַּעַמְאָלְטָן גַּעַוְאָרָן קָאָלְאָנִיסְטָן אַיְן כֻּרְסָמָאָנְעָר אָוֹן יַעֲקָאָר
טַוְרִינְאָסְלָאָוּעָר גַּוְבְּרָנִינְיָם ?
—נָאָר עַטְלִיכָּעָט טוֹזָנָט, ווַיְיָלְדִּי קָאָלְאָנִיסְטָן האָבָן שְׁטָאָרָק גַּעַלְיָוָן, בֵּיז זוי האָבָן
זיך אַיְינְגָּנְעָאָרְדָּנָט, האָבָן דַּעְרִיבָּעָר שְׁוִין אַנְדָּרָעָר נִיט גַּעַוְאָלְטָן וַוְעָרָן קַיְן
קָאָלְאָנִיסְטָן.

837. מיט וואס האָבָן זיך פֿאָרְגָּוָמָעָן דיּ מַעְרָסְטָעָן אַיְן רַוְּמָלָאָנדְּ ?
—מִיט האָנְדָלְטָן אַיְן דיּ שְׁטָעָט אָוֹן אַיְן דיּ דַעְרְפָּעָר.

838. וואם פאר א גורה האט די רוסישע רענירונג ארויסגעגעבען אויף די אידן פון די דערפער?

— אונטערן אויסרייך, אז די אידן זיינען שלדים איז דער ארייקיט פון די רוסישע פויערים, האט זי אונעהויבן צו טרייבן די אידן פון די דערפער. זיינען די שטעת געווארן פול מיט אידן אן פרנסה.

839. ווען האט די רענירונג אפגעשטעלט דעם גראוש פון די דערפער?
— אין 1812, ווען נאכלען אין גאנגען אויף רוסלאנד, און די רוסישע רענירונג האט ניט געווארלט צופיל אויפריצין קעגן זיך אידיע איזישע אונטערטאנען.

840. וואם פאר א גורה אויף די אידן האט ארויסגעגעבען דער צאר ניקאלי דער ערשותער?

— כדיז צו ברעננגן די רוסישע איזן צו רוספיאציע און צו שמה, האט דער דאזקער צאר אין יאָהָר 1827 ארויסגעגעבען אַדְּקָרָעַט, אַזְּאָל אַפְּגָעַבְּן אִידְּשָׁע ווֹנְגָעַ לֵוִיט פֶּאֲרַסְּלָאַטְּן אוֹפְּ 25 יָאָר. ווען סְּעוּלָן אַוְסְּפָעַלְּן יוֹנְגָעַ לֵוִיט זָאָל כְּעָן גַּעֲמָעַן קִינְדָּרָעַ, זַיְּ אַוְוּסְּגָעַבְּן פֶּאֲרַסְּלָאַטְּן נִיסְטָן (סְּאַלְדָּאַטִּישָׁע קִינְדָּרָע) אָנוּ צוֹנְגִּיטָן זַיְּ צַוְּלִיטָעַר דִּינְסָט.

841. ווי פְּלָעַנְטָט אַט דָּעַר באָפָּל ווען די אִידְּשָׁע קִינְדָּרָע דָּרְכָּנְפִּרְתָּן ווּעָדָן?
— פְּעַצְּעַילָּע „בָּאַפְּפָרָם“, מַעֲרַטְמָן אַידָּן, בְּלָעָן צְוָנְעָמָן מִיט גְּוֹאָלְדָּקְלִינְגָּן קִינְדָּרָע פָּוּן זַיְּעָרָע עַלְטָרָן אָנוּ פָּאַרְשִׁיקָּן זַיְּ אָנוּ זַיְּוּטָעָר דָּרְסִישָׁע גּוּבְּרָנִים, וְאָוְ קִיןְ אַידָּן זיינען נִיט גַּעֲוָעָן. נָאָר אַלְאָנָגָן אַוְסְּמָמוֹתָשָׁדִיקָן ווּעַג, אָנוּ וועַלְכָן אַסְּדָּפָן זַיְּ פְּלָעָן אַוְסְּמָטָרְפָּן, בְּלָעָטָמָן זַיְּ אַפְּגָעַבְּן אָינוּ רָסִישָׁע הַיּוּזָעָר, וְאָוְ מְפָלָעַנְטָט דָּוָרָפִין זַוְּמָשָׁה.

842. וואם אין גַּעֲוָעָן דָּעַר רַעֲזָלְטָטָט פָּוּן דָּעַר דָּאַזְקָעָר קִינְדָּרָע-פִּינְיָוקָנָג?
— אַטְּיוֹלָפָן די גַּעֲפִינְיָקָטָע קִינְדָּרָע פְּלָעָן זַיְּ שְׁמָדָן, אַטְּיוֹלָ אַבְּעָרָה האָבוֹן אַוְסְּגָעַהָלָטָן דָּעַם נְסִינוֹ, אָנוּ נָאָכְדָּעָם זַיְּ זַיְּוּטָעָר אַוְסְּוֹאָקָסָן אָנוּ אַפְּרָדִין עַלְכָּעָר פָּוּן זַיְּעָרָע עַלְטָרָן. (די דָּאַזְקָעָר אַוְסְּגָעַבְּן אָינוּ רָסִישָׁע סְּאַלְדָּאַטִּישָׁע הַאָבוֹן גַּעֲמָעָט ווּאוֹנְגָעָן אַיְּדִישָׁן אַוְסְּרָעָן, “תְּחֻום”.)

843. וועַלְכָע אַידָּן פְּלָעָן אַמְּמָרְסָטָן לִיְּדָן פָּוּן דָּעַר דָּאַזְקָעָר גַּזְהָר?
— די, וואם האָבוֹן נִיט גַּעֲלָרְנָטָן אָינוּ יְשִׁיבָה אָנוּ קִינְדָּרָע אָרְמָעָ. ווּילְ דִּי תְּקִיפָּים פָּוּן דָּעַס קְהָלָ פְּלָעָן אַוְסְּנָצָן זַיְּעָר מַאֲכָתָן אָנוּ שִׁיקָּן פֶּאֲרַסְּלָאַטְּן מַעֲרַטְמָטְיָיל די קִינְדָּרָע פָּוּן אַרְיָעָ, באַשְׁצָנָדִיק מִיט דָּעַם זַיְּעָר אַיְּגָעָן קִינְדָּרָע.

844. וואם האָט נִיקָּאָלָי דָּעַר ערשותער גַּעֲטָאָן, ווען ער האָט גַּעֲוָעָן, אָנוּ דָּוָרָךְ דָּעַר סְּאַלְדָּאַטִּישָׁע קָאָזָאָרְמָעָ פָּעָן מַעַן אַלְּעָ אַידָּן נִיט אַפְּשָׁמָדָן?
— ער האָט גַּעֲעָפָטָן רָסִישָׁע שְׁוּלָן פֶּאֲר אִידְּשָׁע קִינְדָּרָע, זַיְּ זָאָלָן נִיט לְעָרְנָעָן אָין חֲדָרִים אָנוּ יְשִׁיבָה, אָנוּ צַוְּוִי רָאָבִינָעָר שְׁוּלָן, אָין ווּלְנָעָ אָנוּ וּשְׁיטָאָמָרָה, צַוְּצָגְרִיטָן אַפְּצִיעָלָעָ רְבָנִים, וואָסָ זָאָלָן זַיְּן אַזְוִי ווּ בְּאַאֲמָטָעָ פָּוּן דָּעַר רָעַנְיָרָונג (1844).

845. זַיְּ אָבוֹן די אַידָּן זַיְּ בָּאַצְוִינְגָּן צַו אַט די נִיעָ שְׁוּלָן?
— די אִידְּשָׁע מַאְסָן האָבוֹן נִיט גַּעֲוָאָלָט גַּעַפְּן זַיְּעָר קִינְדָּרָע אָנוּ די שְׁוּלָן

- פֿוֹן דָּעֵר רַעֲנִירְוָנֶג, פִּילְנֶיךְ, אָז דָּעֵר צִיל פֿוֹן דָּעֵר רַעֲנִירְוָנֶג אַיז צַו רַוְסִי
פִּיצְרִין דַּי אַידְן אָז וַיַּזְמַדְלַע. עַרְשֶׁת זַוְעַן דַּי הַשְּׁכָלָה בְּפָאוּעוֹנוֹנֶג הָאָט
פֿוֹן דִּיוֹתְשָׁלָאָנד אַרְיִינְגְּנֶדְרְוָנֶגְגָּעָן אַיז רַוְסְלָאָנָה, הַאָבָּן אַטְיָיל אַידְן אַנְגָּעָן
חוּבִּין צַו גַּעֲפָן זַוְעִירָעָן קִינְדָּרָעָר אַין דַּי דָּאַזְיָקָעָר רַעֲנִירְוָנֶגְשָׁלוֹן.
- 846. וּוֹשֵׁר אַיז גַּעֲוָעָן דָּעֵר שְׁרָשְׁטָעָר פֿוֹן דַּי מַשְׁכִּילִים אַין רַוְסְלָאָנָר ?
— יַצְחָק בָּעֵר לְעַוְוִינְגָּאָן פֿוֹן קְרֻעְמָנִיָּה, אַין וּוֹאָלִין.
— 847. וּוֹאָס אַיז גַּעֲוָעָן דָּעֵר צִיל פֿוֹן זַיְן בּוֹךְ „תְּעוֹהָה בִּישְׁרָאֵל“, וּוֹאָס עַר הָאָט
אַפְּגַּעַדְרוֹקָט אַין 1828 ?
- צַו בָּאוּווֹזָן, אָז מַעַן דָּאָרָף לְעַרְנָעָן דַּי קִינְדָּרָעָר חֹזְתָּנָה אָז
אַפְּגַּעַמְיָוָן לְמוֹדִים, הַעֲבָרָעָאִישׁ אָז דַּי מַלְוְכָתְ-שְׁפָרָאָךְ רַוְסִישׁ, אָז אָז דַּי
אַידְן דָּאַרְפָּן זַיךְ בְּאַשְׁעָפְטִיקָן מִיטְ פְּרָאַרְקָטְיוּועָר אַרְבָּעָט, אַיְבָּעָהוּיָּופְּט
מִיטְ עַלְדָּאַרְבָּעָט.
- 848. וּוֹי הַאָבָּן זַיךְ חַסְדִּים בָּאַצְוֹנָן צַו לְעַוְוִינְגָּאָן ?
— זַיְיָ הַאָבָּן אַיְסָם גַּעֲהָאָלָטָן פְּאָר אַז אַפְּקָוּרָם, אָז זַיְיָ פְּאַרְבָּאָטָן זַוְעִירָעָר
קִינְדָּרָעָר צַו לְיַיְעָנָעָן זַיְעָנָעָן בִּיכְעָר.
- 849. צַו וּוֹאָס הַאָבָּן גַּעַשְׁטָרָעָטָדְיָה מַשְׁכִּילִים שְׁרִיבָּעָר נַאֲךְ לְעַוְוִינְגָּאָן ?
— אַוְיְבָצְוָלָעָבָן דַּי הַעֲבָרָעָאִישׁ שְׁפָרָאָךְ אַיז אִיר בְּפִבְּלִישָׁר פָּאָרָם אָז גַּעֲבָן אִיר
אַ נְיָעָם אַיְנָהָאָלָט, דָּאָם הַיִּסְטָט : שָׁאָפָּן אַ וּוּעַלְטָלִיכְעָאָלְטָעָר אַיז
הַעֲבָרָעָאִישׁ.
- 850. וּוֹשֵׁר זַיְיָנָעָן דַּי וּוֹיכְטִיקְסְּטָעָמָשְׁבָּיְוָשָׁע שְׁרִיבָּעָר פֿוֹן רַוְסְלָאָנָר אַיז מִיטְן פֿוֹן
19-טָן וְהָ ?
— רַי דִּיכְטָעָר אַבְרָהָם בָּעֵר לְעַבְנָזָן (אַדְ''מְ הַכְּהָן ; אַדְ''מְ — אַבְרָהָם דָּובָ
מִיכְאַיְלָעַשְׁקָעָ) אָז זַיְיָ זַוְן, דָּעֵר לְיִרְקָעָר, מִיכְהָ יוֹסָף ; מַרְדָּכָי אַהֲרָן גִּנְצָר
בּוֹרָג אָז קְלָמָן שְׁוֹלְמָאָן, וּוֹאָס הַאָבָּן אַיְבָּשָׁרָעָצָטְפָּרָאָזָיְשׁ וּוּוּרָקָ פֿוֹן
דִּוִּיטָשׁ אַוְהָפְּ הַעֲבָרָעָאִישׁ, אָז אַבְרָהָם מַאֲפָוָ, דָּעֵר מַחְפָּרָ פֿוֹן דַּי שִׁינְעָן הַיִּסְטָט
טָאָרִישׁ שְׁרָאָמָנָעָן : „אַחֲבָתְ צִיּוֹן“ אָז „אַשְׁמָתְ שְׁוֹמְרוֹן“, וּוֹאָס הַאָבָּן גַּעַי
הָאָט אַ גַּרְוִיסָּע וּוּרְקוֹנָג אַוְיָפְּ דָּעֵר אַיְדִישָׁעָר יוֹנָגָן.
— 851. וּוֹי אַיז גַּעֲוָאָרָן דַּי לְאָגָעָ פֿוֹן דַּי רַוְסִישָׁע אַידְן אַיז דָּעֵר „רַעֲפָאָרְמְ-צִיּוֹט“ פֿוֹן
אַלְעַקְסָאַנְדָּר דַּעַם 2-טָן ?
— דַּי קָאנְטָאַנְסְטִישָׁע גַּרְהָ אַיז צְרוּיְקָגְעָרָפָוּן גַּעֲוָאָרָן, מַחְאָט עַרְלְוִוְבָּט אִיָּדָ
דִּוְשָׁע נְרוּוִיסָּע סְוּחָרִים אַז וּוּאוֹינָנָעָן אַיז טִיף רַוְסְלָאָנָה, אַוְסָעָרָן ‐תְּחֻום‐ ; אִיָּדָ
דַּי אַידְן וּוֹאָס הַאָבָּן גַּעַנְדִּיקָט אַז אַוְנוּוּעָרְסִיטָעָט אָז שְׁפָטָעָר אַז בְּלִיְדָ
מְלָאָכָות, הַאָבָּן גַּעַמְעָנָט וּוּאוֹנָעָן אַוְמָעָטָם .
— 852. וּוֹאָס פְּאָר אַ וּוּרְקוֹנָג הַאָבָּן גַּעַהָאָט אַט דַּי נְיָע גַּעַזְעָצָן אַוְיָפְּ דָּעֵר אַיְדִישָׁעָר
יְוָגָנָט ?
— זַיְיָר פִּיל פֿוֹן דַּעַם אַיְדִישָׁוּן יְוָגָנָט דָּוָר אַיז דַּי גַּרְוִיסָּע שְׁטָעָט הַאָבָּן אַנְגָּעָהוּבוֹ
זַיךְ צַו בְּאַפְּרִיעָוָן פֿוֹן דַּעַם גִּיסְטִיקָוּ יְאָד פֿוֹן זַוְעִירָעָר פְּרוּמָע טָאָטָעָמ אָז זַיְיָ
הַאָבָּן גַּעַנְוָמָעָן שְׁטוּדוֹרָן אַיז דַּי גִּימְנָזְיָעָס אָז דַּי אַוְנוּוּעָרְסִיטָעָן. זַיְיָר
אַומְגָאנְגְשָׁפָרָאָךְ אַיז גַּעֲוָאָרָן רַוְסִישָׁ אַנְשָׁטָאָט אִידָּשָׁ.
— 853. וּוֹאָס פְּאָרָא וּוּכְנְבָלְעָטָעָר הַאָבָּן אַנְגָּעָהוּבוֹ צַו דְּרָשִׁיְינָעָן פְּאָר דַּי רַוְסִישָׁ
אַידְן אַיז יְאָר 1860 ?
— דָּעֵר רַוְסִישָׁע „רַאֲסָוּוּעַט“ (מַאֲרָגְנְשְׁטָעָר), דָּעֵר הַעֲבָרָעָאִישׁעָר „חַמְלִיאָץ“.

854. אין אדרעם און דער העברעאישער „הכרמל“ אין ווילנע.
 פערטערבורג אין יונער צייט?
 — אַ גּוֹזְעַלְשָׁאַבֶּט צָו בָּאַרְשָׁפְּרוּיטָן בִּילְדוֹנְגָּן צְוּוֹשָׁן דֵּי רַוְסִישָׁע אַידְזָן אַין רַוְסִישָׁע אַין העברעאישער.
855. ווער איז געווען דער גראמעטער העברעאישער ריבכער אין יונער צייט?
 — יהודה-היליב גארדאן (1892-1880) וואס האט געקומפט אין זיין עריכים
 קעגן דעם פֿאַרְשָׁטִינְגְּנָעַרְטָן רבִּינִיז אַון פֿאַנְאַטִּישָׁן, זיין מײַז
 נוּגָּן ווּגָּן אַיְדִּישְׁקִוּת האט ער אוֹסְטָנְדְּרִיךְט מִיטָּן די ווערטער: הוּוּ יהָדוּ
 באַהָלָךְ וְאַדְםָ בְּצָאתָךְ (וַיְיִ אִיד אַין פֿרְיוֹוָאַטָּן לְעָפָן אַון אַ מעַנְשָׁ אַין
 גּוֹזְעַלְשָׁאַבֶּטְלִיכְן לְעָפָן).
856. ווער האט אַנְגָּעוּבִּין דָּעָן ווּגָּן רַעֲלָגְיָעָזָר רַעֲפָאָרָם אַין רַוְסְלָאנְד?
 — משַׂחַדְלִיב לְיַלְעָנְבָּלִים, וואס האט שְׁפָעַטָּר אוֹפְּגַּעַגְּבָּן זַיְן קָאַמְּפָר
 תְּלִוְנִים בְּדַת אַון אַנְגָּעוּבִּין קַעְמָפָן פָּאַר נַאֲצִיאָנְגָּלוּזִים אַון צַיְּנוֹן.
857. קעגן וואס האט גּוֹזְעַלְשָׁאַבֶּט פֿרְזָסְמָאַלְעָנְסְקָוִן אַין זַיְן מַאֲנָטְשִׁיפְּט „הַשְּׁחָר“?
 וואס ער האט אַרְדִּיסְגַּעַגְּבָּן אַין זַיְן אַין די וְאַרְן 1869-1881?
 — קעגן דער הערשאָפְט פֿוֹן די אַיְדִּישָׁן בְּלִיקְוּדָשׁ, אַון אוּיךְ קעגן אַסְיְּמִילְאַצְּיעָ.
858. אַין די לְעַצְּטוּ יָאָרָן: האט ער שְׁטָאָרָק אַנְיִיטְרָט דָּעָם אַיְדִּישָׁן אַלְטָן לְעָפָן שְׁטִוְינְגָּר אַין
 דָּעַרְצִיּוֹלְגָּנְגָּן אַוְּפָרָהָר אַיְדִּישָׁר שְׁפָרָאָךְ אַין יונער צייט?
 — אַיְזְוִיךְ מָאִיר דִּיק, יִצְחָק יוֹאָל לִיְנָצְקִי אַון אַנְדְּרָעָ.
859. ווּעַן אַיז צָוּמָּעָן מָאֵל עַרְשִׁינְגָּן אַין רַוְסְלָאנְד אַוְּגַּנְבְּלָאָט אַוְּפָרָהָר אַיְדִּישׁ?
 — אַין יָאָר 1862 האט די רַעֲדָקְאַצְּיעָ פֿוֹן „הַמְּלִיחָה“ אַין אַדְעָם אַנְגָּעוּבִּין
 אַרְדִּיסְגַּעַגְּבָּן אַוְּגַּנְבְּרִיךְ אַוְּפָרָהָר אַיְדִּישׁ, „קוֹל מְבָשָׁר“, מִיטְּזָן צָו
 פֿאַרְשָׁפְּרוּיטָן הַשְּׁבָּלָה צְוּוֹשָׁן דֵּי רַוְסִישָׁע אַיְדִּישׁ.
860. ווער אַיז געווען דער גְּרִינְדָּר פֿוֹן דער מַאְדְּרָעָנְרָר אַיְדִּישָׁר לִיטְעָרָטָר?
 — שלּוּסָם יַעֲקֹב אַבְּרָאָמָּאוּוֹטָשׁ (מוֹנְדָּעָלָעָ מַוכְּרָסְפְּרִים — 1835-1917), וואס
 האט קוֹנְסְטָלְעִישָׁן גַּעֲשִׁילְדָּעָרָט אַוְּפָרָהָר אַיְדִּישָׁר שְׁפָרָאָךְ דָּאָם אַיְדִּישׁ
 דִּישָׁע לְעָבָן פֿוֹן זַיְן צִיּוֹת. ער האט אוּיךְ זַיְעָר פֿוֹל אַוְּפְּגַּעַטָּאָן פָּאַר דָּעָר
 אַנְטוּיְקָלָגָן פֿוֹן דער מַאְדְּרָעָנְרָר העברעאישער שְׁפָרָאָךְ אַין לִיטְעָרָטָר.

קָאָפִיטָּלְלָן.

די פֿאַרְשָׁטָאָרְקָוָן פֿוֹן דָּעָם אַנְטִיסְעַמִּיטִיזָם אַין אַיְרָאָפָע (1903 - 1881)

861. ווּעַן אַיז אַוְּפְּגַּעַטָּו אַין מְעֻרְבָּ-אַיְרָאָפָע די פֿיְנְטָשָׁאָפָט צָו די אַידְזָן וְוַי
 צָו אַבְּזָוְנְדָּרָרָרָאָסָע, דָּעָר אַנְטִיסְעַמִּיטִיזָם?
- אַרְום דָּעָם יָאָר 1880, ווּעַן אַצְּאָל גַּעֲלָרָנְטָע אַין דִּוְיְשָׁלָאָנָה, קָוְנְדִּיק
 מִיטָּקְנָאָה אַוְּפָרָהָר די אַידְזָן, וואס דְּאָבָן פֿאַרְנָוּמָעָן הוּוִיכָע שְׁטָעַלְעָם אַין די
 דִּוְיְשָׁע אַוְּנְיוּוּרְסִיטְעָטָן, האָבָן אַנְגָּעוּבִּין באַקְעָפָן אַיְדָזְמְבָּוּרְשָׁט אַוְּפָרָהָר
 אַוְּוִיסְנְשָׁאָפְּטָלִיכְן אַופָּן, אַוְּפְּבָוְיְנְדִּיק אַטְּמָעָרְיָע, אַז די אַידְזָן זַיְנָעָן אַ
 נְיָרְדִּיקָע רַאֲסָע.

862. וואס פאר א ווירקונג האט דער דאזיקער אנטיסעמיטיזם נעהאט אויף דער דיזטשר רענירונג?
- די דיזטשר רענירונג האט באפויין ניט ארײַנצעלָאָן פֿוּן דייטשלאָנד אידן פֿוּן רוסלאָנד און פֿוּילָן און האט זעלטן געגעבען אידן אַ מלוכְה-האמט אַדרער אַ פראָדבעסאָר שטעלָע אַין אַ הויישול.
863. וואס פאר א ווירקונג האט די אנטיסעמיטישע באָווענונג געהאט אויף עסטריך?
- דארט האט זיך די באָווענונג פֿאָרְשְׁפּוּרִיט אַילָע פֿראָווינֶן. עס זיינען אויך געוען פֿאָלָן פֿוּן עליות דם אַין אָונְגָּרָן.
864. אַין וואס פאר א פֿאָל האט זיך אָרוֹיסְגָּוּזָן דער אַנטיסעמיטיזם אויך אַין פראנְקְרִיך?
- איַן דעם דרייפֿוס-פֿראָצָעַס, ווען טַחַט פֿאָרְשְׁקִיט דעם אִידִישן קָאָפִיטָאָן דרייפֿוס אַיְפִּין, „טִיווֹלָס אַיְנוֹלָי“, ווילָמָהָאָט אַים חַשֵּׁד גַּעֲוָעָן, אָז עַר האט אַיבְּעָרְגָּעְגָּעָבָן אַ דִּיטְשָׁן אַגְּעָנְטָמָע גַּהְיָה מִילְיטָרִישׁ פֿלְעָנָעָר.
865. וואס האט מען אָיסְגָּעְפָּוּנָן, ווען מְהָאָט רֻעוּדִירְטָט דַּרְיְּפִּסְעָס פֿרְאָצָעַס אַין וְאַרְ 1903?
- איַן אַנטיסעמיטישע אַפְּיצָרָן פֿוּן גַּעֲנָרָאָל-שְׁטָאָפָּה האָפָּן גַּעֲפָעָלְשָׂט דַּאָּקוֹרָהָן, כְּדִי צַו מַאֲכָן אַ בְּלְבוֹלָאָוִיךָ דַּרְיְּפִּסְעָס.
866. אַין וואס האט זיך אָיסְגָּעְדְּרִיקָט די שְׁנָאָה צַו די אִידָּן אַין רַוְּסָלָאָנד אַין אַכְּצִיךְעָר יָאָדָן פֿוּנָס 19-טָן י.ה.?
- איַן דַּרְוְסְדוּסְלָאָנד זיינען אַין יַעֲנָרָ צִוְּתָ פֿאָרְנָעְקָומָעָן אַרוֹם 150 פֿאָגְרָאָטָן, וואס זיינען גַּעֲוָעָן אַרְגְּאַנְזִירְטָטָן פֿוּן דַּעַרְ רַוְּסִיךְעָר רַעֲנִירְוָנָג. מְהָאָט חַרְבָּה גַּעֲמָאָכָט אַוְדִישָׁע חַיְזָעָר, בַּאֲרוּפְּט אַין אָיסְגָּעְהָרָגְעָט פֿיָּל אִידָּן.
867. וואס פֿאָרָא נְיוֹרוֹת האט די דַּרְסִיךְעָר רַעֲנִירְוָנָג אָרוֹיסְגָּעְגָּבָן קָעָן אִידָּן אַין וְמַאי 1882?
- איַן טָאָרָן נִיט וְאוֹיְנָעָן אַין דַּעְרָפָעָר אַון מעַן אַל שְׁטָרָעָנְגָּעָר אַכְּטָוָן גַּעֲבָן אוּ קִין אִיד זָאָל זִיךְ נִיט בָּאָזְעָצָן אָוּסְפָּרָן, „תְּהָסָבָן“, וְאוּ סְמָעָן וְאוֹיְנָעָן נָאָר גַּרְוִיסָע סּוֹחָרִים אַדְעָר דַּיְפְּאָמִירְטָעָן פֿוּן די אָנוֹיּוּעָרָה סִיטָעָטָן.
868. וואס האט דַּעַר צָאָר אַלְקָסְפָּאָנְדָעָר דַּעַר דַּיזְטָשָׁר באָפּוּיָן אַין 1891 וְעַן די מַאְסְפָּוּעָר אִידָּן?
- מיְזָאָל אָרוּסְטְּרִיבָּן פֿוּן מַאְסְפָּוּעָאָלָע אִידָּן, וואס האָפָּן זִיךְ דַּאָּרְטָן בְּאָזְעָט אָמוֹגְעָזְצִילִיךְ („גְּרוּשָׁ מַאְסְפָּוּעָה“).
869. וואס פֿאָר אַגְּזָעָז האט די דַּרְסִיךְעָר רַעֲנִירְוָנָג אָרוֹיסְגָּעְגָּבָן כְּדִי צַו פֿאָרְלָעָדָן גַּעֲרָן די צָאָל פֿוּן די דַּיְפְּאָמִירְטָע אִידָּן?
- אַ פֿרְאָצָעָנָט נָאָרְמָע אַין די סִיטְלָאָן הוַיְשָׁוָן. אַין די גִּימְנָזְיָעָם פֿלְעָנָט מַעַן צּוֹנְעָמָעָן נָאָר צָעָן פֿרְאָצָעָנָט אִידָּן אַין די הוַיְשָׁוָן נָאָר אַלְעָרָן פֿרְאָצָעָנָט.
870. וְהִיא האט די רַוְּסִיךְעָר רַעֲנִירְוָנָג פֿוּן נִיקְאָלָאי דַּעַם צְוּוּיָּוָן באַהֲנְדָלָת די אִידָּן?
- זַיְעָר שְׁלָעָכְט. זַיְהַ אָט מַאְנָאָפְּאָלְיוֹוָרט שְׁעַנְשָׁעָרִי (דַּעַם האָנְדָלָ מִיט-בְּרָאָנְפָּן) אַין דַּורְך דַּעַם האָט זַי אַפְּגָּעָנוּמָעָן בְּיַי פֿיָּל אִידָּן וַיְיַעַרְעָ פֿרְנָסָות; זַי האָט נִיט עַרְלְיוֹפְּט די אִידָּן צַו וְאוֹיְנָעָן אַין די דַּעְרָפָעָר אַין האָט אַגְּנָהָאָלָט די באַגְּרָעָנִיזְגָּנָעָן פֿאָר די אִידָּן אוּפָּה הַכְּבָרָעָר בְּילְדוֹנָג.

871. וואס האבן די רוסישע אידן געטאו צו פארבעסערן זיער לאגע נאדר די ערשות פאנרגאמען אין רוסלאנד?

— גרויסע מאסן פון זוי האבן עמיינרידט קיון אמעריקע און א טויל קיון ארץ ישראלי, מיט דער לאזונג אופצוביזן דארט א אידישע היימלאנד. (דאן האט זיך אונעהויבן די חכת ציון באזונגנו).

קאפיטל לה.

די אידישע אימיגראצייע קיון אמעריקע

872. ווען האבן אידן אונעהויבן זיך צו באזונגן אין אמעריקע?
— אין'ם 16-טן יה. זיינען א סד מאראנען פון שפאניע און פארטונגאל גע-
לעפּן קיון דרום און צענטראל אמעריקע (ברזיל, פֿרְעוֹרָה, מעקסיקו) זיך צו
ראטעווען פון דער אינקויזיציע.

873. וואס האבן קידער פון יענע מאראנען געטאו אין מיטו פון 17-טן יארה-
הונדרט, ווען די שפאניע און פארטונגזיש אינקויזיציע האט אונעהויבן זוי
צו פארפאלאן אויד אין זעירע ניעו ואוינו-ערטער?

— זיינען זיך צעלאָבן אין די האַלענדיש און ענגלייש לענדער פון צפון-
אמעריקע, וואז זוי האבן פרדי געקענט אַפְּהַתּן זיער אידישקיות. דע-
מאלט איז גענירנדעם געוואָרן דער ערשתער אידישער ישיב אין ניו יאָרק
(אדער — ווי ס'האט דעםאלט געהיחסן — נייאָצְסְפֶּרְדָּס).

874. ווען זיינען אונעקומען די ערשות גרעגע אשכנויים פון דיטשלאנד און פוילען
אין אמעריקע?

— אין דעם אכענטען יאָrhoָהוּנדָרט.

875. מיט וואס האבן געהאָלֵפּן וואשינגטָן דעם באָפְּרִוְיָעָרָה פון אמעריקע אין
זיין קאָמוֹפּ קעגן ענגלאנד פאר אומאהָענְקִיּוֹת?

— אידישע באָנְקִירָן האבן דעמאָלט געהאָלֵפּן אמעריקע מיט גרויסע קראָדִיטָן.

876. ווען האבן די אידן פון נַאֲרְדָּאַמְּרִיקָה געקראנן גלייכּע בְּקִרְנוּדְרִעְכָּט?

— אין יאָר 1776, ווען די רענירונג פון די פֿאָאיַינְסְטָהָן שטאטן אונטער דער
בירינג פון וואשינגטָן האט אַרְוִיסְגָּעָבָן אַ דָּקְלָאַרְאַצְיָע, אָז אלע
בירנער אָן אונטערשיידָר פון גלייכּע רעכְטָן.

877. ווער האט געמאָט אַ פרְאָוָן צו גְּרִינְדְּן אין אמעריקע אַ אִידְיָשׁ מְדִינָה אָנוֹ
טער דער רענירונג פון די פֿאָרְאַיְנְקְטָה שְׂטָטָן?

— מרדכי עמנואָל נח, וואס האט איז אַר 1825 אַפְּגָּעָקְוִיפּט דעם אַינְזָל גְּרִעְנְדָה
איילאנד בי דעם נַיאָנָאָרָה וְאַסְרְ-פָּאָל מִיטָן צִיל צו גְּרִינְדְּן דארטן אַ
אִידְיָשׁ אַוְיטָאָגָעָה מְדִינָה.

878. וואס האט זיך אַוְיסְגָּעָלָן פון אַט דעם פְּלָאן?

— די אידן האבן זיך ניט אַפְּגָּרְפּוֹן אוֹוֹ דעם אַוְיסְגָּעָלָן גְּעַבָּרָן אַהֲן. זענידיק,
או פון זיין פְּלָאן איז גַּאֲרִינְשָׁטָן גַּעֲוָרָן, האט מַרְדָּכַי עַמְנָאָל נח אַין יאָר
1844 אַונעהויבן צו אַנְטִירָן, או קְרִיסְטָן זָאָלָן הַלְּפָן די אַידָן מַרְינְדָן
אַ אִידְיָשׁ מְדִינָה אַין אָרֶץ יִשְׂרָאֵל.

879. ווען האט זיך פארשטיינרכט די איננואנדערונג פון די דיטשע אידן און
אמעריקע?
—איין דער ערסטער העלפט פונטס 19-טן י. ה., ווען און מערב-אייראפע האט
זיך פארשטיינרכט די רעקצייע.
880. וויפל אידן זיינען געווען און אמעריקע איזן יאל 1880
אלום 250 טויזנט, צערסטנס דיטישע און עכטביביש אידן, נאך א טיל
איך רוסיש-פויילישע. (אייצט זיינען שווין דא איז אמעריקע אולם 4 און א
האלב מליאן אידן).
881. ווען האבן אריגגעשטראם גרויסע מאסן אידן פון מורה-אייראפע און
אמעריקע?
—איין די יארן 1881—1882 נאך די ערסטער פאנראמען איזן דוסלאנד און
איין די יארן 1905—1907 נאך די צויזיטו רוסישע פאנראמען אויף די אידן.
(א טיל פון די אידישע אימינגראנטן פון 1881 האבע זיך פארמיט איזן א
באזונעהרעד נרוףע „עם עולס“ מיטן צוועס צו באזען זיך איז אמעריקע
אויף לאנדווורטשאפט. פון דאן זיינען געליבן בין היינט א צאל אידישע
פארמער-קאלאניעם איזן די פאראייניקטשנטאטען).
882. ווען האבן זיך מאסן אידן באזעט איזן ארגענטינע?
—איין יאל 1892, ווען דער אידישער פילאנטראף, באראן דע הירש, האט אפּ
געקייפט פאר אידן א סך פריער ערד איז ארגענטינע אוו האט דארטן גע-
גרינדעת גרויסע ערדי-ארבעטער קאלאניעם.
883. ווען האבן זיך באזעט די ערסטער אידן איזן קאנדרע?
—איין די זעכיזער יארן פון דעם 18-טן י. ה., ווען קאנדרע איזן אריבער פון
פראנקריך צו ענגלאנד. געוועגענע אידישע סאלדאטן פון דער ענגלישער
ארמיי האבן זיך דעםאלט באזעט איזן מאנטראף.
884. ווען איז באונדר אופגעואקסן דער אידישער ישוב איזן קאנדרע?
—אוזו ווּ איז די פאראייניקטשנטאטען, איזן די אכזער יארן פון 19-טן
י. ה. און איז די ערסטער יארן פון 20-טן י. ה. די ערסטער קאנדרע
אידן באשטייען פון רוקישע, פויילישע און רומניינש אידן.
885. מיט וואס בלען זיך פארענמען די ערסטער רוסישע אימינגראנטן איז אמעריקע?
—מייט שוערע ארבטעט איזן די פאבריקן אדרער מיט גאנזהאנד (פערלערוי).
886. פארוואס איזן כויט דער צייט גראנער געווארן די אידישע אימינגראנטן זיך
איינזואָרדנען איזן אמעריקע?
—וויל פול האבן שווין געהאט קרוביים און פרײנד צוישן די פריער אונגע-
קומווען, וואס בלען זיך העלפֿן.
887. וואו האבן זיך באזעט די ערסטער אידישע אימינגראנטן איזן אמעריקע?
—איין די גרויסע שטטט ווּ ניו יארק, פילאַעלפֿי, באַסְטָאָן און שיקאנא.
888. ווער זיינען געווען די ערסטער וויכטיסטער אידישער איזן אמעריקע?
—אבּ. פאהאן, דער רעדאקטאָר פון דער טעגלויבער צייטונג „בָּרוּוּרטס“,
לעאן קאָברין, מארים זוינטשעומסאי, פילוֹט קראָאנִי, דער דיכטער מארים
ראָזענֶפֿעלד, דער דראָמאָטּוֹרְג יַעֲקֹב גַּאֲרְדוֹן און דער פָּאָעָט א. לייסין,
דער רעדאקטאָר פון דעם וויכטיקן מאָנָאָטְלִיכְן וּשְׂוֹרְנָאָל, די צוֹפּוֹנְפֿט.

וואם ניוט ארים אין ני יארק.
889. ואם פאר א וויכטיקן בייטראג צו דער אידישער זויסנשאפט (יודאיקא)
אין ענלייש האבן גבראכט די ענלייש-שפראבענרט אידן פון אמעריקע?
—די אידישע ענטזילאפעדיין אין ענלייש (1901—1906).

קפאטעל לו.

די נאציאנאלאע באזעונג

890. מיט זעלכער באזעונג הוויפט זיך און די אידישע נאציאנאלאע אויפלאבעונג
אין דעם 19-טן יארהונדערט?
—כית דער „חבות ציון“ באזעונג, ואם האט זיך אונעהויבן נאך די פאגן
ראמען פון 1882—1881 אין רומלאנד. (וז פראנגע נומשר 1871). די טרעד
גער פון דער דאיזקער באזעונג, ואם האבן זיך גערופן „חובבי ציון“,
(ליך האבער פון ציון), האבן געהאלטן, און די אינטיצקע לוייזונג פון דער
אידיזפראנע איז אומצוקרטן זיך קיין ארץ ישראל און אופפויין דארטן א
אידישע חיים דורך קלאניאזיע.

891. ווער זיינען געווען די ערשטער פירער פון די „חובבי ציון“?
—משהיליב לייענבלום און דר. לאזן פינקער פון אדרעם, ואם האט איזיס-
געבען איז דיטש זיון ביכל „אויטאעמאנציפאציאן“ (1882) ווען די מיטה
לען ווי איז צו לויין די אידן פראנגע.

892. ווער זיינען געווען די „ביבליוזם“?
—א קרייז פון אידישע סטודנטן און משכילים, ואם האבן באשלאנסן אליאן
צו גיון קיין ארץ ישראל און ווערן דארט ערדרבעטער. („ביבלו“ איז דער
ראשיתבות פון „בית יעקב לכו ונלכה“).

893. ואם איז געווען דער רעלטאט פון אט דער באזעונג?
—אין משך פון 20 יאד זיינען געשפן געווארן ארים 30 אידישע קאָזַּאַ-
נוים איז ארץ ישראל מיט טויזנטער איננוואונער.

894. ווער האט מער פון אלעמען געהאלפן די ערשטער אידישע קלאניסטן איז
ארץ ישראל?

—דער באָראָן ערמאנד ראטשיילד פון פאריז („הנדיב הידוע“).
895. ווי האט זיך די טערקייש רערוינונג באזיגוין צו דער אידישער איננוואנדערונג?
—זוי האט זוי זיינער פיל געשטערט.

896. ואם פאר א באזעונג האט שעתער פארנווען דעם פלאז פון „חבות ציון“?
—דער פאליטישער צייניזם, געגנידערט פון דער הערצל, (1904—1860) א
דייטש-אידישער זשורנאליסט פון וויין, ואם האט אונטערן אינפלום פון
דער דרייפום פראצעם (וז פראנגע 864—865) אונעהויבן צו זוכו ווען ווי צו
לייזן די אידיזפראנע, ביז ער איז געקומען צום פאליטישן צייניזם.

897. ואם איז געווען דער ציל פונס' פאליטישן צייניזם?
—זו שאבן דורך דיפלאטישע מיטעלען, מיט דער חילך פון די גרויסע רעד
גורונגנו, איז איגגען מדינה פאר איז און ארץ ישראל, וואו אלע אידן,

וועודן ניט בלויין אין די גאות-עלנדער, זאלן קאנען לעבן ווי א פריעע נאכיעע.

898. וואם פארה מיטלען האט ד"ר הערצל פארגעלאיגט צו דערגרייכן דעם דאזונן ציל ?

— צו גראנדון אין אליעזר לטיליכע ציינוסטישע אַרְגָּנָזִים, ווֹאָס אַן שָׁאָפָּן דֵי פָּאַלְיִיטִישׁ אָזֶן פִּינָּאנְצִיעָלָע מַעֲגַלְיִכְּקִיטָּן פָּאָר אָ מסְנַ-קָּלָלָאַנְזִים עַי אַין אַרְץ יִשְׂרָאֵל.

— 899. אין וואם פאר א פוד האט דר. הערטל פארמולירט זיין פלאן? — און „וּבָנְשָׂתָמָת“, וואם ער האט ארויסגעגעבען איזן יאָר 1896.

900. ואם פאר א קערפערשטפט האט דר. הערצל געשאטו אנצופין מיט דער ארבענט פון דעם פאליטישן ציוניזום?

—דעם ציוניסטיישן קאנגרעס, וואס ער האט צום ערשות מאל צויניזערוף
אן באזעל (שויזאציער) אין דעם יאָר 1897.

—דר. מאקס נארדיין, א' בארכומטרא אידישער שרייבער פון פאריזן, וואם איזן 901. ווער איז געווען דר. הערטלעס ארויסעהעלפער?

902. ווי האט דעד ערשותער ציוניסטיישר פון דר. הערטעלס ציוניזם. געוען פון דוי ערשותע אנהענגער פון דר. הערטעלס ציוניזם.

— „דר ציוניזם שטראubeט צו שאפּן א פֿאָלייטיש גזעיבערטע היום פֿאָרְדִּין ?

אידישן פאלק אין ארץ ישראל; צו דעם צוועש איז נויטיג צו בעזען דאס לאנד מיט אידישער ערדר ארבעטער, האנטווערטער אוון אינטוטרייע טוער, שאפּן אומעטום ציוניסטייש ארגאניזאציעים, צו שטארקן דעם אידישן נאציאנאלן באואסטויין און צו באלאוטן די צוישטימונג פון די רעדנירונגנען צו די צילן פון צייניזם".

903. וואסערע פינאנציילע אונסטיטוציעם האט דר. הערצל גנרגינדעת אויף די
קאנגרעסן?

—די קאלאניאול - באנקן, צו העלפּון דער אידישער קאאנזונעצעיע אין אוּן
ישראל און דעם נציזיאנאלא-באנדן צו קויפּן לאנד אין אוּן וּשראל, וואס זאָל

ניט זיון קיין פריוויאט-איינטגרטום, נאסר סיאאל געהארון דעם אידישן פאלל. 904. ואס חאטם דר. הערצל אוינענטאו אין די 7 יאחר פון זיון ציוניסטיישער

ער האט פארשפרויוט דעם ציוניסטיין געדאנק איבער דער גאנצער וועלט עטמייקיט ?

דורך די קאנגעראטס אונז האט בענין סערט טויזנטער איזון פארזן איזעאכ פון א אידישער אויפלאָעטען.

905. פארוואס האט דר. הערצל פַּאֲרָגָעַשְׁלָאָנָּן צִיּוֹתְוּיְלִיק אַיסְצּוּבִּיטּוֹן אֶרְץ יִשְׂרָאֵל אֹוֵף אָז אַנְדָּר לְאָנָּד ?

—אופין זעקסטען ציוניסטיון קאנגעעם (1904) החט דר. הצעץן וערקלעוט,
או ער האט פאליטיש נארנישט דערגרויכט פאר איזיזישראָל אוֹן דערביינער
האט ער פאהנעשלָאנַג, אוֹן דערוילִיל, פון מיזועט קענען קריינן אָן ערלויבעניש
פּון דער מערכישער רענידונג זיך צו באזעען אַין אַיִל, זאל מען נעמוץ
איַן אַכְטָם דעם פראַיעקט פּון דער ענגליישער רענידונג, אוֹ די אַיִדָּן זאל זיך

שאפען אַ הייְם-לְאנֵד אָין אָונְגָּנְדָּע (אָפְרִיקָה) אָון מַזְאֵל שִׁיקָּן אָהִין אָן
עֲקָסְפֶּעֶדְּרִיצְיָה אֹוִיסְצֶפְּאָרְשָׁן דָּאָם לְאנֵד אָון זָעָן, אָוִוֶּב עַמְּ אָין פָּאָסְקָ פָּאָר
אָידִישָׁעֶר קָאָלְאַנְיְזָאָצְיָה.

906. וּוּ הָאָפָּן דַּי צִוְּנִיסְטָן אֹוְפֶּגֶעַנוּמָעָן אַט דֻּעָם פָּאָרְשָׁלָאָגָן וּוּעֲגָעָן אָונְגָּנְדָּע ?
—די מְעָרְסְטָעָ פָּוּן דַּי מְעָרְבִּ-אִירָאָפְּעָאָשָׁע צִוְּנִיסְטָן הָאָבָּן צְוָונְשָׁטִיםָ צָוָה
דֻּעָם בָּאָרְשָׁלָאָגָן, אָבָּעָר דַּי מְעָרְסְטָעָ פָּוּן דַּי רְוּסְיָה צִוְּנִיסְטָן זְיוּנְעָן שָׁאָרָה
אָרוֹיְסְגָּעָטְרָאָטָן קָעָגָן דָּעָם, אָן פִּילָּ פָּוּן זָויָהָאָפָּן גָּעוֹוִינָטָן נָאָכָּדָעָם, זָויָהָאָרָה
פָּאָרְשָׁלָאָגָן אָין אָנְגָּעָנוּמָעָן גָּעוֹוָאָרָן.

907. וּוּאָסָם אָין פָּאָרְגָּעָטְמָעָן אַיזָּה דֻּעָם זְיַעַבָּטָן קָאָנְגָּדָעָם נָאָךְ דָּרָה. הָעָרְצָלָ'סָ טָוָת ?
—די עֲקָסְפֶּעֶדְּרִיצְיָה קִיְּוָן אָונְגָּנְדָּעָהָטָן גַּעֲבָרָאָכָטָן נִימָטָ קִיְּוָן גִּינְסְטִיקָן בָּאָרִיכָטָן
וּוּעָגָן אַט דֻּעָם לְאנֵד, הָאָט דָּעָרָ קָאָנְגָּרָעָם אָפְּגָעָוָאָרָפָן דֻּעָם אָונְגָּנְדָּעָהָטָן פָּאָרָה
שְׁלָאָגָן אָן בָּאָשְׁלָאָסָן, אָן אָוִוֶּבֶן וּוּוִוְטָעָר וְאָלָמָעָ אָרְבָּעָטָנוּ נָאָרָ פָּאָרָ דָּעָרָ
שָׁאָפָּונָגָ פָּוּן אַ היְם-לְאנֵד אָין אָרָץ יִשְׂרָאֵל.

908. וּוּאָסָם פָּאָרָ אַ גְּרוּבָּהָטָם זָויָהָדָעָטָלָט אָפְּגָעָטְיוּלָטָטָ פָּוּן דַּי צִוְּנִיסְטָן ?
—אַ נְּרוּבָּהָרָ „טָעָרִיטָאָרִיאָלִיסְטָן“, אָונְטָמָעָר דָּעָרָ פִּירָעָרָשָׁאָבָטָ פָּוּן דֻּעָם עֲנְגָּלוּשָׁהָ
אָוּרִישָׁן שְׁרִיבָּעָרָ, יִשְׂרָאֵל אָנְגָּנוּוּיָּהָ, וּוּאָסָם הָאָפָּן זִיךְרָ גַּעַשְׁטָעָלָטָ דֻּעָם צְוָועָסָ
צָוָה שָׁאָפָּן אַ אִידְיָוָשָׁ לְאנֵד עֲרָגָעָז וּוּאָסָם אָוִוֶּבֶן אַנְדָּעָרָ טָעָרִיטָאָרָיעָ, וּוּאָסָם
אָיָן נָאָךְ נִימָטָ בָּאָזְעָצָטָ, אָדָעָרָ וּוּעָנִיקָּ בָּאָזְעָצָטָ. מִימָטָ דָעָרָ צִוְּיָהָ אָיָן דָעָרָ טָעָזָ
רִיטָמָאָרִיאָלָזָם אָנְטָמָעָגָעָנָגָעָן, וּוּיְיָ אָיָן הוּאָזָחָהָטָמָעָנָגָעָן נִימָטָ
גַּעַפְּינָעָן קִיְּוָן פָּאָסָיקָ לְאנֵד פָּאָרָ אָידִישָׁעֶרָ הָיָם. (לְעַצְטָמָן הָאָטָ דָעָרָ טָעָזָ
רִיטָמָאָרִיאָלָזָם וּוּדָעָרָ אֹוְפֶּגֶעַלְעָבָטָ אָין רָוְסָלָאָהָ, וּוּאָסָם מְהַלָּטָ אָין שָׁאָפָּן
אָ אִידִישָׁעֶרָ הָיָם אָיָן בִּירָאָ-בִּירָזְשָׁאָן).

909. וּוּרְ זְיוּנָעָן דַּי גָּעָנְגָּרָ פָּוּן דֻּעָם פָּאָלְטִוְישָׁן צִוְּנָזָם ?
—די אָסִימִילְרָטָעָ אִידָּןָ פָּוּן מְעָרְבִּ-אִירָאָפָעָ, וּוּאָסָם הָאָפָּן מְוֹרָאָ גַּעַהָאָטָ, טָאָמָעָר
וּוּעָלָן דַּי אִידָּן דָוָרָ דֻעָם צִוְּנָזָם פָּאָרְלִיזָן זְיוּעָרָ רָעָכָטָ אָיָן דַּי לְעַנְדָעָרָ
וּוּאָזָיָזָזָעָן.

910. וּוּרְ הָאָטָ שְׁטָאָרָקָ קְרִיטְקוּרָטָ דֻעָם פָּאָלְטִוְישָׁן צִוְּנָזָם פָּוּן אַינְוּוּנִיקָ ?
—דָעָרָ גַּלְעַנְצָנְדָעָרָ פּוּבְּלִיצְיָסָטָ אָון טִיפְּעָרָ דָעָנְקָעָרָ אָחָדָהָעָם (אָשָׁר גַּיְנְוּבָּרָגָ—
1856-1927) וּוּאָסָם אָיָן גַּעַוּעָן צְוָיטָ דָעָרָ מִינְיָנוּגָהָ, אָזָ דָעָרָ צִוְּנָזָם אָזָ נִימָטָ
קִיְּוָן עֲנְטָמָעָרָ אָוִוֶּבֶן דָעָרָ אִידְזְ-פְּרָאָגָעָ, וּוּיְיָ אַנְדָעָרָ צָאָלָ פָּוּן דַּי אִידָּן
וּוּעָלָן מוֹזָן בְּלִיְבָןָ אָיָן דַּי גַּלְוָתְ-לְעַנְדָעָרָ. דָעָרָ צִוְּנָזָם סָעָן נָאָרָ לְיִוָּזָן דַּי
אִידִישְׁקִוִיטְ-פְּרָאָגָעָ. אָיָן אָרָץָ יִשְׂרָאֵלָ דָאָרָךְ מִינְעָן דָעָרִיבָעָרָ שָׁאָפָּן אַ נִוִּיסָ
טִיקָּן צְעַנְטָמָעָרָ-פָּאָרָ דָעָרָ אִידִישָׁעָרָ נְאָצִיאָנְאָלָעָרָ קוֹלְטָוָרָ אָזָ דָעָרָ צְעַנְטָמָעָרָ
בָּוּן אִידִישְׁקִוִיטָ וּוּעָטָ הָאָבָּן אַ גְּרוּסָעָ וּוּרִיקָּוָגָן אָוִוֶּבֶן דַּי אִידָּן פָּוּן אַלְעָ
לְעַנְדָעָרָ. אָחָדָהָעָם הָאָטָ הַוִּיפְּטוּצְעָבָלְדִּיָּ קְרִיטְקוּרָטָ דָרָ. הָעָרְצָלָעָן פָּאָרָ זָיוָן
פְּרָעְמְדָקִיָּתָ צָוָם אִידְוָשָׁן גִּיסְטָ, אָנוֹיְיִזְנָדָהָ, אָזָ אָיָן זָיוָן אָוֹטָאָפָּיָהָן בָּוּדָ
„אַלְטָנִיְיָלָאָנָדָ“, אָיָן וּוּלְכָוָן עַרְשָׁיְלָדָרָטָ אַ בְּלִיְעַדְקָ אָרָץָ יִשְׂרָאֵלָ אָזָ 20
יָאָרָ אָרָוָן, אָיָן נִיטָאָ קִיְּוָן וּכְרָ פָּוּן דָעָרָ אֹוְפֶּלְעָבָוָגָן פָּוּן דָעָרָ אִידִישָׁעֶרָ קוֹלָטוֹרָ.
911. וּוּאָסָם נָאָךְ פָּאָרָ אַ רְיִכְתּוֹנָגָהָטָ נַעַשְׁפָּןָ דַי אִידִישָׁעֶרָ נְאָצָאָנָלָעָ בָּאוּוּנִינָגָ ?
—דֻעָם אֹוְיטָאָנָמָיָזָם (פָּאָלְקָיָזָם) אָדָעָרָ גַּלְוָתְ-נְאָצִיאָנָלָיָזָם.

912. אָיָן וּוּאָסָם בָּאָשְׁטִיָּתָ דָעָרָ נְאָצִיאָנָלָיָזָם פָּוּן דַּי אֹוְיטָאָנָמָיָזָם ?

— זיַּה האָלְטָן, אָז כִּדֵּי אָוִיפְצֹה האָלְטָן דַּי עַקְוִיסְטָעֶן פָּוּ דַּעַם אִידִישָׁן פָּאַלְקַן,
אָיו ווּעָנִיגַּ צַוְּ בָּאוּצָן אִידָּן אַין אָרֶץ יִשְׂרָאֵל, ווּוֹילְ בְּיִם בְּעַסְטָן דָּרְאָפָּלְגַּן
קָעַן דָּאַס לְאָנְדָּר אַרְיָוְנָעָמָעָן נָאָר אָטְיָוְלְ פָּוּ אֲנוֹזָעָר פָּאַלְקַן, פָּאָר דַּעַם גְּרָעָסְטָן
טַיְוָל אִידָּן, ווּאָסְ זָוְלָן מוֹזָן בְּלִיְוָן אַיְן גָּלוֹת, אַיְן נְוִוְּטָג צַוְּפָאָסְן זְוִיְּעָר
נְאַצְּיָאַנְאַלְקַן לְעַבְּן צַוְּ דַּי נְיֻוְּ לְעַבְּנָסְפָּאָרָמָעָן, אָפְצָהָוָתָן דַּי זָוְלָבָסְטָ פָּאַרְ
וּאָלְטָוָנָגָן פָּוּ אִידְיָשָׁע קְהִלָּות, דַּי אִידְיָשָׁע שְׁפָרָאָר, שָׁאָפָּן שָׁוְלָן אָוּן לְיִמְעָן
רָאָטוֹר אָוּרְ אִידְיָשָׁע אַיְן יְעָדוֹן לְאָנְדָּר נְאַצְּיָאַנְאַלְקָוְלָטוּרָעָלָעָ אָוּרְ
טָאָנָאָמָיעַ, דָּעַר הְוִיפְטָמָעָר פָּוּ דַּעַם אַוְיָטָאָנָאָמָים אַיְן גְּעוּוֹן שְׁמָעוֹן דָּבָרְ.
נָאָוּ, דָּעַר גְּרָעָסְטָעָר אִידְיָשָׁר הִיסְטָאָרִיקָעָר פָּוּ אֲנוֹזָעָר צִוְּיטָ.

913. ווּאָסְ פָּאָר אַ וּוּרְקוֹנָגְ האָבוֹן גַּעַהַאַט אַט דַּי נְאַצְּיָאַנְאַלְעָ בָּאוּעָגָנוֹנָגָן אַוְיָפְןְ אִידְ
נְעַרְלִיכְן לְעַבְּן פָּוּ דַּי מְוֹרָח אִירְאָפְעָאַיְישָׁ אִידְ ?

— ווּאָסְ ווּיְוָטָעָר הָאָבוֹן אַלְאַז בְּרִיְמָעָרָעָר קְרִיְיָוְן גַּעַשְׁטָרָעָבָט אַיבְּרָצְבוֹיָעָן דָּאַס
אִידְיָשָׁע לְעַבְּן אַוְיָפְןְ יִסְׂדָּר פָּוְנָ'ם מַאְדָרָעָנָעָם אִידְיָשָׁן נְאַצְּיָאַנְאַלְיָזָם. דַּי נְאַ
צְיָאַנְאַלְעָ בָּאוּעָגָנוֹנָגְ האָט אַוְידְ שְׁטָאָרָק גַּעַוְוִירָקָט אַוְיהָ דָעַר אִידְיָשָׁעָר קִינְדָּעָר
דְּרָעָצְיָאָונָגְ סְאַיְן דָּאָזָו אַוְיָפְגָעָקָומָעָן דָעַר "חַדְרָ מַתְוקָן" — אַקְאָבְּנוֹנָצְיָעָ
פָּוְנָ'ם אַלְטָן רָעַלְגִּיעָוְן "חַדְרָ" מִיטְ מַאְדָרָעָנָעָ לְמוֹדִים אַוְידְיָעָ פָּוּ אַ
דָּגָאנָגִישָׁע מִיטָּלָעָן. סְאַיְן שָׁוֹן דָּאָזָו אַוְיָפְגָעָקָומָעָן דַּי אִידְיָעָ פָּוּ אַ
וּלְאַטְלִיבָּעָר אִידְיָשָׁר שָׁוֹל, הְוִיפְטוֹעָכְבָּיָר אַוְיהָ הַעֲבָרָאָישָׁ. זְוִיָּעָר שְׁטָאָרָק
הָאָבוֹן גַּעַוְוִירָקָט אַוְיהָ דָעַר נְאַצְּיָאַנְאַלְעָר אַוְיָפְלָעָבָנָגְ דַּי אִידְיָשָׁר שְׁרִיבָּעָר
פָּוּ יְעַנְעָר צִוְּיטָ.

914. וּוּלְכָבָר אִידְיָשָׁר אַפְּאַטְהָאָט גַּעַהַאַט זְוִיָּעָר אַגְּרוֹיָעָר ווּרְקוֹנָגְ אַוְיהָ דָעַר אִידְ
דִּישְׁעָר נְאַצְּיָאַנְאַלְעָר אַוְיָפְלָעָבָנָגְ פָּוּ דָעַר נְיִוְרָר צִוְּיטָ ?

— חַיִּים נְחָמָן בִּיאָלִיךְ (1834-1873), ווּאָסְ הָאָט מִיטְ זְיַוְעָ אַוְיָסְעָצְיָכְנָטָעָ
הַעֲבָרָאָישָׁע — אַוְן טִילְוָיְוָן אִידְיָשָׁע — שִׁירִים זְוִרָּה דָעַרְוָאָבָּנוֹ דַּעַם
נְאַמְמָעָן נְאַצְּיָאַנְאַלְעָר אִידְיָשָׁר פָּאָטָם. (בִּיאָלִיךְ הָאָט זִיד אַלְעָמָאלְ בָּאַטְרָאָכָט
אַלְסָס תְּלִמְיָיד אַוְן נְאַכְפָּאַלְגָּעָר פָּוּ אַחֲדָה הָעָם).

915. וּשְׁרָ זְיַינְעָן גַּעַוְוָן דַּי וּוּכְטִיקְסָטָאָר אִידְיָשָׁר שְׁרִיבָּעָר אַיְן דָעַר נְיִוְרָר צִוְּיטָ ?
— דָעַר אַוְיָבְּנָדְרָמָאָנָטָרָעָר מַעְנָדָלָעָ מַוְכָּרָסָפָרִים (זַעַרְפָּאָנָאָוְיִוְשָׁ) דָעַר גְּרָעָסְ
טָעָר אִידְיָשָׁר הַוּמָאָרִיסָטָשׁ לְשָׁוּם (שְׁלָוְם רַאֲבָנָאָוְיִוְשָׁ) גַּעַבְּרִוְרָן אַיְן
1859 אַוְן גַּעַשְׁטָאָרָבוֹן אַיְן 1916). ווּאָסְ אַיְזָן זְוִיָּעָר בָּאַלְיָכָט בְּיִי אַלְעָטְ טִילְוָן
פָּוּ דַּעַם אִידְיָשָׁן פָּאַלְקַן: יְצָחָק לִיבְנָשָׁן פָּרֶץ (1852-1915). ווּאָסְ הָאָט אַיְן
זְיַינְעָן דְּרָעָצְיָלוֹנָגָנוֹנָגָן אַגְּנוֹוֹיָן אַוְיהָ דַּי לִיכְטִיקָעָן זְיַוְעָן פָּוּ חִסְדָּוָתָן
אַוְידְ גַּעַשְׁבִּיכְטָנוֹן פִּילְ רַעֲלִימָטִישָׁע דְּרָעָצְיָלוֹנָגָנוֹנָגָן אַוְן "פָּאַלְקָסְטִימְלִיכָּעָן
גַּעַשְׁבִּיכְטָנוֹן", אַוְן שְׁמָעוֹן פָּרוֹגָן, ווּאָסְ הָאָט אַיְן זְיַינְעָן אִידְיָשָׁר אַוְן רַוְסִישָׁעָן
לִידָעָר גַּעַשְׁלָדָרָט דַּי אִידְיָשָׁר לִיְזָוְן אַיְן רַוְסָלָנָה.

קָאָפִיטָלְ 6.

די סְאַצְּיָאַלְקִיסְטִישָׁע בָּאוּעָגָנוֹנָגָן

916. ווּאָסְ אַיְזָן דָּאָזָו גַּעַוְוָן דָעַר צּוֹשְׁטָאָנָדָר פָּוּ דָעַר אִידְיָשָׁר פָּרָעָסָעָ אַיְן רַוְסָלָנָה ?
— עַסְ האָבוֹן דָּאָזָו עַקְוִיסְטָרִיטָרְ צְוּוֹיְיָה הַעֲבָרָאָישָׁע טַאָגְבָּלָעָטָר — דָעַר "חַמְלִיחָן" אַיְן
פָּעָטָרְבָּרָגָן אַוְן דָעַר "הַצְּפִירָה" (אַונְטָרָרָ דָעַר רַעֲדָקְצִיעָן פָּוּ חָ). זְסָלָאַנְיָמִיָּה
סְקִי אַוְן שְׁפָעָטָרָ פָּוּ נְחָםָסָמָקָאָלָאָוָוָ) אַיְן אַזְוִיָּעָר וּוּכְטִיקָעָן

או אינפלוסריבע מאנאטשריפט "השלוח" (אונטער דער רעדאקטיע פון אחד העם און שפער — פון יוסף קלוינען). ס'זינען אויד ארייסגע נאנגען העברע אישע יאר ביכעה, ווי דער "האסיפה", "לוח אחיאספ" און "ספר השנה", און א עברע אישע ואכנשראיפט "הדור" אונטער דער רעד אדקצייע פון דוד פרישמאן. און אידיש האט מען צווערט אנגעהויבן מיט יאר ביכער (ספוקטארם "היזפרינד", שלום עליכם"ס אידיש פאלקס-ביבליאטעך" און פרצ'עם "אידיש בעביבליאטעך"); און 1899 ווערט געד גראנדעט אין ווארשע די ערשות מאדרען אידישע ואכנשראיפט "דער יוד", שפער היבט און אוריינטיאן און פטערבורג די ערשות אידישע טאגלבער צייטונג "דער פרינד" און נאכדרעם א צאל אנדרע אידישע טאגבלער, ווי "דער היינט", "דער מאמענט" און ווארשע און אנדרע. פון דעם אנד פאנג פון 20-טנו י. ה. פארנעט ביסלאכוויז די אידישע פרעסע דעם פלאז פון דער העברע אישער.

917. וואס פאר א סאציאלייסטייש ארגאניזאצייע און אויפגעקומען ביי די אידן אין און צייט מיט דער ציוניסטיישער ארגאניזאצייע?
— "דער אלגעמיינער אידישער ארכבעטער-בונד און רוסלאנד און פולין", ("בונד"), וואס האט גperfיט א רעוואלווציאנער פרפאגאנדר און אידיש, האט שטארק באקעפט די ציוניסטן און איז געווען קען נאציאנאליזם בכלל; נאר שפער, אונטער אינטערן אינפילוס פון די נאציאנאלע פארטיען, האט ער אונדרקען, און די אידן זיינען א נאציע, וואס דארה קעמן פאר קולטורעלער אויטאנאמאי.

918. ווער האט אמערטן געווירקט אויף דער אנטווקילונג פון דער סאציאלייסטיישער באווענונג ביי אידן?

— אהרון לייבורמאן, וואס האט אוריינטאלע און ווי, און יאר 1877 די ערשות סאציאלייסטייש ציוטשיריפט און העברע איש — "האמת"; דער רעוואלד ציאנערער פאעת, מארום ווינטשעטקי, און דער טיפער דענקלער דר. חיים זשיטלאוסקי, וואס איז אויד אינער פון די הויפט גראנדער פון דער פראר גרעסיוו נאציאנאלער באווענונג ביי אידן און אינער פון די הויפט קעמעפער פאר אידיש אלס די נאציאנאלע אידישע שפראך (די דזאיקע באווענונג רופט זיך "אידייזום").

919. וועלכע ציוניסטי-סאציאלייסטייש פארטוי האט זיך שפער געשאָן?
— די פארטוי, "פֿוּלִי צְיוֹן", וואס האט פאראייניקט און זיך די יסודות פון סאציאלייזם און ציוניזם.

920. וואס פאר און אנטיל האבן די אידן גענומען און דעם קאמפ קען דער צא-
רישער דענירונג און רוסלאנד?

— אידישע רעוואלווציאנער האבן אנטיל גענומען און אויד און טעראריסטייש אקטזן קען די רוסישע ערשר.

921. ווי האט זיך די רוסישע ריגירונג נוקם געוווע און די אידן פאר די מעשים פון אידישע רעוואלווציאנער?

— זי האט און יאר 1903 ארגאניזאַרט צוויי בלוטיקע פאנראָמען אויף די אידן און קישענעוו און און האמל.

922. וואס איז געוען דער אידישער ענטפער אויף די פאנראמען?

—די אידישע זוננט האט נאך מער פארשטיינק איר טעטיקיט אין דער רעוואַלוציע פון 1905.

923. וואס איז פארגעטומען מיט די רוסישע אידן גלייד נאכדרען, ווי די רעוואַלוציע האט געזאָונגען ניאָלאַי דעם צויאַין אַרוּיסצונגען דעם ברייהיטס-מאַנְיָה פעסט פון אַקטאָבער 1905?
—איין איין וואך האבן די רוסישע „שׂוֹאָרְצָעַ מְאוֹתָהָן“ („פֿאָרְבָּאָנֶר פון רוסישן פֿאָלְקָה“) געמאָכט 600 פֿאָנְגָּרְמָעָן אויף די אידן איין רוסלאַנד.

קאָפִּיטָל לְחֵךְ.

די אַיְדָן אַיְזָן דָּעַר צִיּוֹת פּוֹן דָּעַר וּוּלְטָ-מְלֻחָּמָה (1918—1914)

924. מיט וואס איז די אידישע לאָגָע אַיְזָן דָּעַר צִיּוֹת פּוֹן דָּעַר וּוּלְטָ-קְרִינְג גַּעֲוָעָן טראָניישער, ווי די לאָגָע פּוֹן אַנְדְּרָעַ בְּעַלְקָעָר?

—זויי האָבן געמוֹזַט קעַמְפַּן קעַנְן זַיְעַרְעַ אַיְגַּעַנְעַ בְּרִידְעַר פּוֹן אַן אַנְדְּרָעַ לאָנְדָן,
און די רוסישע אַיְדָן האָבן אַוּוּקְנַעְגַּעַבְן זַיְעַרְעַ לעַבְן פְּאָר דָּעַר לאָנְדָן, וואו
זַיְעַרְעַ האָבן שְׁטָעַנְדִּיק גַּעַלְיָטָן פּוֹן גַּוְיָרוֹת אַוְן פֿאָנְגָּרְמָעָן.

925. ווי איז גַּעֲוָעָן די לאָגָע פּוֹן די רוסישע אַיְדָן אַיְזָן דָּעַר צִיּוֹת פּוֹן דָּעַר וּוּלְטָ
מְלֻחָּמָה?

פַּיל אַיְדָן זַיְנָעָן גַּעֲטוֹתַן גַּעֲוָאָרָן אוֹפְּזָן גַּרְוָנְדָן פּוֹן פֿאָלְשָׁע באַשְׁוּלְדִּיקְוָנְגָּעָן אַיְזָן
שְׁפִּיאָנָאָושָׁ. די קָאָמָנְדִּירָן האָבן אַרְוִיְּגָעְטְּרִיבָן כְּמַעַט אַלְעָ אַידְיִישָׁ אַיְזָן
וואָוִינְעָר פּוֹן די שְׁטָעַטְטָם לעַבְן דָּעַר דִּיטְשִׁישָׁן גַּרְעָנָעָן, אַוְן מִיט דָּעַר גַּעֲוָאָרָפָן
אַחְשָׁה, אַוְן די אַיְדָן העַלְפָּן דָּעַר שְׁוָאָנָה. בֵּין אַסְּרָה קְהִלָּות האָט מעַן גַּעֲנוֹמָעָן
עַרְבּוֹת-לְלִיּוֹת, אַוְן ווֹעָן די רָוִישָׁע אַרְמָנִי פּוֹן יַעֲנָעָם גַּעַנְגָּדָה האָט גַּעֲהָאָט אַ
מְפַלָּחָה, האָט מעַן זַיְעַרְעַ אַסְּרָה.

926. ווֹעָן האָבן די אַיְדָן פּוֹן רָוְסְלָאָנְד באַקְוּמָעָן אַלְעָ בְּרִיגְעָרְלִיכָּעָ, פֿאָלְיִיטִישָׁע אַז
נַּאֲצִיאָנְאַלְעָ רַעֲכָת?

—דרַעַם 4-טָן אַפְּרִיל 1917, ווֹעָן די רָעוֹאַלְצִיעָה האָט גַּעֲמָכָט אַסְּוֹף צַו דָּעַר
רָוִישָׁע מִיאָנָאָרְבִּיכָּע.

927. וואס פְּאָר אַז אַנְטִילָּה האָבוֹן אַיְדָן גַּעֲנוֹמָעָן אַיְזָן אַט דָּעַר רָעוֹאַלְצִיעָ?

—סְחָאָבוֹן זַיְד גַּעֲפָנוֹן זַיְעַרְעַ פַּיל אַיְדָן סַיְיִצְוּוֹשָׁן די רָעוֹאַלְטִירְנְדָע מַאֲסָן.

928. ווי האָט גַּעֲוָיְרָקָט אוֹפְּזָן אַידְיִישָׁר לאָגָע דָּעַר בְּרִיגְעָרְ-קְרִיגָּה צַוּוֹשָׁן אַוקְרָאַינָּעָן
אַז דָּעַר מַאֲסְקוּוּשָׁר רַעֲגִירָן?

—איָן הַונְּדָעַרטָּעָר אַידְיִישָׁר קְהִלָּות פּוֹן אַוקְרָאַינָּעָן זַיְנָעָן דַּעַמְּלָאָט פֿאָרְגָּעְקָוּמָעָן די
שְׁרָעְלִיכְסְּטָע פֿאָנְגָּרְמָעָן אַז שְׁחוֹתָה אַוְנְטָרָר דָּעַר פִּירָוֹנָגָן פּוֹן די גַּעֲנָרָאָלָן

פְּעַטְלָוָרָא, דַּעֲנִיקָּוֹן אַז אַנְדְּרָעָר.

929. ווֹעָן אַיְזָן דָּאָס לְעַבְן פּוֹן די אַיְדָן אַז אַוקְרָאַינָּעָן גַּעֲוָאָרָן גַּעֲזִיכְעָרָט?

—וֹעָן אַוקְרָאַינָּעָן גַּעֲוָאָרָן פֿאָרְאִינְיִיקָּט מִיט דָּעַר צַעְנְטָרָאַלְעָר באַלְשָׁעָוִיסָּט

טִישָׁעָר רַעֲגִירָן.

930. פארוואס האבן די רוסוישע אידן איז יענער צויט געליטן מערער פון אנדרערע פעלקער איז דוקלאנד נאכץ בירגערליך איז פאליטישע

—וויל די באַלטער, איז איזוי ווי די מערסטה וויסיש איזן ווינען רעכט נאָר די ארבעטער, איז איזוי ווי די מערסטה וויסיש איזן ווינען גועען סוחרים, זיינען זי געונאָרֶן דעקלאסטר; די קוואָלֶן פון פֿרְנְסָה האָט מען בי זי צונגענוּן, איז איז דעם נייעם רוסישן לעבען האָט זי זיך איזוי גיך נוֹט געקענט אַרְיוֹנְפְּאָסָן איז דעריבער זיינען גוֹיסָע מאָסָן פון זי אַיסְגָּעֵשְׁטָאָבָּן פון הונגעַר.

קָפִיטָל לְט.

די אָידָן נָאָכָן וּוּלְטָ-קָרְנָגָן

931. וועלכע נייע מלוכות האָט דער פרידן-טראָקְטָאָט פון ווערסאייל (1919) אַנְדָּרְעָת?

—פּוֹלוֹן מיט 3 מיליאָן אָידָן, לְיטָעָ מיט 150,000, לְאַטְוָעָ מיט 100,000, עסְטָאנְגָּעָ מיט 5,000, טְשָׁעָכָּלָאָוָאָקָּעָ מיט 350,000, דִּיְתְּשָׁעָעָסְטְּרִיךְ מיט 225,000 אָזָן די פָּאָרְגְּרָעְסְּרָעָטָה רְוֻמְּנִיָּה מיט אָ מיליאָן אָידָן.

932. זוֹאָס פָּאָר אָ פְּלִיכְתָּהָבָּן גַּעֲנָעָמָּעָן אוֹף זיך אָט די אלָעָ נייע מלוכות צו זוּיעָרָעָ נָאַצְיָאָנָאָלָעָ מִינְדָּרְהָהִיטָּן?

—זוּ עַבְן זי מִינְאָרוּטָעָטְזְדָּבָטָן.

933. זוֹאָס אַיז אַזְוָוָס מִינְאָרוּטָעָטָן דָּעַכְתָּ?

אוּ די מִינְדָּרְהָיִיטָס-פָּעָלְקָעָרָהָבָּן די זְלָבָעָ בִּירְגָּעָרְלִיךְ אָזָן פָּאָלִיטִישָׁעָ רָעַכְתָּ פָּוֹנְסָם הָעָרְשָׁנוּ פָּאָלְקָהָן; זַיְהָ אָבָּן דָּאָס רָעַכְתָּ צָו בָּאַנְצָוּן זְיִיעָרָעָ שְׁפָרָאָכוּ מִינְדָּלָד אָזָן שְׁרִיפְטָלִיךְ אָוּמָעָטָום, אָפְּלָוָי אָזָן די גְּרָכְבָּנוּ; זַיְהָ מַעַנְזָן נְרָנְדָּן פָּאָלְקָס שָׁוָּלָן, וָאָוָא אַלְעָ לְמָוְדִים זָאָלָן וּוּעָרָן גַּעֲלָעָרָנָט אָזָן זְיִיעָרָעָ נָאַצְיָאָנָאָלָעָ שְׁפָרָאָד אָזָן די רְעִינְרוֹנָגָן דָּאָרָה שְׁטִיצָן די דָאָזְקָעָ פָּאָלְקָס-שָׁוָּלָן פָּוָן אַיר קָאָבָעָ. פָּרָאָפָּאָרְצִיאָנָאָלָעָ צָו זְעָרָעָ צָל אַיְנוֹוָאַיְנוֹעָ פָּוָן די מִינְדָּרְהָיִיטָס פָּעַלְקָעָרָה.

934. וַיְיָ אָבָּן די נייע רְעִינְרוֹנָגָן זְיךָ בָּאַצְוָיָּגָן צָו זְיִיעָרָעָ פָּאָרְפְּלִיכְטָוָנָגָן וּוּגָן מִינְאָרוּטָעָטָן רָעַכְתָּ צָו די אָידָן?

—אָפְּצִיעָלָהָבָּן אָזָן זְיִיעָרָעָ מִינְאָרוּטָעָטָן די אַזְדִּישָׁעָ מִינְאָרוּטָעָטָן רָעַכְתָּ אָפְּרָעָרָבָּהָטָן נְעַיְסָוָן די אָידָן זְיִיעָרָעָ זְיִינָגָן פָּוָן די דָאָזְקָעָ דָּעַכְתָּ. אָפְּלוֹ אָזָן לְיטָעָ אָזָן לְאַטְוָעָ, וָאָוָא אָידָן אָבָּן שְׁוִין גַּעֲהָטָה אָזָן אַנְחָוָבָעָ פָּוָן אָנְצָיָאָנָאָלָעָ צִיְּאָנָאָלָעָ אָוּטָאָנָמָיָעָ, זַיְהָנָעָן אָזָן די לְעַצְטָעָ וְאָזָן זְיִיעָרָעָ פִּילָּבָּאָלְקָעָנָרָט גַּעַוְוָהָרָן זְיִיעָרָעָ נָאַצְיָאָנָאָלָעָ רָעַכְתָּ. אָזָן יָאָרָה 1984 האָט פּוֹלוֹן זְיךָ אָפְּצִיעָלָהָבָּן פָּוָן אַירָעָ פָּאָרְפְּלִיכְטָוָנָגָן וּוּגָן מִינְאָרוּטָעָטָן רָעַכְתָּ אָזָן דָּעַרְתָּ הַיּוֹנִיכָּט אָזָן עַסְטָאנְגָּעָ, זוֹאָס האָט אָ בָּאָפְּעָלְקָעָרָוָגָן פָּוָן אַרְוָם אָזָן צְוִוִּישָׁן זְיךָ אַרְוָם 5,000 אָידָן (וּוּיְנִיקָּרָה וְיִי אָהָבָן פָּרָאָצָעָן). דָּאָרָמוֹן אָבָּן די אָידָן אַוְידָן אַצְטָמָה פָּוּלְשָׁטָעָנְדִיקָּעָ נָאַצְיָאָנָאָלָעָ קָוְלְטוּרָעָלָעָ אָוּטָאָנָמָיָעָ. מִיט די אַזְדִּישָׁעָ עֲנִינִים פִּירוֹן דָּאָרָמוֹן אָזָן צְוּוִיָּ קָרְעָפְּרָשָׁאָפְּטָזָן: די קָהִילָּות אָזָן רְעִילְגִּיעָזָעָ עֲנִינִים (זַיְהָ וּוּעָרָן אַיסְגָּעָהָאָלָטָן פָּוָן פָּרְיוּוֹלִיכָּעָ בִּיּוֹשְׁטִיּוֹרְנוֹגָן) אָזָן די קָוְלְטוֹרָהָבָּאָלְטָוָנָהָגָן, זוֹאָס פִּירָט אָזָן כּוֹטָמָן שְׁוָלָן וּוּגָן אָזָן מִיט אַלְעָ וּוּלְטָאָלְכָּעָ אָוּדִישָׁעָ עֲנִינִים. זַיְהָ וּוּרְטָה גַּעֲוִוִּילָטָה דָּוָרָה דָּעַרְתָּ גַּעַנְצָעָרָ אַזְדִּישָׁעָ בָּאָפְּעָלְקָעָרָוָגָן אָזָן דָּאָס רָעַכְתָּ אָרוּפְּצָוְלִיגָּן שְׁמִינְיָעָן אָזָן אַיְנְצָקָאָסִירָן זְיךָ מִיט דָּעַרְתָּ הַיְּלָךְ פָּוָן די מְלָכָה מַאֲכָתָ אַרְגָּאָנָאָן.

935. פָּאַרְוֹוָאָס אִיז דַּי לְאָנָע פָּוּן דַּי אִירֵן אִין דַּי נַיְוְנַגְּרִינְדָּעַטָּע לְעַנְדָּעַר עַרְגָּעַר
גַּעֲוֹאָרָן נַאֲכַ'ן וּוּעַלְתִּיךְרְגִּוּ ?
—וּוּוִיל דַּי מַלְחָמָה אָזֶן דַּי אַפְּגַּנְּרִיסְנְּקִיּוּטָם רַוְשִׁין מַאֲרָךְ הָאָפָּן גַּעַשְׂאָפָּן
דָּאָרְטָן אָז עַקְאָנָאָמִישָׁן קְרִוּזִים .
936. פָּאַרְוֹוָאָס הָאָט זַיְד אַפְּגַּנְּרִאָצְיָע דַּי אִידְישָׁע עַמְּגַרְאָצְיָע פָּוּן יְעַנְעַל עַנְדָּעַר ?
—וּוּוִיל דַּי אַיְמְגַרְאָצְיָע לְעַנְדָּעַר (דַּי פָּאַרְאִינְיְקִטָּע שְׁטָאָטוֹן) קָאנְאָדָע אָזֶן אַנדָּר
הָאָבָּן אָז קוֹרְצָע צִוְּיט נַאֲדָע דַּעַר מַלְחָמָה פָּאַרְשָׁלָאָסָן וּוּיְעַרְעַט טַוּעַרְוּן פָּאָר
עַמְּגַרְאָנְטִישָׁע מַאֲסָן .
937. אִין וּוּלְכָן לְאָנָרְ הָאָט זַיְד נַאֲדָע דַּעַר מַלְחָמָה גַּעַפְנָט אָז מַעְגְּלִיכְקִיּוּט פָּאָר
גַּרְוִיסְעַמָּעָן אִידָּן אַיְנְצָוָאָזְנְדָרָוּן יְעַדְן יְאָר ?
—אִין אַרְץ יִשְׂרָאֵל, וּוּסָם אִיז אִין יְאָר 1917 אַקְוּפִירְט גַּעֲוֹאָרָן פָּוּן דַּעַר עַנְגָּר
לִשְׁעָר רַעֲגִירּוֹנָג, נַאֲכָדָם וּזְיַהְׁתָּהָאָט אַרְוִוְנְגָעָבָן דַּי בָּאַלְפּוֹר דַּעְקְלָאָרָצְיָע ?
938. וּסָם אִיז אַזְוִינָס דַּי בָּאַלְפּוֹר דַּעְקְלָאָרָצְיָע ?
—דָּאָס אִיז אָז אַפְּגַּנְּרִיעָלָעָר צַוְּאָגָן וּסָם זַאֲרָד בָּאַלְפּוֹר, דַּעַר אַוִּיסְעָרָן מִינִיסְיָה
טַעַר פָּוּן עַנְגְּלָאָנָר, הָאָט גַּעַנְבָּעָן אִין יְאָר 1917 אִין דַּעַם נַאֲמָעָן פָּוּן דַּעַר
עַנְגְּלִישָׁעָר רַעֲגִירּוֹנָג צַוְּהָלְפָן דַּי אִידָּן זַיְד שָׁאָפָּן אָז נַאֲצִיאָנָאָלָעָה הַיִּם אִין
אַרְץ יִשְׂרָאֵל .
939. וּזְיַהְׁתָּהָאָט זַיְד דַּי אִירֵן אַפְּגַּנְּרוֹפָן אוֹיְף דַּעַר דַּאֲזִיקָּעָר דַּעְקְלָאָרָצְיָע ?
—זַיְיַהְׁתָּהָאָט דָּאָס אַוִּיפְגַּנְּנוּמָעָן כְּמַעַט זַיְיַהְׁתָּהָאָט מִשְׁיחָבָשָׁוֹרָה, אָז אִידְישָׁע
וּוּנְגָעָ לִיוּט, פָּאַרְמִירְנְדִיק אָז בָּאַזְנְדָרָעָן אִידְישָׁן לְעַנְיָאָן, וּעַנְעָן אַרְיִין פְּרִירִי
וּוּלְיִיס אִין דַּעַר עַנְגְּלִישָׁעָר אַרְמָיִי, צַוְּהָלְפָן אִיר אַיְנְצָוָעָמָעָן אַרְץ יִשְׂרָאֵל .
940. וּזְיַהְׁתָּהָאָט זַיְד בָּאַצְּיָאָוָגָן פָּוּן דַּעַר פָּעַלְקָשָׁר לִיְּגָן צַוְּהָלְפָן דַּעְקְלָאָרָצְיָע ?
—זַיְיַהְׁתָּהָאָט בָּאַשְׁטָעִיקָּט אִין יְאָר 1922 דַּי בָּאַלְפּוֹר דַּעְקְלָאָרָצְיָע וּוּעָגָן הַלְּפָטָן
שָׁאָפָּן אָז אִידְישָׁע נַאֲצִיאָנָאָלָעָה הַיִּם אִין אַרְץ יִשְׂרָאֵל אָז גַּעַפְנָט עַנְגָּר
לְאָנָרְ דַּעַם מַאֲנְדָּאָט צַוְּהָלְפָטָן פָּאַרְוֹוָאָלָטָן אַרְץ יִשְׂרָאֵל אָז מַקִּים זַיְן אַרְץ צַוְּאָגָן .
941. וּוּלְכָעָ וּוּכְטִיקָּע קַעְרְפְּעֶרְשָׁאָפָט הָאָט גַּעַהְלָפָן וּוּרְקָן אוֹיְף דַּעַר פָּעַלְקָשָׁר לִיְּגָן
זַיְזַאְל דַּוְרְכְּבִּירִן דַּי גַּעֲוֹצָן וּוּעָנָן מִינְאָרִוּעָטָן רַעַכְתָּן, גַּעַבְנָן דַּעַר עַנְגְּלִישָׁעָר
רַעֲגִירּוֹנָג דַּעַם מַאֲנְדָּאָט אִיבְּעָר אַרְץ יִשְׂרָאֵל אָז בָּאַשְׁטָעִיקָּט דַּי בָּאַלְפּוֹר
דַּעְקְלָאָרָצְיָע ?
—דַּעַר אַמְּעָרִיקָּעָנָעָר אִידְישָׁרָקָן קָאָנְגָּרָעָם, וּסָם אִיז צֻוְּמָן עַרְשָׁטָן מַאֲלָ צַוְּזָאָז
מַעְנְגָּרְפָּוּן גַּעֲוֹאָרָן אִיז יְאָר 1918 .
942. וּוּלְכָעָ צִוְּנִיסְטִישָׁר פִּירְעָר הָאָט פָּרְעוֹזְנְלִיךְ מִיטְגָּנוּוּוּרִיקָּט צַוְּהָלְגָעָן דַּי
בָּאַלְפּוֹר דַּעְקְלָאָרָצְיָע ?
—הָהָרָ חַיִּים וּוּיְצָמָאָז, דַּעַר פָּרְעוֹזְדָּעָנָט פָּוּן דַּעַר צִוְּנִיסְטִישָׁר אַרְגָּאָנִיזָּאָצְיָע .
943. וּסָם הָאָפָּן דַּי צִוְּנִיסְטָן אַוִּיפְגַּנְּעָתָן פָּאָר אַרְץ יִשְׂרָאֵל נַאֲדָע דַּעַר בָּאַלְפּוֹר
דַּעְקְלָאָרָצְיָע ?
—זַיְיַהְׁתָּהָאָט פָּאַרְשְׁפְּרִוּט אָז שְׁטָאָרָקָע פָּרָאָפְּגָּאָנָדָע אִיז דַּעַר נַאֲנְצָעָר וּוּלְכָעָ
הָאָפָּן גַּעַזְמָעָלָט מִילְיָאָנָעָן דַּאֲלָעָר פָּאָרָן „קְרָוָן הַיּוֹסָד“ אָז „קְרָוָן קִיּוֹמָת“
אוֹיְף אַיְנְצָוָקְוּבָּן עַד אָז בָּאַעֲזָן אִידָּן אִין אַרְץ יִשְׂרָאֵל אָז הָאָפָּן גַּעַ

בראכט דערציו, איז איזן ארץ ישראאל האבן זיך איזן סוף יאָר 1937 געפונגנע אַרְום
425.000 אידן אַנְשֶׁטָּאט דִי 60.000 אידן, וואָס זוינגען דָּארטָן געוווען איז
דעָר מלְחָמָה צִיּוֹת.

944. ווי האָבָּן זיך דִי אַרְאָכְבָּעָר בָּאַצְוֹינָן צַו דָּעָר אַיְדִישָׁעָר אַיְנוֹוָאנְדָּעָרָוָן אַזְּרָעָה ?
ישראל ?

— זוי האָבָּן עַטְלִיבָּעָ מַאְלָגָעָט אַנְפָאַלְוָן אַוְיףָּ דִי אַידָּן אַזְּרָעָיְשָׁרָאֵל
אַזְּרָעָיְשָׁרָאֵל אַידָּן גַּעֲרָגָעָט. באַזְּוֹנוֹנְדָּעָסָר שְׂרֻקְלִיןְדָּר אַיזָּן גַּעֲוֹעָן זַיְעָר אַנְפָאַלְוָן
אַיזָּן אַוְינוֹסְטָן 1929, ווֹעָן דִי מַוְסְטָלְמַאָנִישׁ פָּאַנְאָטִיקָעָר האָבָּן אוּפְּגַעַרְיוֹצָט
די אַרְאָכְבָּעָר מַאְסָן קָעָן דִי אַידָּן, אַזְּרָעָט אַרְאָכְבָּעָר הָאָבָּן אוּסְגַּעַקְוַילְעָט
אַזְּרָעָט צְעַנְדְּלִיקָעָר יִשְׁבָּהָבָּרוּם מִיטָּזָּוּעָרָוּ רַאֲשִׁיָּוּתָה, אַזְּרָעָה יְרֻשָּׁלָּאִים
אַזְּרָעָה צְפָתָהָבָּן זַיְעָטָהָבָּן פָּאַנְגָּרָאָמָּעָן אַזְּרָעָט עַטְלִיבָּעָקָלָאָנִיעָם הָאָבָּן זַיְיָ
פָּאַרְבָּעָנְטָן. אַיזָּן אַפְּרִיל 1936 האָט זַיְיָ וּוֹידָעָר אַנְגְּלִישָׁעָר רַעֲגִירָוָן, וּוּאָס דַּוְיעָרָט
די אַרְאָכְבָּעָר קָעָן דִי אַידָּן אַזְּרָעָט דָּעָר אַנְגְּלִישָׁעָר רַעֲגִירָוָן אַזְּרָעָה
שְׁוֹזָן, מִיטָּקְלִינְעָ אַיְבָּרְיוֹסָן, מַעַר וּוּצְוּוּיָּיָ אַידָּן, אַזְּרָעָט אַוְמְגַעְבָּרָאָכָט
די לְעַבְנָס פָּוּ אַיְבָּרָ 200 אַידָּן, אַרוֹם 2000 אַרְאָכְבָּעָר אַיְבָּרָה 150 עַנְגָּד
לְעַדְעָר אַזְּרָעָן טְוִיזְנְטָעָר זַיְינָן פָּאַרְוָאָונְדָּעָט גַּעֲוָאָרָן. צְעַנְדְּלִיקָעָט טְוִיזְנְטָעָט
בַּיּוּמָעָר זַיְינָן אַוְסְגַּרְיוֹסָן גַּעֲוָאָרָן אַזְּרָעָט זַיְעָרָפָלְעָט פָּעַלְדָּעָר מִיטָּ
תְּבוֹאָה זַיְינָן פָּאַרְבָּעָנְטָן גַּעֲוָאָרָן.

945. וּוּאָס האָט הַעֲרֵבָרָט סְעַמּוּלָּי, דָּעָר אַיְדִישָׁעָר אַוְיְבָרְדָּקָאָמִיסָּאָר פָּוּ אַנְגְּלָאָנְדָּן
אַזְּרָעָה יְשָׁרָאֵל. גַּעֲטָאָן נַאֲךְ דָּעָם פָּאַנְגָּרָאָמָּעָן פָּוּ דִי אַרְאָכְבָּעָר אַוְיףָּ דִי אַידָּן
אַיזָּן 1921 ?

— עַר האָט נִיט באַשְׁטְרָאָפָט שְׁטָרָעָנְגָן דִי פָּאַנְגְּמִישְׁטִיכָעָם, בְּדִי נִיט אַוְיפָּצּוֹ
רִיזְיָן נַאֲךְ מַעַר דִי אַרְאָכְבָּעָר. עַר האָט נַאֲךְ באַשְׁטִימָט אַיְינָעָם פָּוּ דִי
פִּירָעָר פָּוּ פָּאַנְגָּרָאָמָּעָן פָּאַרְןָן הַעֲכָסָטָן רַעֲגִינְיָן פִּירָעָר (מוֹפְּטִי) מִיטָּא גַּעַד
הַאֲלָטָן פָּוּ דָעָר רַעֲגִירָוָן. (פָּאָר אָט דָעָר טְוָהָה האָט דָעָר מַופְּטִי באַצְאָלָט
מִיטָּהָן הַעֲצָן דִי אַרְאָכְבָּעָר אַוְיףָּ דִי אַידָּן אַיזָּן דָעָר צִוְּתָהָבָן דָעָר שְׂרֻקְלִיןְ
פָּאַנְגָּרָאָמָּעָן אַיזָּן 1929). אַזְּרָעָה האָט נַאֲךְ הַעֲרֵבָרָט סְעַמּוּלָּי
די צָאָל פָּוּ דִי אַיְדִישָׁעָר אַיְנוֹוָאנְדָּעָר אַזְּרָעָה יְשָׁרָאֵל.

946. וּוּאָס האָט דִי אַנְגְּלִישָׁעָר רַעֲגִירָוָן גַּעֲטָאָן אַיזָּן אַיְיָ נַאֲךְ דִי שְׁחִיטָהָבָן דִי
אַרְאָכְבָּעָר אַיזָּן חַבְרוֹן אַזְּרָעָט ?

— זוי האָט וּוֹידָעָר באַגְּרָעָנִיצָט דִי אַיְדִישָׁעָר אַיְנוֹוָאנְדָּעָר אַיזָּן אַיְיָ. דָעָרָצָיו¹⁹²⁹
הַאָט זַיְעָט זַיְיָ אַרְוִוְנְגָעָלָאָזָט אַזְּרָעָט זַיְיָ פָּזָדָן, זַיְוָא זַיְיָ האָט טְיוֹלוֹוִיָּן גַּעַבְעָן,
נַעֲרָבָט דִי אַרְאָכְבָּעָר אַיזָּן זַיְעָרָטָן, אַזְּרָעָט זַיְיָ פָּזָדָן זַיְיָ פָּזָדָן,
מַאְכָן זַיְיָ עַנְגָּז אַזְּרָעָט הַיְמָלָאָן מִיטָּזָּוּעָרָוּ דִי עַרְדָּפָן דִי אַרְאָכְבָּעָר.

947. וּוֹאָסְעָרָ בָּאַרְיכְּטָן האָבָּן אַפְּגַּעַנְגָּבָן דִי קָאָמִיסִיעָם, וּוּאָס דִי אַנְגְּלִישָׁעָר רַעֲגִירָוָן
הַאָט גַּעַשְׁיקָט קִיּוֹן אַרְץ יְשָׁרָאֵל נַאֲךְ דִי אַרְאָכְבָּעָר אַומְרוֹעָן פָּוּ 1929 אַזְּרָעָט
— דִי קָאָמִיסִיעָם וּוּאָס אַיזָּן גַּעַשְׁיקָט גַּעֲוָאָרָן אַיזָּן 1930 האָט בָּאַרְיכְּטָן, אַזְּרָעָט
הָאָבָּן אַוְיסְגַּעַפְּאָרָשָׁט דָאָס לְאֲנָדָן אַזְּרָעָט האָבָּן אַוְיסְגַּעַפְּוָנוֹן, אַזְּרָעָט
דָּארָטָן קִיּוֹן אַיְבָּרְיוֹקָעָר עַרְהָה, אַזְּרָעָט, וּוּאָס אַיזָּן דָאָזָן נַוְּתָּקָפָר
די אַרְאָכְבָּעָר. (דִי אַיְדִישָׁעָר אַגְּנָעָטָה, אַזְּרָעָט אַוְיסְפִּירְלִיךָן עַנְטָפָר אַוְיףָּ
רַעְפָּאָרָט, האָט קָלָאָר בָּאוֹיוֹזָן, אַזְּרָעָט אַגְּנָעָטָה, אַזְּרָעָט פָּאַקְטָן זַיְינָן נִיטָּ רִיכְטִיךְ).

שפער — א דאנק די אידישע פראטערסטען — האט זיך פיל פארבעמערט די באיציאונג פון ענגלאנד צו אידן בענוג ארי' ישראל). די קעניגליך קאָר מיסיע, וואָס איז געשיקט געווארן קיין ארי' ישראל אין 1936. האט אויס בערטער די טענות פון די אידן איז פון די אראַכְבָּהָה, איז געומען צום באַשלומ. איז דער בערטער מיטל צו פארוויכערן שלום איז איז צו צוטיילן דאס לאָנד אויף דריינְטִין. אָדריטל פון אַי (נייט רעכענערדים רעם עבר הירדן) זאל ווערן אַזְלְבָּשְׁטָעֵנְדְּקָע אִידְישָׁן מדינה; די שטערן ירושלים איז בית ללחם מיט די הייליקע ערטרער, איז איז אַקְרָדָר פון ירושלים בי' יפה, זאל בליבּוֹן אַונְטָר אַשְׁטְּרָנְדִּיקָע עֲגַלְיָשָׁן מאַנְדָּאַט אָנוּ דאס אַיבְּרָעִיקָע פון פָּאֶלְעָמְטִין זאל ווערן פָּאֶרְאַיְינִיקָט מיט דער אַרְצָה בְּיַשְׁעָר מְלֻכָּה אַיז עבר הירדן. בי' אַט די צוֹטְיְילָוָגָן וּוּתָר דּוּכְגַּעַפְּרִיט וּוּעָר זאל מען אַרְיוֹנְלָאָזָן אַיז אַרְץ יִשְׂרָאֵל נִיט מַעַר וּוּי 12,000 אַידן אַז אַיאָר אָנוּ דאס רעכט פָּאֶר די אַידן צו קוּיפּוֹן לאָנד פון די אַרְאַכְבָּהָר זאל שטארק באָגְרָעָנָעָצָט וּוּעָר.

948. פון וועלכו לאָנד האָבוֹן זינט 1933 אַנְגָּהָוִיכָן צו עַמִּיגְרָיוֹן גְּרוּסָע מאָסן אַידן קיין אַרְץ יִשְׂרָאֵל? — פון דִּיּוֹתְשָׁלָאָנד, אַיבְּרָעִיר די שְׁרָקְלִיכָּעָר דְּרוּפּוֹת, וּוּאָס זַיִ שְׁטִיעָן דָּרָטָן אַוְיס פון דער העַרְשָׁנְדָר („נאָצִי“) פָּאֶרְטִי. 949. ווי איז געוּעַן די לאָגָע פון די אַידן אַיז דִּיּוֹתְשָׁלָאָנד נְלִיּוֹן נְאָד דָּעַם וּוּלְטָן קְרִיּוֹן?

— דָּעַמְּאַלְט האָבוֹן זיך די 600,000 דִּיּוֹתְשָׁע אַידן גַּעֲפִילָט זַיִ פֿוֹלְבָּאָרָעָבָּר טַיקְטָע בְּיַרְגָּעָר. אָפְּלוֹן די נִיעָע קָאנְטָסְטוּצָע פון דער דִּיּוֹתְשָׁר רַעֲפּוֹבְּלִישָׁס האָט פָּאֶרְפָּאָסְט דָּעַר אַיד הוֹגָאָ פְּרִוִּים. אַסְטָהָוָבְּלִיעָדָעָט אַידן האָבוֹן פָּאֶרְנוּמָעָן מְלֻכָּה שְׁטָעָלָעָם.

950. וועַלְכָּהָר אַיד איז געוּעַן דָּעַר אוּסְעָרָן מִינִיסְטָרָר פון דִּיּוֹתְשָׁלָאָנד אַיז יַעֲנָעָר צִוְּיט? — דָּעַר באָגְאַבְּטָר פֿאֶלְיִיטִיקָעָר דְּאָטְעָנוֹי, וּוּאָס האָט זַיִעָר פִּיל גַּעַהְאַלְפָּוֹן דָּעַם ווּידְעָרְאִיזְוּפְּבָּוֹן פון דִּיּוֹתְשָׁלָאָנד נְאָד אַיר מְפָלה אַיז דָּעַר וּוּלְטָן מְלֻחָּה. (אַין יָאָר 1922 האָבוֹן אַנטְסְּעָמִיטָן אַונְטָרָעָנְשִׁיקָט מַעְרָדָעָר, וּוּאָס האָבוֹן אַים דְּרַשְׁאָסְטָן).

951. וּוּאָס פָּאֶר אַראַקְצִיאָנְרָעָ פָּאֶרְטִי איז געומען צו דָּעַר מַאֲכָט אַיז דִּיּוֹתְשָׁר לאָנד אַיז יָאָר 1933? — די שאָוּוּנִיסְטִישְׁ-מוּילְאָטְרִיסְטוּ-אַנְטִיסְעָמִיטִישָׁע פָּאֶרְטִי, וּוּאָס האָט זיך גַּעַשְׁפָּן דָּעַם פָּאֶלְשָׁן נְאָמָעָן: „נאָצִיאָנָאָל-סְאַצְּיָאָלִיסְטִישָׁע אַרְבָּעָטָר פָּאֶרְטִי“ („נאָצִים“).

952. וועַד אַיז זַיִעָר פִּירָר, דָּעַר אַיְצְטִיקָעָר הַשְּׁרָשָׁר פון דִּיּוֹתְשָׁלָאָנד? — אַדְּאַלְך הַיְּטָלָעָר, וּוּאָס האָלָט, אַז דִּיּוֹתְשָׁלָאָנד דָּרָאָף נְעַמְּעָן נְקָמָה פון אַירְעָ גַּעַוּזְעָנָע שְׁוֹנוֹנִים אַזְנָבָן אַז מִילְיָעָרִישָׁן מַאֲכָט.

953. וּוּאָס אַיז הַיְּטָלָעָר באָצְיאָונָגָן צו די אַידן? — עַרְפְּרָעִידְקָט, אַז די אַידן גַּעהָרִין צו אַנְדְּרִירִיקָעָר רַאֲסָע אַזְנָבָן די דִּיּוֹתְשָׁן מִיט זַיִעָר אַיְנְפָּלוֹס. דְּרַעְבָּר דָּרָאָף מעַן אלָעָ אַידן אַזְוִי פָּאֶרְטִי

ביטערן דאס ליעפּן, או זי זאלן כווז אנטלויפּן פָּון דיויטשלאנד און שווין
מער נט צורייקומען.

954. ואסערע גורות האט היטלער איזיסגעגעפּן קעגן די אידן?
—מ'אַל צונגעמען בי די אידישע דاكتטורים, אדוואקאטן, אינושענערן און
פראפעסארן די מעגליכקייט צו ארבטען; מ'אַל אַפְּגָאנִין פָּון מלוכה דינסט
אלע אידישע באַטְמָטָע, אַפְּלָו גַּעַשְׂמָדְטָע אַדְרָעָרְנָדָר אָוֹ אַיְנוֹנִיקָלָעָרְ פָּון
גַּעַשְׂמָדְטָע; מ'אַל באַקְאַטְרִין די אידישע סוחרים אָוֹ פָּאַרְבָּאַטְן די
אַדְרִישָׁע אַרְבָּאַטְרָע זיך אַנְצּוּשְׁלִיכְן אָזְדִּיטְשָׁע צַעֲכָן (זַוְינִיאַנס) אָזְן דערְ
מיט צונגעמען פָּון זי די מעגליכקייט צו פָּאַרְדִּינְעָן אוֹפֵף חוֹנָה דָּרְךָ אַרְבָּאַטְרָע.
שְׁפָעַטָּעָר האט מעו שווין אַינְגָאנְצָו צונגענוּמוּן די דִּיטְשָׁע בִּירְגְּנֶרְשָׁאָפּּטְ פָּון
די אידן אַין דִּיטְשָׁלָאָנָה.

955. וואָס האָבָּן די „נאָצִים“ גַּעַטָּאָן מִוּט די אַידָּן אָזְן מִיט די אַנְדָּרָעָ קָעָגָנָעָר
פָּון דָּעַם נָאָצִישָׁן רְעוּזִים אָוּמָאָפִּיצְיָעָל?
—די „נאָצִים“ פָּלָעָגָן מָאָכָּן אוֹפֵף זַוְיָּה שְׁטִילָעָ פָּאַנְדָּאָמָעָן, מָפְּלָעָגָט זַוְיָּה אַרְעָסָה
טוֹרָן אָזְן אַרְיָינְגָעָן אַין די קָאנְצּוּנְטָרָאַצְּיָעָ לְאָנָעָן, וְאוֹ מָפְּלָעָגָט זַוְיָּה פְּיוֹרָ
נִיקָּוָן אַפְּטָמָאָל בֵּין צָוָם טוּוִת, אָזְן מָפְּלָעָגָט אַרְוִיסְלָאָזְן קָלָאָגָעָן, אָזְן
אַרְעָסְטִירָטָעָה אָבָּן זיך אַלְיוֹן גַּעַנוּמוּן דָּס לְיעָפָּן.

956. וואָס טוּעָן די אַידָּן פָּון דִּיטְשָׁלָאָנָה זיך צַו רְאַטְעָוּוּן?
—זַוְיָּה אַנְטְּלוּיפּּן, וְאוֹ נָאָר זַוְיָּה האָבָּן אַמְּגָלִיכְקִיּוּט. זַוְיָּעָר אַגְּרוּסָעָר טוּוִל
פָּון זַוְיָּה עַמְּיָּרָוָרָט קִין אַרְץ יִשְׂרָאֵל.

957. וואָס טוּעָן די אַידָּן פָּון דָּעַר גַּאנְצָעָר וּוּלְטָטָעָ צַו הַלְּפָּן די דִּיטְשָׁע אַידָּן?
—זַוְיָּה פְּרָאַטְעָסְטִוִּין קָעָגָן די דִּידְוִוָּת אַוְיָה די אַידָּן פָּון דִּיטְשָׁלָאָנָה; זַוְיָּה בָּאיַּ
קָאָטְרִין די סְחָרוֹת פָּון „נאָצִי“ דִּיטְשָׁלָאָנָה, כְּדִי צַו שְׁטוּרִין דָּרְכְּדָעָם די
„נאָצִישָׁע“ הַעֲרָשָׁאָפָּט; שְׁטִיצָן די אַנְטְּלוּאָפָּעָן אַידָּן פָּון דִּיטְשָׁלָאָנָה אָזְן
הַלְּפָּן זַוְיָּה צַו בָּאָזְעָן אַין פָּאַרְשְׁוִידָעָנָה לְעַנְדרָר אָזְן בָּאָזְונְדָעָרָם אַין
אַרְץ יִשְׂרָאֵל.

קָאָפִּיטָּל מַ.

דָּס אַדְרִישָׁע פָּאָלָק אַין אָנוּזָעָר צִוְּיָת.

1. אַלְגָּוּמִינָּעָ בָּאָמֻרְקָוּנָגָעָן.

958. וואָס פָּאָרָא עַנְדָּרָוּנָגָעָן זַוְיָּעָן בָּאָרְגָּוּקָוּנָמָעָן אַין דָּעַם צְוַשְׁטָאָנָה פָּון די אַידָּן
בְּנָגָע זַוְיָּעָר וּוּוֹנְדָּטָעָר אָזְן זַוְיָּעָר בָּאָרְשְׁבָּרִיטָוּנָג אַין דָּעַר לְעַצְטָעָר
צִוְּיָת?

—(1) דָּס אַדְרִישָׁע פָּאָלָק אַין הַיְוִינְטְּצִוְּטָאָג מַעַר צְעַשְׁפָּרִוִּיט אַיְבָּעָר דָּעַר: גַּאנְ
צָעָר וּוּלְטָט, וְוי וּוּלְטָט, וְוי וּוּלְטָט, וְוי וּוּלְטָט, וְוי וּוּלְטָט, וְוי וּוּלְטָט,
ועַכְבִּיךְ מַלְכוּכָּת אָזְן האָבָּן נִיט קִין בָּאַשְׁטִיכָמָן צָעַנְטָר, וְואָס זַאָל

- דאמינירן דאס אידישען לעבן איבער דער וועלט. 2) עם קומט פאר און אבערגאנגע פון די מעסטע אידן פון די שטטלעך און די גראיסע שטעה. (אמאל האבן די מערסטע אידן געלעפעט און די קלינע שטטלעך און איצט לעבן ארום דרייבערטל פון די אידן און די 15 גראסטע שטעה פון דער קולטורעלעך וועלט).
959. וויביל אידן זוינען איצט פאראן איבער דער וועלט?
- איבער 16 מיליאן, צווישן זי נאר א מיליאן און א האלב ספרדים און אריינטאלישע אידן, ווי תימנער, מאראקאנער א.א. די איבעריקע 15 מיליאן אידן זוינען אשכנזים (וז פראגען 216).
- (אין דער צייט פון חורבן בית שני איז די צאל פון די אידן געווען ארום 4 און א האלב בי 5 מיליאן. ביז איז מיטו פון 17-טן. יה. איז די צאל אראפ' געפאלן בי איז מיליאן. די מערסטע פון זי—ארום 60% ספרדים. און ערעד פונ'ם 18-טן. יה. זוינען שווין געווען ארום 3 מיליאן אידן).
960. ווי זוינען די אידן צעטילט לויט זיירע וואוינענדער?
- אין אכעריקע—ארום 5 מיליאן (איבער 31.8%). פון זי זוינען ארום פיר און א האלב מיליאן איז די פאראייניקטש טטאטו (ארום 4% פון דער גאנץ-צער באפעלקערונג); ארום 160.000 איז קאנדאע און ארום 275.000 איז ארגענטינע. איז איראפע — ארום 9.756.000 (ארום 60.5%). פון זי זוינען איז סאוועט רוסלאנד ארום 2.720.000 (ארום 2% פון דער גאנצער באפעלקערונג). איז פולין — איבער 3.100.000 (ארום 10% פון דער גאנצער באפעלקערונג), איז דיטשלאנד — ארום 4.000.000 (וואויניקער גאנצער באפעלקערונג), איז ענגלאנד — ארום 340.000, ווי 1% פון דער גאנצער באפעלקערונג). איז רומנייע — ארום א מיליאן (ארום 5% פון דער גאנצער באפעלקערונג). איז טשעבאטלאווקווע—ארום 380.000 איז איז פראנקייד ארום 230.000. איז אזויו — ארום 940.000 (ארום 5%). פון זי זוינען ארום 450.000. איז ארץ ישראל (ארום 30% פון דער גאנצער באפעלקערונג). איז אפריקע ארום 560 טויזנט (ארום 3%) און איז אויסטראליע און ניו זילאנד — ארום 30.000 (ארום 0.2%).

961. אויף זאכערע טיפן איז דאס אידישע פאלק צעטילט?
- אויף אשכנזים, ספרדים און אירענטאליש אידן (תימנים, בוכארישע, קאואקאוישע און פערשייש אידן, אינדיישע, „בני ישראל“, ביןיעש אידן און די פאלאנש — שווארצע אידן פון אביסינייע). עם זוינען אויך פאראן האלב-אידיש סעקטן, ווי די שומדנים (וז פראגע גומער 112) וואס ציינו נאר ארום 150 נפשות, און זי אלע וואוינען איז שכם (א"י). קראים (וז פראגע 399), סופאטניקעס (רוסישע האלב גרים, וואס היטן אפ שבת) און אנדרע נרים.
962. מיט זואס אונטערשיידן זיך בי די אשכנזים די מורה איראפעאייש אידן?
- די מורה איראפעאייש אידן ריין מערסטנס אידיש און פירן און איינגע ארטיך נאציאנאל אידיש לעבן; די מערב איראפעאייש אבער זוינען מערסטנס אסימילירט מיט'ן פאלק פון זייר וואוינלאנד סי און דער

שפראך און סיינ איזן די אלגעמיינע ליעבנש פארמען. (איין צפונ אמעריךע ווערטן פיסלעכזוויז אפנעווישט די נרעניצן פון די דזוקע צוויי עלעמענטן, וויל איזיך דער יונגער דור פון די מורה אידן אסימילרט זיך מיט די איינוואוינער פון לאנדן).

963. מיט וואם אנטערשיידן זיך די מורה-אייראפעאיש אידן פון די מערבי איראפעאיש בעוגע זיירער סולטורעלע שאפונגגען?

—די מורה איראפעאיש אידן, וואם האבן מערסטנס געקראנן א טראדי ציאנעלא אידישע דערציינונג, האבן ארוּסְגָּעַבָּן פון זיך די בווער און שאפער פון אונזער כארדערנער ליטעראטור איז אידיש איזן העבראיש און די פירער פון דער אידיישער נאציאנאלאער אויפלאפונג; די מערבי איראפעאיש אפער, וואם קרייגן די אלגעמיינע שלן, נעמען א גרויסן אנטוייל איזן דער אלגעמיינער קולטור פון זיירער זואוינֿ לערנער און גיבן ארוּסְפָּנָּן זיך מענשן, וואם שטיען איזן די ערשות ריען פון דער איראפעאישער קולטור, זוֹ דער באריםטער זויסנשאפטסמאן איינֿ שטיען פון דיטשלאנד, דער פילאָזָּאָפּ בערגסאָן פון פראנטורייה, דער פסיי באָלָּאָגּ פֿרְוִידְ פֿוֹן עַסְטְּרִיְהָה, דער פֿאָרְשְׁטָּאָרְבְּעָנָּרְ פֿאָלִיקְעָרְ לְאָרְדְּ רְעָדְגְּ נְפָּוָן עַגְּלָאָנָּד אָוּן לְעָאָן בְּלָוּם, דער גְּעוּווּזְעָנָּרְ פֿרְעָמְיָעְרְ פֿוֹן פֿרְאָנְקְרִיךְ.

964. מיט וואם איזן די עקאנאמישע סטרוקטור פון די אידן איבער דער וועלט אַנְּזֶן דער עקאנאמישע סטרוקטור פון די אַנדערע פֿעלְקְעָר?

—מיט דעם, וואם די אידן פֿאָרְנָעָמָּן נִיט קִין זַוְיכְּתִּין אַרט אַין ערְדָּרְ אַרְבָּעָט (פֿוֹן די 16 מֵילְיָאָן אַידְן זַיְנְגָּן נָאָר אַהֲלָבָּרְ מֵילְיָאָן באַשְׁעַטְפִּיקְט מִיט ערְדָּרְ אַרְבָּעָט, מִערְסְטָנָס אַין סָאוּוּט דּוֹסְלָאָנָה, אַרְץ יִשְׂרָאֵל אַין אַרְגָּעָנְטִינְעָ) אַין אַיזְקִין נִיט אַין שׁוּוּרָעָ אַינְדוּסְטְּרִיָּה, זַיְנְגָּן אַרְבָּעָט אַ-דְּ.גְּ. זַיְיָ בְּ-צְעַפְּטִיקְן זַיךְ מִערְסְטָנָס מִיט מְלָאָכָה, פֿאָפְּרִיקְאָצִיעָ, פֿרְוִיעָ פֿרְאָפְּסִיעָ אַין אַיְבָּעָחוּפְּטָ מִיט הָאנְדָל — אָוֹנְטָעָר דֻּעָם אַיזְקִין גַּעַלְמָדָהָןְדָל. (איין פֿוֹלוֹן, לְמַשְׁלִיחָ, אַיְזָן בְּיוֹ לְעַצְטָנָס 75% פֿוֹן דֻּעָם הָאנְדָל גַּעַוּנוּ אַין אַיְדִישׁ הָעָנָט, אַין דֻּעָר צִוְּיט וּוֹעֵן די אַידְן זַיְנְגָּן נָאָר 10% פֿוֹן דֻּעָר אלגעמיינער באַפְּעָלָלְ קָרְוָןְגָּן. אַבְּעָר די רָאָל וּוֹסְטִילְדוֹ דָאָרטָם, אַיְזָן אַפְּלָעָסְעָרָעָ. אַדְאָנק זַיְיָר אַיְנְפָלָס אַין הָאנְדָל אַין פֿאָלִיטִיךְ, אַיבָּעָר דֻּעָם וּוֹסְטִילְדוֹ בְּ-מַעַט נָאָר אַיְזָן דַּי גְּרוּסְעָטְטָ). אַוְיָסְנָאָט אַין דֻּעָר הַיְנִיכְטָ זַיְנְגָּן נָאָר דֻּעָר סָאוּוּטָ פֿאָרְבָּאָנָד אַוְ אַרְץ יִשְׂרָאֵל, וּוֹאָו די אַידְן דַּרְיָנְגָּן אַרְיָין אַין אַלְעָ צְוִוְיָוִן פֿוֹן דֻּעָר אַינְדוּסְטְּרִיָּה.

965. וָאָם פֿאָר אַן עַנְדָרָנוּ אַיְזָן בְּאַרְגָּעָקְמָעָן אַיְזָן די לְעַצְטָעָ עַנְדְּלִיקְעָר יִאָרְן אַיְזָן דֻּעָם אַיְדִישׁ נִוְיסְטִינְגָּן לְעָבָן?

—די אַיְדִישׁ רְעַלְגִּינִיעָ, וָאָם אַיְזָן גַּעַוּן בְּיוֹ דֻּעָר לְעַצְטָעָ צִוְּיט דֻּעָר חַוִּיפְטָ כָּה, וָאָם האָט אַוְיָגָעָהָאָלָטָן אַין פֿאָרְאַיְנִיקָט דָאָס אַיְדִישׁ פֿאָלָק אַיבָּעָר דֻּעָר וּוּלְטָ, פֿאָרְלִירָט פֿיסְלָעְכְּזָוִיז אַוְרָ וּוּרְקוֹגָן אַוְיפְּזָן לְעָבָן פֿוֹן גְּרוּסְעָ טִילְזָן פֿוֹן אַיְדִישׁן פֿאָלָק, אַיְזָן פֿלָאָזָן פֿאָרְנָעָמָט דָאָס נָאָצְיאָנָאָלָעָ גַּעַפְּלִי.

וואס דרייקט זיך אויס בי פארשיידענע שיכטן אויף פארשיידענע אופנים, ווי צדקה, שפראך און קולטור, צוינזום, גלויתאנציגאנגליזם א.ר.ג. לעצטנס ווערן אויך גרויסע טילן פון אסימילירטע אידן באחרשת פון אט דעם אידיישן נאציאנאלן געפיין.

966. ואַלְוָעַלְמִילִיכָע אִידְישָׁע אַרְגָּאַנוֹזָאַצְּיעָם זַיְעַנְעַן טַעַטֵּק אֵין דַעַם אִידְישָׁן
לַעֲפָן?

— די צויניסטייש אַרְגָּאַנוֹזָאַצְּיעָם מִיטַּדָּע אִידְישָׁע אַגְּעַנְטוֹר פֿאַרְן אַוְיפְּבוֹי
פֿוֹן אַרְץ יִשְׂרָאֵל; די אִידְישָׁע קָלְאַנְזָאַצְּיעָם גַּעַוְולְשָׁאָפְטָם פֿוֹן בָּאַרְאָן דַע
הִרְשָׁ פָּאנְד (וִקְ"א). וואס הַלְּפָטָט דַע אִידְישָׁע קָלְאַנְזָאַצְּיעָם אַיִן אַרְ
גַּעַנְטִינְעַן אָוֹן אַיִן אַנְדְּרָעַן לַעֲנְדָרָע: דַע אִידְישָׁע אַיְמְגָרָאנְטָן הִלְפָסָ
פֿאַרְבָּאיָן (חַיְאָס): די גַּעַוְולְשָׁאָפְטָם צַוְּ לַעֲנְדוּן מְלָאָכָות די אַיִדָּן פֿוֹן פֿאַרְ
שִׂיְוָעָנָעַ לַעֲנְדָרָע (אַרטָּט); די גַּעַוְולְשָׁאָפְטָם צַוְּ הַלְּפָטָט דַע אִידְישָׁע קָלְאַנְזָ
וְאַצְּיעָם סָאוּוּטָט רָסְלָאנְדָה, אַיבָּעָרוּחוּפְטָם אַיִן בִּירָא בִּידְשָׁאָן (אַיקָּאָרָה); דַע
אַרְדוֹן "בְּנֵי בְּרִית", דַע "הַבְּרִית הַעוֹלָמִית" (דַע הַעֲרָבָאַישָׁע
אַלְוָעַלְמִילִיכָע פֿאַרְבָּאיָן); דַע אִידְישָׁע קָלְטָר פֿאַרְבָּאיָן (אַיקָּוָה) אַוְ
דַע אַלְוָעַלְמִילִיכָע אִידְישָׁע קָאנְגָרָעָם, וואס אַיִן גַּעַרְנִינְדָעָט גַּעַוְאָרָן אַיִן
1936.

967. וְעַלְכָּעַ לְאַקְּפָלָע אִידְישָׁע אַרְגָּאַנוֹזָאַצְּיעָם טַוּן אַוְיךְ הַוְּלְפָסָאַרְבָּעָט פֿאַר אַיִדָּן
אַיִן אַנְדְּרָעַן לַעֲנְדָרָע?

— די, "חוֹשָׁאַינְט דִּיסְטָרְבּוֹשָׁאָן קָאַמְּיטָעָ" פֿוֹן אַמְּיטָעָ, וואס האָט אַוְיסְגָּעָ
געַן; זונְט דַעַר צִוְּיטָ פֿוֹן דַעַר וּוּלְטָ מְלָחָמָה אַיבָּעָר 90 מִילְיאָן דַאַלְעָר פֿאַר
הַלְּפָטָט אַרְבָּעָט פֿאַר די אַיִדָּן אַיִן אַלְעַן לַעֲנְדָרָע אָוֹן האָט פֿילְ גַּעַהְאָלְפָן דַעַר
אִידְישָׁע קָלְאַנְזָאַצְּיעָם אַיִן רָאָטָן פֿאַרְבָּאיָן, דַע "אַלְיָאנְסָ" פֿוֹן פֿרָאנְדָ
רַיְיךְ (זַעַ פֿרָאנְגָּע) וואס האָלָט אַיִיךְ בַּיְלְ שָׁוְלָן פֿאַר די אַיִדָּן אַיִן די
אַרְיוּנְטָאַלְיָושָׁע לַעֲנְדָרָע, די, "בָּאָרָד אָפְּ דּוֹשָׁאָישָׁ דְּפִוּוֹטָים" (דַע קָאַמְּיָ
טָעַט פֿוֹן אִידְישָׁע פֿאַרְשְׁטוּעָר) פֿוֹן עַגְלָאנְדָה, די אַמְּערִיקָן דּוֹשָׁאָישָׁ קָאַ
מִיטָּעָ, דַע אַמְּערִיקָן נָעָר אִידְישָׁע קָאנְגָרָעָם אַוְן דַעַר קָאנְגָרָע אִידְישָׁע
קָאנְגָרָעָם.

968. וְעַלְכָּעַ פֿאַרְטִּיְעָן אַוְן פֿאַרְאַיְינְעָן גַּוְפִּירָן זַוד אַרְוָם דַעַר צִוְּנִיסְטִישָׁע אַרְ
גַּאַנְזָאַצְּיעָ?

— די רַעְלִינְגִּיעָזָע פֿאַרְטִּיְיָ; די מַוְּרָחִיָּי; די רֻעְוּוֹזָאַנְיסְטָן, וואס פֿאַרְדָּעָן אַנְצָוָאָ
וּזְעַנְדָּן עַקְסְטְרָעָמָעָ מִיטְלָעָן דַוְרְכְזְפִּירָן דַעַם צִוְּנִים אָוֹן זַיְעַנְעַן אַנְטִיסְטִאַצְּיעָ
אַלְיָוסְטִישָׁ; די סָאַצְּיָאַלְיָוסְטִישָׁ, "פּוּעַלִי צִוְּנִצְעָרִי צִוְּן", וואס האָבָן
לְעַצְטָנָס גַּעַרְנִינְדָעָט די, "לִינְקָעָ פּוּעַלִי צִוְּן"; די אִידְרָיָ
שִׁיסְטִישָׁ-אַמְּנוּנִיסְטָ-שָׁע, "לִינְקָעָ פּוּעַלִי צִוְּן", וואס אַגְּנִיטָרָן פֿאַרְן אַוְיפְּבוֹי
פֿוֹן אַרְץ יִשְׂרָאֵל, כָּאַטְשׁ זַוְּיִי קָאַפְּפָרִירָן נִיטָּמִיט דַעַר צִוְּנִיסְטִישָׁע אַרְ
גַּאַנְזָאַצְּיעָ; דַעַר "הַשּׁוֹמֵר הַצְּעִירָה", וואס זַוְּיִן הַוּבֶט אַוְיפְּגָנָבָע אַיִן צַוְּצָרָ
גְּרִיאִיטָן חַלְצִים (פִּיאַנְעָרָה) פֿאַר אַרְץ יִשְׂרָאֵל, אָוֹן די "הַחַלְזָוָן" אַרְגָּאַנוֹזָאַצְּיעָ.
זו זַוְּיִי דַאְרָפָן אוֹיךְ צַוְּגָעַרְעַנְטָן וּזְעַרְן די צִוְּנִיסְטִישָׁע פּוֹרְיָעָן אַרְגָּאַנוֹזָאַצְּיעָ,
וְאַס די וּוּכְתִּיקְסְּטָעָ פֿוֹן זַיְיַזְעַנְעָן די, "הַדְּסָהָה" אַיִן צְבָן אַמְּערִיקָן, די אַלְ
וּלְמִילִיכָע, "וּוִימְעַן זַיְאַנְמִיט אַרְגָּאַנוֹזָיְישָׁאָן" (וּוִיצְ' אַ-צִּוְּנִיסְטִישָׁע פּוֹרְיָעָן

אַרְגָּנָזִיאָצָע), אָזֶן אָוֵיךְ דַּי פָּאָרָאִינָן אָזֶן קָלוֹבָן פָּוּ דַּעַר צַוְּרָה נִסְטִישָׁעֶר יָוָגָנָתָה, וּוּ דַי "יָאָנָגְ דַּזְשָׂדְרָיָה" אָזֶן אַמְּעָרִיקָע, דַּעַר צִוְּנִיסְטִישָׁעֶר סְטוּדָעָנִיטִישָׁעֶר פָּאָרָאִינָן "אַבּוֹקָה", "פּוּעָלִי צִוְּן" יָוָגָנָתָה קָלוֹבָן, רֻעָוֹזְיָאנִיסְטִי שָׁעַ "בְּרִית טְרוּמְפְּלֹדָר" אָזֶן אַנְדָּרָעָה. (איי 1935 האָבָן זַיד אַטְיָיל פָּוּ דַי רֻעְוֹזְיָאנִיסְטִן אָפְּגָנְרָיסְקָן אָזֶן גַּגְרִינְדָּרָעָה דַי "נִיְיעַ צִוְּנִיסְטִישָׁע אַרְגָּנָזִיאָצָע צַוְּעָה".—דַי יְעַנְסָעָה, וּאָסְ זַיְינָנָעָן גַּבְּלִיבָן אִיזְ דַּעַר צִוְּנִיסְטִישָׁע אַרְגָּנָזִיאָצָע צַוְּעָה".

969. וּוּלְכָעַ סָאַצִּיאָלְיִיסְטִישָׁע פָּאָרָטִיעָן זַיְינָנָעָן פָּאָרָאַן בַּיְ אִידְן?

—דַי אִידְישָׁע פָּאָרָטִי פָּוּ סָאַצִּיאָלְ דַּעַמְּאָקָרָאָטָה, וּאָסְ רַופָּט זַיד אִין פּוֹלוֹן (בּוֹנְדָה) (זַעַ פְּרָאָנָע 916) אָזֶן אַמְּעָרִיקָע, אִידְישָׁע סָאַצִּיאָלְיִיסְטִישָׁע פָּאָרָבָּאָנְדָה, דַי אִידְישָׁע קָאָמְנוֹנִיסְטִישָׁע פָּאָרָטִי, וּאָסְ הָאָלָט, אָזְ דַּעַר וּוּיכְ-טִיסְטָמְטָעָר מִיטָּל אַיְינְצָוּפְּרִין סָאַצִּיאָלְיִוּזָם אִיזְ דַי דִּיקְטָאָטוֹר פָּוּ דַּעַם פְּרָאָ-לְעַטְּפָאָרִיאָטָה, אִיזְ דַי אַוְבָּנְדָעָרְמָאָנְטָע, "פּוּעָלִי צִוְּן" אָזֶן, "לִינְקָעַ פּוּעָלִי צִוְּן". דַי סָאַצִּיאָלְיִיסְטִישָׁע אָזֶן קָאָמְנוֹנִיסְטִישָׁע פָּאָרָטִיעָן הָאָבָן אָוֵיךְ יָוָגָנָד קָלוֹבָן צַוְּ דַּעַצְיָעָן דַי יָוָגָנָתָה אִיזְ זַיְעָר גַּוִּיסְטָה. סַיְינָנָעָן אָוֵיךְ דַא פִּיל אִידְישָׁע אַנְדָּרְבִּיסְטָן, וּאָסְ גַּבְּנָה אַרְוִיסָּמָן אַמְּעָרִיקָע זַיְעָר וּוּאַכְּנָשְׁרוֹפָט, "דַי פְּרִיוּעַ אַרְבְּעַטָּעָר שְׁטִימָע".

970. וּוּלְכָעַ פָּאָרָטִי וּוּרְקָט צַוְּוִישָׁן דַי פְּרָוּמָע אִידְן?

—דַי עֲקָבָרָעָם דַּעַלְגִּיעָוָע פָּאָרָטִי, "אַגְּדָתָה יִשְׂרָאֵל".

2. דַי אִידְן אִין אַמְּעָרִיקָע.

971. וּוּ אַיְזָה דָּאָס סָאַצִּיאָלְ-עֲקָבָנָאָמִישָׁע לְעַבּוֹן פָּוּ דַי אִידְן אִין אַמְּעָרִיקָע?

—אוֹזְוִי וּוּ אַיְזָה אַלְעָלָה לְעַנְדָרָה, זַיְינָנָעָן דַי אִידְן אִין אַמְּעָרִיקָע באַשְׁעָפְטִיקָט מְעָרְסְטָנָס אִין שְׁטָטִישָׁע אַינְדוּסְטְּרִיָּעָם, סַיְ אַלְסָ אַונְטָעַטָּעַמָּה, סַיְ אַלְסָ אַרְבְּעַטָּעָר, וּוּ לְמַשְׁלֵךְ: קָלְיִידָעָר אַינְדוּסְטְּרִיָּעָ, חַיּוּעַרְבָּוִי, רַעַםְטָאָרָאָנָעָן אַדְגָה. אוֹזְד אִין קָלִין הָאָנְדָלָ (קָרְבָּעָרְיָי אָזֶן פְּעַלְלָעָרְיָי) אָזֶן גַּרְוִיסְ הָאָנְדָלָ, אַונְטָעָר דַּעַם אָוֵיךְ בָּאָנְקָ גַּעַשְׁפָּטָן. סָאַצִּיאָלְ וּוּרְעָן דַי אִידְן אִין אַמְּעָרִיקָע זַיְעָר אַפְּטִ דִּסְקְּרִוְמִינְיָרָטָ, בָּאַמְּשָׁז זַיְיָ בָּאַזְוִיצָן גַּעַזְעַלְיךְ אַלְעָלָ פְּרִוְנְעַרְלִיכְעָ אָזֶן פָּאַלְיִיטִישָׁע רַעַכְתָּ. דַּעַר אַירְ לְוָאִים בְּרַאָנְדָרִיָּים זַיְצָט אַפְּלִיכְוָ אִין דַּעַם הָעֲבָסָטָן גַּעַרְכָּטָ (סּוּפְרִוִּים קָאָוָרְטָ) פָּוּ דַי פָּאָרָאִינְקִיקָטָע שְׁטָאָטָן. אָזֶן דַּעַר אַירְ הָעֲרַבָּעָט לְעַהְמָאָזָן אָזֶן דַּעַר גַּוְוּרְעָנָאָרָ פָּוּסָ שְׁטָאָטָן נַיְוָ אַרְקָ.

972. וּוּאַסְבָּרָעַ דַּעַלְגִּיעָוָע דִּיכְבָּוּגְנָעָן זַיְינָנָעָן פָּאָרָאַן בַּיְ אִידְן אִין אַמְּעָרִיקָע?

—דַי אַרְטָאָדָקָסָן (פְּרָוּמָע). מְעָרְסְטָנָס אִידְישָׁ-שְׁפָרָעָנְדָעָ, וּאָסְ הָאָלָטָן אָזֶן דַי טְוָאָד-צִיְאָנָעָלָעָ לְעַבְּעַנְבָּפְאָרָמָעָן פָּוּ דַּעַר אַלְמָטָעָ הַוִּים, אָזֶן וּוּיְעָרָעָ רְבָנָט זַיְינָנָעָן מְעָרְסְטָנָס פָּוּ דַי יְשִׁיבָה אִין מָוָה אַיְרָאָפָעָ; דַי קָאָנְסָעָרְוּוֹאָטָיוֹן, מְעָרְסְטָנָס עֲנָגְלִישְׁ-שְׁפָרָעָנְדָעָ, וּאָסְ זַיְינָנָעָן אַפְּצִיעָלָ טְרָאָדִיזְצָאָנָעָלָ-אַרְטָאָדָקָסָיָשָׁ, אַפְּבָרָ זַיְיָ זַוְּנָן זַיד צִוְּפָאָסָן צַיְדָעָמָעָנָרָ לְעַבָּן, אָזֶן זַיְעָרָ רְבָנָים, וּאָסְ זַיְינָנָעָן גַּרְאָדָאָרָמָעָן פָּוּ דַּעַם אַמְּעָרִיקָעָנָרָ רְבָנָים סַעְ-מִינָאָרָ, פְּרָעָדָיקָן אִין דַי שְׁוֹלָן אַוְוָה עֲנָגְלִישָׁ אָזֶן גַּבְּנָן זַיד אַפְּ הַוּפְטוּזְעַלְיךְ מִיטָּ דַי מָאָרָאָלִישָׁ אָזֶן נַאֲצִיאָנָאָלָעָ אַיְדָעָן פָּוּ דַּעַר אִידְישָׁעָרָ דַּעַלְגִּיעָוָע,—

- אוון די רעפֿאַרְמָעַר, וואָס אַיִן באַצּוֹג צוֹ רעלְגַּנְיעַ זוּנְעַן זוי אַזּוֹי לִיבְעָרָלֶן, ווי די רעפֿאַרְמָעַר פָּון מַעֲרַבְ-אַיְירָאַפְּעַ (וע פְּרָאנְן 796, 797, 798). אַבְּרָאַיְין צוֹם אַיְדִּישָׁן נַאֲצָאנְגָּלוּס זוּנְעַן זוי נַוְּט אַזּוֹי אַסְּימִילָאַטָּרִישׁ גַּעֲזָנְעַן; פִּילְ פָּון זוּנְעַן אַפְּילְ צְיוּנִיסְטָן.
- עם עַקְוִיסְטִירָט אַיְיךְ אַיִן אַמְּעַרְקָע אַרְלְגַּנְיעַן וְגַנְטָ אַרְגָּאַנוּזָּצְיעַ מִיטָּן נַאֲמָעַן „יאָנְגָּ אַיְזָּרָאַעָלֶן“, וואָס הָאַט דַּעַם צִיל צוֹ פְּאַרְשְׁפְּרוּטָן די אַיְדִּישׁ רְעַלְגַּנְיעַן צְוֹשָׁן דָּעַר אַיְדִּישָׁר וְגַנְגָּד אַיִן אַמְּעַרְקָע דָּוָרְךָ נְרִינְדָּן וְשִׁיכָּתָן, „מַנְגִּינִּים“ צוֹ דָּאַוְנְעַן שְׁבָתִים אַזְּן יְמִים טּוּבִים, וואָוּ דָּעַר גַּאֲנְצָעָר קָהָל זְוִינְגָּט גַּעֲזָעָסָע תְּפִילָות, אַזְּן וואָוּ עַם וְוּרְטָט גַּעֲפְּרָעְדִּיגְט אַזְּן עַנְגְּלִישׁ וְוּנְגָּט אַיְדִּישׁ רְעַלְגַּנְיעַן, אַזְּן דָּוָרְךָ לְרַעְגְּנִיעָע פְּאַרְוּוּיְלְוָנְגָּעָן, ווי פְּרָאוּעָן „שְׁלַשְׁׂעָדוֹת“, זְוִינְגָּן זְמִירָות אַדְּגָן. די דָּאַזְּיקָע אַרְגָּאַנוּזָּצְיעַ גִּיט אַיְיךְ אַרְדִּים אַיִן נַוְּט אַיְאָרָק אַפְּרָאַיְדִּישׁ שְׁרִיפְטָ מִיטָּן נַאֲמָעַן „יאָנְגָּ אַיְזָּרָאַעָלֶן“. 973. וואָס פָּאָר אַרְלְ שְׁפִּילְן די קָאנְסְטוּאַטְיוּעָ שְׁוֹלָן אוֹן די רעפֿאַרְמָעַר טְעַמְּפָלְעָן אַיִן דַּעַם אַלְגְּעָמְינְעָם קוֹלְטְּרוּעָן לְעַפְּן פָּון די אַיִדְן אַיִן אַמְּעַרְקָע ? — בְּיֵי די מַעְרְסְטָע פָּון זַוְּיָּ עַקְוִיסְטִירָן „צְעַנְטָרָם“, וואָס פִּירָן אַזְּ אַפְּאָרָז צְוֹוְיְגָנְטָע קוֹלְטָרָן אַזְּן פְּאַרְוּוּיְלְוָנְגָּס טְעַמְּקִיּוֹת צְוֹוְיָשָׁן דָּעַר אַיְדִּישָׁר וְגַנְגָּט. (די דָּאַזְּיקָע „צְעַנְטָרָם“ שְׁפִּילְן אַגְּרִיסָע רָאַל אַיִן דָּעַר אַוְפְּלָעְבָּונָן פָּון דַּעַם נַאֲצִיאָנְגָּלָן גַּעֲדָאָן בַּיְּ די אַסְּימִילְוָרָטָע עַלְמָעְנָן. — זַוְּ פְּרָאנְן 972, 965).
974. אַזְּן וְוּלְפָעָר טְעַמְּקִיּוֹת זְוִינְגָּן בְּמִיעַט אַלְעָ אַיְדִּישׁ רְיַכְּטָוּנְגָּן פְּאַרְאַיְינִיקָּט ? — אַיִן דָּעַר צְדָקָה אַרְבָּעָטָם.
975. וואָס זְוִינְגָּן די אַיְדִּישׁ צְדָקָה פְּעַדְעָרָצִיעָם, וואָס זְוִינְגָּן פְּאַרְאַן אַזְּן די מַעְרְסְטָע גְּרוּסָע שְׁטָעָטָם פָּון אַמְּעַרְקָע ? — אַפְּאָרָיְנִיקָּגָן פָּוּ אַסְּרָ אַיְדִּישׁ צְדָקָה אַנְשְׁטָלָטָן, ווי בִּיתִ-יְתּוּמִים, מַושְׁבָּקָנִים, הַיְּלָךְ פָּאָר קְרָאנָעָן, הַיְּלָךְ פָּאָר אַרְיָמָע פְּאַמְּלִילָעָם אַדְּגָן.
976. זַוְּיְנְגָּן די אַיְדִּישׁ אַרְבָּעָטָר פְּאַרְאַיְינִיקָּט ? — אַזְּן פְּרָאַפְּעַסְיָאנְגָּלָע פְּאַרְאַיְינָן (יוֹנִיאַנְס), וואָס אַיְינְקָע פָּון זַוְּיְנְגָּן פְּאַרְאַיְינִיקָּט אַזְּן נְרַעְסָרָע אַרְגָּאַנוּזָּצְיעָם, ווי „די אַיְדִּישׁ גַּעֲוָעָרִיָּה שְׁאָפְטָן“, די פְּאַרְאַיְינְקָטָע יְוִינִיאָן פָּון קְלִיְּוָרָר אַרְבָּעָטָר („אַמְּאַלְגָּעָמִיְּטָעָר קְלָאָדְחִינְגָּן וְאַרְקָעָרָם יְוִינִיאָן“), די אַיְנְטָרָנָאַצְּיָאנְגָּלָע יְוִינִיאָן פָּון פְּרָוִיעָן קְלִיְּוָרָר אַרְבָּעָטָר („אַיְנְטָרָנָאַצְּיָאנְגָּל לְיִדִּים גַּרְמָעָנָט וְאַרְקָעָרָם“) אַ.א. דָּוָרְסְטָע אַיְדִּישׁ יְוִינִיאָנס זְוִינְגָּן אַנְגָּשְׁלָאָסָן אַזְּ דָּעַר אַלְגָּמְיָנָעָר פְּעַדְעָ רְאַצְּעָ פָּון די אַרְבָּעָטָר אַיִן אַמְּעַרְקָע („אַמְּעַרְקָאָן פְּעַדְעָרִישָׁן אַפְּ לִיְּוָרָאָרָה“).
977. וְוּלְכָע פְּאַרְאַיְינָן פָּאָר קְעַגְּנוּזִוְּטִיקָּע הַיְּלָךְ עַקְוִיסְטִירָן בַּיְּ די אַמְּעַרְקָאָנָעָר אַיִן ? — די בְּרוּדְעָלְיָיכָע פְּאַרְאַיְינָן, ווי דָּעַר גְּרוּסָר אַרְדָּן „בְּנִי בְּרוּת“ בַּיְּ די רְיַכְּטָרָע עַנְגְּלִישׁ-שְׁפָרָעָנְדָע אַרְדָּן, די בְּלַהֲבִיתִיְּשָׁע אַרְדָּן „בְּרִית אַבְרָהָם“, „בְּרִית שְׁלֹמֹם“ אַ.א. דָּעַר „אַרְבָּעָטָר רְגָגָן“ פָּון די אַיְדִּישׁ צְיאַלְיסְטִוּשָׁע אַרְבָּעָטָר, דָּעַר „אַיְדִּישׁ-אַצְּיָאלִיסְטִוּשָׁר אַרְבָּעָטָר פָּאָרָבָן“ פָּון דָּעַר „פּוּלְיִ-צְיוּן“ רְיַכְּטָוּנָן אַזְּן אַנְדָּרָע ; די קְרָאנְקָה-הַיְּלָךְ

פֿאָרָאיִינְעַן („סֵיךְ בְּעַנְעָפִיטְמַטְסָקְסִיּוּטִים“) אָנוּ דֵי לִיְידָאָנוּ שְׁפָאָרְ חֶבְרוֹת
(. „אָנוּ סְנְדִירִיקְיִיטִס“).

זו זַיְיַ קָעַן מַעַן אָוִיךְ צְרוּעַכְעַנְעַן דֵי לְאַנְדָּסְמַאָנְשָׁאָבְטַן פְּאָרְבָּאָנְדוּ בְּיוּ דֵי
אַמְּעָרְיוֹקָאָנְעַר אַיְדַן, וּוּ „דָּעַר פּוֹלִיּוּשָׁר פְּאָרְבָּאָנְד“, דֵי פְּאָרְבָּאָנְדוּ פָּזָן דֵי
רוֹמְעָנְיִישָׁע אָנוּ לְטוֹווּשָׁה אַיְדַן אָאָ, וּוּאָסְ אַוְיְפָגְנְאָבָע אַיְזָן צַו הָעַלְפָוּ
זַיְעֲרָעַ לְאַנְדָּסְלִילְיִיט אַיְזָן אַיְרָאָפָע אָנוּ גְּלִיכְצִיעִיטִיגְסָגְזָן צַו פְּאָרְבָּרְעַנְגָּעַן צַוְּשָׁוּשָׁן
זַיְקָעַ גְּזֻועַלְשָׁאָפְטָלִיךְ, אָנוּ דֵי אַיְדִישָׁע סְקָצְיעַ בָּזָן דָּעַם קָאָמוֹנִיסְטִישָׁן „אַיְנָ
טְּעַרְנָאַצְּיִיאָנָאָלְן אַרְבָּעַטָּר אַרְדוֹן“.).

978. וּוּאָסְ פְּאָרָא אַיְדִישָׁע קְוּלְטָוּרְלָעַ אַיְסְטִיטְזִיעַס וּוַיְינְעַן דֵא אַיְזָן אַמְּעָרְיקָע ?
—דָּעַר אַיְדִישָׁר פְּאָרָלָאָג גְּזֻועַלְשָׁאָפְטָן (רוֹשְׁוֹאַיִשְׁ פְּאָבְּלִיקִישָׁאָן סְאָסִיּוּטִי),
וּוּאָסְ האָט אַרְוִיסְגְּנָעַבְנוּ זַוְיְעַר פּוֹל וּוַיְכְטִיקָע בְּיכָעָר אַיְדִישָׁר לְיִי
טְּעַרְאָטָוָר אָנוּ אַרְדִּישָׁר גְּשֻׁוּכְטָעַ אַיְזָן עַנְגְּלִישָׁ אָנוּ גִּיטְ אַרְוִיסְ יְעַרְלָדְ דָּאָס
אַיְדִישָׁע יְאָרְ בָּזָן עַנְגְּלִישָׁ פָּזָן 1899 אָנוּ: דֵי הַסְּתָדָרוֹת עַבְרִית (אָנוּ אַרְדָּ
גְּנָזְוֹאַצְּיעַס פְּאָרְ דָּעַר הַעֲבָרְעָאַיִשָּׁר שְׁפָרָאָר אָנוּ הַעֲבָרְעָאַיִשָּׁר לְיִטְעָרָאָטָוָר),
וּוּאָסְ גִּיטְ אַרְוִיסְ דָּעַם הַעֲבָרְעָאַיִשָּׁן וּוּכְנָטְלִיכְוָן זְוָרָנָאָל („הַרָּאָר“) אָנוּ אַנְ
דָּעַרְעָע הַעֲבָרְעָאַיִשָּׁר בְּיכָעָר: דֵי אַמְּעָרְיוֹקָאָנְעַר אַפְּטִילְוָנְגָן פָּזָן דָּעַם אַיְדִישָׁן
קְוּלְטָוָר פְּאָרְבָּאָנְדוּ (אַיקְוָף) אָנוּ דֵי צְעַנְטָרְלָאָלָעַ אַיְדִישָׁע קְוּלְטָוָר אַרְגְּנָאַנְגְּזָאַצְּיעַס
(צִיקְסָגְזָן) פְּאָרְ דֵי אַיְדִישָׁע שְׁפָרָאָר אָנוּ לְיִטְעָרָאָטָוָר: דֵי אַמְּעָרְיוֹקָאָנְעַר אַקָּאָ
דָּעַמְיָעַ פָּזָן אַיְדִישָׁע פְּאָרְשָׁוֹנָגָן: דֵי „מְנוֹרָה“ גְּזֻועַלְשָׁאָפְטָן, צַו פְּאָרְבָּעַטְעוֹן
דֵי אַיְדִישָׁע קְוּלְטָוָר אָנוּ אַיְדָאָלְן, וּוּאָסְ גִּיטְ אַרְוִיסְ דֵי אַיְדִישָׁ-עַנְגְּלִישָׁ מַאָדָ
נָאַטְשָׁרִיפָט „מְעַנְאָרָא“: בְּנֵי בָּרִית הַלְּלָ פְּאָוְנְדִישָׁאָן, צַו דָּרְחוֹבִין דֵי מַאָד
רָאָלָעַ אָנוּ רַעְלִיגְיְזָעַ גְּפָלוּןָ פָּזָן דֵי אַיְדִישָׁע סְטוֹדָעָנָטָן: דָּעַר פְּאָרָאָיִזְן
דָּעַר פְּאָרְשָׁרִיטִים פָּזָן יְוָדָאָיִזְם, אַוְנְטָרְ דָּעַר פְּרִירְעָרְשָׁאָפְטָן פָּזָן פְּרִאָמְעָסָאָר
מְרוּדָכִי קָאָפְלָאָן: דֵי פְּאָרָאיִינְעַן פָּזָן דֵי רְבָנִים אָנוּ דֵי שְׁוֹלוֹן (סְיַנְגָּאַגְּנָעָס)
פָּזָן אַלְעָ דְּרִיְיָ רִיכְטָוָנָגָן (972): דָּעַר שְׁלָוָם עַלְיכָם פְּאָלָקָט אַיְנָ
סְטִיטָוָט, וּוּאָסְ פִּירְטָן אָנוּ מִיטְ דֵי שְׁלָוָם עַלְיכָם פְּאָלָק שְׁוֹלוֹן אַיְזָן אַמְּעָרְיקָע
אוּ גִּיטְ אַרְוִיסְ מְאַנְאָטָלִיךְ דָּעַם „קִינְדָּרָעָר זְוָרָנָאָל“, אַיְדִישָׁע פְּעַדְגָּאַנְגָּנִישָׁ
בְּיכָעָר אָנוּ לְיִיְעַן בְּיכָעָר פְּאָרְ קִינְדָּרָעָר אַיְזָן אַיְדִישָׁע: דֵי אַיְדִישָׁע „יְאָנָגְגָעָס
יְאָנָגְגָעָס“ אָנוּ „יְאָנָגְגִּילְסָמָס“ פְּאָרָאיִינְעַן פְּאָרְ סְפָאָרטָם בְּלִדְנוֹגָן אָנוּ
גְּזֻועַלְשָׁאָפְטָלִיכְבָּעָ אַוְנְטָרְהַאָלְטָוָנָגָן, אָנוּ דֵי לְעָרוֹן אַנְשָׁטָאָלָטָן (ועַ פְּרָאָנָן
. 980, 981).

979. וּוּאָסְ פְּאָרָא אַלְגְּעָמִינְעַן רַעְפְּרַעְזָעַנְטָאַטְיוּוּעַ קְרַעְפְּרַשְׁאָפְטָן עַקְוִיסְטִירָן בְּיוּ דֵי
אַיְדַן אַיְזָן אַמְּעָרְיקָע ?

—דָּעַר אַמְּעָרְיוֹקָאָנְעַר אַיְדִישָׁר קָאַמְּוּטָט” (גְּנַגְּרִינְדָּעָט 1912), וּוּאָסְ בָּאָ
שְׁטִיטָט מְעַרְסְטָנָס פָּזָן דֵי רְיוּכָע עַלְמָעַנְטָנָס פָּזָן דָּעַם מְעַרְבָּ-אִירָאַפְּעָאַיִשָּׁן
טִיְפָ, וּוּאָסְ האָבָן גְּעֻנוֹמָעָן אַוְיָה זַיְדָר פְּאָלִיטִישָׁע הַלְּפָאָרְזָה צַו גַּעַפְן דֵי אַיְדַן אַיְבָר
דָּעַר וּוְעַלְתָּ פְּאָלִיטִישָׁע הַלְּפָאָרְזָה דָּעַר גְּעַהְוִימָעָ שְׁתְּדָלָנוֹתָן, אָנוּ דָּעַר „אַמְּעָרְיקָאִ
נָרָע אַיְדִישָׁר קָאַנְגְּרָעָס“ (גְּנַגְּרִינְדָּעָט 1918). אַדְמָעָמָקָרָאַטִּישָׁ דָּעַרְוּוֹיְלָטָע
קְרַעְפְּרַשְׁאָפְטָן, וּוּאָסְ אַירְ אַוְיְפָגְנְאָבָע אַיְזָן צַו אַרְגָּאַנְיִוָּרָן דָּאָסְ אַיְדִישָׁע לְעַבָּן
אַיְזָן אַמְּעָרְיקָע אַוְיָה דָּעַמְּאַקְרָאַטִּישָׁ יְסָדוֹתָן, הַלְּפָנָן אַיְבָרְפּוּיָעָן דֵי עַלְאָ
נָאָמִיסְ צַו דֵי אַמְּעָרְיוֹקָאָנְעַר אַיְדַן אַוְיָה אַגְּנָגְגָעָס אַגְּנָגְגָעָס בָּאָזָיסָן
גְּנוּוֹנְטָעָר אַגְּנָגְגָעָס).

קעטמי פאר דו רעבט בזן די אידן איבער דער וועלט. לאצטנס האבן געוויסע אידישע סאציאל סטן, וואס ווילז זיך ניט אונשליכן און דעם „אמעריקאנע אידישן קאנגרעס“, גענריינדעת א, „אידישן ארבטעטר קאנטיטט“, צו פאָר-טרעטן אידישע ארבטעטר אין אלע פראנן פון אידישע אנגעלעגענהייטן. 980. וואס פאָראַט טיפּן פון אידישע עלעמענטארע און מיטל שולן עקייסטינו בי'.

די אָדָן אַין אַמְּרִיקָע?

תעלמאָד תורהֶס אָון יְשִׁבּוֹת (נאציאָנָּאָל רעליגועע שולן); העברעהישע נאציאָנָּאָל שולן; וועלטלייכע אידישע שולן, ווי די אַיְדִּישָׁה-העֲבָרָעָה שולן פון דער פֿוּעַלְיָץ-זון רִיכְטוֹנָג („פֿאָלְקָס שָׁוֹלָן“), די אַיְדִּישָׁה-סָאָצִיאָלְסְטִוִּישָׁע שולן („אַרְבְּטָעַטְרָ רִינְג שָׁוֹלָן“), די אַיְדִּישָׁסְטִוִּישָׁע שולן פון דעם „שְׁלָוָם עַלְיכֶם פֿאָלְקָס אַיְנְסְטִוּטָט“ („שְׁלָוָם עַלְיכֶם שָׁוֹלָן“); די זונטאג שולן אַין ענגלישׁ פֿאָר אַיְדִּישָׁע גַּשְׁיכְּטָע אָון דעליגוע („סָאָנְדָּעֵי סְקוֹלָם“); די ענגלישׁ קָוָסָן אָון אַיְדִּישָׁע ווּוּסְנָשָׁאָפְּטָט פֿאָר דֻּרְוָאָקְסָעָנָעָ בַּי אַצְּלָעָמָל אָון קָאָנְסָעָרוֹאָטְיוּוֹ שולן אָון פְּרִיוֹוֹאָטָע אַיְדִּישָׁע שולן אָון הדרים פון פֿאָרְשִׁידְעָנָע רִיכְטוֹנָגָן.

לאצטנס האבן זיך גענריינדעת זיינער פַּיל אַיְדִּישָׁע קָאָמְנוֹסְטִוִּישָׁע שולן פון דעם „איַנְטָעָרָנָּאָצְּיָאָלָן אַרְבְּטָעַטְרָ אַרְדָּן“.

אַוְסָעָר די, סָאָנְדָּעֵי סְקוֹלָם זיינען די אַלְעָאוּבְּנָדְרָמָאָנָטָע שולן אַוְעָנָטָר שולן, וואו די קִינְדָּעָר לְעָרְנָען די אַיְדִּישָׁע לְמוּדָּהָם פון אַשְׁעָה בַּי 2 שָׁעָה אַין טָאג, ווֹיָל דעם גְּרָעָסְטָן טַוְיל פון טָאג לְעָרְנָען זַיִן אַין די אַלְגָּעָמִינָע ענגלישׁ פֿאָלְקָס שולן. עַס זיינען אַבעָר אַוְיךָ דָּא אַצְּלָל שולן, וואו די קִינְדָּעָר קְרִוְינָן סְיִי זַיִינָר אַלְגָּעָמִינָע דָּעָרְצִיאָוָנָג, סְיִי זַיִינָר אַיְדִּישָׁע דָּעָרָ צְיָאָנָג, ווֹי גַּעֲוָוָסָע יְשִׁבּוֹת („פֿאָרָאָקְיָעָל סְקוֹלָם“) אָון ווּלְטָלְיָכָע, מְתָאָג שולן, וואו די אַלְגָּעָמִינָע לְמוּדָּהָם ווּרְעָן גַּעֲלָרָנָט אַין ענגלישׁ. אַצְּלָל פון די אַוְיְבָנְדָּרָמָאָנָטָע אַיְדִּישָׁע גַּעֲלָשָׁאָפְּטָלִיכָע שולן האלטָן אַוְיָפָּה קִינְדָּעָר-קָאָלָנָיָעָם („זַוְמָעָר שְׁעַמְפָסָה“) פֿאָר אַיְדִּישָׁע קִינְדָּעָר אַין די מְאָנָטָמָו יְוָי אָון אַוְיִיטָסָט, כְּדַי צַו דָּעָרְצִיאָוָן די קִינְדָּעָר אַין דעם גַּיְסָט פון די דָּאָזִיקָע שולן.

981. וואס פֿאָראַט אַיְדִּישָׁע הוּכְשָׁלוֹן זַיִינָען פֿאָראַן אַין אַמְּרִיקָע?

(1) די רבנים סעמִינָאָרָו: „יְשִׁבּוֹת רַבִּי יִצְחָק אַלְחָנָן“ אַיִן נַיְוַי אַרְךָ פון דער אַרְטָאָדָקְסִישָׁעָר רִיכְטוֹנָג, וואו עַס ווּוְרָט גַּעֲנָבָן אַוְיךָ אַין אַלְגָּעָמִינָע אָנוֹיְזוּוּרָסִימָעָט בַּיְלָדוֹנָג אַין ענגלישׁ; דער, „שְׁעַבְטָעָר סְעַמְינָאָר“ אַיִן נַיְוַי יִאָרָךְ פון דער קָאָנְסָעָרוֹאָטְיוּוֹר רִיכְטוֹנָג אַוְן דער סְעַמְינָאָר פֿאָר רַעְפָּאָרָמָט רַאְבִּינָעָר אַיִן סִינְסִינָעָטָיָה; דער אַיְדִּישָׁע אַיְנְסְטִוּטָט פון דָּעָרְצִיאָוָן בַּי דָּעָר „פְּרִי סִינְגָּאָג“ פַּוְדָר. סְטָעָפָאָו ווֹיָזָא אַיִן נַוְיָאָרָךְ צִוְּגָרִיָּוִטָּן קָאָנְסָעָר וָאָטִיוּוֹעָ אָוֹן רַעְפָּאָרָמָעָר רבָנִים אָוֹן דער אַיְדִּישָׁע טַעַלְאָגְנִישָׁעָר סְעַמְינָאָר פַּוְ שִׁיקָּאָגָע צִוְּגָרִיָּוִטָּן אַרְטָאָדָקְסִישָׁעָר רבָנִים אָוֹן לְעָרָעָר אָוֹן דער הִבְרוֹ יְוָנִיאָו קָאָלְעָדוֹשָׁ צִוְּגָרִיָּוִטָּן רַעְפָּאָרָם רַאְבִּינָעָר.

(2) די לְעָרָעָר סְעַמְינָאָר אַיִן נַיְוַי אַרְךָ, ווי דער אַיְדִּישָׁע לְעָרָעָר סְעַמְינָאָר פון דער פֿוּעַלְיָץ-זון רִיכְטוֹנָג, וואס גַּיט אַוְיךָ אַלְגָּעָמִינָע הַכְּבָרָעָ קָוָסָן אָין אַיְדִּישָׁע אָוֹן ווּלְטָלְיָכָע לְמוּדָּהָם (לאצטנס האָט אַט דער סְעַמְינָאָר גַּעֲקָרָאָן).

פֿוֹן דער רענירונג דעם סטאטום פֿוֹן אַ גּוֹעָצְלִיכּעֶר הַוִּיכּוֹשֶׁלֶ; דֵּי לְעָרָר קּוֹרְסָן פֿוֹן "אַרְבָּעָטָעָר רִינְגָּ"; דֵּר לְעָרָר אַינְסְטִיטּוּט בְּיִם "שְׁעַבְטָעָר סְעִידְמִינְאָר" (פָּאָר שָׁוֹלוֹ מִיטְ עֲנֵגְלִישָׁ אַלְמָ אַונְטָעָרְרִיכּוּטָשְׁ שְׁפָרָאָד); דֵּר לְעָרָר סְעִמְינְאָר בְּיִי דֵּר יִשְׂכִּת רְבִי יִצְחָק אַלְחָנָן; דֵּר רְעַלְיְגִיעּוֹדָר "בֵּית מְדֻרְשָׁ לְמֹרוֹת" (פָּאָר רְעַלְיְגִיעּוֹדָר עֲרָרְעִינְסָמָן) אוֹן דֵּר הַעֲבָרְעָאִישָׁעָר סְעִמְינְאָר פָּאָר לְעָרְעִינְסָמָן "הַרְצָלִיהָ".

(3) דֵּר „דְּרָאָפְּסִי קָלְעָדוֹשָׁ“ אוֹן פִּילְאָדָעָלְפִּיעָ, וּוֹאוֹ סְ'וּרָןָ גּוֹעָבָן עַנְדָּי לְיִשְׁעָ קּוֹרְסָן אוֹן אִידְיָשׁ וּוּמְפְּנַשְּׁאָבָטָן פָּאָר סְטוּדָעָנְטָן מִיטְ אַ הוּכְבָּר בְּיִלְדָּנוֹג.

982. וּוֹ אַיְזָוּ דֵּר אַלְגָּעָמְיָינְדָּר צִישְׁטָאָנְדָּר פֿוֹן דֵּר אִידְיָשָׁעָר דְּרָצְיָאָוָנָן אַ אַמְּעָרִיקָעָ? — דֵּי תְּלִמְדִידִים בְּנָן דֵּי אַלְעָ אַוְיְבָעָנְדָעָרְמָאָנְטָעָ לְעַרְזָ-אַנְשְׁטָאָלְטָן צְוֹזָעָמָעָנְגָּנוֹמָעָן בְּיַלְדִּין נָאָר אַ קְלִינוּנָעָסָפָרְאָצָעָנְטָן פֿוֹן דֵּי אַמְּעָרִיקָאָנָעָר אִידְיָשָׁעָ קִינְדָּרָעָ אַיְזָן שְׁוֹל עַלְטָעָר, אַפְּ-לוֹ זָוָעָן מִיר אַזְלָן צְוֹרְעָבָנְעָן צַוְּיִי דֵּי גְּרוּסָעָ צַאָל קִינְדָּרָעָ, וּוֹאָס נְעָמָעָן פְּרִיוּוֹאָטָעָ לְקַצְיָעָס בְּיִי „מְלֹאָדִים“ אַוְן לְעָרָר פֿוֹן פְּאָרְשִׁיְעָנָעָ רִיבְּטוֹנָגָעָן. דֵּר גְּרָעָטָעָר טִילָּ פֿוֹן דֵּי אִידְיָשָׁעָ עַלְטָעָר אַיְזָן אַמְּעָרִיקָעָ גִּבְּזָן נָאָר זַיְעָרָעָ אַינְגְּלָעָךְ אַ בְּרִמְצָה צְוֹרְיוֹתָגָן, אַוְן דֵּי אִידְיָשָׁעָ דְּרָצְיָאָוָן בְּנָן דֵּי מִידְלָעָךְ זַוְעָרָטָעָ מְעָרְטָנָמָן אַינְגְּאָנְצָן בְּאַרְגָּאָלְבָעָסִיקָטָם.

983. וּוֹאָס פָּאָר אַ רְאֵל שְׁפִּילְטָן דֵּי נְיוֹ יַאֲרָקָעָ אִידְיָשָׁעָ פְּאַפְּעַלְקָעְרוֹנָגָן אַיְזָן דֵּעָם לְעָבָן פֿוֹן דֵּי אַמְּעָרִיקָאָנָעָר אַוְן קָאנְגָּדָעָר אִידְיָזָן?

— אַדְאָנָק דֵּעָם, וּוֹאָס נְיוֹ יַאֲרָק הַאָטָט אִידְיָשָׁעָ בְּאַפְּעַלְקָעְרוֹנָגָן פֿוֹן אַרְוֹם צְוּוִי מַוְּלִיאָן נְפָשָׁוֹת, שְׁפִּילְטָן זַיְיָ אַפְּרִינְדָּעָ רְאֵל אַיְזָן דֵּעָם לְעָבָן פֿוֹן דֵּי אַיְזָן פֿוֹן אַמְּעָרִיקָעָ. דֵּאָרְטָן נְיִעּוֹן אַרְוֹם דֵּי גְּרָעָטָעָ אִידְיָשָׁעָ טְעַנְגְּלִיכּוּבָ צִיְּתִינְגָּעָן: דֵּר קָאנְסְעָרְוֹאָטְיְוָעָר „מָאָרְגָּנוֹזְשָׁוֹרְנָאָל“, דֵּר אַוְמְפָאָרְטִיְיָאִישָׁעָר „מָאָגָן“, דֵּר סְאַצְיָאַלְיִסְטִיְשָׁעָר „פְּאַרְעוּוֹרְטָמָס“ אַוְן דֵּי קָאמְנוֹסִטִּישָׁעָ „מָאָרְגָּנוֹזְשָׁוֹרְנָאָל“, דֵּי צּוֹקְנוֹפְּטָמָן (הָנָם אַ חְבָּשָׁע צַאָל טְעַנְגְּלִיכּוּבָ צְיוּטָנָגָעָן אַוְן אַנְדָּרָעָ פְּעִירָאִידְיָשָׁעָ אַוְסְנָגָבָן גִּיְעָן אַרְוֹם אַוְידָן אַנְדָּרָעָ נְרוּוֹסָעָ שְׁטָמָעָ פֿוֹן צְפָוָן אַמְּעָרִיקָעָ); אַיְזָן נְיוֹ יַאֲרָק עַקְוִיסְטָרָן אַוְידָן דֵּי זַוְיכְּטִיקְסָטָעָ אִידְיָשָׁעָ הַוִּיכּוֹשֶׁלֶן, דֵּי גְּרָעָטָעָ אַיְרָיָשָׁעָ בְּיִכְּבָר פְּאַרְלָאָגָעָן, דֵּי אַעֲנְטָרָאָטָלָעָ קְרָעְפְּרָעְשָׁאָפָטָן פֿוֹן דֵּי מְעָרָטָעָ אַיְרָיָשָׁעָ אַרְגָּנוֹזְאָצִיעָם, פְּאַרְטִיְעָן, אַרְדָּנָס אַוְן לְעַרְזָ-אַינְסְטִיטּוּצִיעָם אַוְן דֵּאָרְטָן לְעָבָן דֵּי גְּרָעָטָעָ צַאָל אַמְּעָרִיקָאָנָעָר אִידְיָשָׁעָ שְׁרִיְוּבָעָר (דֵּי מְעָרָטָעָ פֿוֹן זַיְיָ בְּאַרְאַיְוִינְקָטָמָן אַיְזָן „. 5. פְּרִזְ שְׁרִיְוּבָעָר פְּאַרְאַיְוִין“) אַוְן גּוֹלְעָנְטָעָ. אַוְידָן דָּאָס אִידְיָשָׁעָ טְעַמְּטָעָ, וּוֹאָס הַאָטָט זַיְדָן אַיְזָן אַמְּעָרִיקָעָ בְּאַדְיוֹתָנְדָן אַנְטוּקְלָטָן, הַאָט זַיְיָן הַוִּיפְּטָעָ צְעַנְטָעָר אַיְזָן נְיוֹ יַאֲרָק, פֿוֹן זַוְאָנָעָן דֵּי אִידְיָשָׁעָ פְּרָאָוּזָעָן אַיְזָן בְּאַרְאַיְוִינְקָטָמָן שְׁטָמָעָן אַוְן קָאנְדָעָ בְּאַצְיָטָ אַקְטִיאָרָן.

3. דֵּי אַיְזָן אַיְזָן פְּוּלָן

984. וּוֹ אַיְזָן דֵּי עַקְאַנְאָמִישָׁעָ לְאָגָעָ פֿוֹן דֵּי אַיְזָן אַיְזָן פְּוּלָן? — דֵּאָרְטָן וּוֹעָרָטָן דֵּי עַקְאַנְאָמִישָׁעָ לְאָגָעָ פֿוֹן דֵּי אַיְזָן אַלְעָן עַרְגָּעָר. פֿוֹן דֵּעָם גְּרוּסָן רְוִסְיָן מָאָרָק אַיְזָן פְּוּלָן אַפְּגָנְעָרָסָן: פְּיָלְ פְּרָנְסָטָן פְּאַרְלִירָן דֵּי אַיְזָן, וּוֹיְלָן דֵּי רְעַנְיָרָונָגָן נְעַמְטָמָן אַיְזָן מָאָנְאָפְּאָל גְּעוּוֹסָעָ גּוֹשָׁעָפָטָן, וּוֹאָס דֵּי

אידן האבו פריער געציינן פון זי חיונה, לאצטנס פארבאת זי סתטם די אידן זיך צו פארנעםון מיט געויסע באשעפתקונגנען; קיון מלוכה שטעלעט קרינן די אידן ניט. אונז די מלוכה שטיערנו פאלן זויעד שוער אויף די פאר אריםטע אידן. דערצו קומט דארטן פאר א גרויסע אנטיסעמיטישן באזוען גונגע וואס האט לאצטנס געבראכט צו א טעריע פאנראמען איבערן לאנדן. אלס א רעזולטאט פון די אויבנדערונג איז פולין אין גראום צווויי דרייטל פון דער אידישער באפעלקיידונג אין פולין אין גראום נויט. אויף זויפיל עם איז מעלהיך העלפן זיך די אידן אינען די אנדרעך דורך גדרינן קאָפֿערַאָטְיוֹן און קָרְעֶדֶתְּ קָאָסֶםְפְּרֶזֶנְטָהְן פְּאָרְ אָרְבְּעֶטֶר אָוֹן הָעֵנְדָּלָעָה.

985. זואָסערע קָלְטוּרָלָע אִינְסְטְּוֹצְיָען עַקְזִּיסְטְּרָהְן בְּיַהֲרֵי אִידָּן פּוֹילְן?
- (1) פָּאָרְשִׁיְּדָעָן לְעֹזְ-אַנְשָׁטָלָטָן, וְיַחֲדִים, תָּלְמוֹד תְּוֻרָּהָס אָוֹן יִשְׁבָּוּתָן;
- די צְיוּנִיסְטִישָׁע, "חרבות" שלן, וואו אלע לִימְרוֹדָם וּוּרְעָן גַּעֲלָרְנָט אִין הַעֲבָרָעָאַישׁ; די סְאָצִיאַלִיסְטִישָׁע שְׁוֹלָן אָנוֹנְטָרָעָן אָוּבְּזִיכְטָמָן פּוֹן דָּעָר צָעֵנְטָרָעָלָע אִידְישָׁע שְׁוֹלָן אַרְגָּנָאַנְצָיעָן (צִישָׁע'א), וואו אלע לִמְדוֹדָם וּוּרְעָן גַּעֲלָרְנָט אִין אִידְישָׁע; די אִידְישָׁע נְאַצְּיָאָנָלָע שְׁוֹלָן, וואו סְפּוּוּרְטָמָן גַּעֲלָרְנָט אִידְישָׁע אָוֹן הַעֲבָרָעָאַישׁ אָוֹן סְפּוּוּרְטָמָן פְּלָגְנִיכְטָמָן פְּאָר אִידְישָׁע נְאַצְּיָאָנָלָע קָלְטוֹר („שְׁוֹלְקוּלָטָט“); שְׁוֹלָן פְּאָר מְלָאָכה; גִּמְנָאָזָה זַעַם (מערטנס הַעֲבָרָעָאַישׁ) אָוֹן לְעָרָר קָרְסָן.
- (2) עַם גִּיעָן אַרוֹדָם אִין פּוֹילְן פְּיַלְטְּגִּילְכָּעָט צִיּוֹנָגָעָן, וּוּבְּנָשְׁרִיפָטָן (פּוֹן וּוּלְכָעָד יוּכְּבִּיקְּסָטָע אִין, „די לְוַעֲטָרָעָרִישׁ בְּלָעָטָר“, וואס גִּוְּיָת אַרוֹדָם אִין וּוּרְשָׁע) אָוֹן אַנְדָּרָע פָּרָאַדִּישָׁע אַוְסָּנָאָבָּן פּוֹן פָּאָרְשִׁיְּדָעָן רִיכְטוֹנָגָעָן. עַם דָּרוֹקָן זיך דָּארְטָן אָסְךְ אִידְישָׁע בִּיכְעָה, וואס דָּעָר פָּאָרְלָאָגָן, „שְׁוֹלָטָר לִיגָּעָ“ אָוֹן אַנְדָּרָע פָּאָרְלָאָגָן נִיבְּזָן אַרוֹדָם.
- (3) עַם עַקְזִּיסְטְּרָהְן אִין פּוֹילְן אָסְךְ אִידְישָׁע בִּיבְּלִיאָטָעָקָן.
- (4) אִין וּוּלְגָעָ אִין דָּעָר צָעֵנְטָרָע פּוֹן דָּעָם אִידְישָׁן וּוּוּסְנָאַפְּטָלִיכָּן אִינְסְטְּוֹטָם (אוֹוָע'א), וואס האט אַפְּטִילְוָנָהָן אַוְיךְ אִין אַנְדָּרָע לְעַנְדָּר אָוֹן וואס גִּוְּטָמָרָהָן פּוֹן צִוְּיָת צִוְּיָת, „אוֹוָע'א בְּלָעָטָר“ אָוֹן גְּרוֹסָע וּוּכְּבִּיקְּעָמָד בְּעֵנְדָּר פּוֹן הַיסְטָרִישׁ, פִּילְאָגְנִישׁ, פָּעָדָאָנָגְנִישׁ אָוֹן עַפְּאָנָמִישׁ שְׁרִופָטָן.
986. וְיַי וְעַט אַוְיס דָּאָס נְאַצְּיָאָנָלָע לְעֵבָן פּוֹן די אִידָּן אִין פּוֹילְן?
- פּוֹילְן אִין נָאָךְ עַד הַיּוֹם דָּעָר גְּרָעָטָר טְרָאַדִּיצְיָאָנָלָע צָעֵנְטָרָע פּוֹן די אִידָּן. דָּעָר אַיְינְפָּלוֹס פּוֹן די חַסְדִּירִישׁ שָׁעָרָבָּיְם אִין נָאָךְ זַיְעָד גְּרוֹדָם אוֹיף די חַסְדָּיְם פּוֹן פּוֹילְן. אִין דָּעָר לְעַצְטָרָע צִוְּיָת גַּעֲפִינָהָן זיך שְׁלָה שְׁוֹלָן פּוֹן וּוּרְשָׁע אָנוֹנְטָרָעָן אַיְינְפָּלוֹס פּוֹן דָּעָר רַעֲלִינוּזָעָר, „אַגְּוָדָת יְשָׁרָאֵל“ (אָדָּנָק דָּעָר שְׁטִיצָע פּוֹן דָּעָר, „אַגְּוָה“ צִוְּיָת פָּוּלִישָׁר רַעֲגִינוֹגָס פָּאָרָטִי). עַם עַקְזִּיסְטְּרָהְן אִין פּוֹילְן זַיְעָד פְּיַלְטְּגִּילְכָּעָט אִידְישָׁע אַגְּוָדָת יְשָׁרָאֵל טְיַוְּלָהָן פּוֹן די פָּוּלִישָׁר אִידָּן טְרָאַדִּיצְיָאָר נָעַלְעָה קְלִיּוֹדָה. סְזִינְעָן אַוְיךְ דָּא אִין פּוֹילְן רַעֲלִינוּזָעָר יְוָגָנָט אַרְגָּנָאַנְזָאָר צִוְּיָם פּוֹן בִּידָע גַּעֲשָׁלָעָכָן. אִין די קְלִיּוֹנָע שְׁטָעַטְלָעָד הַאלָט זיך נָאָךְ דָּעָר אַלְטָעָר אִידְישָׁר לְעַבְּנָסְ-שְׁטִינְגָּר. אִין אַגְּוָסָטָר טְיַוְּלָהָן פּוֹן דָּעָר אִידְישָׁר יְוָגָנָט די גַּאנְצָע דְּרַצְיָוָנָג אִין הַעֲבָרָעָאַישׁ אַדְרָע אִין אִידְישָׁר דָּעָר גְּרָעָטָר טְיַוְּלָהָן די אִידְישָׁר קִינְדָּרָע אִין פּוֹילְן לְעָרָנָט אִין די פּוֹרְדָה לְיִשְׁע פְּאָלָקָס שְׁוֹלָן, זַוְּיִיל דָּארְטָן קָאָסָט נִיט קִיּוֹן שְׁבָר לְמוֹדָה. אִין יָעָנָה

- שולין וווערט נאר אַפְגָּעָנָעָבָן אַבְּוֹסָל צִוְּיָת דעם לְמֹוד פֿון דער אַידִישֶׁעֶר רַעֲלִינְיָעֶבֶר בָּאָר די אַידִישֶׁעֶר קִינְדָּרָעֶר. אלָס אַ רַעֲזַלְטָאָט פֿון דעם רַעֲטָט דער יְוָנְגָּעָר אַידִישֶׁעֶר דָּרוֹ אֵין פּוֹילְן, אַיבָּעָרָהוּפְּט אֵין די גְּרוֹיסָע שְׁתָעָט, נָאָר אַוְיָהָפֶּט פּוֹלִישׂ אֵין ווּעָרֶט וּוּאָס וּוּיְוָטָעֶר אַלְעַז מַעַר אֵין מַעַר שְׁפָרָאָכְּלִיךְ אַסְּבִּי מִילְוָרֶט מִיט דער פּוֹלִישֶׁעֶר בָּאַפְּגָּעָנָעָבָן.
987. ווּאָס אֵין גַּעַוּאָרֶן אֵין פּוֹילְן פֿון די מִינְאָרִיטָעָטָן דָּעַכְת, וּוּאָס פּוֹילְן האָט זַיְדָה
בָּאַרְבָּלִיכְּטָעָט צַו גַּעַבְעָן די אָידָן בַּיְיָ דֻם וּוּרְסָטְאַלְעָר שְׁלָמָה אַפְּמָאָד ?
—פּוֹילְן האָט קִיְּנְמָאָל נִוְתָּן דָּוְרְכְּנְפְּרִיטָט פָּלְשְׁטָעָנְדִּיךְ אַירָעָהָתִיבְּוּתְּן צַו די נַאֲצִיאָנָאָלָעֶבֶר מִינְדָּעָרְהִיטָּן. לְעַצְמָנָה האָט זַיְדָה אַינְגָּאנְצָן אַפְּגָּעָזָאנְט פֿון זַיְדָה
זַעֲרָגָּעָן (984) אֵון אַיבָּעָרָגָּעָלָאָזָט צַו די אָידָן נָאָר די פָּאַרְוָאָלְטָוָנָג אַיבָּעֶר
זַיְעָרָעָר דָּעַלְיָנְיָעָז עֲנָנִים, אַפְּנָעָמָנְדָּג בַּיְיָ זַיְדָה שְׁטָיצָע, וּוּאָס זַיְדָה
פְּרִיעָר גַּעַפְּן צַו די פָּאַרְשִׁיוֹדָעָנָעָ אַידִישֶׁעֶר שְׁלָוָן.
988. זַיְדָה וּטָאָס דָּאָחֶגֶתְּלָאָפְּטָלְכָבָעָ לְעַפְּן פֿון די אָידָן אֵין פּוֹילְן ?
—די פָּאַרְשִׁיוֹדָעָנָעָ פָּאַרְטִּיוּעָן אֵון רַיְכְּטִינְגָּעָן, וּוּאָס עַקְוִיסְטִירָן דָּאָרְטָן אַוְיָהָ
דָּעַר אַידִישֶׁעֶר גָּאָס, וּוּי די אַגְּדָה יִשְׂרָאֵל, די העַבְּרָעָאִיסְטָן אֵון אַידִישֶׁסְטָן,
די צִיּוֹנִיסְטָן, פּוּעַלְצִיּוֹן צִיּוֹרִיצִיּוֹן, לִינְגָעָ פּוּעַלְיִצְּזָעָן, בְּנוֹרִיסְטָן אֵון קָאָדָ
מוֹנִיסְטָן, פּוֹרָוָן אֵן צְוּוֹשָׁוָן זַיְדָה אַשְׁטָעָנְדִּיקָן פָּאַרְבִּיטָעָרְטָן קָאָמָךְ סִיְּ בְּנָגָעָ
פָּאַלְיִוּשָׁע עֲנָנִים, וּוּי וּאָלָעָ צַו דֻּעָם פָּאַרְלָאָמָעָנָט („סִימִּים“), צַו די שְׁטָאָטָ
רָאָטָן אֵין צַו די קְהִילָּת פָּאַרְוָאָלְטָוָנָעָן, אֵון סִיְּ בְּנָגָעָ עַקְאָנָאִמְשָׁע אֵון
קוֹלְטוּרָעָלָעָ עֲנָנִים. אַט די קָאָמְפָן זַיְינָן אַזְּוִי שְׁטָאָרָק, אֵוּ זַיְדָה דָּעַרְטִיכָוּ
אַפְּטָמָאָל בַּיְזָן צַו עַרְנְסָטָע גַּעַלְעָנָן.

4. די אָידָן אֵין דָּאָטָן-פָּאַרְבָּאָנד

989. וּוּאָס פָּאָר אֵן עַנְדָעָרָגָן אֵין פָּאַרְגָּעָקָמָעָן אֵין דֻם עַקְאָנָאִמְשָׁע לְעַפְּן פֿון די
אָידָן אֵין סָאוּוּט אַוְיָהָפֶּט מִיטְּן אַוְיָפְּקָוָם פֿון דָּעַר סָאוּוּטִישָׁר מַאְכָט ?
—גְּרוֹזָעָ אַידִישֶׁעֶר מָאָסָן, וּוּאָס זַיְינָעָן פְּרִיעָר גַּעַוְעָן הַעַנְדָּלָעָ, זַיְינָעָן אַרְיָהָנְגָּעָ
צַוְּגָּן גַּעַוְאָרֶן אֵין די אַרְכָּעָטָן פֿון שְׁוּוּרָעָ אַינְדוּסְטָרָעָס אֵין פָּאַרְבָּרְקָוּן, קָלָעָ
נָעָרָעָ כָּאָסָן — אֵין עַדְרָ אַרְבָּעָט אֵין די אַידִישֶׁעֶר קָלָאָנָנָעָם, וּוּאָס די דָּאָטָן
רַעֲגָרְוָנָגְגָן הָאָט גַּעַהְאָלְפָן פּוּעָן פָּאָר די אָידָן אֵין אַוְקָרָאָנָעָ, קָרִים אֵין בַּיְיָ
רָאָבְּזָהָשָׁאָן.
990. וּוּאַסְעָרָעָ רַעֲכָט הַאָבוֹן די אָידָן אֵין סָאוּוּטָן לְאָנדָלָס אַלְסָאָ נַאֲצִיאָנָאָלָעֶבֶר
—דָּעַר גַּעַוְלָשָׁאָפְּטִילְכָּעָר אַנְטִיסְעָמוֹטִיזָם אֵין דָּאָרְטָן גַּעַוְעַצְּלִיךְ פָּאַרְבָּאָנדָן, אֵין
די אָידָן הַאָבוֹן דָּאָרְטָן די זַעַלְבָּעָ נַאֲצִיאָנָאָלָעֶבֶר רַעֲכָט וּוּי אַלְעָ אַנְדָּרָעָ פָּעַלְקָאָרָ.
די סָאוּוּטִישָׁעָ רַעֲגָרְוָנָגְגָן הַאָלָטָן אַוּסָם אַרְוָם 1000 אַידִישֶׁעֶר עַלְעַמְנְטָאָרָעָ
אֵין מִיטָּלָשָׁוָלָן אֵין אַרְוָם 25 אַידִישֶׁעֶר הוּוּכְשָׁוָלָן אֵין גַּטְמָ נִיטָּאָ אַרְוָיסָ לְעָרָנָ
בִּיכְעָרָ פָּאָר די דָּאָזְיָקָעָ שְׁוָלָן. די שְׁפָרָאָד פֿון אַט די שְׁוָלָן — אֵין אַידִישֶׁ
(הַעֲבָרָאִישָׁ אֵין פָּאַרְבָּאָטָן צַו לְעָרָנָעָן מִיטָּ קִינְדָּרָאָרָן סָאוּוּטָ רָוְסָאָנָדָ).
די סָאוּוּטִישָׁעָ מִילְוָהָהָהָאָט אַוְיָךְ בְּאַשְׁטִוִּימָט אֵין אַיְינָעָקָעָ גַּעַנְגָּעָנָט אַיְדִּישֶׁעֶר
רַאֲצָאָנָעָן, וּוּאָ אַידִישֶׁ וּוּעָרֶט אַנְעָרְקָעָנָט אַלְסָ אַפְּצִיעָלָעָ שְׁפָרָאָד אֵין די
גַּעַרְיכָּטָן, פָּאַלְיִצְּיָהָ אַד.ג. אֵין יָאָרָ 1984 הָאָט די סָאוּוּטָן מַאְכָטָ פָּרָאָ.

קלהמירט די גרויסע טעריטאריע פון בירא-בידושאן איז סיביר אלס אַ
 אידישע טעריטאריע, וואו דאס נאנצע געועלשבטליך לעבן אָן אלע דער-
 ציאוניס אַנטאלטען וווערן געפירות אַין אִידיש. די סָאוועטן רענירונג ניט
 אויס צענדליך מיליאאנע רובל צו אַנטווקלען די אַינדוסטריע אַן אַנְדֵּר
 קולטור פון בירא-בידושאן אָן זַי האָט אַפְּיצְיָעַ דֶּרֶשְׁקָלָרֶט, אָן ווען די
 אִידישע באָפְּעלְקָלְרָוָן ווועט דָּאָרטָן זַיְן גָּנוֹגָן גָּרוֹים (דרוֹווֹיל זַיְן) דָּאָרטָן
 דָּאָ נָאָר אָרוֹם 25,000 אִידִין) ווועט בִּירָא בִּידּוֹשָׁן וווערָן אִידישע סָאוּוּטָן
 רַעֲפּוֹבְּלִיךְ, אַין יָאָר 1985 האָט די רַעֲנִירָוָן עַרְלִיבִּט אָרוֹם 5,000 אִידִין פון
 פּוֹלוֹן אָוֹ לִיטָּא זַיְדָּזְבָּאָזְנָצְעָן אַין בִּירָא בִּידּוֹשָׁן מִיטָּ דָּעַר הַילָּךְ פּוֹ אָוּיסָר
 לאַנדְדָּעָר אִידִין. לאַעֲטָמָנָס האָט זַי אַינְגָּאנְצָעָן פָּאָרְבָּאָטָן די אַימְּגָּאנְצָעָן פּוֹ אָוּיסָר
 לאַנְדְּוִישָׁע אַין אַין בִּירָא בִּידּוֹשָׁן.

991. זַי גָּאַצְיָוִת זַיְדָּזְבָּאָזְנָצְעָן צָוָם צִיוֹנִיזָם אָן צַו דָּעַר אִידְיָוָשָׁע דַּעֲלִינִיעָ ?
 — דָּעַר צִיוֹנִיזָם אַין דָּאָרטָן סָאוּוּטָן מַאֲכָלָטָן, אַין די צִיוֹנִיסָטָן וווערָן פָּאָרְבָּאָטָן. די
 אִידְיָוָשָׁע דַּעֲלִינִיעָ ווּוְרָטָן דָּאָרטָן באָקָעְמָפָט, אַזְוִי ווּיְאַלְעַ אַנְדְּרָעָ רַעֲלִינִיעָ.
 מעָן טָאָר נִיטָּלְרָעְנָעָן קִיןְ רַעֲלִינִיעָ מִיטָּ קִינְדָּרָה, ווּאָסָ זַיְעַנְעָן אַינְגָּנָעָר פּוֹן
 16 יָאָר. רַעֲלִינִיעָ ווּוְרָטָן דָּאָרטָן באָקָעְמָפָט דָּוְרָק פָּרָאָפָּאָגָּנָעָדָעָ אָנוּ דָּוְרָק
 דָּעַם אַטְעָאִיכָּט שָׁן גַּיְסָטָן אַין די שָׁוֹלָן. רַעֲלִינִיעָזָעָ מעָנְשָׁן שְׁלִיבָטָם מַעַן
 אוִיסָּמָעָ פּוֹן דָּעַר קָאָמְנִיסְטִישָׁעָ פָּאָרְטָיָ אָנוּ דָּעַם פָּאָרְלִירָן זַי גַּעֲוָוָסָעָ
 רַעֲכָטָן אָנוּ לִיְדָן עַקְּאָנָמִישָׁ. אַבעָר גַּעֲזָלָקָר אַין אַין סָאוּוּטָן-לָאָנדָן נִיטָּמָעָ
 פָּאָרְבָּאָטָן צַו פָּרָאָקְטִיצְיָרָן רַעֲלִינִיעָזָעָ נַעֲבָטָן.

992. זַי אוִיסָּמָעָ דָּאס נַאֲצִיאָנָאָלָעָ לעַבָּן פּוֹן די אִידִין אַין רַאְטָן-פָּאָרְבָּאָטָן ?
 — אַין די גַּעֲנָנָטָן, ווּאָו די מַעְרָהִוִּיטָן פּוֹן דָּעַר באָפְּעלְקָלְרָוָן אַין נִיטָּקִין אִידִין
 שָׁע, קוּמָט פָּאָר אָ גְּרוֹוּסָע אַסְיְּמִילָאָצְיָע פּוֹן די אִידִין מִיטָּ נִיטְאָידִין. גַּעֲמִישָׁד
 טָע חַתּוֹנָות צַוְּוִישָׁן אִידִין אַין נִיטְאָידִין זַיְעַנְעָן דָּאָרטָן מַעְשִׁים בְּכָל יוֹם, אַין
 די מַעְרָסְטָע אִידִין פּוֹן יָעָנָע גַּעֲנָנָטָן נִיבָּעָן זַיְעַרְעָן קִינְדָּרָה לַעֲרָנָעָן אַין די
 נִיטְאָידִישָׁע שָׁוֹלָן. אַין מַאֲסְקוּעָ, לְמַשְׁלֵךְ, ווּאוֹעַנְעָן הַוּנְדָרְטָעָר טַוִּזְנָטָעָר
 אִידִין, אַין נָאָר אָ נַוְשְׁטִיקָע צָאָל אִידְיָוָשָׁע קִינְדָּרָה לַעֲרָנָעָן דָּאָרטָן אַין אָ
 אִידְיָוָשָׁע שָׁוֹלָן. דָּעַרְפָּאָר אַבעָר אַין די אִידְיָוָשָׁע דָּאָיָאָנָעָן אַין אִיבְּעָרָהִוִּיפָּט
 אַין בִּירָא-בִּידּוֹשָׁן אַין נִיטָּא קִיְּוָן שְׁפָרָאָכְלִיבָּעָ אַסְיְּמִילָאָצְיָע, אַין דָּאָרטָן
 אַין דָּא אָ בָּאָדָן פָּאָר דָּעַר עַקְּוִיסְטָעָנָעָ אַין פָּאָר דָּעַר אַנְטוּוֹקְלָוָגָן פּוֹן אָ נִיעָם
 טִיפָּ אִידִין.

.5

די אִידִין אַין אָרֶץ יִשְׂרָאֵל

993. ווּאָס אַין דָּעַר פָּאָלִיטִישָׁר סְמָטָאָטָס פּוֹן די אִידִין אַין אַיְ ?
 — אָרֶץ יִשְׂרָאֵל אַין דָּאס אַיְנָצִיּוּקָעָ לְאָנָה, ווּאָו די אִידִין חַבְּבָן אָ פָּוּלְשְׁטָמְעָנְדִּיקָעָ
 אוּטְאָנָמִיעָ אַין זַיְ פּוֹלוֹן זַיְדָּזְבָּאָזְנָצְעָן זַיְ וּוְרָטָן וּוּיְאַרְנָאָלָעָ הַיּוֹם.
 די בִּירְגְּעָרְלִיבָּעָ, פָּאָלִיטִישָׁע אַין נַאֲצִיאָנָאָלָעָ רַעֲכָטָן פּוֹן די אִידִין זַיְעַנְעָן נִיטָּמָעָ
 וּוְיְנִיסְקָעָר פּוֹן די רַעֲכָטָן פּוֹן די אָרְבָּאָר, ווּאָס זַיְעַנְעָן די מַעְרָהִוִּיטָן אַין אַיְ ?
 חַבְּרָאִישָׁ אַין אַנְוּרְקָעָנָט אלָס אָן אַפְּיצְיָעַלְעָ שְׁפָרָאָךְ גַּלְיָד מִיטָּ עַנְגָּלִישָׁ

און אראכבייש. די געלט און די פאסט-מאָרְקָעַם האָפָּן אוֹוֶף זיך אוֹיך אַ העֲבָרָעָשָׂן אִיּוֹפְּשָׂרֶפֶט. די אַינְגָּלִיכָּע פֿאַרְוּאַלְטָנוֹג פֿון די אַיזָּן לְגַנְט אַ נְגַנְצָן אֵין זְיוּעָרָה העֲמָט. די קְהִילָּה אֵין אַנְגָּרְקָעָנָט פֿון דָּעַר רַעֲנִירָוָנָג אָזָן זַי חָאַט אַ דָּעַכְתָּ צַו בְּאַשְׁטִימָעָן שְׁטוּיעָרָן אוֹוֶף די אַיזָּן פֶּאָר די קְהִילָּה עֲנַנְיִינָמָן. דָּרְחוֹוַיְל אֵין נָאָר אַרְץ יִשְׂרָאֵל אַונְטָעָר דָּעַם מְאַנְדָּאַטָּם פֿון דָּעַר עֲנַגְלִיאָשָׂר דַּעֲנִירָוָנָג, אָזָן די לְעַצְמָע גִּיט אַרְזִים גַּעֲזָעָן וְעַגְן אִמְגָּרָאַצְיָע, קָאַלְאַנְיָזָאַצְיָע, שְׁטוּיעָרָן, טָאָרוֹק אַ. גַּ. לְוִוִּיט די סְטָאַפְּוָטָן פֿון דָּעַם מְאַנְדָּאַטָּם, דָּאָרָה די מְאַנְדָּאַטָּן דַּעֲנִירָוָנָג זִיך בְּאַרְכָּאַטָּן מִיט דָּעַר אִידְישָׂעָר אַגְּנָעָטָה, אִירְדָּעָר זַי גִּיט אַרְזִים די גַּעֲזָעָן. די עֲנַגְלִיאָשָׂר דַּעֲנִירָוָנָג לְאֹוֶט אַפְּעָר גִּיט אַרְיוֹן אֵין אַיְזָוִי פִּיל אַירְדוֹן, וּוּפִיל די אִידְישָׂעָר אַגְּנָעָטָה פָּאָר דָּרְעָתָן פֿון אַירְ, נָאָר אַזְוִי פִּיל וּוּפִיל דָּאָס לְאָנדָק אָנוֹ אַבּוֹאָרְבִּיןָן, לְוִוִּיט אַירְ מִיְּנוֹנָגָן. דָּרְחוֹוַיְל לְאֹוֶט זַי אַרְיוֹן יְעַדְן וְאָרְטְּלִיכָּעָט יוֹזָנָט חְלוֹצִים אָזָן קָאַפְּטִיאָל, אַירְדוֹן מִיט אַקְאַפְּטִיאָל פֿון טְוִוָּונָט פֿוןְט אַדְעָרָה, אַ גְּנוּוֹיסָע צָאָל קְרוּבִּים פֿון פְּאַלְעָסְטִינְגָּר אָזָן קוֹוָאַלְיְבִּיצְרָטָע אַרְבְּעָטָשָׂר מִיט אַ קְלָעָנָעָרָן קָאַפְּטִיאָל. די עֲנַגְלִיאָשָׂר הָאָט אַיְזָק אַפְּגָּרְעִיסָּן דָּעַם "עֲבָר חִירְדוֹן" (דָּאָס לְאָנדָק אֵין מָוָחָה פֿון יְרָדוֹן) פֿון אַיְיָ, אָזָן הָאָט דָּאָרָט גַּעַד נְרִינְדָּעַט אַן אַרְאָכְבִּישָׂע מְלֻכָּה אַונְטָעָר אַירְ פְּרָאַטְּקָטָמָאָרָטָם.

(איְזָן יוֹלִי 1937 האָט די עֲנַגְלִיאָשָׂר דַּעֲנִירָוָנָג אַגְּנָעָטָה פֿון דָּעַר קְעַנְיָגְלִיכָּעָר קָאַמִּיסָּע וְעַגְן דָּעַר צְוִתְּיָלוֹנָג פֿון אַרְץ יִשְׂרָאֵל אָזָן וְעַגְן דָּעַר באַשְׁרָעָנְקָטָעָר אִידְישָׂעָר אִמְגָּרָאַצְיָע אֵין אַיְיָ בְּזַי דִּי צְעַטְּיָלוֹנָג וְעַטְּ פָּאַרְקוּמָעָן (וזָהָרָגָן 947). אַבְּעָר דָּעַר פְּאַרְלָאַמְּעָנָט אָזָן לְאָנדָק אַהֲט אַפְּגָּעָלִיָּנָט דָּאָס אַפְּשִׁיטִימָעָן וְעַגְן דָּעַם צְוִטְּיָלוֹנָגָן פֿלאָן בְּזַי עַס וְוּעַט קְלָאָר וּוּרְזָן די שְׁטָעָלָגָן פֿון דָּעַר פְּעַלְקָעָר לִיג צַו דָּעַם דָּאַזְוָקָן פֿלאָן.

איְזָן אַוְגָּוּסְט 1937 האָט דָּעַר אִידְישָׂעָר צִיוֹן קָאַנְגָּרָעָט אַינְסְטְּרוֹאַרְט די צִיוְוִינִיסְטִישָׂע עַקְזָעָקְטִיוּוֹז צַו פְּאַרְהָאַנְדָּלָעָן מִיט דָּעַר עֲנַגְלִיאָשָׂר דַּעַר פָּאַרְקָוּמָעָן וְעַגְן דָּעַם נְגַעַנְעָצָן פֿון דָּעַם פְּאַרְגָּנְשָׂלָאַגְּנָעָנָם אַיְדִישָׂוֹ שְׁטָאַט אָזָן וְעַגְן אַנְדָּרָע אַיְנְצָלָהִיטָּן. וְעַגְן דָּעַר פֿלאָן וְעַטְּ פֿלאָן צְוִוָּיָּנוּ גַּעַנְיָנוּ באַשְׁטִימָטָה, וְעַטְּ עַר גַּעַבְּרָאַכְט וְוּרְזָן צַו פְּאַרְהָאַנְדָּלָעָן פֶּאָר אַ סְפָּעָצִילָן קָאַנְגָּרָעָט, וְוּסָס וְוּעַט גַּעַוְיִילָט וְוּרְזָן פֶּאָר דָּעַם דָּאַזְוָקָן צְוּעָק. די אִידְישָׂעָר אַגְּנָעָטָה שְׁטָאַט אָזָן גַּעַהְיִיסָּן דָּעַם דָּאַזְוָקָן באַשְׁלָוֹם פֿון צִיוֹן קָאַנְגָּרָעָט, אַזָּה פְּרִיעָר זַאֲל גַּעַמְאַכְט וְוּרְזָן נָאָר אַ פְּרָאוֹוֹ צַו קְמוֹנָעָן צַו אַ פְּאַרְשָׁטָעַנְדָּעָנָשׁ מִיט די אַרְאָבָעָר. די מְאַנְדָּאַטָּן קָאַמִּיסָּע בְּזַי הָאָט אַיְנִינְגָּשִׂימָט צַו דָּעַם צְעַטְּיָלוֹנָגָן פֿלאָן, נָאָר הָאָט פְּאַרְגָּנְשָׂלָאַגָּן, אַזָּה בְּיַדְעָ שְׁטָאַטָּה, דָּעַר אִידְישָׂעָר אֵין דָּעַר אַרְאָכְבִּישָׂר, זַאֲלָן נָאָר בְּלִיְּבוֹן אַונְטָעָרָן מְאַנְדָּאַטָּה דָּאָט פֿון עֲנַגְלָאַנְדָּפָּאָר שְׂוִי, טָאָרוֹף אֵין אַנְדָּרָע אַוְיסְטָרְלִיכָּעָט עֲנַיְנָים בְּזַי דָּעַר צִיְּטָה, וְעַגְן די בְּיַדְעָ פְּעַלְקָעָר וּוּלְזָן זִיךְ קְעַנְעָזָלִינוּ אַלְיָוּן רַעֲגָרוֹן. יְעַדְעָר שְׁטָאַט זַאֲל הָאָבוֹן דָּאָס רַעַכְתָּ אַנְצְׁפָּרוֹן מִיט דָּעַר אִינְנוֹאַנְדָּרְעוֹרָג אֵין זִיּוֹן לְאָנְדָּרָפָּאָר זַיּוֹן אַיְגָּעָנָעָם וְוּילָן. דָּעַם 16-טוֹ סְעַטְּמָכְבָּעָר 1937, האָט דָּעַר פְּעַלְקָעָר לִיג רָאָט אַוְטָאָרְיוֹרָט דָּעַר בְּרוּתִישָׂר, זַאֲלָן נָאָר בְּלִיְּבוֹן אַונְטָעָרָן מְאַנְדָּאַטָּה צַו שִׁיקָּן נָאָר אַ קָּאַמִּיסָּע קְיֻ� אַרְץ יִשְׂרָאֵל צַו פִּירוֹן פְּאַרְהָאַנְדָּלָעָנָע מִיט דָּעַם פְּרָאַגָּעָן פֿון

צעטיאַלונג ווערט אַיבערנעלאָזט, ביז וואָנָען די עַנְגְּלִישׁ רַעֲנִירָונְג וּוּעַט צָרָ
שְׁטָלֵן אַ גַּעַנְיָעָם פְּלָאָן פּוֹ דֻּעָם פְּרָאַיְקָט.

די אַראַבְּיַשׁ פִּירָעֶר באַקְעָמְפּוֹ שְׁטָאָרָק דֻּעָם צָוטְיַיְלָוְנְגָס פְּלָאָן, טָעַנָּה/נְדִיק,
או זַיְדָרָמְן זַיְזַיְן די אַינְצִיקָּעָבָּאָלְעָטָם פּוֹ דֻּעָם גַּאנְצָן לְאָנָה.
איַן אַפְּרִיל 1938 האָט די עַנְגְּלִישׁ רַעֲנִירָונְג גַּשְׁקָט אַ צָּעַטְיַיְלָוְנְגָס קָאַמְיסִיעָ
קִיְיוֹן אַרְץ יִשְׂרָאֵל מִיטְ'ן צַוּעָק פַּעַטְצּוֹשְׁתָּעָלָן די מַעְגְּלִיכְיָיטָן אוֹן אָוִיסָּ
צְוָאַרְבָּעָטָן די אַינְצְלָהִיטָּן פּוֹ דֻּעָר פְּרָאַיְקָטְרָטָעָר צָעַטְיַיְלָוְנְג איַן אַיְזָן.

994. וּיְיַזְרָעֵל אַיְזָן די עַקְאַנְאָמִישׁ לְאָגָעָן פּוֹ די אַיְזָן אַרְץ יִשְׂרָאֵל ?

—איַן די יַאֲרֵן 1934, 1935 אַיְזָן אַיְזָן אַיְזָן אַיְזָן אַיְזָן אַיְזָן
לְאָנָד אַיְזָן דֻּעָר וּוּלְטָן, וּוּאָסְ'אַיְזָן נִיט גַּעַנְיָעָם כְּמַעַט דָּאָס אַינְצִיקָּעָ
אוֹן קִיְיוֹן אַרְבְּעָטָסְלָאַזְיָקִיטָן, אַדְאָנָק דֻּעָם וּוּאָס אַהֲיָן האָבוֹן אַרְיִינְגְּנָעַשְׁתָּרָאָמָט
זַיְעַר פִּיל אַידִּישׁ אַמְּנוֹרָאָנָטָן, צַוְּשָׁוָן וּוּלְכָבָעָס/הָאָבוֹן זַיְד גַּעַפְוּנָעָן אַסְד
קָאַפְּטָאַלִּיםָטָן. (איַן יַאֲרֵן 1934 וּוּיְנָעָן אַרְיִינְגְּנָעַקְמָוָן אַרוּם 60.000 אַיְזָן
איַן אַיְזָן אַיְזָן האָבוֹן אַהֲיָן אַרְיִינְגְּנָעַרְבָּאָכָט אַרוּם 50 מִילְיָאוֹן דָּאַלְעָרָ). אַיְזָן
יעַנְעַר צִוְּיָת האָט זַיְד נָאָד גַּפְּלִיטָן אַגְּוִוִּיסְרָעָמָן אַיְזָן אַרְבָּעָטָהָר, סִיְּ
איַן שְׁטָאָטָם, סִיְּ אַיְזָן דַּאֲרָךְ. כְּמַעַט יַעֲדוֹן תָּגֵן אַיְזָן פָּאַרְטִּיךְ גַּעַוְאָרוֹן אַיְזָן
חוֹזֵי אַיְזָן תֵּל אַבְּיַבָּ (וּוּאָסְ'וּאָנוּן שְׁוִין אַיְזָן אַיְזָן אַיְזָן 150,000 אַיְזָן). אַיְזָן
עַס אַיְזָן גַּעַרְנִידָעָט גַּעַוְאָרוֹן אַלְעַז מָעָר אַיְזָן מָעָר נִיעַ פָּאַבְּרִיקָן אַיְזָן וּוּאָרָרָ
שְׁטָאָטָן. אַיְזָן יַאֲרֵן 1934 וּוּיְנָעָן גַּעַרְנִידָעָט עַוְוָאָרוֹן אַיְזָן 170 נִיעַ אַיְנְדָוְסְטָן
רַיְעַלְעָ אַוְנְטָעַרְנָעַמְוָנָגָן. תֵּל אַבְּיַבָּ בְּאַשְׁעַפְּטִיקָט אַיְזָן אַיְרָעָ 1,500 פָּאַבְּיָ
רִיקָן אַיְזָן וּוּאַרְשָׁטָאָטָן אַרוּם 10,000 אַרְבָּעָטָר מִיטָּאַס מִילְיָאוֹן פּוֹנָט אַרְדָּ
בְּעַטְמָס לְזָוָן. אַבְּעָר אַיְזָן די יַאֲרֵן 1936-1938, אַבְּעָר די בְּלָוְטִיקָעָ אַרְבָּיְשׁ
אַנְפָאָלָן אַוְן אַבְּעָר דֻּעָר אַוְמָבָּשְׁטִימְטָר פָּאַלְטִישָׁעָר לְאָגָעָן, גַּוִּיט אַוְן דֻּעָר
אַוְיְפְּבָוִי פּוֹ אַיְזָן נִיט מִוט אַזְּזָן שְׁנָעָלָן טָעַמְפָּאָ. די אַידִּישׁ אַיְמְגָרָאַצִּיעָ
איַזְזָן זַיְעַר בְּאַנְרָעַנְצָט גַּעַוְאָרוֹן, די בְּזַיְעַר אַיְזָן פִּיל פָּאַרְקְלָעַנְעָרָט גַּעַר
וּוּאָרוֹן אַזְזָן סְ'פִּילְטָן זַיְד אַיְזָן אַגְּוִוִּיסְרָעָמָס אַזְזָן עַקְאַנְאָמִישָׁר קָרִיזָם אַזְזָן
אוֹזְרָבְּעָטָסְלָאַזְיָקִיטָן. נָאָר נִיט קוֹפְּנָדִיק אַזְזָן דֻּעָם. אַיְזָן דֻּעָר אַוְיְפְּבָוִי פּוֹ
אַיְזָן נִיט אַפְּנָעַשְׁטָעַלְטָן גַּעַוְאָרוֹן. עַס וּוּעוֹרָן נָאָר גַּעַרְנִידָעָט אַלְעַז מָעָר אַיְזָן מָעָר
נִיעַ אַיְדִּישׁ קָאָלָאָנִיָּעָס אַוְיְפִּין/ פָּאָנדָן/ פּוֹןָס נַאֲצִיאָנָאָלָן פָּאָנדָן ("קְרָנוֹ קִימָתָן").
וּוּאָס קוֹיפְּט אַיְזָן פּוֹן צִוְּיָת צַוְּיָת אַזְזָן אַזְזָן גַּוְיִם שְׁתָחִים באַדְן אַיְזָן
אַיְזָן (בַּזְזָן אַיְצָט האָט עַר שְׁוִין אַוְיְסְגַּעַקְיָפִט באַדְן אַיְזָן וּוּעַרְטָן פּוֹן אַיְבָּעָר
20 מִילְיָאוֹן דָּאַלְעָרָ), אַזְזָן די אַיְדִּישׁ אַרְבָּעָטָר, מִיטָּאַס דֻּעָר הַיְלָךְ פּוֹן "סְרוֹן
הַיּוֹסְדָּ" (דרָעָר פָּאָנדָן פָּאָרָן אַוְיְפָבָוִי פּוֹן אַיְזָן), טְרִישָׁעָנָעָן אַוִּיסָּן די זְמָפָּן,
מָאָכָּן גַּעַוְנָט די גַּעַנְנָט, מָאָכָּן די עַרְדָּ פְּרוֹכְטָפָּאָר אַזְזָן בְּוּמָעָר וּוּסְטָעָ בְּעָרָג אַזְזָן
אַיְדִּישׁ קָאָלָאָנִיָּעָס. זַיְיַ אַפְּלָאָגָנָצָן אַזְזָן מִיטָּאַס בְּוּמָעָר וּוּסְטָעָ בְּעָרָג אַזְזָן
פָּאָרְבָּעָטָרָן דְּעָרְמָוָת דֻּעָם קָלִיפָּאָטָן פּוֹן לְאָנָד אַזְזָן שְׁאָפָּן מָעָר פְּרוֹכְטָבָּאָרָע
עַרְדָּ. דּוֹרָךְ זַיְעַר אַיְנְבָּרָן אַינְטָעַנְסְיָוָעָ לְאַנְדְּוּוּרְטָשָׁאָפָּטָן, מִיטָּקִינְסְטָן
לִיכְעָר בְּאַוּוֹאָסְעָרָוָנָג, נִיסְמָטָן מַאֲשִׁינָעָן אַזְזָן מַאֲדָרְעָנָמָטָן מַעְטָאָדוֹן פָּאַרְפִּילָן
פָּאָכָּן זַיְיַ די פְּרָאַדְוָקְצִיעָבָעָ פּוֹן דֻּעָם לְאָנָה. די אַידִּישׁ לְאַנְוּוּרְטָשָׁאָפָּטְלִיכְעָ
בְּפָאַפְּלָעְקָדָרָוָנָג פּוֹן אַרְץ יִשְׂרָאֵל בְּאַטְרָעָטָן שְׁוִין אַיְצָט אַרוּם 70 טְוִוָּונָט.
אַבְּעָר דְּעָרְוָוִיל גַּעַהָרָוָן צַו אַיְזָן נָאָר אַרוּם 1,440,000 דּוֹנָאָם פּוֹן די 26
מִילְיָאוֹן דּוֹנָאָם, וּוּאָס אַיְזָן פָּאַרְמָאָגָט. אַגְּוִוִּיסְן פָּלָאָז אַיְזָן דֻּעָר עַקְאַנְאָמִיסָּ

פון א"י פארנעםען די פראדס (ציטרומים סעדער). אט די אינדו-סטריע האלט איז איזן וואקסן. איז 1934 זייןנע עקספֿאָרטוֹרט געווארן פון א"י אַראָכְן דושעס באָר 3 מיליאָן פונט, איבער אַהעלפֿט דערפּון פון אַידישע פראדס. זיינער אַ גָּרוּסָע בָּאָדִיָּוָנָג פָּאָרְן עֲקָאנָאָמִישׁן אוּפְּבּוֹי פון א"י האָפְּן די דערין פון בָּיוֹ חִיפָּה (א"י), דער נֵיעֶר גָּרוּסָע פָּאָרְט אַיְזָן חִיפָּה, דער נֵיעֶר אַרְאָק בָּיוֹ אַבְּיָם, וּאָס די אַיְזָן האָבָּוֹן אַלְיָוֹן אַנְגָּעוּחוּבוֹן צוֹ בוּיָוָן אַיְזָן פָּאָרְט אַיְזָן חִיפָּה (א"י), דער נֵיעֶר גָּרוּסָע פָּאָרְט אַיְזָן חִיפָּה, דער נֵיעֶר קָאנְצָעָסִים, וּאָס אַיְזָן האָפְּן גָּעָרָאָן פָּוּן דַּעַר עֲנָגָלִישׁעָר דָּגְנִירָג, וּוּ די רָוּתְּנָבְּעָרְגִּיסְטָאָנְצָעָסִים צוֹ שָׁאָפְּן עַלְקָטְרָוּשָׁע קָרָאָפְּט פָּאָרְט גָּאנְזָי א"י, נָאוֹוָאָמִיסְקִים קָאנְצָעָסִים צוֹ עַקְסְּפָּלוֹאָטָוָן די מִינְעָרָאָלָן פָּוּן יַם הַמִּלְחָה אַוְן אַנְדָּעָרָע.

995. וּאָס פָּאָרְט טִוְּפָן פָּוּן אַידְיָוָשׁ לְאַנְדוּוּרְטָשָׁאָפְּטָן, עַקְוִיסְטִירָן אַיְזָן א"י?
—(1) פְּרִיּוֹאָטָעָ לְאַנְדוּוּרְטָשָׁאָפְּטָן, וּאָס בָּגָנוּצָן יוֹד מִיט אַידְיָוָשׁ אַדְעָר מִיט אַראָפְּרִישׁ אַרְבָּעָטָר, וּוּ „פְּתָחָ תָּקוֹהָ“; (2) קָאָפְּרָאָטִיוּוֹז („מוֹשְׁבִּי עֲוֹבָדִים“), וּוּ „נְחַלְלָה“, וּאָס זַיְנָעָן גָּעָרָאָן אוֹוָף די פָּלְגָנְדָעָ פרְּנִיצְיָפָן: נָאָצְיאָנָאָלָעָר בָּאָדוֹן (פָּוּן נָאָצְיאָנָאָלָפָאנְדָן). אַיְינָעָן אַרְבָּעָט (נִיט קִיּוֹן גַּעֲדָנוּגָעָנָעָן), קָאָפְּרָאָטִיוּוֹז קוֹוָף אַוְן פָּאָרְסָוִוָּה אַוְן קָעָגְנוּיִיטָגָעָ חִילָּךְ (יוֹעָן אַ מִּוְתְּגָלִיד וּוֹעָרָט קָרָאָנָה, הָעָלָפָן אַיְם די אַנְדָּעָר אַדוֹס אַוְן דַּעַר אַרְבָּעָט). אַוְן (3) קָאָלְקָטִיוּוֹז (קָאָמְנוּסִיטִישׁוּן קְבוֹצָות), וּוּ „עַיְן חָרוֹד“. וּוּאָוּ יַעֲדָר נִיט דַּעַר וּוֹיְדָטָשָׁאָפְּט לְוִוִּיט זַיְנָעָן מַעֲגָלְכִּיקִיטָן אַוְן נַעַמְתָּן פָּוּן אַיְזָן לְוִוִּיט זַיְנָעָן בָּאַדְעָרְפָּעָנִישׁוֹן, סָזַיְנָעָן שְׂוִין אַיְצָט פָּאָרְאָן אַיְזָן א"י אַרְומָ 70 קָאָפְּרָאָטִיוּז אַוְן קָאָלְקָטִיוּוֹז וּוֹיְדָטָשָׁאָפְּטָן.

996. וּאָס פָּאָרְט אַרְאָל שְׁפִּילְטָן די „הַסְּתָּרוֹת הַעוֹבָדִים“ (די אַרגְּגָאָנוּזָאַצְּיָע פָּוּן די אַידְיָוָשׁ אַרְבָּעָטָר אַיְזָן א"י) אַיְנָס אַוּפְּבּוֹי פָּוּן לְאָנְדָּרָע?

—זַי הָאָט שְׂוִין אַיבָּעָר 90 טְוִוָּונְט מִינְגְּלִידָרָה אַוְן מִיטָּן אַרגְּגָאָנוּזָאַצְּיָע זַי הַעֲלָפָט זַי זַיְנָעָן אַוְסְקָעָמָפָן בָּעַסְרָעָ לְעַבְנָסְ-בָּאָדִינְגָנְגָעָן: זַי הַעֲלָפָט אוֹיךְ די אַרְאָאָרְבָּעָטָר אַוְסְקָעָמָפָן הַכְּבָרָעָ שְׁכִּירָהָן: זַי הַעֲלָפָט אַיְינָאָרְדָּנָעָן די נִיעָץ חְלוֹזִים וּאָס קּוֹמָעָן אַיְזָן א"י; זַי הָאָט גָּעָרְנִידָעָט אַוְן אַרְבָּעָטָשׁ בָּאָנָק, וּאָס הָאָט שְׂוִין אַן אַוְמָזָעָן פָּוּן 40 מִילְיָאָן דָּאָל. אַ יָּאָרָן: זַי הַעֲלָפָט די אַרְבָּעָטָר זַיְנָעָן פָּאָרְזָוּן פָּאָרְדָּי פָּאָלָן פָּוּן קָרָאָנְחָקִיטָן (זַי הָאָט אַיְינָעָן אַרְדָּנָט שְׁפִּיטָּאָלָן אַנְשָׁטָאָלָטָן אַיְן אַלְעָ אַידְיָוָשׁ אַרְבָּעָטָ-פָּנְקָטָן) אַוְן אַרְדָּנָט בָּעַטְסָלָזְוִוִּיקִיט; זַי נַעַמְתָּן אַן קָאָנְטָרָאָקָטָן פָּוּן דַּעַר רַעֲנָרָוָג אַוְן פָּוּן פְּרִירָן וּוּאַטָּע אַונְטָעָרָנְמָנוּגָנָעָן, כְּדִי צַוְּ שָׁאָפְּן אַרְבָּעָטָר פָּאָרְ אַיְזָן: זַי הַעֲלָפָט גָּרְינְדוֹן אַפְּרָאָטִיוּז אַוְן קָאָלְקָטִיוּז קָלְאָנְיָעָם: זַי הַאלָּט אַוְיסְ דָּרְצִיאָנוּנִיסְיָה סְעָנָעָ: זַי אַרְדָּנָט אַיְזָן בִּיבְּלָאָטָעָן: פָּאָרְ דִּי אַרְבָּעָטָר: זַי נִיט אַדוֹוָס אַטְּנָלִיכָּע צִיוּטָוֹן, אַוְן זַיְנָעָן אַרְטִיוֹדִיקָּט די אַינְטָרָעָעָסָן פָּוּן די אַידְיָוָשׁ אַרְבָּעָטָר אַיְזָן דַּעַר צִיוּנִיסְטוּשָׁר אַרְגָּאָנוּזָאַצְּיָע, אַיְנָסְתָּהָן הַנְּבָחרִים (די רָעָפְּרָזָעָנְטָאָטִיוּז קָרְפָּעָרְשָׁאָפְּט פָּוּן אַלְעָ אַיְזָן א"י), אַיְנָס וּדְ

הלאומי (די עזעקטויעע פון אספה הנבחרים) אוון אין די „עיריות“ (שטאט פארוואלטונגגען) פון אאי?

997. ואסערע אידישע קולטורעלע אינסטיטוציעס זיינען דא איז אאי?
—(1) קינדרע גארטנס (גני יולדים) איז אלע שטעת און גראסערע קאלאניעס;
(2) עלעמענטארע שעלוּן פון פארשיידענע טיפן, ווי די אלגעמעינע נאציאנאלאָע
שׂוֹלוּן, די „מורחַי“ שׂוֹלוּן, אלטמאָדִילְטָן פון דער „הסתדרות“ („בְּתֵי חֲנוֹד
„אליאָנס“, די דער ציאָנִיס אַנְשֶׁטְאַלְטָן פון דער „הסתדרות“) („בְּתֵי חֲנוֹד
ליידַי עֲבוֹדַיַּם“), וואָס ווערַן גַּפְּרִירַט אַוְיפַּן פְּרִינְצִיפַּ פון אַרְבָּעַט, אַוְ
אנְדָּרָעַ; (3) פַּאֲךְ-שׂוֹלוּן אַוְן אַגְּרוּקְוָלְטָוָרְעַלְעַ שׂוֹלוּן; (4) מִיטְלָ-שׂוֹלוּן פון
אַגְּנוּמַנְיַען צִיוֹנוּסְטָן, פון „מורחַי“ אַוְן פון דער „הסתדרות העובדים“;
(5) סֻמְמִינָּאָרָן פָּאָר לְעָרָר אַוְן פִּינְדָּרָעָרָטָנָרָעָרָן; (6) קוֹנְסָטְשׂוֹלוּן פָּאָר מָזָּזָק,
מַאְלָעָרִי אַדְּג.; (7) דער טַבְּנִילְקָום אַזְּחִיפָּה; (8) דער העבעיאַישָׁר
אַזְּנִיוּעָרָסִיטָעַט אַין יְרוּשָׁלָם; (9) דער בעמִישָׁר אַינְסְטִיטָוּט אַין „רָחוּכּוֹת“.
אַגְּנוּמַנְיַעַט פון דָּז. ווֹיְצָמָאָן; (10) פַּאֲרְשִׁיְּדָעַן בִּיבְּלִיאָטָעָקָן אַיְן די שְׁמָעַט
אַזְּנִיְּנָעַט פון דָּז. ווֹיְצָמָאָן; (11) „יעַד הַלְּש׽ׂוֹן“, צוֹ פָּאָרָשְׁן די העבראַישָׁע שְׁפָאָר אַוְן
שְׁאָפָּן די ווֹעָרָטָר פָּאָר נִיעַ בָּאָרוּפָן אַיְן וַיְסְנַשְּׁאָפָּט אַוְן אַינְדוּסְטְּרִיעַ;
(12) פִּיר טַעַלְיוֹיכָע צִיוֹנוּגָעָן אַוְן פִּיל אַגְּנָדָרָעַ פָּעָרְיוֹאַדְּרִישָׁע אַוְן אַיְסָגָאָן; (13)
קוֹנְסָטְטָעָרָם, סִימְבָּאָנָעַ אַרְקָעָטָרָם, אַוְן אַפְּרָעָאָן אַוְן קוֹנָאָס אַוְן (14)
בִּיבְּרָ פָּאָרְלָאָגָן, ווִי „דָּבָרָה“, „מִצְפָּה“, „עִינּוֹת“ אַוְן אַנְדָּרָע.

998. ווִי אַיְן דער גַּזְעַלְשָׁאָפְּטָלִיךְ - קּוֹלְטוּרָעָלְעַר צּוֹשְׁטָאָנָר פון די אַיְדָן אַיְן

ארץ ישראל?

—אַיְן קוֹיְן לְאָנָד לְעָפָן זֶה די אַיְדָן נִיט אָוִוָס אַזְּוִי אַיְדִישָׁ-קוֹלְטוּרָעַלְיַה, ווִי אַיְן
אַיְ. תֵּל אַבְּבִּי, לְמַשְׁלִיחַ, פָּאַרְמָאנְט 110 דָּרְצִיאָוָנָס-אַנְשְׁטָאָלָטָן, 45 פָּעַ
רִיאַדְּרִישָׁ אַוְיְסָגָאָן, 7 פָּאָרְלָאָגָן, 50 דָּרוֹקְעָרִיעָן, 1 אַפְּעָרָא, 2 סִימְפָּאָנִיעַ
אַרְקָעָטָרָם, 15 בִּיבְּלִיאָטָעָקָן אַוְן 300 פָּאָרְאִינְגָּעָן. בְּמַעַט יְהָדוֹן טָאגַן גַּיְיט
אָרוּוִיס אַזְּנִי בָּזְקָא אַיְן אַיְ. די „הַסְּתָדָרוֹת“ הַאַלְטָט אָוִוָס אַצְּאָל גַּעַלְעָרָנְטָעַ,
וְאָסָם בָּאָרָן אָרוּס אַיְבָּעָר די אַרְבָּעָטָרָר קָאַלְאַנְיָעָס אַוְן הַאַלְטָט דָּאָרָטָן לְעַלְקָעַ
צִיעַם. (אַיְן אַיְנִיקָע פְּלָעַצְעַר וְוּרָן גַּעַנְגָּעַן לְעַקְצִיעַס צוֹ די אַרְבָּעָטָר אַיְן
זְיוּעָר מִוְּטָאָנְגָּאָפְּרִזְיִים); זֶה הַאַטָּט אָוּיךְ אַיְנִיקָעַרְט וְוְאַנְדָּרָנְדָּעַ בִּיבְּ
לְיַאָטָעָקָן פָּאָרָן אַלְעַ אַרְבָּעָטָרָרָפָּונְקָטָן. די פָּאַרְשִׁיְּדָעַן אַרְבָּעָטָרָר קָאַלְאַלְ
נִיעַס אַיְבָּעָרָן לְאָנָד וְוּרָן אַפְּט בָּאָזָוְכָּטָן פָּוֹן טַעַטָּאָט טְרוּפָן. די אַיְדִישָׁ
שְׁבָתִים אַוְן יְמִים טּוֹבִים וְוּרָן אַיְן קוֹיְן לְאָנָד נִיט גַּעַפְּיִיעָרָט אַזְּוִי שִׁין,
וְוִי אַיְן אַיְ. שְׁבָת אַיְן דער אַפְּיִצְעַלְעַר דָּרְטָאָג אַיְן אַיְ, אַוְן דער וְאָסָם
הַאַלְטָט אָפְּן זֶה גַּעַשְׁפָּט אָסָם שְׁבָת, וְוּרָט גַּעַעְצָלִיד בָּאַשְׁטָרָאָפְּט. אַיְן
אַיְנִיקָע עַרְטָעָר קוֹמְעַן פָּאָר שְׁבָת נְאַכְמִיטָאָג קוֹלְטוּרָעַלְעַלְעַ פָּאַרְזָאָמְלָוְנְגָעַ
(„עַגְּנָנָה שְׁבָת“), אַוְיַף זְוַעַלְכָּעַס וְוּרָן גַּעַהְאָטָן לְעַקְצִיעַס אַוְן סְ'וּרָן גַּעַי
זְוַנְגָּעַן גַּגְנוּנִים אַיְן זְמוּרוֹת. די אַיְדִישָׁ יְמִים טּוֹבִים וְוּרָן וְוְאַנְדָּרָלִיךְ
שִׁין גַּעַפְּיִיעָרָט אַיְן אַיְ. שְׁבָוּוֹת, לְמַשְׁלִיחַ, וְוּרָן גַּעַבְּרָאָכְט מִיטְ גַּרְוִוִּיס פָּאָר
רָאָד אַיְן חִיפָּה, יְרוּשָׁלָם אַוְן תֵּל אַבְּבִּי פָּוֹן די אַיְדִישָׁ קָאַלְאַנְיָעָס די
בִּיכְרוֹת, די עַרְשָׁטָעָר פָּרָאַדְּקָטָעָן פָּוֹן די אַיְדִישָׁ קָאַלְאַנְיָעָס, פָּאָרָן נְאַצְּיָאָנָלְ
פָּאָנָד; פּוֹרִוִּים וְוּרָט גַּעַפְּיִיעָרָט אַיְן תֵּל אַבְּבִּי כְּמַעַט 8 טָעַג מִיט אַגְּרוּסִין

קארכנווואל, חנוכה שפאנצידן די פינדרער פון די שלון מיט זוייערער לערער קיין מודיעין, דעם וואיז'ארט פון די ערשטע חשמונאים, חמשה עשר בשבט פיערן זיו מיטן פלאנצן בימער, פסח ווערט געפיירט מערטנטס אין ירושלים און 5/ג בעמר אין מירון לאבען צפת.

999. מיט וואם אונטערשיידט זיך די אידישע שפראד אין א"י פון דער אידישער שפראד אין "חוּז לארץ"?

— אין א"י איז די הערשנעה אומאננס-שפראד און די שפראד פון דער פראסע און ליטעראטור — העברעהיש: דער גאנצער אידישער יונגעער דור רעדט נאך העברעהיש און די מארסטע פון ערטען דור ערטען זיך איז איז אוייס רעדן אויפֿ דער דאיזקער שפראד.— אין דער ציט, ווען אין, חווּז לארץ' רידן, לוייט דר. א. רופינען, ארום 6,800,000. (42%) אידיש, (איינאָר 1900 האבן גערעדט אידיש ארום 7 מיליאן—, 60.6%), ארום 3,700,000 — ענגלייש, און די איבערקע — אין פארשיזידענע אנדער שפראכן, און די אידישע פרעס און ליטעראטור זיינען מערטנטס אין אידיש און טילוּוּז איז אנדער שפראכן, באזונדרעם אין ענגלייש.

.6

אלגעמיינע איספֿירונגען

1000. וואס איז דער אלגעמיינער צושטאנדר פון די איזן איבער דער וועלט? — הנם ס'זינען נאך פאראָן איניקע לענדער, וואו די איזן האבן נאך ניט איפֿלוּ קייז גלייבע בירגערדעכט, ווי דיויטשלאנַה, פערסיע אָפֿאניסטאָן, תימן, מאָר רקאָע און אָצָל אַנדערע מאָכְמָדָאנִישׁ לענדער, און די איזן דאָרטָן אַנקומען צו דער פראטעכֶּיז פון די אַיְרוֹאָפֿעָאַישׁ צְיוּוּלְיְזָרְטָעָה לעגנוןָרָן, — האבן אַבְּעָר די איזן אַלְעָ אַיבְּרָיקָע לענדער פון דער וועלט אַפְּיצְיעָל גלייבע בירגערדעכט. ווי לֵיהָן אַבְּעָר עַקְּאַנְאַיְשׁ אַלְעָ לענדער (אַחוּז סָאוּעַטָּה רָוְסָלָאנָד אָזְן א"י) מַעַר ווי די אַנדער בעלְקָעָר. אַין אַינִיקָע לענדער, ווי רֻומָּנִיאָה, פְּלִיטָע אָזְטָאָטוּעָה, ווערט די עַקְּאַנְאַיְשׁ הַגָּעָפָן פָּוֹן די אַיזָן וואָס ווּוִיטָה, אַלְעָ מַעַר עַנְלִיךְ צוֹ דָעָר אַיְדִישָׁעָר לְאַגָּע אַין פּוֹלָן. די רָעֲגִירָונְגָן פָּוֹן יַעַנְעַ לְעַנְדָּעָר גִּפְּבָן אַרְוָתָם אַזְעָלְכָבָע גַּעַזְעָן, וואָס מַאֲכָן שׂוּעוּרָר די אַיְדִישָׁע לְאַגָּע, אַין קִיּוֹן מַלְכָה שְׁתְּעַלְעָם קְרִינָן דָאָרטָן די אַיזָן נִיט. אַפְּילָו אַין דִּי לְעַנְדָּעָר, וואָו די רָעֲגִירָונְגָן זַיְנָען טָאָר לְעוֹרָאנְטָן צו די אַיזָן, ווי פְּרָאָנְקָרְיךָ, לֵיהָן דִּי אַיזָן עַקְּאַסְלָאָזְקָעָ, די פָּאָרָד אַיְוּנִיקֶטָע שְׁטָאָטָן אָזְן קָאָנְכָעָד, לֵיהָן דִּי אַיזָן עַקְּאַנְאַמְּוִישׁ מַעַר, ווי די אַנְיָע דָעָר בעלְקָעָר אַיבְּעָר דָעָם, וואָס זַוְּיָהָה אַבְּן נִטְקִיּוֹן נַאֲרָמְאַלְעָ עַקְּאַנְאַמְּוִישׁ סְטוּרָקְטוֹר, ווי ס'אַיְזָן שְׁוִינְזָן אַוְיָן דָעָרָמָאָנט (זַעַפְּרָאָגָע 964). אַיְדִישָׁע פָּאָרָמָעָרָם זַיְנָען פָּאָרָאָן זַוְּיָה ווּוִינִיךְ אַין פָּרָאָפְּאָרְצִיעָ צו דָעָר אַיְדִישָׁע בָּאָפְּעָלְקָעְרָוָגָן. בָּמָעַט אַלְעָ אַיזָן די דָאוּקָעָ לְעַנְדָּעָר זַיְנָען אַדְרָה בעטער, אַדְרָה קְלִיּוֹנְהַעַנְדָּעָר. אַין די אַיְדִישָׁע אַרְבָּעַטָּר ווּוְרָע וואָס זַוְּיָהָר, אַלְעָ מַעַר דִּיסְקָרְמִינִירִיט, אַין די אַיְדִישָׁע הענְדָּלָע אָזְן קְלִיּוֹנָע פָּאָפְּרִיקָאנָטָן ווּוְרָע אַרְוִיסְגַּעַשְׁטוּפָט דָוָרָה די טְרָאָסְטָן אָזְן „טְשִׁין סְטָאָרָט“

(גראיסע קראכען, וואס האבן פיל אפטוילונגגען אין פארשיידענע גאנן און אין פארשיידענע שטעהט). די נאציאנאלאָ אידישע לַעֲבָנָס-פֿאַרְמָעָן וווען אין אלע לענדער פון „חוּזַּ לְאַרְצָן“ וואס וויטער, אליע מער מטוושטש, וויל דער כוח פון רעליגען ווערט, ווי אוביינ געואנט, אליע שוואָכֶער, און די אידישע שבראָך ווערט וואס וויטער, אליע זויניקער גערעדט צווישן די אידן. דער יונגער אידישער דור רעדט בעמצע אין אלע לענדער אויף דער לאנד שפֿראָך.

ווי מיר זען, איז סי דער גוף, סי די נשמה פון דעם אידישן פֿאַלְקָן, ניט געונט אין אלע לענדער פון „חוּזַּ לְאַרְצָן“. דער אײַנְצִיקָר לְכְטִיקָר פונקט אין דעם אידישן לעבן איז אַרְצַּ יִשְׂרָאֵל, וואו ס'זערט געשאָפָן אַ פֿוֹלְשְׁטַעְנְדִּיךְ אַיְדִּישְׁ-נְאַצְּיָאָנָּאָלָּה לעבען, און וואו ס'זערט אליע מער געשאָפָן אַזְוַלְכָּעַ פֿאַרְמָעָן פון סְאַצְּיָאָלָּן לעבען, וואס קענען זיוֹן אַ מְסֻטָּר פֿאַרְ דָּעָר גאנצָעָר ווועלט מײַט זוּער פֿאַרְוּזְרְלִיכְן די העכְסְטָע אַיְדָעָלָן פון דער פרָאַגְּרָעָסְיוּועָר מענשְׁהוּיט, די אַיְדָעָלָן פון פֿאַרְזְּעָנְלִיכְבָּרְ בְּרִיחְוּיט, עַקָּאָרָן אַמיישָׁר גְּלִיכְהִוִּיט, סְאַצְּיָאָלָּן ווּשְׁרָ, בְּרוּדְרָעְלִיכְן צְוֹזָמְעָנְלָעָבָן אַזְוַלְכָּעַ רְיִיכְקִוִּיט.

און קוֹנְדִּיךְ מִיט פְּרִיְּד אַזְוַלְכָּעַ גְּפָעָנָונָג אַוְף אַט דעם נְיִיעָם לעבען פון די אַיְדָן אַזְוַלְכָּעַ אַיְיָ, קְרָאָגֶט דער גְּרָעָסְטָעָר טִילְ פּוֹנְסָ אַיְדִּישָׁן פֿאַלְקָן אַיְבָּעָר דָּעָר גאנצָעָר ווועלט מומַט אַזְוַלְכָּעַ בְּאַגְּנִיסְטָעָרְוָונָג אַנְצְּוּהָאַלְטָן דעם קְוָם פון דעם אַיְדִּישָׁן פֿאַלְקָן אַזְוַלְכָּעַ אַנְטוּוּיְקָלָעָן זְיוֹן קְוָלְטָר אַזְוַלְכָּעַ לענדער, אַזְוַלְכָּעַ אַזְוַיְוּ ווּעָרָט די אַיְדִּישָׁע גְּשִׁיכְטָעָ פֿאַרְגְּזְעָעָצָט.

אין האל ט:

קדמה

3

ערשותער טיל: די אידן אין די מורה-לענדער

קאפיטל

- א. פון דער אוראלטער צויט פון דער גראנדה פון דער אידישער מלוכה 6
- ב. די פֿאָרַאיִינְיכּטֶעֶן אַיְזֶשֶׁעַ מלוכה (1030—980 פֿאָרַדֶּר אַלְגָּעָמִיָּה נער צִוְּיוֹתְרַעֲכָנָנוּנָה) 7
- ג. מלכות יהודת ירושלים (980—720) 8
- ה. מלכות יהודת ירושלים (586—930) 10
- ה. דער לעבענס שטיינער פון די אידן פון גלוות בבל 13
- ו. גלוות בבל (536—586) 14
- ז. יהודת אונטער דער פֿרְוִישֶׁעֶר הערשאפט (332—536) 15
- ח. דער תנ"ך 17
- ט. יהודת אונטער דער פֿרְוִישֶׁעֶר הערשאפט (140—832) 19
- ו. די אַיְזֶטֶן פֿוֹן חָרֵר פֿרְוִישֶׁעֶר חַשְׁמוֹנָאִים מלוכה (63—140) 22
- יא. יהודת אונטער דער דּוֹיְמִישֶׁעֶר הערשאפט (פֿוֹן 63 פֿאָרַדֶּר אלן) 26
- צ. פון 70 נאר דער אַלְגָּה. 27
- יב. דאס לעבען פון די אידן אין דער צויט פון דער דּוֹיְמִישֶׁעֶר הערשאפט ביז'ן אונטער גאנגען פֿוֹנִים אַיְזֶשֶׁן צענטער אַיְזֶן 28
- יג. דער אַיְדִּישֶׁעֶר צענטער אַיְזֶן בבל 34
- יד. דאס אַיְדִּישֶׁעֶר לעבען אַיְזֶן דער תלמוד/ישער צויט 36
- טו. אידן אונטער דער אַרְאָבִישֶׁעֶר הערשאפט 37

צוויויטער טיל: די אידן אין די מערב לענדער

- טו. דער אַנְהָוֵבֶן פֿוֹן דער אַיְדִּישֶׁעֶר אַיְנוֹאַנְדָּרוֹנָג אַיְרָאָפֶעֶן 41
- יז. אַיְדִּן אַיְזֶן פֿרְאַנְקְרִיךְ, דִּוְיִטְשְׁלָאָנד אַיְטָאָלִיעַ פֿוֹן אַכְּטָן ביז'ן 43
- עלעטען אַרְהָוְנְדְּרָט 45
- ית. די אַיְדִּן אַיְזֶן דער אַרְאָבִישֶׁעֶר שְׁפָאָנִיעַ (950—1200) 46
- יט. די קְרִיְזְצָוָן אַיְזֶן אַיְזֶדְּפֶעֶן (1096—1189) 47
- כ. די אַיְדִּן אַיְזֶן פֿרְאַנְקְרִיךְ אַיְזֶן עַנְלָאָנד פֿוֹן נאר די קְרִיְזְצָוָן ביז'ן צִיטֶס גְּרוּשָׂה (1189—1394) 48
- כא. די אַיְדִּן אַיְזֶן דער קְרִיסְטְּלִיכְבָּר שְׁפָאָנִיעַ אַיְזֶן 13-טָן יְהָה 51
- כב. דער קְאָמָּה אַיְבָּעֶר דֻּעַם רַמְּבָּמֶס בְּכָעֶר אַיְזֶן די פֿאָרְשְׁפְּרִיטְוֹנָג פֿוֹן 52
- כג. די שלעבעטָע צִוְּיט פֿאָר די אַיְדִּן אַיְזֶן שְׁפָאָנִיעַ (1390—1498) 54
- כד. די אַיְדִּן אַיְזֶן דִּוְיִטְשְׁלָאָנד פֿוֹן 12-טָן ביז'ן 15-טָן יְהָה 57
- כה. די ערשות אַיְדִּישֶׁעֶר יְשָׁבוּם אַיְזֶן פֿוֹלִין (1563—1264) 59
- כו. דער אַיְדִּישֶׁעֶר לעונגשטיינער אַיְזֶן מִיטְּלָאָלְטָר 61
- כו. די סְפָּרוֹדִים נאר זְוִיעָר גְּרוּשָׂה פֿוֹן שְׁפָאָנִיעַ (1677—1492) 62
- כת. די משיחיִישָׁע באָוּגָנוֹג פֿוֹן שְׁבָּאָנִיעַ צְבִי (1675—1648) 66
- כט. די אַיְדִּן אַיְזֶן פֿוֹלִין פֿוֹנִים 16-טָן ביז'ן 19-טָן יְהָה 68
- ה. די אַיְדִּן אַיְזֶן דִּוְיִטְשְׁלָאָנד פֿוֹנִים 16-טָן ביז'ן 19-טָן יְהָה 75
- הא. די גְּלִיכְבָּאָרְכְּבָּטְקוֹנוֹג פֿוֹן די אַיְדִּן נאר דער פֿרְאַנְצְּיוֹנִישֶׁעֶר רַעֲוָאָלָה צִיע (1848—1791) 78
- לב. די צוּוִוִּיטָע עַמְּאַנְסִיפְּאָצִיעַ פֿוֹן די אַיְדִּן אַיְזֶן מַעֲרָב אַיְרָאָפֶעֶן (1848—1879) 81
- לה. די אַיְדִּן אַיְזֶן דְּוָסְלָאָנָר (1772—1880) 84
- לה. די פֿאָרְשְׁטָאָלְקָנוֹג פֿוֹנִים אַנְטִיסְעָמִיטִים אַיְזֶן אַיְרָאָפֶעֶן (1903—1881) 87
- לה. די אַיְדִּישֶׁעֶר אִימְינְדָּאָצִיעַ קִין אַמְּעָרְקָע (1914—1800) 89
- לה. די נְאָצִיאָנְאָלָע באָוּגָנוֹג (1914—1881) 90
- לה. זַיְסָאָצְּיָאָלְמָטִישָׁע באָוּגָנוֹג (1914—1881) 94
- לה. די אַיְדִּן אַיְזֶן זְעָר צִוְּיט פֿוֹן דּוֹר וּוּלְטָטָלָה (1918—1914) 96
- לה. די אַיְדִּן נָאָכָן וּוּלְטָטָרָה (1918—1935) 97

מ. דָּאָם אַיְדִּישֶׁעֶר פָּאָלָק אַיְזֶן אַנוּזָּעָר צִוְּיט

1. אלגעמיינע באָמְשָׁרוֹנָנוּן 101
2. די אַיְדִּן אַיְזֶן אַמְּרִיקָע 105
3. די אַיְדִּן אַיְזֶן פֿוֹלִין 109
4. די אַיְדִּן אַיְזֶן דְּאַצְּטְּוִפְּאָרְבָּאָנָד 111
5. די אַיְדִּן אַיְזֶן אַרְזָן יְשָׁרָאֵל 112
6. אלגעמיינע אוֹסְפִּירְוָנוּן 117